

Arkiv
för
nordisk filologi

Utgivet genom

Bengt Pamp och Christer Platzack

under medverkan av

**Sigurd Fries Eyvind Fjeld Halvorsen
Poul Lindegård Hjorth Lars Huldén Ernst Håkon Jahr
Valter Jansson Allan Karker Mirja Saari**

Redaktionssekreterare

Göran Hallberg

110 * 1995

Lund University Press

Utgivet med understöd av
Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska tidskrifter
Axel Kocks fond för nordisk filologi

Art nr 20349
ISSN 0066-7668
ISBN 91-7966-333-8

Satt med Berling Antikva av
Rätt Satt Hård & Lagman HB, Bjärka Säby

Tryckt av
Berlings, Arlov 1995

Innehåll

<i>Elizabeth Jackson</i> , The art of the list-maker and the <i>Grimnismål</i> catalogue of the homes of the gods: a reply to Jan de Vries	5
<i>Peter Richardson</i> , Tense, Structure, and Reception in <i>Porsteins þáttr stangarhögs</i>	41
<i>Clive Tolley</i> , <i>Vörðr</i> and <i>Gandr</i> : Helping Spirits in Norse Magic ...	57
<i>Jan Meijer</i> , Corrections in Viking Age rune-stone inscriptions	77
<i>Kristian Emil Kristoffersen</i> , Norrøn syntaksforskning i Norden på 1800-talet	85
<i>Steffen Krogh</i> , Imperativen på <i>-er</i> i ældre dansk	131
<i>Lars-Olof Delsing</i> , Prepositionsstrandning och kasus i äldre svenska	141
<i>Lena Ekberg</i> , Ordbildningens gränser: om <i>are</i> -avledningar i svenskan	179
<i>Cecilia Falk</i> , Lexikalt kasus i svenska	199
<i>Staffan Hellberg</i> , <i>Bengt Pamp</i> och <i>Christer Platzack</i> , Litteraturkrönika 1994	227
Författarna	275
Meddelande	275

ELIZABETH JACKSON

The art of the list-maker and the *Grímnismál* catalogue of the homes of the gods: a reply to Jan de Vries.

In 1952 Jan de Vries published a carefully-argued article examining in detail the *Grímnismál* catalogue of the homes of the gods, in which he includes strophes 4–16. Setting out the various problems he sees with accepting the text as it stands in the Codex Regius, he concludes (1952, 179–80) that the numbered series of items in strophes 6 to 16 was fitted into the poem by a particularly inept *Bearbeiter*, of whom he remarks:

Die Strophe 6, die teilweise seine eigene Flickarbeit ist, beweist deutlich, dass es ihm an Geschick, an Ursprünglichkeit und an dichterischer Gestaltungskraft mangelte.

De Vries's view of the catalogue is much the same as that held by earlier commentators on the poem (Müllenhoff 1891–1908 V, 159; Boer 1922, II 63–4; Sijmons–Gering I, 188). Although subsequent comment on *Grímnismál* (e.g. Schröder 1958; Fleck 1971; Ralph 1972; Schjødt 1988) has tended to treat the extant poem as a whole and interpolators have gone out of fashion among eddic critics, the text of the catalogue of the homes of the gods has still been regarded as corrupt (Schröder 1958, 350) and the details of de Vries's argument have, in general, gone unchallenged.¹ This article will re-examine the catalogue, attempting to answer the points raised by de Vries in terms of the listing techniques commonly employed in eddic poems.² It will argue that the *Grímnismál* catalogue of the homes of the gods, defined as strophes 4–17 as they appear in the Codex Regius, conforms

¹ Although Ralph (1972) presents considerable statistical evidence supporting the unity of *Grímnismál*, he does not deal with the problems raised by de Vries concerning the catalogue of the homes of the gods.

² For an explanation of these techniques and of the premises on which the analysis of lists in this article is based, as well as for further examples of the devices discussed here, the reader is referred to Jackson (1995).

to recognisable eddic listing patterns and that those features which de Vries interpreted as evidence of interpolation or corruption of the text are in fact evidence of deliberate design.

In her survey chapter on skaldic poetry published in 1985 Roberta Frank notes (159) that the traditional distinctions between eddic and skaldic verse, including the observations that eddic verse is “uncomplicated” and “natural” as opposed to the complexity and artifice of the skalds, “remain the commonplaces of our scholarship”. This is still true. Yet as long ago as 1963 Winfred Lehmann demonstrated that two of the poems in the Codex Regius (*Lokasenna* and *Völundarkviða*) show evidence of a complex construction which includes the counting of strophes and carefully-placed repetition of phrases. Aware that his argument may seem to ascribe “undue artistry” to the eddic poets, he points out that other conventions of the time, specifically burial rites, were highly developed and concludes (1963, 14):

An audience accustomed to such involved rites and to the monstrously complex patterns of skaldic verse might also have been expected to require some complexity in poems which were among their favorites. Structural characteristics of the two Eddic poems examined here indicate that their authors were not unskilled in the composition of verse and that they manipulated inherited features of form for their poetic ends.

Lehmann’s arguments have been noted in the general discussion of the application of Oral Theory to Old Icelandic poems (see, for instance, Harris 1985, 113), but they did not lead to any significant exploration of patterning in individual poems. My own conviction that there are complex patterns in eddic lists was arrived at independently of Lehmann, but I believe that the evidence presented here fully vindicates his rather tentatively expressed conclusions.

The problems with the catalogue of the homes of the gods identified by de Vries mostly concern its opening strophes (4–6). First, he sees (1952, 172) a discontinuity or mismatch between the two halves of the introductory strophe (4). He reminds us of the situation at the beginning of the poem when Óðinn, situated between the fires and offered a drink by Agnarr, begins his recitation of mythological information with the words: “Land er heilact, er ec liggia sé / ásom oc álfom nær” (4.1–3).³ Then however (says de Vries), instead of going on

³ Except for *Fjölsvinnsmál*, which is cited from Guðni Jónsson (1949), quotations from eddic poems are cited from Neckel-Kuhn.

to describe the holy land that he sees, Óðinn gives a list of dwellings of the gods which confirms his mythological knowledge but has no place in the *Zusammenhang* of *Grimnismál*. Returning to this problem later in his article (1952, 175) de Vries quotes Neckel who, despite conceding that there is no break in the manuscript, perceives a discontinuity (*Lücke*) between 4.1–3 and 4.4–6, and Müllenhoff (1891–1908 V, 159) who discards strophes 4.4 to 7. Clearly (says de Vries) Müllenhoff would like the holy land of Óðinn's vision to refer to the god's own domain, Gláðsheimr with its hall Valhöll (described in strophes 8–10). De Vries sympathises with this wish and argues at some length (1952, 176–78) that perhaps it is the second half of strophe 6, which names another of Óðinn's dwellings (Válaskjálf), which should in fact form the second half of strophe 4. However, he does allow (1952, 175) the possibility that strophe 8 should immediately follow 4.3, adding that one thing is certain: 4.4–6 (“enn í Þrúðheimi scal Þórr vera, / unz um riúfaz regin”) cannot follow 4.1–3 because the *en* is particularly awkward and the pallid (*blaß*) mention of Þórr's dwelling is absolutely inappropriate to the dramatic situation in which Óðinn finds himself. Something here, he concludes, is out of order.

A second problem concerns the numbering of the items, which begins in strophe 6 with the third item (“Bær er sá inn þriði”). De Vries (1952, 173–4) takes the failure to number the two items in strophe 5 and the fact that the numbered third item is preceded, not by two place-names as we might expect, but by three (Þrúðheimr, Ýdalir, Álfheimr) as evidence that the numbering sequence is out of order (see also Müllenhoff 1891–1908, V 159 and Sijmons–Gering I, 189) and that the beginning of the catalogue is mutilated. A further reason for this conclusion, he suggests, is the different form of these first three “items”: they occupy only half a strophe each, instead of the full strophe occupied by all the subsequent items, and their wording is quite different. De Vries proposes that this evidence allows us to extract the rest of the catalogue (strophes 6–16) and regard it as a later addition. However, even in this separate, interpolated catalogue there are difficulties. De Vries's third problem (1952, 175) is the phrasing of strophe 6 which is not consistent with the regular form of the rest of the catalogue. There each item begins with a place-name, the numerical formula follows, and then the owner or occupant of the dwelling-site is named. Strophe 6, however, begins with the noun *bær* (‘farmstead’, ‘landed estate’) and the name itself (Válaskjálf) does not

appear until the second half of the strophe. The owner is nowhere named. In addition, de Vries finds the expression “Boer er sá inn þriði” very awkward (*sehr ungelenk*). He suggests the possibility that the second half of strophe 6 was originally the first half, and that the beginning of the strophe as it now stands was composed later. At the end of his article (179–80) he concludes that this arrangement, and the composition of 6.1–3, were the work of the later *Bearbeiter* who, he believes, interpolated strophes 7–16.

It is in these latter ten strophes, containing eight items of the catalogue, that the fourth problem arises: de Vries perceives (1952, 172) an inconsistency in the use of the verbs in the numerical opening formula of each item. In some strophes the verb employed is *heita* and in others it is *vera*. He points to Snorri’s *Gylfaginning*, which quotes five of these items (see Snorri Sturluson 1982, 23–6), consistently employing *heita* but dropping the numerical formula. De Vries suggests (1952, 172–3) that both these features of Snorri’s text are evidence that he knew a different and better version of the poem, and that the form of the strophes he quotes must be more original (*ursprünglicher*) than the Codex Regius version. The numerical formula, he thinks (1952, 172–3), cannot have originally belonged to the catalogue, first because it does not participate in the alliteration and this (as he argues in an earlier article, 1934, 19–20, 43) he believes to be a necessary mnemonic feature of such enumeration, and second, because it results in half-lines which are too long for regular *ljóðahátt* metre.

A fifth point to be discussed in this article also comes within this ten strophe sequence but is not identified as a problem in de Vries’s article. Two strophes (9 and 10), distinguished by having identical first halves, do not contain items and stand outside the numerical pattern of the sequence. Boer (1922 II, 61; see also Müllenhoff 1891–1908, V 159) believes them to be part of the proposed *alte gedicht* and leaves them out of his comment (II 63–4) on the catalogue of the homes of the gods. Similarly de Vries does not identify a problem with strophe 17. He does not include this strophe as part of the catalogue; instead, he regards it (1952, 178) as the continuation of the original poem after the interpolated section. Boer however, despite stating (1922 II, 64) that the marked difference in the style of strophe 17 shows that it does not belong with what precedes it, nevertheless includes this strophe as part of the section he labels “das gedicht von den götterwohnungen”. He believes that the content of the strophe which, like the catalogue, concerns a god’s dwelling-place, caused it to be in-

cluded here. The question of strophe 17 will be the final question addressed by the present article.

The following analysis of the catalogue of the homes of the gods is based on the Neckel-Kuhn text which will be found, arranged to illustrate the divisions proposed here, on pages 37–8. The reader is referred to these pages for clarification of the design of the catalogue. The following definitions apply:

list an independent series of at least three items related to one another by a common organising principle,

list section part of a list which may be an introductory segment, a concluding segment or a clearly marked division comprising at least three items,

list pattern a distinctive arrangement of items, involving phrasing and/or item length or section length, which occurs independently in at least three eddic lists,

minimal short item an item comprising just one word which may, or may not, be accompanied by a conjunction (e.g. *Norðri, ok Suðri*)

standard short item an item which occupies a metrical half- or full line (e.g. *Hávamál* 88.1, 88.3),

extended short item an item which occupies a metrical long line (e.g. *Hávamál* 89.1–2),

short-item list a list which is composed entirely, or mostly, of short-items (e.g. *Hávamál* 81) but which may contain some long items used, for example, as a closing device (e.g. *Grimnismál* 40–41),

short-item catalogue a series of structurally independent short-item lists brought together under one organising principle (e.g. the catalogue of dwarfs, *Völuspá* 10–16),

minimal long item an item that occupies half of a regular *ljóðaháttir* strophe (e.g. *Hávamál* 147),

standard long item an item which occupies a full *ljóðaháttir* strophe (e.g. *Hávamál* 148),

extended long item an item which takes up more than a regular strophe (e.g. *Hávamál* 130, 131),

long-item catalogue a list which contains only long items (e.g. *Lodd-fáfnismál*),

sub-list a short-item list which forms part of an item in a long-item catalogue (e.g. *Hávamál* 131.7–10),

item-name a name identifying the subject about which the rest of the item gives further information (e.g. “*Ýdalir* heitir ...”, “*Sigrúnar þú scalt kunna ...*”).

The introduction (strophe 4)

The word *land*, which opens strophe 4, can be interpreted to mean 'land' in the broad geographical sense of 'territory' or 'region', and this is the meaning de Vries gives it when he expects (1952, 172) that, after the opening lines of strophe 4, Óðinn will go on to describe more fully the holy land which he sees before him. When he returns to the point later in the article (1952, 177) he is quite specific about it: "Das Land, das er vor sich ausgedehnt liegen sieht, muss dann doch die heilige göttliche Welt sein". He and the other critics mentioned above who see a discontinuity between the two halves of the strophe feel let down when, instead of describing this world of the gods, the poet turns to the task of listing the names of their individual dwellings. However, it is also possible to interpret *land* in strophe 4 in a narrower sense. The word occurs twice more in the catalogue: in 12.4 and 17.3. In both of these latter cases *land* refers, not to the whole region inhabited by the gods, but specifically to that area of land which is the domain, or estate, of one particular god: Baldr in the case of strophe 12 and Viðarr in strophe 17. In the latter strophe this interpretation is made clear by the phrasing (*Viðars land*, 17.3) and in strophe 12 the most natural interpretation of the phrase *á því landi* (12.4) is that it refers to the place, Breiðablik, named in the first half of the strophe. This, at least, is how Snorri interprets it (Snorri Sturluson 1982, 23.20–27; for this meaning of *land* see Fritzner 1883–96 II, *land* 2: *Jordeiendom, Landeiendom*; Cleasby–Vigfusson *land* 4: "land, estate"). It therefore seems likely that *land* has this more specific sense in strophe 4 as well, and that it is intended to refer to the particular domain mentioned in the second half of the strophe, Þrúðheimr the home of Þórr. If this is so then the two halves of strophe 4 refer to the same place, as do the two halves of strophe 12, and strophe 4 directly introduces the catalogue which immediately follows it. *Land* gives the general topic of the items (an individual's domain); "í Þrúðheimi ... Þórr" introduces the more specific topic (the name of that domain and of the god who occupies it). This interpretation of strophe 4 as a specific introduction to the catalogue is supported by evidence from other eddic lists and will be argued in detail below, but de Vries's broader interpretation of the opening lines of the strophe, which is also the traditional interpretation, cannot be lightly dismissed. Is it possible that the poet intended strophe 4 to perform a double function and to be both a specific introduction to the catalogue and a

more general introduction to a broader vision of the world of the gods?

A more general interpretation of strophe 4 might work as follows. The broader interpretation of *land* would be supported by the one other occurrence of the word in the poem, in strophe 2.7 (*Gotna landi*), where *land* refers to the whole realm of the Goths. Employing *land* to refer to the whole realm of the gods, strophe 4 would then introduce all the lists which follow, up to strophe 45 when Óðinn's attention returns to his immediate situation in Geirröðr's hall. Taken together these lists do indeed describe the world of the gods, as de Vries had expected: beginning with their individual dwellings (strophes 5–17); focusing, as Müllenhoff wanted, on the details of Óðinn's own hall, Valhöll (8–10, 18–26, 36); moving on to features of the landscape, the spring Hvergelmir, source of all rivers, and the world tree Yggdrasill (26–35); turning to the heavens (37–39) and then, after a digression on the forming of the earth from the body of Ymir (40–41), ending with a list (43–44) of those objects and beings, all part of the world of the gods, which are the best of all their kind. Besides introducing this description of the present order of the world of the gods, strophe 4 would also introduce the concept of future destruction, both of the gods themselves (“um riúfaz regin”) and, by implication, of the order they represent. This reference to *ragna røk* is linked to Þórr, son of Óðinn and mightiest of the *æsir*, whose great strength and giant-slaying hammer help to maintain the *status quo*, but only for a finite time. As long as Þórr occupies Þrúðheimr *ragna røk* remains only a future threat. The two themes of Þórr and *ragna røk* both recur later in this broader vision (strophes 23, 24, 29). If the poet is exploiting the two meanings of *land* in the first half of the strophe, then he could be exploiting two functions of Þórr in the second half: Þórr's role in staving off *ragna røk* would apply to the whole vision and his role as the occupant of Þrúðheimr would apply to the immediately following catalogue.

Some support for a more general introductory function for strophe 4 is provided by another strophe which introduces, not just the immediately following list, but also a series of lists. This is *Hávamál* 111. I have argued elsewhere (1994, 37–9), that this strophe introduces, not only *Loddfáfnismál*, which immediately follows it, but also *Rúnatal* and *Ljóðatal*. The larger introductory function of *Hávamál* 111 is supported by the clear concluding function of strophe 164 which, coming at the end of all three sections (*Loddfáfnismál*, *Rúnatal* and

Ljódatał), refers directly back to strophe 111 with the statement: “Nú ero Háva mál qveðin, Háva hóllo í” (164.1–2). This statement provides both a thematic and, through the exact repetition of the phrase “Háva hóllo í”, a verbal frame (on frames, see below pp. 13–15). There is no such frame around the broader vision in *Grímnismál*. It may be possible to interpret the opening words of *Grímnismál* 45 (“Svipom hefi ec nú ypt fyr sigtíva sonom”) as a thematic reference back to the beginning of strophe 4 (Óðinn has now raised his countenance, looking up from his vision of the holy land towards the gods themselves), but there is no obvious verbal echo to confirm the link. Further, no commentator has suggested that *Hávamál* 111 relies on ambiguity in the way that *Grímnismál* 4 would do if it were indeed performing a double introductory function. Such a double function for strophe 4 therefore, although it seems possible, remains to be demonstrated.

We are on much surer ground in interpreting strophe 4 as deliberately composed as an introduction to the catalogue alone. An example of an introductory segment which mentions the topic of the list which immediately follows it is the beginning of the “serpents list” in *Grímnismál* 34 (“Ormar fleiri liggia undir asci Yggdrasils”). In this case the topic (*ormar*) is given prominence by being placed at the beginning of the strophe. An alternative arrangement is to include the topic in the first item as happens at the beginning of the *Völuspá* catalogue of dwarfs (“Þar var Mótsognir mæztr um orðinn / dverga allra”, 10.1–3). Here the topic (*dvergar*) is stressed by being repeated later in the opening strophe (10.7). The “*Völuspá* valkyries list” (strophe 30) provides an example of a topic given in the introductory segment by a word (*valkyrjur*) which also opens a verbal frame (see below, pp. 13–14). In all of these cases the topic is introduced by naming the class (serpents, dwarfs, valkyries) to which the items of the list itself will belong. However, it is also possible to introduce a topic indirectly by mentioning a member of the class, rather than by naming the class itself: in other words by mentioning a potential item. This is the method chosen by the *Sigrdrífumál* poet to introduce the catalogue of runes (strophes 5–13). There, the introductory strophe (5) ends with the line “góðra galdra oc gamanrúna”. Each item of the catalogue which follows then begins with the name of another rune-group, *sigrúnar*, *þlúnar* and so on. The topic word, *gamanrúna*, is stressed by being placed at the end of the strophe, a position which also distinguishes it from the item-names themselves, as they all come at the beginning of a strophe. In addition *gamanrúna* is distinguished from

the catalogue item-names by its genitive case, contrasting with their invariable nominative, and because it does not participate with them in the organising principle of the catalogue (those runes which Sigurðr must know), expressed by the repeated verb phrase *skalt kunna*.

Just as the first word, *ormar*, in *Grímnismál* 34 gives the topic of the following list of serpent-names, so the first word of the catalogue of the homes of the gods, *land* (interpreted in its narrower sense), tells the audience the general topic of the catalogue which will follow. In addition (and perhaps because he is exploiting the double meaning of *land*) the list-maker has supplemented this introductory device with a more specific introduction in the second half of the strophe. The word *Þrúðheimi* is an example of the same type of introductory device as *gamanrúna* in the introductory strophe to the *Sigrdrifumál* catalogue of runes. Like *gamanrúna* it names a potential item in the catalogue, being a member of the class to which the following items also belong. However, again like *gamanrúna*, it is distinguished from those items by its position in the strophe, by its dative case and by its exclusion from the organising principle of the list: all but one of the catalogue item-names begin a strophe, all but one are nominative, and all but one are directly included in the organising principle of the catalogue (the names of the homes of the gods), here expressed by repetition of the verbs *heita* or *vera*, corresponding to *skalt kunna* in the *Sigrdrifumál* catalogue of runes. (The one exception in each case will be further discussed below, p. 19 and p. 24). Although Þórr rather than his home is the grammatical subject, *Þrúðheimr* is mentioned first. This gives a subtle stress to the topic of the following catalogue and establishes the internal order of its items.

Its introductory function is not the only function of strophe 4: it also opens both a verbal and a thematic frame. Eddic list-makers employ a number of devices to maintain the unity of their lists and one of these is to provide a list with a frame. Such a frame may be an exact verbal echo: that is, a word or phrase from the introduction or the opening item, which is repeated in the final item or conclusion. An example occurs in the first list in the short-item catalogue of the *heiti* of Óðinn (*Grímnismál* 46–48); another in the “*Völuspá* valkyries list” (strophe 30), where a double verbal echo provides an outer and an inner frame; and another in the “third *heiti* list” (*Grímnismál* 54), where a verbal echo provides an inner frame while a noun-pronoun grammatical relationship provides an outer one:

the "first <i>heiti</i> list" items 1–2	<i>Hétomc</i> Grímr, <i>hétomc</i> Gangleri,	<i>conclusion</i> eino nafni <i>hétomc</i> aldregi, siz ec með fólcom för.
the " <i>Völuspá</i> valkyries list" introduction	Sá hon <i>valkyrior</i> , vitt um komnar, <i>gorvar at riða</i> til Goðþjóðar;	nú ero talðar nǫnnor Herians, <i>gorvar at riða</i> grund, <i>valkyrior</i> .
the "third <i>heiti</i> list" items 1–2	Óðinn ec nú heiti, Yggr ec áðan hét,	er ec hygg at orðnir sé allir af einom <i>mér</i> .

When a verbal echo is employed the pattern of the "first *heiti* list", where the echo word opens the list and is then repeated somewhere in the conclusion, is the basic pattern. In the "third *heiti* list" the *ek* which will be echoed in the conclusion is the second word in the list because of the presence of an outer frame. In both of these lists the list-maker has drawn further attention to the echo word by including it in the second item as well as in the first. The outer frame of the "*Völuspá* valkyries list" reverses the basic pattern, mentioning the echo word (*valkyrjur*) in the introduction and then repeating it as the final word in the conclusion. In the "third *heiti* list" the final position is occupied by the word (*mér*) which closes the outer verbal frame. The same arrangement, a frame made up of a noun-pronoun relationship between the first word in the list, *rúnar*, and the last one, *sumar*, occurs in the "rune-makers list", *Hávamál* 142–143 (see below, p. 25–6). Position is also significant for the inner frame of the "*Völuspá* valkyries list"; there the framing phrase (*gorvar at riða*) occupies the penultimate half-line of both the introductory and concluding list sections.

Turning back to the catalogue of the homes of the gods, we find a frame provided by a verbal echo on the same basic pattern as is found in the "first *heiti* list": the echo word is the first word in the introductory strophe (4) and it occurs again in the concluding one (17):

<i>strophe 4</i>	<i>Land</i> er heilact, er ec liggia sé ásom oc álfom nær; enn í Þrúðheimi scal Þórr vera, unz <i>um riúfaz</i> regin.	<i>strophe 17</i>	Hrisi vex oc há grasi <i>Viðars land</i> , viði; enn þar mögr of læzc af mars baki, frœcnc, <i>at hefna</i> fœdur.
------------------	---	-------------------	---

Like *valkyrjur* in the "*Völuspá* valkyries list", *land* in the catalogue of the homes of the gods is both the topic word and part of the verbal frame. (The other occurrence of the word *land*, in strophe 12, will be explained in the discussion of item 7, below p. 34.) Further, like the

"*Völuspá* valkyries list" and the "third *heiti* list", the catalogue employs a double frame. The second frame in this case is a thematic rather than a verbal one. In the second half of the introductory strophe the subject is a son of Óðinn, Þórr, and mention is made of the future destruction of the gods ("um riúfaz regin"). In the concluding strophe reference to another son of Óðinn, Víðarr (whose relationship to Óðinn is brought explicitly to our attention: *mógr . . . fǫður*), and to the future *ragna rök* when Víðarr will avenge his father ("at hefna fǫður") brings the catalogue to a close. Like the echo word *valkyrjur* which closes the outer verbal frame around the "*Völuspá* valkyries list" and the pronouns *mér* and *sumar* which end the "third *heiti* list" and the "rune-makers list", the phrase which closes the thematic frame around the catalogue of the homes of the gods ("at hefna fǫður") occupies the final position. Furthermore, as with the inner frame in the "*Völuspá* valkyries list", the two framing phrases in the catalogue occupy corresponding positions in the introductory strophe and in the concluding one.

Further evidence that the double frame I have described around the catalogue of the homes of the gods is not a coincidence, but a deliberate use of a known listing technique, is provided by the occurrence of a very similar double frame, involving both a verbal echo and a thematic link, around the catalogue of charms in *Hávamál* (*Ljóðatal*, strophes 146–163):

strophe 146 *Lið* ec þau kann,
er kannat þiðans kona
oc mannczis mógr;
hiálp heitir eitt,
enn þat þér hiálpa mun
við sǫcom oc sorgom
oc sútom gorvǫllom.

strophe 163 Þat kann ec iþ átiánda,
er ec æva kennig
mey né mannz kono —
alt er betra,
er einn um kann,
þat fylgir lióða locom —,
nema þeiri einni, etc.

The verbal echo here follows the basic pattern described above: *Lið* is the first word in the opening strophe and it occurs again in the closing strophe. Like *land* it also gives the topic of the catalogue which follows. In addition, the *Ljóðatal* list-maker has provided an inner thematic frame: the secrecy theme in strophe 146.2–3, which refers to charms which are unknown to prince's wife or man's son, is picked up again in the closing strophe with Óðinn's assertion that he will never teach his eighteenth charm to girl or man's wife. Again, the framing phrases occupy corresponding positions in their respective strophes.

De Vries has two reasons for believing that 4.4–6 could not originally have followed 4.1–3: that *en* is particularly awkward and that the reference to Þórr's home is inappropriate to the dramatic situation in which Óðinn finds himself at the beginning of the poem. The latter judgement depends on the broader interpretation of *Grímnismál* and does not apply to the narrower interpretation of strophe 4 offered here. However, as it relates to the place in the poem of the whole catalogue, it will be considered again at the end of this article. As regards the linking conjunction, de Vries does not identify the difficulty that he sees with *en* in strophe 4. Boer (1922 II, 64), however, rejects it on the grounds that Þrúðheimr is not another land, but part of the holy land already mentioned. This suggests that Boer, and possibly also de Vries, interpreted *en* here as having its common meaning "but", and as having a disjunctive function (see Cleasby-Vigfusson under *en*). However, *en* is frequently used, especially by the *Grímnismál* poet, in situations where the meaning "and" seems more appropriate than "but". Examples from *Grímnismál* itself are 8.4, 15.4, 26.4, 37.4, 39.4 in all of which positions *en* links together the two halves of a strophe, as it does in strophe 4. Further, all the uses of *en* in "Ymir's list" (strophes 40–41) and in the list of superlatives (strophe 44) suggest an additive rather than a contrastive sense, and in those places "and" would seem to be at least as appropriate a translation as "but" (for *en* meaning "and" see Neckel-Kuhn II under *enn*; Faulkes 1987 under *en*). Nevertheless, even if we give *en* the meaning "and" here, de Vries's difficulty is still real. If one interprets, as he does, the first half of the strophe to refer to the world of the gods and the second half to the fact of Þórr's residence in Þrúðheimr, then the link is undeniably awkward. However, if one interprets the strophe as consistently referring to the domain of Þórr the awkwardness disappears.

All of the features of strophe 4 described here suggest that the strophe was deliberately composed for its position at the head of the catalogue and that its two halves do indeed belong together.

Part one: items 1 and 2 (strophe 5)

De Vries's objection that three rather than two home-names have been mentioned before numbering begins with item three has already been countered by the claim made above that the phrase "í Þrúðheimi

scal Þórr vera" is an introductory device and not an item in the catalogue. The first two items in the catalogue itself are the two in strophe 5, concerning Ýdalir and Álfheimr. This means that the numbering of the remaining items from three to eleven is regular and that there is nothing out of order. However, it is true that these first two items are not explicitly numbered, that they are shorter than all the other items, and that they are differently worded. These features do require an explanation.

Most short-item lists in the *Edda* make use of an opening device which signals to the audience that a list is beginning. One such device is to employ explicit enumeration (e.g. "Urð héto eina, aðra ... ina þriðio", *Völuspá* 20.5–8), another is to begin with a distinctive item pair, made up of the first two items, which is set apart in some way from the items which follow. Such an item pair may be formed by repetition (e.g. "Hétomc Grímr, hétomc Gangleri", *Grimnismál* 46.1–2), by rhyme ("Brestanda boga, brennanda loga", *Hávamál* 85.1–2) or by parallel grammatical structure ("önd þau né átto, óð þau né höfðo", *Völuspá* 18.1–2). Another way of forming an opening pair employs both a unique phrasing pattern and a change in item length, as the following examples show (the numbers to the left are item numbers):

The "first dwarf-name list" (<i>Völuspá</i> 10–12)	the " <i>Völuspá</i> valkyries list" (<i>Völuspá</i> 30)	the list of the sons of Jarl (<i>Rígsþula</i> 41)
<i>Introduction</i>		
Þá gengo regin öll ... leggiom.	Sá hon valkyrior ... Goðþjóðar.	saman biuggo þau ... nuto.
1 Par var Mótsognir mæztr um orðinn dverga allra, 2 enn Durinn annarr;	1 Sculd helt scildi, 2 enn Söçgul önnor,	1 Burr var inn elzti, 2 enn Barn annat,
þeir manlicon mørg um gordo, dvergar, ör iorðo, sem Durinn sagði.	3–4 Gunnr, Hildir, 5–6 Gøndul oc Geirscøgul; <i>conclusion</i> nú ero talðar ... valkyrior.	3–4 Ióð oc Aðal, 5–6 Arfi, Møgr, 7–8 Niðr oc Niðiungr — námo leica —, 9–10 Sonr oc Sveinn — sund oc tafl —;
3–4 Nýi oc Niði, 5–6 Norðri oc Suðri, + 25 more minimal short items.		11 Kundr hét einn, 12 Konr var inn yngsti.

All three of these lists have a statement in the first item about the person who is named there and then form the second item on the pattern "en + name + *annarr*". This phrasing pattern sets the first two items apart from the items which follow. In the "first dwarf-name list"

an informative comment, which interrupts the list, further separates the opening item pair. In addition, in all three lists, the first two items are distinguished from the others by their length. In the “first dwarf-name list” item 1 is an extended short item with an additional half-line and item 2 is a standard short item. In the other two lists both opening items are standard short items. In all three cases the items which follow the opening pair are minimal short items. The list of the sons of Jarl employs longer items again to form another distinctive pair which acts as a closing device (the same device, this time a change from standard short items to a pair of minimal long items, closes “Ymir’s list” in *Grimnismál* 41).

Long-item catalogues tend to employ listing techniques which are very similar to those found in short-item lists. Several, for instance, begin explicit enumeration as an opening device (e.g. “Þat ræð ec þér iþ fyrsta”, *Sigrdrifumál* 22). An example of one which also employs a distinctive opening pair is *Ljóðatal*, where the first two items are shorter than the others: item 1 is a minimal long item with an additional half-line and item 2 is a regular, minimal long item; the items which follow (with the exception only of the penultimate item, see below p. 33) are standard or extended long items. This arrangement reverses the list pattern found in the three short-item lists quoted above, but operates on the same principle: their length distinguishes the two opening items from those which follow. The same arrangement is found in the catalogue of the homes of the gods:

the catalogue of the homes of the gods

Ljóðatal (*Hávamál* 146–163)

introduction

Land er heilact . . . regin.	Lióð ec þau kann . . . mögr;
1 Ýdalir heita, þar er Ullr hefir sér um gorva sali;	1 hiálp heitir eitt, enn þat þér hiálpa mun við socom oc sorgom oc sútom gorvöllum.
2 Álfheim Frey gáfo i árdaga tívar at tannfé.	2 þat kann ec annat, er þurfo ýta synir, þeir er vilia læcnar lifa.
3 Bœr er sá inn þriði, er blið regin silfri þocþo sali; Válasíalf heitir, er vélti sér áss i árdaga. + 8 more standard long items.	3 Þat kann ec it þriðia, ef mér verðr þorþ mikil haptz við mína heiptmogo: eggjar ec deyfi minna andscota, bítað þeim vápn né velir. + 13 more standard or extended long items.

Further, in both cases, the opening items are differently phrased from the items in the main body of the catalogue. In *Ljóðatal* the phrasing of the first item is quite different from that of all the other items. The second item introduces the numerical formula (*þat kann ek* + ordinal number) which will be used for all the other items and so links the opening pair with the rest of the catalogue. However, item 2 still differs from the others, substituting “er þurfo ýta synir” for the dominant *ef mér ... / ef ek ... / ef mik ...* which follows the formula in the main body of items in *Ljóðatal*. In the catalogue of the homes of the gods items 1 and 2 share one major phrasing difference from the other items: they both lack the numerical formula which appears in items 3 to 11. This lack, which caused de Vries to believe that these two items did not belong with the rest, can be explained as part of the strategy for setting the opening pair apart. Like the use of a formula (*en* + name + *annarr*) to distinguish the opening pair in the short-item lists quoted above, the omission of a formula in the opening items of the catalogue of the homes of the gods supplements the difference in item length.

In the catalogue of the homes of the gods the omission of the numerical formula explains the different phrasing of item 1, which otherwise follows the pattern of the items in the main body of the catalogue: it begins with the item-name (*Ýdalir*) in the nominative case and it employs the verb *heita*. Like the formula (*þat kann ek* + ordinal number) in item 2 of *Ljóðatal*, the phrase *Ýdalir heita* links the opening pair with the rest of the catalogue. However, the lack of the numerical formula does not account for all of the differences in item 2 of the catalogue of the homes of the gods. Item 2 employs unique phrasing which sets it apart from all the other items, including its partner in the opening pair. As a result it is responsible for two of the exceptions mentioned above (p. 13) in the discussion of *Þrúðheimi* as a second introductory device. In item 2 the item-name (*Álfheimr*) appears in the accusative, not the nominative, case and the verb employed is neither *heita* nor *vera*, but *gefa*. These features, especially the change in verb which excludes the item from the organising principle of the list, seem inexplicable and would support de Vries's suspicions about the coherence of the catalogue were it not that an almost identical anomaly occurs in the opening item pair of *Ljóðatal*. In *Ljóðatal* it is the first item which is unique. There the grammatical subject is the name of the charm, *hjálp* (which is thus in the nominative case), and the verb employed is *heita*. In item 2, and in

all the subsequent items in *Ljóðatal*, the grammatical subject is *ek*, the charm itself is unnamed and is referred to by means of a pronoun in the accusative case (*þat*), and the verb employed is *kunna*. This means that in both *Ljóðatal* and the catalogue of the homes of the gods one member of the opening pair employs a different verb and a different grammatical subject from all of the other items. Why one member of an opening item pair should be distinguished in this way is not immediately obvious, but the fact that it also happens in *Ljóðatal* suggests that its occurrence in the catalogue of the homes of the gods is deliberate.

Besides its role as part of the opening pair, item 1 has two additional functions; one of them is to introduce the organising principle of the catalogue. In order to make a list intelligible to the audience, list-makers usually include a statement of the organising principle, and this statement often doubles as an opening device. In the "first *heiti* list", for instance, the organising principle (the names of Óðinn), expressed through the verb *heita*, is stated as part of the first item (*hétomc Grimr*), repeated in the second item, and then understood for all the items which follow. In the "*Vǫluspá* valkyries list" the organising principle (those valkyries whom the *vǫlva* saw ready to ride to the Goths) is contained in a general statement in the introductory segment. In the same way, the organising principle (those charms which Óðinn knows but which humans do not) is stated in a general way in the introduction to *Ljóðatal*, but in this case it is then re-stated (*þat kann ek . . .*) for each item after the first one. The introduction to the catalogue of the homes of the gods, which already performs multiple functions, does not contain a general statement of the organising principle. Instead the list-maker has chosen, as in the "first *heiti* list", to introduce the organising principle (the names of the homes of the gods) as part of item 1 (*Ýdalir heita*) and then, as in *Ljóðatal*, to re-state it individually for the items which follow. He continues to employ *heita* for each item from 3 to 6. When the naming principle has been firmly established, he is free to substitute *vera* for *heita*, but the function of the verb remains the same.

The second of the additional functions of item 1 is to open a second verbal frame. It will be remembered that one verbal frame was opened in the introductory strophe (4) by the word *land*, which was then echoed in the concluding strophe (17). Similarly, a phrase from item 1 (strophe 5.2–3), is echoed in the final item of the catalogue,

item 11 (16.2–3). Like the framing phrases discussed above, this one too corresponds in position in the two strophes:

<p>opening item 1 strophe 5</p>	<p>Ýdalir heita, þar er Ullr hefir sér um gorva sali; 2 Álfheim Frey gáfo í árdaga tívar at tannfé.</p>	<p>closing item 11 strophe 16</p>	<p>Nóatún ero in ellipto, enn þar Niorðr hefir sér um gorva sali; manna þengill, inn meinsvani, hátimbroðom hǫrgi ræðr.</p>
-------------------------------------	---	---------------------------------------	---

The resulting arrangement, an outer verbal frame provided by the repetition of the topic word, and an inner verbal frame provided by the repetition of a phrase, is exactly the same as that found in the “*Vǫluspá* valkyries list”. As was also the case with *land*, the phrase “hefir / sér um gerva sali” occurs again in item 7 (12.2–3) and this will be explained later, in the discussion of that item (p. 34).

Part one: item 3 (strophe 6)

De Vries’s problem with inconsistent phrasing applies to strophe 6 as well as to strophe 5. He notes, it will be remembered, that the numerical formula is differently and (he believes) very awkwardly worded, the item-name (*Válaskjálf*) comes at the beginning of the second half of the strophe instead of at the beginning of the first half, and the owner is not named. Why should item 3 differ so markedly both from the opening pair and from the items which follow? Comparison with *Ljóðatal* is no help here because in *Ljóðatal*, as in the “first dwarf-name list”, the “*Vǫluspá* valkyries list” and the list of the sons of Jarl, item 3 establishes the pattern of the main body of subsequent items. To explain the form of the third item of the catalogue of the homes of the gods we must turn to another strategy in the repertoire of eddic list-makers: the division of a list into sections.

In the same way as two linked items form a pair but three or more make a list, so two items set apart from the others within a list form a distinctive pair, but three or more make up a separate list section. A list may be provided with an introduction and/or a conclusion and then have the items themselves divided into two distinct sections. Sometimes these item sections (which I shall designate part one and part two) contain an equal number of items: an example is the “norns list” (*Vǫluspá* 20; see below, p. 27), which has three items in part one and three in part two. More often, however, the two parts are un-

equal. A fairly common list pattern has a triplet of items in part one and a longer series of items in part two, as in the following examples:

the "third *heiti* list"
Grimismál 54

the list of Menglǫð's maidens
Fjolsvinnsmál 38

the "initial void list"
Vþlusþá 3

introduction

Ár var alda . . .
vara

part one

1 Óðinn ec nú heiti,
2 Yggr ec áðan hét,
3 hétomc Þundr fyrir þat,

1 Hlíf heitir,
2 önnur Hlífþrasa,
3 þriðja Þjóðvarta,

1 sandr
2 né sær
3 né svalar unnir;

part two

4–5 Vacr oc Scilfingr,
6–7 Váfuðr oc Hroptatýr,
8–9 Gautr oc lálcr með godom,
10–11 Ofnir oc Sváfnir,

4–5 Björt ok Blíð,
6–7 Blíðr, Frið,
8–9 Eir ok Aurboða.

4 iorð fannz æva
5 né upphiminn,
6 gap var ginnunga,
7 enn gras hvergi.

Conclusion

er ec hygg . . . mér.

Two of these lists begin, like *Ljóðatal* and the catalogue of the homes of the gods, with an opening pair. In the "third *heiti* list" items 1 and 2 are paired by their parallel structure ("name + *ek* + adverb + *heita*") and in the "initial void list" the opening pair comprises two singular nominative nouns linked by *né*. In addition to the opening pair, and this applies to all three lists, the first three items are linked together: by repetition of the organising principle (*ek heiti, ek hét, hétumk*), by numbering of some of the items (*önnur . . . þriðja*) or by a repeated conjunction (*né . . . né*). In each case, the resulting triplet forms part one of the list. Part one is then distinguished from part two in the same way as the opening item pairs described on pages 17–18 are distinguished from the items which follow them: that is, by a different phrasing pattern and/or a change in item length. In both the "third *heiti* list" and the list of Menglǫð's maidens, part one contains three standard short items and part two switches to minimal short items. In both lists the change in item length is accompanied (necessarily) by a change in item phrasing, from full sentences or phrases to single names. The "initial void list" employs a different method. There, two sets of changes occur in the third item: in phrasing, from singular nouns (*sandr, sær*) to a plural phrase (*svalar unnir*); and in item length, from minimal to standard. The change in item length is then carried over to part two of the list, where items 4–7 are distinguished,

not this time by item length, but by a radical change in the phrasing pattern.

The changes in the third item of the “initial void list” are an example of a device used elsewhere to close eddic lists and list sections, particularly those comprising just three items. This device is a pattern change in the final item. Such a change may be in item phrasing, in item length or, as in the “initial void list”, in both. Examples occur in the sub-lists which end the first item in *Ljóðatal* and the eighteenth item in *Loddfáfnismál*, and in an independent list from the first, gnomic section of *Hávamál*:

Hávamál 146.6–7

Hávamál 134.10–12

Hávamál 53.1–3

introduction

hiálp heitir eitt ... við	opt ór sǫrþom belg ... þeim er	
1 sǫcom	1 hangir með hámm	1 Litilla sanda,
2 oc sorgom	2 oc scollir með scrám	2 litilla sæva
3 oc sútom gorvǫllom.	3 oc váfir með vílmǫgom.	3 litil ero geð guma;

All of these lists begin with a pair, linked by parallel grammatical structure and by rhyme or repetition, and all close with a pattern change in the third item. In all three the items are linked into a triplet, by a conjunction (*ok*) or by repetition (*litilla ... litilla ... litil*). In *Hávamál* 134.10–12 and *Hávamál* 53.1–3 the phrasing change in the third item makes it slightly longer than items 1 and 2, but it remains a standard short item. The same arrangement is found in part one of the “third *heiti* list” above. The pattern in *Hávamál* 146.6–7 is the same as that in part one of the “initial void list”: the third item introduces a change in phrasing and also in item length, from minimal to standard.

Returning to part one of the catalogue of the homes of the gods, we find a pattern very similar to the one described here. The catalogue opens with a pair of minimal long items in strophe 5 followed by a third item, in strophe 6, which differs from the first two both in phrasing and in length but which is linked with them into a triplet. In this case, the third item changes the phrasing by beginning with an added numerical formula, rather than with the item-name (*Válskjálf*), and it occupies a full strophe, making it a standard long item. These changes constitute a closing device and so set the first three items apart as a separate list section. In addition, the first three items of the catalogue are linked together in the same way as the items in part one of the list of Menglǫð’s maidens: by explicit enumeration. This time, however, the enumeration involves the third item only. Beginning enumeration in the third item is unusual, but there is a

close parallel in the sub-list (*Hávamál* 131.5–10) which ends the sixteenth item in *Loddfáfnismál*:

introduction:

varan bið ec . . . ver þú

1 við ǫl varastr

2 oc við annars kono,

3 oc við þat ið þriðia, / at þic þjófar né leiki.

Here, as in the catalogue of the homes of the gods, two shorter, unnumbered items are followed by a longer, differently phrased closing item which employs a numerical formula. It is also significant that the numerical formula in this sub-list employs a pronoun (*þat*) as well a corresponding noun phrase (“at þic þjófar né leiki”). This usage is very similar to that in the catalogue of the homes of the gods, “Bœr er sá inn þriði”, where both a noun and a pronoun are employed, and which de Vries finds so awkward. I have as yet identified no other lists where phrasing like this is combined with numbering of only the third item, but the sample of surviving eddic lists is relatively small and the occurrence of these two does suggest a list pattern along the same lines as the list pattern which employs “*en* + name + *annarr*”, and which (if we read *annarr* here as an ordinal number) numbers only the second item.

It will be remembered that in the discussion (p. 13) of *Þrúðheimi* as an introductory device three exceptions to the regular form and position of the item-names in the catalogue were noted. Two of these exceptions occurring in item 2, the accusative case of the item-name (*Álfheimr*) and the different verb (*gefa*), have already been discussed. The third exception, the item-name which does not begin a strophe, is *Válaskjálf* in strophe 6. Its change in position can be explained as part of the pattern change in the final item which closes part one of the catalogue.

It can be argued, then, that strophes 5 and 6 of the catalogue of the homes of the gods follow a list pattern found in other three-item lists and list sections: a pattern established in the first two items is significantly varied in the third, closing item, but all three remain clearly linked into a triplet. If these two strophes are read as part one of the catalogue, then the remaining eight items in strophes 7–16 can be seen to make up part two. They are all standard long items and they all follow a regular phrasing pattern: item-name + *heita/vera* + ordinal number + information which includes the occupant’s name.

Part two: the division into halves

The fourth problem identified by de Vries is that in some items of the catalogue the verb which follows the item-name is *heita* and in some it is *vera*. In fact, *heita* is introduced in the first item (5.2) and then employed consistently, following immediately after the item-name, in each numbered item up to the sixth in strophe 11. In strophe 12, with the seventh item, the verb changes to *vera* which is then employed consistently up to the end of the numbered series in strophe 16. This means that *heita* occurs five items, and so does *vera*. The pattern is as follows:

part one: opening triplet	Ydalir heita	strophe 5
	Álfheim . . . gáfo . . . tivar	
	Válsacíalf heitir	6
part two: first half	Söcqvabeccr heitir inn fiórði	7
	Glaðsheimr heitir inn fimti	8
	interrupting strophe	9
	interrupting strophe	10
	Þrymheimr heitir inn sétti	11
part two: second half	Breiðablic ero in síundo	12
	Himinbiorg ero in átto	13
	Fólcvangr er inn níundi	14
	Glitnir er inn tíundi	15
	Nóatún ero in ellipto	16

The change in the verb divides part two of the catalogue into halves containing, not an equal number of items, but an equal number of strophes. In addition, it will be argued below that the first half of part two is provided with an independent closing device, and that the item which opens the second half, item 7 in strophe 12, has several distinguishing features that set it apart from the others. Both of these features reinforce the division of part two into halves.

Such a pattern for the division of the catalogue is supported by the fact that several short-item lists beginning with a triplet in part one continue with a second section which falls into halves. Examples are:

the "rune-distribution list"	the "initial void list"	the "rune-makers list"
<i>Sigrðrifomál</i> 18	<i>Völuspá</i> 3	<i>Hávamál</i> 142–143

introduction

Ár var alda
vara

Rúnar munt þú finna
er

part one

1 Allar vóro af scafnar,	1 sandr	1 fáði fimbulþulr
þær er vóro á ristnar,	2 né sær	2 oc gordo ginregín
2 oc hverfðar við inn helga mið,	3 né svalar unnir;	3 oc reist hroptr roġna,
3 oc sendar á víða vega.		

part two

4 Þær ro með ásom,	4 iorð fannz æva	4 Óðinn með ásom,
5 Þær ro með álfom,	5 né upphiminn,	5 enn fyr álfom Dáinn,
6 sumar með visom vonom,	6 gap var ginnunga,	6 Dvalinn dvergom fyrir,
7 sumar hafa mennzcir menn.	7 enn gras hvergi.	7 Ásviðr iotnom fyrir,

conclusion/closing device

ec reist sialfr sumar.⁴

In all of these lists the items in part two are divided into two pairs, each pair being linked either by repetition (*Þær ro með* ... *Þær ro með*; *sumar* ... *sumar*; *fyrir* ... *fyrir*) or by a conjunction (*né*, *en*). In each case, the second pair (items 6–7) is distinguished from the first pair by a variation in phrasing. This variation is not as drastic as the change which separates part one from part two, but it is sufficient to distinguish the second half of part two from the first half. These three lists also illustrate the ways in which eddic list-makers maintain the unity of their lists by careful linking between the different sections. In the “rune-distribution list”, for instance, the pronouns (*þær*, *sumar*) which begin the items in part two refer to the runes which are the topic of this list, and so does *allar* in item 1. This ensures that there is a clear link between part one and part two as well as between the two halves of part two. In the “initial void list” a link between part one and part two is provided by the return in the second item of part two (*né upphiminn*) to the structure (*né* + nominative noun) of the second item of part one. In the “rune-makers list” the link between part one and part two is made by the grammatical dependence of all four items in part two on the verb *reist* in the last item of part one.

In the catalogue of the homes of the gods the two halves of part two are balanced by having an equal number of strophes rather than an equal number of items. Supplying this balance is one of the functions of the two extra strophes (9 and 10) which are not items, and which therefore interrupt the catalogue. The further functions of these two strophes will be discussed below. I have not yet identified another list where part two is balanced in this way, but several short-

⁴ For a discussion of the structure of this list see Jackson (1995).

item lists use a similar technique to balance the number of half-lines in two parts of a list. (Half-lines in a short-item list correspond to strophes in a long-item catalogue, as both are the standard unit of item length.) Examples are the “first appropriate-behaviour list” (*Hávamál* 82) and the “norns list” (*Völuspá* 20):

the “first appropriate-behaviour list”

the “norns list”

introduction

Paðan koma meyjar . . . stendr;

part one

1 Í vindi skal við höggva,
2 veðri á síó róa,
3 myrcrri við man spialla:
mǫrg ero dags augo;

1 Urð héto eina,
2 aðra Verðandi
— scáro á sciði —,
3 Sculd ina þriðio;

part two

4 á scip skal scriðar orca,
5 enn á sciöld til hlifar,
6 mæki höggs,
7 enn mey til kossa.

4 þær lǫg lǫgðo,
5 þær lif kuro
alda bornom,
6 ørlǫg seggia.

The “first appropriate-behaviour list” employs a proverbial comment (“mǫrg ero dags augo”) which interrupts the list and separates part one from part two in the same way as the informative comment in the “first dwarf-name list” separates the opening item pair from the items which follow. In the case of the “first appropriate-behaviour list”, which has an unequal number of items in each part, this comment creates a balance between the two parts of the list by giving them an equal number of half-lines. The “norns list”, which already has an equal number of items, adds an informative comment (*scáro á sciði*), which interrupts the sequence of items in part one, to balance the four half-lines in part two. In both lists an extra half-line is required by the metre, respectively *málahátt* and *fornyrðislag*, but the use of a comment which is not an item to provide it supports the claim that the two strophes which are not items are deliberately intended to balance the two halves of part two in the catalogue of the homes of the gods. The “first appropriate-behaviour list”, incidentally, is another list which has a triplet of items in part one followed by a division into halves in part two.

Before moving on to the further analysis of part two, it is necessary to address de Vries’s specific objections to the numerical formula and

to the use of *vera*. It will be remembered that he concludes, from Snorri's omission of the formula and use of *heita* only, that Snorri knew a better version of the poem and that the form of the strophes which he quotes must be more original than the form of the Codex Regius versions. His first reason for rejecting the numerical formula is his belief that enumeration in a list has a clear mnemonic function and that the numeral must participate in the alliteration if it is to fulfil that function. This belief, however, is open to question. It is true that in a list such as the *Sigrdrífumál* catalogue of counsels (strophes 22–37), where the number word alliterates with a key-word in the item itself, a mnemonic function is clear. The numerical formula would help the reciter to recall the content of each item. In other cases such a function is not so clear. For example, in the central catalogue in *Vafþrúðnismál* (strophes 20–43) the number word alliterates with a word in the item content only in the eleventh (“Segðu þat it ellipta, hvar ýtar túnom í”, 40.1–2) of the twelve numbered items. In the other items, if the number word alliterates at all, it is with a word in a repeated introductory formula rather than with a distinctive word in the item itself. A similar situation is found in part one of the “norns list”, where the ordinal numeral in the third item, *Sculd ina þriðio*, does not participate in the alliteration at all, and both *eina* and *aðra*⁵ alliterate with *Urðr*, leaving the third item-name (*Verðandi*) outside the alliterative pattern. In the *Vafþrúðnismál* catalogue and the “norns list”, therefore, the enumeration would be of almost no help to the reciter in recalling the content of the items. Instead, in the “norns list”, as in the list of Menglǫð's maidens, enumeration serves to link the items of part one together and also to distinguish them from part two. It is part of the strategy for dividing the list into sections. In the *Vafþrúðnismál* catalogue, as in other lists where all (or nearly all) of the items are numbered, the enumeration serves to maintain the unity of the whole list. These dividing and linking functions of enumeration in a list may also be interpreted as mnemonic, but in their case participation of the numeral in the alliterative pattern is not necessary.

De Vries's second reason for rejecting the numerical formula is that it overloads the *ljóðahátt* metre. Such overloading is common in eddic lists, as are sudden changes in metre (*Hávamál* 87–89, 137, 145) and sections which have no discernible metre at all (*Hávamál* 142–3,

⁵ which I interpret here as ordinal numbers, see Cleasby-Vigfusson under *einn* A.2.

Sigrdrifumál 35), and I have argued elsewhere (Jackson, 1995) that, as far as lists are concerned, regularity of metre was not a priority of eddic poets. The catalogue of the homes of the gods, with its recognisable *ljóðaháttir* strophes, is in fact more regular in this respect than a number of other long-item catalogues, including some (e.g. *Sigrdrifumál* 22–37 and *Ljóðatal*) which also use a numerical formula, and some (e.g. *Sigrdrifumál* 5–13 and *Loddfáfnismál*) which do not. Rather than rejecting the integrity of these lists wholesale on metrical grounds alone, it seems preferable to look for reasons why a list-maker may have chosen to include certain features even at the expense of metrical regularity. In the case of the catalogue of the homes of the gods, we can defend the place of the numerical formula on the following grounds. In item three it performs the same function as the enumeration in the “norns list” and the list of Menglǫð’s maidens: it links the first three items together to form part one of the list. Further, continuing the enumeration in item 4 and then on through to end of the catalogue maintains the unity of the whole catalogue, creating a strong link, first between part one and part two, and then between the two halves of part two.

As far as the verbs are concerned, we have seen that the Codex Regius version of the catalogue does use *heita* and *vera* consistently, and does use the change from one to the other for a specific purpose: to distinguish the second half of part two from the first half. De Vries’s assumption that Snorri’s more uniform strophes are not only more original but also better indicates that for him, as for most modern readers (and perhaps also for Snorri), uniformity in a list is a virtue. But uniformity would not be desirable for an oral poet or his audience; it would merely be boring. A list which is varied (as long as the variations are not random) and which is broken up into linked sections is easier to memorize, and easier to listen to intelligently, than a uniform series of undifferentiated items. For this reason, I would suggest that the dividing and linking functions of both the verb change and the enumeration in the Codex Regius version of the catalogue of the homes of the gods are evidence that it, not Snorri’s version, may be closer to the original.

It is interesting that the other major version of the catalogue, the one found in MS AM 748 I 4to, employs a different pattern in its use of *heita* and *vera* from either the Codex Regius version or Snorri’s version, but that it is nevertheless consistent with the listing techniques described here. The version in MS AM 748 I 4to employs *heita*

in part one and in the first half of part two, except for the penultimate item (item 5, strophe 8) where the verb is *vera*. In the second half of part two *vera* is employed for all items except, again, the penultimate one (item 10, strophe 15) where *heita* returns. This arrangement has two results: the change of verb in the penultimate item becomes part of a signal and return closing device (see pp. 32–33) in each half of part two, and the use of the dominant verb from one half in the penultimate item of the other half is a linking device for the two halves of part two.

Part two (first half): items 4–6 (strophes 7–11)

In the catalogue of the homes of the gods, as in the “initial void list”, the item length of the closing item in part one is carried over into part two, but a new phrasing pattern is introduced. Items 4 and 5, in strophes 7 and 8, establish this pattern for the first half of part two. The items begin with the item-name in the nominative case, followed by *heitir* and the appropriate ordinal number. The god, or goddess, who occupies the dwelling site is then named in the second half of the strophe. As I suggested above, a strong link between part one and part two is provided by the continuing enumeration, running from item 4 to the end of the catalogue. Another link between part one and the first half of part two is provided by the continued use of *heita*. For the two halves of part two, a double link is opened by the phrase *enn þar Hroptr* in item 5. First, this phrase anticipates the wording of the variant opening formula which will be used in items 7–11. Second, placed as it is in the penultimate item of the first half of part two, it looks forward to the phrase *enn þar Forseti* which occupies the same position in the corresponding penultimate item (10) of the second half of part two. Having thus established the new pattern and set up the linking devices in these two regular items, the list-maker suddenly breaks off and introduces the two strophes which are not items and which Boer believes (see above, p. 8) must have belonged to the old *Grimnismál* poem before the catalogue was interpolated. What, besides its balancing function, is the purpose behind this digression?

The great danger inherent in list-making is monotony, and listing techniques include a number of devices to ensure that a list is varied and that neither reciter nor audience becomes bored. Most of these devices involve introducing variations in the established pattern of a

list, either within or between its different sections. We have already seen, for instance, variations in the length and the phrasing of items which, although their primary purpose may be to act as opening devices, closing devices and so on, also serve to provide variety. Another way of avoiding monotony is to interrupt the list to allow for comment, interjection, description or an advance in the narrative. The *Grimnismál* poet uses this method to great dramatic effect when he interrupts the short-item catalogue of the *heiti* of Óðinn (strophes 46–54), with which the poem ends, in order to bring the narrative to its climax. The interruption occurs in strophes 51–53, between the second and third lists in the catalogue. Examples from short-item lists occur in part one of both the “first appropriate behaviour list” and the “norms list” where the comments (“morg ero dags augo” and *scáro á scíði*) which provide balance also interrupt the sequence of items. For an example from a long-item catalogue we can turn once more to *Ljóðatal*, where a comment in strophe 162, between items 17 and 18, similarly interrupts the item sequence:⁶

	<i>Hávamál</i> 162–163
item 17	Þat kann ec iþ siautiánda, at mic mun seint firraz iþ manunga man.
interrupting comment	Lióða þessa mundu, Loddfáfnir, lengi vanr vera; þó sé þér góð, ef þú getr, nýt, ef þú nemr, þorf, ef þú þiggr.
item 18	Þat kann ec iþ átiánda, er ec æva kennig etc.

In the catalogue of the homes of the gods, the listing is interrupted by a digression describing the hall (Valhöll) built at Gladsheimr, which has just been listed as item 5. In strophes 9 and 10 Óðinn pauses to dwell on the details of his own home before continuing with the task of listing the names of the homes of the other gods.

The digression not only serves to break the monotony of the list, it also gives a special importance to item 5, which is allotted three whole

⁶ For further discussion of *Hávamál* 162 see Jackson 1994, 41–42.

strophes as compared with the single strophe or half strophe given to the homes of the other gods. This focus on Óðinn's own home is exactly what Müllenhoff and de Vries think would be appropriate, but they expect the list-maker to begin with Valhøll (or perhaps Válskjálf). Instead, he has chosen to place Valhøll near the middle of the catalogue and to give it importance through the additional strophes of description. The repetition in strophe 10 of the first half of strophe 9 links the two strophes together and sets them apart from the rest of the catalogue. It also functions to emphasise the renown of Valhøll (*Mioc er auðkent*) and to keep Óðinn's name ("þeim er til Óðins koma") firmly in the minds of Geirrøðr and the rest of the audience within the poem. Óðinn names himself five times in this catalogue (7.4, 8.4, 9.2, 10.2 and 14.6) and in addition refers to himself indirectly, certainly once (*fjǫður* 17.6) and probably twice (*áss* 6.6). This focus on himself in the catalogue which begins the poem anticipates the even sharper focus in the catalogue which will end it and suggests the following possibility: that the catalogue of the homes of the gods, comprising a set-piece catalogue with Óðinn and his home as its focus, was deliberately planned for the position it occupies and was intended to balance the other set-piece catalogue, with Óðinn as its sole topic, at the end of the poem.

We have already seen how strophes 9 and 10 serve to balance the two halves of part two of the catalogue, to provide an interruption which breaks its monotony and to emphasise, perhaps for the poet's larger purposes, Óðinn's own home. They also have another function, and that is to act as a signal that this half-section of the catalogue is coming to an end. Two closing devices, a distinctive pair of longer items and a pattern change in the final item, were described above. Another means of providing closure is to employ a signal and return device, where a pattern change or an interruption (or both) near the end of a list or list section signals its approaching end, and a return to the item sequence, and/or the former pattern in the final item or items provides the actual closure. In many cases the list feature which provides the signal has multiple functions: it may also break the monotony of the list, provide a link between sections, or balance two list sections. Thus the interrupting comment *scáro á scíði* in part one of the "norns list", which provides both variety and balance, also signals that part one of that list is about to end. A return to the numerical sequence in the third item closes the list section. Similarly, in part two of the "third *heiti* list" a pattern change in the penultimate item

pair (the addition of an informative tag, *með goðom*) both provides variety and signals the approaching end, and a return to the former listing pattern in the final item pair brings the list to a close. The *Völuspá* list-maker uses a version of the same device to close the “initial void list”. There, a phrasing change from negative (expressed by the repeated *né*) to positive (*gap var ginnunga*) in the penultimate item signals the approaching end of the list and a return to the negative (*hvergi*) in the final item provides the actual closure. In the catalogue of the *heiti* of Óðinn the interruption in strophes 51–53 signals the approaching end of the catalogue, which is then brought to a close by a brief resumption of the listing in strophe 54. In *Ljóðatal* there is a double signal. First, there is a pattern change in the penultimate item (item 17, *Hávamál* 162.1–3) from standard or extended long items to a minimal long item. Second, this shorter item is accompanied by the interrupting comment (quoted above) which fills the strophe. Together the pattern change and the interruption signal the approaching end of the catalogue, which closes with a return to a longer item, the eighteenth, in strophe 163. In the Codex Regius version of the catalogue of the homes of the gods the interruption provided by strophes 9 and 10 gives the signal, and the return to the item sequence in item 6 (strophe 11) brings the first half of part two to a close.

In the version of the catalogue in MS AM 748 I 4to the first half of part two is provided, like *Ljóðatal*, with a double signal. It will be remembered that in this version there is a phrasing pattern change in the penultimate item, item 5 (strophe 8), where *heita* is replaced by *vera*. This change in verb gives one signal that the half-section is about to close. The second signal is the same as in the Codex Regius version: namely, the interruption provided by strophes 9 and 10. In the MS AM 748 I 4to version of the catalogue, the return in item 6 (which closes the first half) involves a return both to the item sequence and to the dominant verb.

The item which closes the first half of part two, the sixth of the eleven, marks the mid-point of the catalogue.

Part two (second half): items 7–11 (strophes 12–16)

In item 7 (strophe 12) the formula which opens each item in the main body of the catalogue undergoes significant changes, signalling the

beginning of the second half of part two. The verb employed after the item-name becomes *vera*, and the phrase “*en þar* + the occupant’s name” (which was anticipated in item 5) is added. These changes will be maintained as the dominant pattern in the second half of part two, being altered only in the penultimate item (10, strophe 15) for reasons which will be explained later. As well as opening the second half of part two, item 7 functions as an important link between the different sections of the catalogue, as it participates in all three of the framing devices. First, through the phrase *á því landi* in 12.4, which incorporates the echo word *land*, it participates directly in the outer verbal frame opened in the introductory strophe and closed in the concluding one. In case this relationship should be missed, the list-maker reinforces the echo by beginning his identification of the *land* in item 7 with words (“*er ec liggia veit*”, 12.5), which are almost the same as those he used in strophe 4 (“*er ec liggia sé*”, 4.2). It also seems likely that the description of Breiðablik (“*er ec liggia veit / fæsta feicnstafl*”, 12.5–6) is intended to recall Þórr’s home at Þrúðheimr (*Land er heilagr*, 4.1). Certainly Snorri’s interpretation of strophe 7 to mean that in Breiðablik “*má ekki vera óhreint*” (Snorri Sturluson 1982, 23.21) suggests a meaning for *liggia ... fæsta feicnstafl* which is very close to *heilagr*. Second, although there is no reference to *ragna røk* in item 7, Breiðablik is the home of Baldr who, like Þórr and Víðarr, is a son of Óðinn. This relationship links item 7 to the thematic frame. Third, item 7 participates in the inner verbal frame. Items 1 and 11, it will be remembered, incorporate the phrase “*hefir / sér um gorva sali*” (5.2–3 and 16.2–3) and this phrase is echoed in item 7 (12.2–3). So item 7, coming immediately after the mid-point of the catalogue, acts rather like a central prop maintaining the link between the opening and closing components of each of the three frames.

Items 8 and 9 are regular and follow the pattern introduced in item 7, but in item 10 another change in phrasing is made. The opening formula is split in two, and the second part (*en þar* + the occupant’s name) is moved to the second half of the strophe. This position of the occupant’s name matches that in all of the items in the first half of part two, making a link with the earlier half-section. The link is reinforced by the exact parallels, in both phrasing and position, found in the penultimate items of each half-section: *enn þar Hroptr* (item 5, strophe 8.4) and *enn þar Forseti* (item 10, strophe 15.4). As well as allowing for this link, the change in phrasing in item 10 forms the signal half of a signal and return closing device. The new position of

“*en þar* + the occupant’s name” signals the approaching end of the catalogue, which is brought to a close with a return to the former pattern (i.e. “*en þar* + the occupant’s name” as part of the opening formula) in the eleventh item in strophe 16.

In the version of the catalogue found in MS AM 748 I 4to, the second half of part two is provided, like the first half, with a double signal. In this case, one signal is the same as the one just described for the Codex Regius version (i.e. the change in position in item 10 of “*en þar* + the occupant’s name”); the second signal is given by the change in the verb in the numerical formula in item 10 from *vera* back to *heita*. In the MS AM 748 I 4to version, the return in item 11 involves a return both to the dominant verb of the second half of part two and to the former position of “*en þar* + the occupant’s name”. In both versions of the catalogue, the phrase “*hefir / sér um gorva sali*” in item 11 (16.2–3) closes the inner verbal frame.

The conclusion (strophe 17)

As we saw in the discussion of the introductory strophe (see above, p. 14), strophe 17 is linked to strophe 4 by the repetition of the echo word *land*, and this repetition closes the outer verbal frame. Another link to strophe 4 is made by the references to Viðarr, Óðinn’s son, and to the role he will have in avenging his father (*at hefna fǫður*) at *ragna rök*. These references recall those in strophe 4 to Þórr, Óðinn’s son, and his role until that time comes (“*unz um riúfaz regin*”). This link closes the thematic frame. The correspondence between the position of the two phrases, *um riúfaz regin* at the end of the introductory strophe and *at hefna fǫður* at the end of the concluding one, reinforces the link between them. The position of *at hefna fǫður*, at the very end of the catalogue, is appropriate for a phrase which closes a frame, as the final words in the “*Vǫluspá* valkyries list”, the “third *heiti* list” and the “rune-makers list” all demonstrate. All these features of strophe 17, taken together with the fact that it shares its topic with the rest of the catalogue, support the claim that this strophe was deliberately composed as a conclusion for the catalogue and that it belongs in its present position. The difference in style which Boer notes, and which he thinks (see above, p. 8) means that strophe 17 originated elsewhere, is explained by its function as a conclusion rather than as an item in the catalogue.

The evidence presented here demonstrates that the compositional features which led de Vries to the conclusion that the catalogue is both mutilated and interpolated have parallels in other eddic lists and work together in a way that can only result from deliberate design. There remain to be answered only his claims that the listing of the dwellings of the gods is an inappropriate follow-up to the dramatic opening of the poem and that the catalogue has no place in the *Zusammenhang* of *Grimnismál*. With regard to the latter point, there is no break in continuity between the beginning of strophe 4 and the first three strophes of the poem. The first person speaker is maintained (*ek*, 1.5, 2.2, 4.2) and a vision ("Land er heilact, er ec liggia sé", 4.1–2) is consistent with the sort of ordeal by hunger and fire to which Óðinn has been subjected. De Vries himself, along with Müllenhoff (1891–1908 V, 159) and Sijmons–Gering (1927–31 I, 188), accepts the place of the first half of strophe 4 at the beginning of *Grimnismál*, and more recent commentators on the poem (e.g. Schjødt 1988, 36) take the fact of Óðinn's vision for granted. If the opening words of strophe 4 belong where they are, then so must the rest of catalogue. Its unity of structure, demonstrated in this article, includes the whole of strophe 4. To this evidence for the place of the catalogue in *Grimnismál* I would add the possibilities, suggested above, that strophe 4 may have a double introductory function and that, in its content and its formal structure, the catalogue was designed as a counterweight to the short-item catalogue of the *heiti* of Óðinn with which the poem ends. Finally, de Vries's opinion that the content of the catalogue, a list of the homes of the gods, is an inappropriate beginning for Óðinn's vision in Geirrøðr's hall is based on a subjective judgement which, in itself, is insufficient grounds for rejection of the evidence of the text, especially as we remain uncertain, both about the poet's purpose in composing *Grimnismál*, and about the expectations of the poem's first audience.

What emerges from the analysis in this article is a complex and elegant catalogue, composed by a list-maker whose talents, and even whose methods and goals, have gone unrecognised by generations of readers. De Vries's perplexity when faced with the task of making sense of its composition was due entirely to the fact that the art of the eddic list-maker has been forgotten. It is time to re-discover it, to lay to rest de Vries's sadly deficient *Bearbeiter*, and to restore to his place a master list-maker who was also, it is surely reasonable to suppose, the poet of *Grimnismál*.

The catalogue of the homes of the gods: *Grimnismál* 4–17.
(the Codex Regius version).

Introduction

strophe

4	Land er heilact,
er ec liggia sé
ásom oc álfom nær,
enn í Þrúðheimi
scal Þórr vera,
unz um riúfaz regin. | Land opens an outer verbal frame and introduces the general topic of the catalogue, <i>Þrúðheimi</i> introduces the specific topic, references to Þórr and <i>ragna røk</i> open a thematic frame, <i>er ec liggia sé</i> opens a link with item 7. |
|---|---|---|

Part one

item

5	1 Ýdalir heita,
þar er Ullr hefir
sér um gorva sali;	Ýdalir heita introduces the organising principle and links the opening item pair with the rest of the catalogue; <i>hefir / sér um gorva sali</i> opens an inner verbal frame,
	2 Álfheim Frey
gáfo í árdaga
tivar at tannfé.	a second unnumbered, minimal long item with unique phrasing completes the opening item pair,
6	3 Boer er sá inn þriði,
er blið regin
silfri þoþo sali;
Válasíalf heitir,
er vélti sér
áss í árdaga. | a numerical formula links the items in part one into a triplet,

pattern changes (in phrasing and item length) in the final item close part one. |

Part two (first half)

7	4 Söcqvabeccr heitir inn fiórði,
enn þar svalar knego
unnir yfir glymia;
þar þau Óðinn oc Sága
drecca um alla daga,
gløð, ór gullnom kerom.	Continuing enumeration and use of <i>heita</i> link parts one and two; items 4 and 5 establish the pattern of the first half of part two: standard long items with an initial formula (item-name + <i>heita</i> + ordinal number) and the occupant's name in the second half of the strophe,
8	5 Gláðsheimr heitir inn fimti,
þars en gullbiarta
Valhöll við of þrumir;
enn þar Hroptr
kýss hverian dag
vápnauða vera.	<i>enn þar Hroptr</i> anticipates (in phrasing) the variant formula used in the second half of part two and matches (in phrasing and position) <i>enn þar Forseti</i> in the corresponding penultimate item (10) in the second half of part two, so opening a double link,

Digression concerning Valhöll

9	Mioc er auðkent,
þeim er til Óðins koma,
salkynni at síá;
scöptom er rann rept,
scioldom er salr þakiðr,
bryniom um becci strát. | two strophes of description, linked by repetition, highlight item 5 and constitute an interruption providing variety and signalling the approaching end of the first half of part two, |
|---|---|--|

38 Elizabeth Jackson

- 10 Mioc er auðkent,
þeim er til Óðins koma,
salkynni at siá;
vagr hangir fyr vestan dyrr,
oc drúpir þrnn yfir.
- 11 6 Prymheimr heitir inn sétti,
er þiazi bió,
sá inn ámatki iotunn;
enn nú Scaði byggvir,
scír brúðr goða,
fornar tóptir fōður.
- 12 7 Breiðablic ero in siundo,
enn þar Baldr hefir
sér um gerva sali,
á því landi,
er ec liggia veit,
fæsta feicnstafti.
- 13 8 Himinbiorg ero in átto,
enn þar Heimdall
qveða valda véom;
þar vorðr goða
dreccr i væro ranni,
gladr, inn góða miōð.
- 14 9 Fölcvangr er inn niundi,
enn þar Freyia ræðr
sessa kostom i sal;
hálfan val
hon kýss hverian dag,
enn hálfan Óðinn á.
- 15 10 Glitnir er inn tíundi,
hann er gulli studdr
oc silfri þacþr iþ sama;
enn þar Forseti
byggir flestan dag
oc svæfir allar sakir.
- 16 11 Nóatún ero in ellipto,
enn þar Niorðr hefir
sér um gorva sali;
manna þengill,
inn meinsvani,
hátimbroðom hōrgi ræðr.
- a return to the item sequence in the final item closes the first half of part two,
- item 6 marks the mid-point of the catalogue.
- New formula pattern: *vera* replaces *heita* and “*en þar + the occupant’s name*” is added, *hefir / sér um gerva sali* participates in the inner verbal frame, *Baldr* in the thematic frame, and *landi* in the outer verbal frame, *er ec liggia* echoes the introductory strophe,
- a pattern change (splitting of the initial formula) in the penultimate item signals the approaching end of the second half of part two, the new position of the occupant’s name matches that in the first half of part two and *enn þar Forseti* matches item 5, completing two links,
- a return to the former pattern (i.e. the former position of “*en þar + the occupant’s name*”) in the final item closes the second half of part two, *hefir / sér um gorva sali* closes the inner verbal frame,

Conclusion

- 17 Hrisi vex
oc há grasi
Viðars land, viði;
enn þar mōgr of læzc
af mars baki,
frœcni, at hefna fōður.
- land* closes the outer verbal frame,
references to *Viðarr* and *ragna rōk*
close the thematic frame.

Bibliography and abbreviations

- Boer, R. C. 1922: *Die Edda mit historisch-kritischem Commentar*. H. D. Tjeenk Willink and Zoon, Haarlem. 2 vols.
- Cleasby-Vigfusson = R. Cleasby and G. Vigfusson 1957: *An Icelandic-English Dictionary*. Revised by W. A. Craigie. Oxford University Press, Oxford.
- Faulkes, A. 1987: *Glossary and Index to Hávamál*. D. A. H. Evans (ed.). Viking Society for Northern Research, Text Series 7, London, 1986.
- Fleck, J. 1971: "The 'Knowledge-Criterion' in the *Grimnismál*: The case against 'Shamanism'". *Arkiv för nordisk filologi* 86, pp. 49–65.
- Frank, R. 1985: "Skaldic Poetry". C. J. Clover and J. Lindow (eds.), *Old Norse-Icelandic Literature: A Critical Guide*. Islandica XLV. Cornell University Press, Ithaca and London, pp. 157–196.
- Fritzner, J. 1883–96: *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. 3 vols. Kristiania.
- Guðni Jónsson (ed.) 1949: *Eddukvæði*. 2 vols. Íslendingasagaútgáfan, Reykjavík.
- Harris, J. 1985: "Eddic Poetry". C. J. Clover and J. Lindow (eds.), *Old Norse-Icelandic Literature: A Critical Guide*. Islandica XLV. Cornell University Press, Ithaca and London, pp. 68–156.
- Jackson, E. 1995: "Eddic Listing Techniques and the Coherence of *Rúnatal*". *Alvissmál* 5, pp. 81–106.
- Jackson, E. 1994: "A new perspective on the relationship between the final three sections of *Hávamál* and on the role of Loddfáfnir". *Saga-Book of the Viking Society* 24:1, pp. 33–57.
- Lehmann, W. 1963: "The Composition of Eddic Verse". E. Hofacker and L. Dieckmann (eds.), *Studies in Germanic Languages and Literatures: In Memory of Fred O. Nolke*. Washington University Press, St. Louis, pp. 7–14.
- Müllenhoff, K. 1891–1908: *Deutsche Altertumskunde*. 5 vols. Berlin.
- Neckel-Kuhn = G. Neckel 1983: *Edda. Die Lieder des Codex Regius*. 5th ed. revised by H. Kuhn. Carl Winter: Universitätsverlag, Heidelberg. 2 vols.
- Ralph, B. 1972: "The composition of the *Grimnismál*". *Arkiv för nordisk filologi* 87, pp. 97–118.
- Schjødt, J. P. 1988: "The 'fire ordeal' in the *Grimnismál* — initiation or annihilation?". *Medieval Scandinavia* 12, pp. 29–43.
- Schröder, F. R. 1958: "Grimnismál". *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 80, pp. 341–78.
- Sijmons–Gering I–II = B. Sijmons and H. Gering 1927–31: *Kommentar zu den Liedern der Edda*. I *Götterlieder*. II *Heldenlieder*. Buchhandlung des Waisenhauses, Halle.
- Snorri Sturluson 1982: *Edda. Prologue and Gylfaginning*. A. Faulkes (ed.). Clarendon Press, Oxford.
- de Vries, J. 1952: "Die Götterwohnungen in den *Grimnismál*". *Acta Philologica Scandinavica* 21, pp. 172–180.
- de Vries, J. 1934: "Om Eddaens Visdomsdigtning". *Arkiv för nordisk filologi* 50, pp. 1–59.

PETER RICHARDSON

Tense, Structure, and Reception in *Þorsteins þáttur stangarhöggs*

Recent research on both medieval literature and modern conversational narrative has shown that narrators frequently manipulate verbal categories for pragmatic purposes. In particular, this research indicates that authors and speakers often alternate tense to perform such basic narrative operations as foregrounding events, segmenting episodes, and pacing the action (e.g., Wolfson 1982; Schiffrin 1981; Wehr 1984; Silva-Corvalán 1983; Fulk 1987; Fleischman 1990a; Richardson 1991). This pragmatic approach should be distinguished from conventional wisdom, which holds that present verbs are in the business of creating vividness or immediacy. Although the vividness explanation shares important features with the pragmatic account, recent studies are more likely to conclude that such vividness is best understood as a by-product of other narrative operations (e.g., foregrounding, segmenting, or pacing).

The Icelandic sagas test the conventional account insofar as they abound with non-vivid uses of the historical present. This characteristic has even led some scholars to suggest — wrongly, I think — that tense alternation in the sagas does not lend itself to pragmatic analysis. But the significance of the tense alternation question is not exhausted by the critique of conventional wisdom; indeed, the linguistic patterns are often less interesting than the critical and theoretical questions to which they might be (and sometimes have been) put. Past scholarship on tense alternation has traditionally fed larger debates about saga origins and dating, and though these debates are clearly important, they are not the best places to apply the methods and results of pragmatic analysis. I hope to show that these methods and results are more directly relevant to discussions of saga structure and reception rather than dating and origins. More specifically, I wish to argue that tense in the sagas is what Hans Robert Jauss calls a triggering signal in

a process of directed perception. An alternative formulation of this claim is that tense shifts suggest ways of understanding sagas much the way specific shots and editing decisions suggest ways of understanding films. Finally, I hope to show why this is so, and to suggest that the visual analogy is not as gratuitous as it may seem.

Although many earlier works studies refer to tense alternation in the sagas, the first extended consideration of the question is Willibald Lehmann's 1939 dissertation. Lehmann's study is especially useful for isolating the narrative functions, as well as the subjective effects, of the historical present tense in the sagas. For Lehmann, the historical present is an oral strategy with two primary functions ("szenische" and "transitorische"), though he mentions other effects as well, including foregrounding and pacing. While this analysis assorts well with at least one version of "The New Philology" (Fleischman 1990b), Lehmann's terminology also retains certain vestiges of the vividness hypothesis. For example, he asserts that the characteristic feature of the scenic present is its "Anschaulichkeit": vividness, but with a strong visual connotation, a point to which I will return.

Lehmann's study was followed in 1951 by Ulrike Sprenger's book on the same subject. Sprenger offers three major comments on Lehmann's analysis. First, she switches the focus of the investigation from the individual scene to the saga as a whole:

Das Hauptgewicht liegt bei Lehmann in der Interpretation einzelner Szenen, deren Dramatik durch das Pr.h. hervorgehoben wird. Dann scheint mir dieses Vorgehen unrichtig. Das Pr.h. ist Haupttempus der Saga und zuerst einmal als *Ganzes* zu betrachten (1951: 9 n.).

Second, Sprenger stresses the importance of studying the preterite as well as the present tense, again as it relates to the saga as a whole. Her third and most important point is that no single explanation of tense alternation will do for all sagas. She notes that the present tense predominates in the early family sagas and accounts for the basic nucleus of the narrative, while the preterite is used for accent and heightening of effect; the later and longer sagas, on the other hand, narrate predominantly in the preterite and use the historical present for accent. According to Sprenger, the major differences in tense variation can be attributed to the shift from oral to literate narrative. She argues that the later pattern reflects the influence of ecclesiastical writing, and concludes that the diachronic change shows a development from a freeprose to a bookprose manner of composition.

Sprenger's analysis is salutary insofar as it reminds us that such questions should be investigated historically as well as described synchronically. Still, the grounds for her diachronic argument are not unassailable. For one thing, the sagas are notoriously difficult to date; since the appearance of Sprenger's book, two sagas have been moved from one end of the saga writing period to the other. More to the point, this period lasted only 125 years — perhaps not enough time to rule out simple stylistic variation. Narrators rarely manipulate tense in precisely the same way, and in fact our own conversational narratives show a set of overlapping and crisscrossing similarities rather than a fixed or unified pattern of tense alternation. This lack of unity does not rule out meaningful talk about general patterns, but these patterns may not conform to clearcut diachronic ones.

The connection between tense alternation and saga origins also raises a host of questions. Even if we accept Sprenger's diachronic analysis, we might pause over the assumption that the diminished use of the historical present reflects a movement from orality to literacy. To be sure, the use of the historical present is linked to oral performance in a wide variety of languages and periods. But we also have the English tradition, in which historical present verbs are absent in Anglo-Saxon literature but ubiquitous in the later and highly intertextual works of Chaucer and the *Gawain*-poet. The question of influence is also vexed; again, even if we accept Sprenger's diachronic argument, must we chalk up the change to the influence of ecclesiastical writing? Could there be another sort of literary influence at work here, not the kind that would account for the diminished and altered use of the historical present, but literary influence as the reason for the present forms in the first place? That is, could tense alternation itself have been the result of literary influence? Certainly the lack of historical present verbs in the earlier English literature should make us reluctant to posit a Germanic oral tradition which made use of this technique; or at least those partial to this account would have some explaining to do. In the face of such questions, one is inclined to accept Sprenger's diachronic complication of Lehmann's model without fully endorsing her substitute. It also seems necessary to imagine a more complex relationship between oral performance and literary style than Sprenger allowed for in 1951.

More recent studies of saga technique have benefited from investigations of narrative in a wide variety of traditions, periods, genres, and contexts. Frederic Amory's examination of the saga scene, for ex-

ample, integrates William Labov's model of conversational narrative with Carol Clover's analysis of scene composition in the sagas (Amory 1980; Labov 1972; Clover 1974). While Amory does mention the narrative uses of tense, he seems to miss two important opportunities to elaborate the point. First, there is no discussion of tense alternation as a discourse device for framing scenes. Discourse analysts have made exactly this case for tense alternation in modern American conversational narrative, though it should be noted that much of that work was just beginning to appear when Amory's piece was published (Wolfson 1982; Schiffrin 1981). The other missed opportunity has to do with tense shifting as a way of registering what Schiffrin (1981: 59 ff.) calls internal evaluation, or the methods by which narrators stage events so that they convey their own importance; these methods are usually contrasted with external evaluation, which consists of the narrator's direct commentary on the action. These missed opportunities may be related to Amory's acceptance of Paul Kiparsky's claim that the historical present in Old Norse and other Indo-European languages is best understood as a sentence-level syntactic phenomenon rather than a discourse-level pragmatic one. Karen Kossuth remedies the first omission in her 1980 article, which also makes use of Labov and Clover and points even more emphatically in the right direction. Kossuth dilutes her analysis, however, by considering several other factors, including agency, aspect, anaphora, and word order. She also endorses Kiparsky's approach without consideration of Lehmann's and Sprenger's more detailed analyses of the Icelandic evidence. These cavils notwithstanding, Kossuth succeeds admirably at her stated goal of laying the groundwork for further investigation.

The most recent treatment of this topic to my knowledge is R. D. Fulk's 1987 article on the historical present in Irish narrative, which includes a brief consideration of the Icelandic sagas. Fulk begins by arguing that Kiparsky's theory of Indo-European verbal phenomena does not adequately explain Irish tense alternation, which Fulk argues was governed by the principle of relative importance. Fulk goes on to critique Sprenger's diachronic claims about the Icelandic sagas, and offers a passage from *Hrafnkels saga Freysgoda* as a counterexample to her bookprose theory. The essay concludes with the following comments on tense alternation in the passage and the sagas in general:

I cannot discern the governing principle here, though it does seem to me that in the family sagas truly exciting passages, such as scenes of combat, are narrated almost exclusively in the preterite. But it should not be surprising if it turns out that the alternation, unlike its Irish counterpart, does not reveal anything about the narrator's interpretation of the relative importance of an action. After all, a guise of uniform objectivity is an essential feature of saga style. Since saga writers attempt to reveal everything through dramatic characterization, and scrupulously avoid expository characterization and at least the semblance of all other forms of authorial intrusion, it would perhaps be surprising if the narrative did contain such a mechanical device for the purpose of revealing anything about the author's opinion of the action (342–43).

Several points require attention here. First, there may very well be more than one principle governing the use of the historical present tense in the sagas; Lehmann posits two such principles, one of which is unrelated to the narrator's interpretation of relative importance (1939: 47). Second, a pragmatic account would not be refuted even if exciting saga passages were narrated only in the preterite (they are not), though it is true that this pattern would disrupt Sprenger's bookprose claim. By charting a diachronic development in which the narrative roles of the present and preterite are reversed, Sprenger's analysis suggests that tense *alternation* is what matters, not the inherent vividness of the present tense. Finally, it is a mistake to regard tense shifting as a mechanical form of authorial intrusion which is out of keeping with saga style. Internal evaluation can be a mark of authorial control, especially in longer and more complicated narratives where framing and grounding are crucial. By way of comparison, *Sir Gawain and the Green Knight* shows a similar pattern of tense alternation (Richardson 1991), though few critics have faulted its narrative technique.

More worrisome, perhaps, is Fulk's suggestion that saga style precludes a pragmatic account of the sort pursued by Lehmann, Sprenger, Amory, and Kossuth. I believe this account to be the best one available, and in the rest of this article I hope to show how it elucidates specific critical and theoretical questions concerning the sagas. In general, I will maintain that the pragmatic model offers a more precise way of discussing saga structure, and that such a model is an integral part of Jauss's theory of reception, which assumes its validity.

Tense and Structure in *Þorsteins þáttr stangarhöggs*

Saga structure has been a central concern since the 1960s, when formal analysis of the sagas began in earnest. The most influential work during this period has been that of Theodore Andersson, who organizes the typical family saga into six discrete parts: introduction, conflict, climax, revenge, reconciliation, and aftermath (Andersson 1967). One of the many critics of this scheme is Jesse Byock, who claims that Andersson's tendency to force sagas into an unyielding mold is evident even in his illustrative explication of *Þorsteins þáttr stangarhöggs*. Specifically, Byock argues that Andersson's model requires him to view a particular event in the þáttr, the killing of an unimportant stableman, as the tale's climax. This reading strikes Byock as fixed and artificial:

Andersson sets up his schema according to an entirely literary decision. He fails to consider the medieval audience, which we may safely assume was far less interested in the killing of a hired hand than in the actions of the famous chieftain Bjarni. Nor from the nature of this tale does it seem that the sagaman was much interested in the stableman (1982: 51 ff.).

Part of the trouble here may be terminological; Byock is probably right that the term "climax" attributes more centrality and dramatic intensity to this incident than is justified. Bjarni is certainly a crucial character in this þáttr, and any climax (in the ordinary sense of the word) that does not include him is probably unworthy of the name.

But Byock's criticism itself raises a fundamental question; to what non-literary (or non-linguistic) criterion does Byock appeal when he safely assumes that the author and medieval audience were far less interested in this part of the story? After introducing the notion of the "feudeme", which Byock defines as the smallest active narrative element of the saga, Byock himself raises a set of related questions about audience in his conclusion:

Did a particular sequence of feudemes evoke the recognition in the medieval audience of what was to come? Did the listeners know what forthcoming actions would be emphasized? ... If we break down large blocks of information scattered throughout the feuds, can we discover narrative codes there as well? (1982: 207)

These questions are important, and Byock is certainly correct that to

answer them “we need more than a passing acquaintance with the attributes of the society portrayed in the sagas and the institutions and laws of the Icelandic Free State” (207). Despite further elaboration in a recent article (Byock 1994), however, Byock’s feudeme seems neither necessary nor sufficient to describe the grammar of saga narrative. As a narratological tool, the notion is severely restricted by its mono-generic focus. A more serious drawback, perhaps, is the model’s insensitivity to the *actual* grammar of these texts; despite the terminological homage to linguistics, Byock’s approach is indifferent to the pragmatic aspects of saga narrative.

A more direct approach to narrative codes, I believe, would begin with a careful consideration of the linguistic evidence. *Þorsteins þátr stangarhöggs* seems a good place to begin — or, more precisely, to continue — this investigation of saga structure for three reasons. First, the piece is short and self-contained, and therefore can be analyzed as a whole. Second, the story is an illustration of — and paradigm for — Anderssonian saga structure (Andersson 1967: 6); thus a pragmatic analysis can be tested against Andersson’s treatment of the story, as well as Byock’s critique of that treatment. Third, William Ian Miller’s recent analysis of the story’s social subtleties provides a detailed thematic reading which supplements Andersson’s structural one. These three advantages, I believe, outweigh the two obvious disadvantages of beginning with this text: the problematic status of the þátr as genre in and of itself (see Lönnroth 1964 and 1975; Harris 1972, 1975, and 1976) and the lack of a complete, well preserved medieval manuscript. The genre question can be deferred, as this approach (unlike Byock’s) is not peculiar to the þátr, family saga, or any other genre. Whether or not the conclusions extend to the longer sagas is an empirical question, though my preliminary investigations (as well as Lehmann’s and Sprenger’s results) indicate that they can be so extended. As for the textual problems, the following analysis will suggest that they are substantial but perhaps not insurmountable.

The þátr, which Jón Jóhannesson dates to the mid-thirteenth century, exists in a fifteenth-century vellum fragment (AM 162C, fol.), as well as many paper manuscripts, the most important of which date to the seventeenth century. The badly damaged fragment covers most of the second half of the story. It lacks chapter headings, and makes great use of abbreviations for names and verbs of speech. While the chapter divisions in the paper manuscripts differ (see Jakobsen 1900–03: 75 ff.), they correlate strongly with transitional

present verbs and “natural” breaks in the narrative, frequently preceding sentences beginning with time adverbs and adverbial phrases such as *nú*, *bá*, *um morguninn*, and *litlu fyrir jól*. In AM 156, for example, there are twenty-four breaks in the script; of these, ten precede sentences with present verbs and seven precede instances of direct speech (there are no quotation marks). The Íslenzk Fornrit edition, it should be noted, is based largely on this manuscript and AM 496.

The story itself concerns a young man, Thorstein, who is injured with a horse-prod by a stableman named Thord during a horsefight. For reasons which become clear later, Thorstein shrugs off the injury as unintentional and seeks no redress. Two onlookers, Thorvall and Thorvald (who, along with Thord, work for Bjarni, the local chieftain), subsequently ridicule Thorstein by assigning him the nickname “stangarhögg” (‘staff-struck’). Only when Thorarin, Thorstein’s father, questions his son’s masculinity does Thorstein finally request compensation from Thord. Thorstein receives another insult instead, whereupon he kills the stableman. Bjarni has Thorstein outlawed, but again Thorhall and Thorvald make inflammatory comments, this time within earshot of Bjarni, who dispatches them to avenge the death of Thord. Thorstein kills both of them as well. Bjarni’s wife, concerned that she and Bjarni might be losing prestige in the community, goads him to avenge the deaths, and he finally challenges Thorstein to a duel. Thorstein mixes deference with verbal barbs and powerful blows in such a way as to reach a compromise with Bjarni. The terms are that Thorstein will work for Bjarni, who in turn agrees to provide for Thorarin. Perversely, Bjarni tells Thorarin that his son is dead, whereupon Thorarin lures the chieftain to his bedside and tries to stab him. Bjarni eludes the feeble swipe, chides Thorarin, and tells him of the agreement. The story ends with a brief summary of Bjarni’s conversion, death, and descendants.

The pattern of tense alternation in *Þorsteins þáttur stangarhöggs* matches Sprenger’s later type in which the historical present is used for transitions as well as to highlight and accent. The first two uses of the historical present introduce Thorstein and Thord; they are the only characters introduced with present verbs. If tense alternation serves as an internal evaluation device in this þáttur, this pattern tells against Byock’s claim that Thord is more or less inconsequential; to the contrary, the use of the historical present seems to signal that Thord is someone to keep track of. In contrast, Bjarni is introduced in the preterite, though he is clearly a main character. The context may

be the key here; Bjarni appears in several other sagas and þættir, including *Ljósvetninga saga*, *Gunnars þáttur Þiðrandabana*, *Fljótsdæla saga*, as well as *Vápnfirðinga saga*, to which the earliest paper manuscript (AM 496) attaches *Þorsteins þáttur stangarhöggs*. As Miller notes:

The story assumes the reader is quite familiar with Bjarni and his history. He is thus introduced without genealogy, which is unusual for a central saga character of chieftain rank, and several significant allusions in the story depend on a prior knowledge of Bjarni's prior kin trouble and his fight at Bodvarsdale, which are dealt with in *Vápnfirðinga* (1990: 321, n. 21).

In short, Bjarni's prominence in these eastern sagas may have made special discourse marking unnecessary.

The next sequence of historical present verbs narrates the exchange of blows at the horsefight. Interestingly, Thorstein's request that no one tell his father of the incident is also related in the present tense. While no motives are offered for this request, the choice of tense suggests its importance. This pattern is consistent with classic saga technique; mention is made of a detail whose precise significance remains unclear until the story unfolds in its own time (Ker 1908: 236 ff.). The next present verbs mark Thorarin's entrance back at the farm and Thorstein's first answer to his father's provocations. These events correspond to what Andersson labels the conflict. Of the three items Andersson includes in his summary of this portion, two are narrated in the present, while one — the attribution of Thorstein's nickname — is not.

The subsequent series of present verbs narrates Thorstein's conflict with Thord, and the distribution of these verbs suggests a more detailed version of Andersson's climax. While Byock is probably correct that this part of the story is not the author's main concern, nothing after this killing makes narrative sense if the audience misses its significance. Andersson's terse description of the revenge portion is also at variance with the more elaborate pattern suggested by the tense shifts. Present verbs are used to narrate Bjarni's legal action, Thorvald's and Thorhall's fateful conversation, and their realization that they have overspoken. A close grouping of present verbs also narrates the deaths of the brothers, their inauspicious return to the farm tied to the backs of their horses, and Bjarni's laconic reaction.

The next cluster of present verbs begins with the observation that all is quiet until Christmas, which I take to be a Lehmannesque transi-

tion into the Anderssonian reconciliation. Rannveig's goading is narrated in the present, as are Bjarni's immediate answer and their conversation the next morning. Speech verbs often occur in the present tense, and this is true in the sagas as well as in modern conversational narratives. Both Lehmann and Wolfson treat speech verbs as special cases, and Wolfson develops and rejects four different hypotheses concerning their use (1982: 51 ff.). Two of these hypotheses may be relevant to the sagas. The first is that different introducer tenses are used to distinguish the participants; this hypothesis squares well with Lehmann's class of *Einführungsverba*, which consists exclusively of speech verbs (1939: 50 ff.). The second hypothesis is that tense choice depends on the relative status of the reported speakers. Wolfson rejects this hypothesis as well, but Johnstone (1987) argues that it explains some aspects of tense choice in her corpus of conversational narratives involving authority figures.

Saga narrators (and characters) are of course extraordinarily sensitive to prestige, and this matter is a central concern in *Þorsteins þáttur stangarhöggs* (Fichtner 1978; Miller 1990: 51 ff.). In this particular dialogue, the need to distinguish the two speakers (Rannveig and Bjarni) may explain the recurrent use of the present tense; however, the relative status hypothesis may apply to a later exchange:

“Ekki stóðar nú undan at mælask”, *segir* Bjarni. “Leyfa muntu mér þá, at ek finna föður minn áðr”, sagði Þorsteinn (75).

[“You can't talk yourself out of this now”, *says* Bjarni. “You'll give me permission, then, to see my father first”, said Thorstein.]

Just prior to this exchange, Bjarni refuses Thorstein's offer to leave the country, a move that dramatizes the power imbalance between the two characters. Here Bjarni dictates the terms, while Thorstein must seek permission from the chieftain to see his father. That Bjarni's (but not Thorstein's) comment is delivered in the present tense may reflect the difference in their authority at this point in the story. Even in this þáttur, however, the pattern is far from clear. Further attenuating this account is the fact that the fragment has the same abbreviation for both speech verbs in this exchange, an important point to which I will return.

The present tense is also used to describe the two trips up the hill and the fighting. The resumption of the fighting is followed by the two instances of *þykkir* ('seems'):

Ganga þeir nu upp á holinn ok berjask um stundar sakar, ok þykkir Bjarna maðrinn vígkœnn ok þykkir fastligra fyrir en hann hugði (75).

[They go up the hill and fight for a while, and it seems to Bjarni that the man [is a] skillfull fighter, and he seems stronger to Bjarni than he thought before.]

Though the tense alternation here is typical, the last sentence is unusual. Present verbs usually narrate some physical act, such as a journey, blow, or utterance. Here the last two verbs narrate a realization: namely, that Bjarni is outmuscled. The repetition of the verb only emphasizes the saliency of this realization, which is of some narrative consequence; Bjarni can rely on neither physical superiority nor deference from Thorstein. This realization is followed by another implicit one. When Bjarni leans over to tie his shoe — an act also narrated in the present tense — and survives, he gathers that Thorstein, while certainly no *ragr*, is not especially interested in killing him either (Miller 1990: 72). The main narratological point here is that these “events” — Bjarni’s realization and the shoelace move — are not inherently exciting or especially vivid; framed and staged as they are, however, they manage to set the stage for the later reconciliation.

There are no other uses of the historical present in the paper manuscripts or the Íslenzk Fornrit edition after Bjarni destroys Thorstein’s shield. The verbal negotiations are related in the preterite, as is the caper with Thorarin. Now it is the pragmatic account which has some explaining to do; why no present verbs here? Discourse analysts have observed that regular patterns of tense alternation are often disrupted around the peak events of the narrative (Longacre 1985). An alternative hypothesis might take account of the thematic importance of balance in the sagas, especially in the reconciliation stage (Andersson 1967: 23). Just as the apparent tense contrast in the earlier scene suggests a power imbalance, the tense uniformity here may reflect a newly achieved equipoise. Of course, this account explains only the tense uniformity and not the lack of present verbs.

At this point the aforementioned textual problems may be relevant. The paper manuscripts and modern editions regularly render the main speech verb in this section as *sagði*. The fragment, however, gives only the letter *s*, which Jakobsen’s critical edition renders as *segir*. There are eight such abbreviations in this section of the þátr (including the scene with Thorarin, which Andersson classifies as aftermath). Some evidence in favor of the present gloss is the fact that the fragment

explicitly specifies *sagði* once in this dialogue (the other past forms of speech verbs, *mælti* and *spurði*, are also spelled out). Although one cannot argue definitively that the present form is intended, neither can one confidently present this passage as a counterexample to the general pattern of tense alternation. Despite the tense ambiguity in the fragment, then, there remains a strong correlation between tense alternation on the one hand and saga structure and grounding on the other — or at least saga structure and grounding as understood by modern critics.

Tense and Reception

This correlation between tense alternation and saga structure suggests that tense is a factor in audience response. Indeed, Jaussian reception theory assumes something like the pragmatic account just described. According to Jauss,

The psychic process in the reception of a text is, in the primary horizon of aesthetic experience, by no means only an arbitrary series of subjective impressions, but rather the carrying out of specific instructions in a process of directed perception, which can be comprehended according to its constitutive motivations and triggering signals, and which can be described by a textual linguistics (1982: 23).

This notion of reception implies at least three research tasks, all of which are taken up by the pragmatic approach. The first task is to account for the constitutive motivations for this process of directed perception; the second is to identify its triggering signals; and the third is to describe both within a theory of textual linguistics. In this case, the constitutive motivations are the set of basic narrative exigencies; the narrator must somehow structure, ground, and pace the story. The triggering signal is the switch from the preterite — usually the default tense of narration — to the present. The audience responds not to the semantics of tense, but to the saliency of the alternation. That tense is both grammatically obligatory and semantically idle in narrative — we assume that all events are past events — makes this verbal category especially available for pragmatic work. The third task, constructing a textual linguistics that can describe the process of directed perception and audience response, is of course the primary goal of narrative pragmatics. To suggest, as Fulk does, that tense alter-

nation in the sagas is unrelated to this process is to suggest a practice of anti-reception. This suggestion is not unthinkable, of course, but neither is it especially attentive to the larger patterns of tense phenomenon in medieval and modern narrative.

Another matter worth noting is the language of the critics themselves, who are inclined to describe this narrative strategy in visual terms. These visual analogies are ubiquitous in both the criticism (Clover 1974: 58) and the linguistic literature (Wehr 1984: 108 ff.). Despite the ubiquity of these analogies, I am aware of only one study, Harvey Stahl's investigation of the Psalter of Saint Louis, that directly links tense, visual grounding, and reader response. Stahl's study shows that the tense shifts in the Psalter's legends correspond to the grounding strategies of the miniatures which they accompany; what is (literally) foregrounded in the miniatures is (figuratively) foregrounded in the legends through tense alternation. This pattern leads Stahl to conclude that the legends "respond to the miniatures consistently enough to constitute a contemporary reading of them, a textual narrative that parallels the pictorial one" (Stahl 1987: 2). This conclusion suggests that the discourse notions of foreground and background are not analogies so much as governing metaphors which may be made explicit in verbal responses to visual narrative.

Tense alternation, then, is a widely observed narrative strategy which may or may not shed light on saga origins, but does seem to illuminate saga structure and reception. In particular, tense shifting in *Þorsteins þátr stangarhöggs* systematically frames and stages the narrative. While vividness and excitement are frequently the by-products of tense alternation, they do not exhaust its narrative uses; tense shifts also mark transitions between episodes and may distinguish speakers and reflect their relative authority in dialogue, though speech verbs present special problems for this sort of analysis. Given the notorious lack of external evaluation in the sagas, this extensive use of internal evaluation is especially important to and characteristic of saga style. It is hoped that the recognition of this narrative strategy will lead to more nuanced readings of particular sagas as well as a more precise understanding of saga structure and reception.

Works Cited

- Amory, F. 1980: "Narrative Syntax in the Typical Saga Scene". *Journal of English and Germanic Philology* 79, pp. 391-407.
- Andersson, T. 1967: *The Icelandic Family Saga*. Harvard University Press, Cambridge.
- Byock, J. 1982: *Feud in the Icelandic Saga*. University of California Press, Berkeley.
- 1994: "Narrating Saga Feud: Deconstructing the Fundamental Oral Progression". *Sagnaþing*. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík, pp. 97-106.
- Clover, C. 1974: "Scene in Saga Composition". *Arkiv för nordisk filologi* 89, pp. 57-83.
- Fichtner, E. 1978: "The Calculus of Honor: Vengeance, Satisfaction and Reconciliation in the 'Story of Thorstein Staff-Struck'". S. Kaplowitt (ed.), *Germanic Studies in Honor of Otto Springer*. K & S Enterprises, Pittsburgh, pp. 103-128.
- Fleischman, S. 1990a: *Tense and Narrativity*. University of Texas Press, Austin.
- 1990b: "Philology, Linguistics, and the Discourse of the Medieval Text". *Speculum* 65, pp. 19-37.
- Fulk, R. 1987: "The Historical Present in Medieval Irish Narrative". *Zeitschrift für Celtische Philologie* 42, pp. 330-33.
- Harris, J. 1972: "Genre and Narrative Structure in Some Íslendinga Þættir". *Scandinavian Studies* 44, pp. 1-27.
- 1975: "Genre in the Saga Literature: A Squib". *Scandinavian Studies* 47, pp. 427-36.
- 1976: "Íslendinga Þættir: Theme and Genre". *Scandinavian Studies* 48, pp. 1-28.
- Jakobsen, J. (ed.) 1902-03: *Austfirðinga Sögur*. S. L. Mollers, Copenhagen.
- Jauss, H. 1982: *Toward an Aesthetic of Reception*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Jón Jóhannesson (ed.) 1950: *Þorsteins þáttur stangarhöggs*. Íslensk Fornrit XI, *Austfirðinga sögur*. [References are to this edition unless otherwise noted. Translations are my own.]
- Ker, W. 1908: *Epic and Romance*. Macmillan, London; Dover rpt., 1957, New York.
- Kiparsky, P. 1968: "Tense and Mood in Indo-European Syntax". *Foundations in Language* 4, pp. 30-57.
- Kossuth, K. 1980: "The Linguistic Basis of Saga Structure: Toward a Syntax of Narrative". *Arkiv för nordisk filologi* 95, pp. 126-41.
- Labov, W. 1972: "The Transformation of Experience in Narrative Syntax". *Language in the Inner City*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, pp. 354-96.
- Lehmann, W. 1939: *Das Präsens historicum in den Íslendinga sögur*. Konrad Triltsch, Würzburg-Aumühle.

- Longacre, R. 1985: "Discourse Peak as Zone of Turbulence". Jessica R. Wirth (ed.), *Beyond the Sentence*, pp. 83–105.
- Lönnroth, L. 1964: "Tesen om de två kulturerna". *Scripta Islandica* 15.
- 1975: "The Concept of Genre in Saga Literature". *Scandinavian Studies* 47, pp. 419–26.
- Miller, W. 1990: *Bloodtaking and Peacemaking*. University of Chicago Press, Chicago.
- Richardson, P. 1991: "Tense, Discourse, and Style: The Historical Present in *Sir Gawain and the Green Knight*". *Neuphilologische Mitteilungen* 92, pp. 343–49.
- 1993: "Tense and Scene Composition in Old Norse Sagas". Paper delivered at the Modern Language Association Convention, Toronto.
- Schiffrin, D. 1981: "Tense Variation in Narrative". *Language* 57, pp. 45–62.
- Silva-Corvalán, C. 1983: "Tense and Aspect in Oral Spanish Narrative: Context and Meaning". *Language* 59, pp. 760–80.
- Sprenger, U. 1951: *Praesens Historicum und Praeteritum in der Altisländischen Saga*. Benno Schwabe, Basel.
- Stahl, H. 1987: "A Thirteenth-Century Reading of the Psalter of St. Louis". Lecture delivered at Columbia University.
- Wehr, B. 1984: *Diskurs-Strategien im Romanischen*. Gunter Narr, Tübingen.
- Wolfson, N. 1982: *CHP: The Conversational Historical Present in American English Narrative*. Foris, Dordrecht.

Vǫrðr and *Gandr*: Helping Spirits in Norse Magic

The *Vǫrðr*

The Background in *Seiðr*

Seiðr is the distinctive term for certain Old Norse magic practices, attributed to both gods and men.¹ The earliest reference in skaldic verse to *seiðr* is in Kormákr's *Sigurðardrápa*, c. 960; it is also mentioned in the Eddic *Ls* and *Vsp*.² Prose works such as the 13th century *Heimskringla* and *Eiríks saga*, and several of the 14th century *fornaldarsögur*, present instances of the practice.³

References to texts are to page, or in the case of poetry to stanza numbers. I use the abbreviations of Neckel and Kuhn for Eddic poems (*Gg*, *Grm*, *Hdl*, *Hrbl*, *Ls*, *Vsp*), and the following for other texts:

ANF	<i>Arkiv för nordisk filologi</i>
AphS	<i>Acta Philologica Scandinavica</i>
AR	<i>Altgermanische Religionsgeschichte</i> (J. de Vries)
Flt	<i>Flateyjarbók</i>
FSNL	<i>Fornaldarsögur Norðurlanda</i>
Hkr	<i>Heimskringla</i>
HN	<i>Historia Norvegiae</i>
ÍF	<i>Íslenzk Fornrit</i>
KLNM	<i>Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder</i>
MM	<i>Maal og Minne</i>
Skj	<i>Skjaldedigtning</i> (ed. Finnur Jónsson)
SnE	<i>Snorri's Edda</i> (ed. Finnur Jónsson)

¹ The most complete study of *seiðr* remains that of Strömbäck, published in 1935. Strömbäck's work leaves many gaps, however. I have considered *seiðr* and its parallels with shamanism in ch. 5 of my doctoral thesis (Tolley 1993).

² Much archaic material is used in these poems, indicating their early date; see Dronke 1989, 106–8.

³ The sources are surveyed by Strömbäck 1935, 17–107; they include: skaldic: *Sigurðardrápa*, and probably *Ynglingatal* (*seiðr* is mentioned in *Ynglinga saga* in Snorri's prose summary of stanzas he does not cite); Eddic: *Ls*, *Vsp*, *Hdl*; family sagas (13th century): *Laxdæla saga*, *Vatnsdæla saga*, *Kormaks saga*, *Eiríks saga*; other 13th century: *Landnámabók*, *Hkr*, *fornaldarsögur* (late 13th–14th century): *Hrólfs saga kraka*, *Norna Gest's þáttur*, *Friðþjófs saga*, *Orvar Odds saga*, *Þáttur Orms Stórolfssonar*, *Göngu Hrólfs saga*, *Sögubrot*, *Sturlaugs saga starfsama*, *Völsunga saga*, *Halfdanar saga Brönufóstra*, *Þiðríks saga*.

The functions of *seiðr* fall into two categories: most instances of its use are *divinatory*, i.e. for fortune-telling, reflecting the commonplace nature of prophecy as a poetic device; the *efficatory* uses vary, but consist of effecting a physical change by means of magic, i.e. they are spells; sometimes the spell is for good, as with Þuridr sundafyllir, who used *seiðr* to fill a fjord with fish (*Landnámabók* p. 186), but more often it is for a sinister purpose such as murder. Changing of outward form could also be effected with *seiðr* (as the *seiðkona* exchanges appearance with Signý in *Völsunga saga*: FSNL I: 121). In *Vsp* 21–4 *seiðr* emerges as the magic needed for rebirth, used by the Vanir in their war against the Æsir.⁴

That some form of trance was involved in *seiðr* is indicated in particular by *Vsp* 22, where the *seiðkona* Heidr is described as *leikin* 'entranced' while she practises *seiðr*.⁵ The existence of trance does not necessarily imply the concept of the free-soul wandering, such as is often found among Lappish and Siberian shamans, but for which there is no evidence in *seiðr*; it may equally indicate that the seeress has put herself in a receptive state to hear information passed to her by spirits summoned in the course of the séance, and to send these spirits on missions if need be (Bäckman & Hultkrantz 1978, 20). The mention of yawning as a preliminary to *seiðr*, mentioned in *Hrólf's saga kraka* (FSNL I: 7–8), probably indicates a breathing in of spirits, such as is found in certain shamanic rituals⁶ (rather than a letting out of the free-soul).

Eiríks saga rauða gives the fullest account we have of a *seiðr* séance; in brief, the saga tells the following story (pp. 206–9):

A famine is raging in Greenland. Þorbjörg, a peripatetic *spákona* 'fortune teller', had the custom of travelling round the farms in winter foretelling fortunes and *árferð* (i.e. people's livelihoods). Her dress, including a staff, is described at length. She comes to a farm and is fed; she asks for women to be fetched who knew the art of *varðlokur*, which was necessary for the performance of *seiðr*. Guðriðr is the only one who knows it. After some discussion, some women form a circle around Þorbjörg, who places herself up on the *seiðhjallr*

⁴ As argued by Dronke 1988, 230–1.

⁵ The word is used in the sense 'out of his mind' in *Eyrbyggja saga* (146): *syndisk monnum þann veg helzt sem hann myndi leikinn, því at hann fór hjá sér ok taladi við sjalfan sik*, 'it seemed to people most likely that he was possessed, since he went out of his mind and talked to himself'. I therefore take *leikin*, in connexion with *seiðr*, to mean 'entranced'.

⁶ See note 34.

'*seiðr* platform'. Guðriðr proclaims the *kvæði* 'verse' well, and Þór-björg thanks her for it, saying that a good many spirits had come that otherwise would have avoided them, and a lot of things are clear to her now which were hidden before, which she goes on to reveal, each person asking his fortune in turn.

In view of its remoteness from the pagan period (*Eiríks saga* was composed in the early thirteenth century) the saga cannot be regarded as authentic in all, or even many, of its details about *seiðr*.⁷ Nonetheless, it preserves certain ancient elements, and the general outline of the *séance* may reflect actual practice; this is confirmed to some extent by its closeness to the shamanic practices of the neighbouring Lapps, whose commonplace presence in Norse society as fortune-tellers and magicians may well have influenced the Norse practices.

Séances varied according to time, place and purpose, but it is possible to give a composite analysis based on all the accounts we have from the 17–18th centuries (Bäckman and Hultkrantz 1978, 97–101); not all the elements were necessarily present in all places and on all occasions:

The shaman prepares himself for a day beforehand by fasting. He takes an intoxicant (lye or brandy). He sits naked, beats the shamanic drum and starts singing, accompanied by the men and women present; the singing (*juoigos*) is mostly inarticulate, but includes words referring to the places to be visited by the shaman in trance, or to details of the journey. The shaman runs around like a madman, holding glowing embers and cutting himself. After the shaman has drummed for at most quarter of an hour, he turns black, walks on his knees with his hands on his hips, sings a *juoigos* in a high voice, and falls down exhausted as if dead. He stops breathing; the return of his breathing indicates he is leaving trance. The trance lasts half to one hour, during which the shaman's soul wanders in the spirit realms and the realm of the dead (in a different ritual, during trance the shaman sends out helping spirits to fight against spirits of rival shamans). The journey of the shaman's free-soul takes place in the company of his helping spirits (which take the form of birds and fish; the reindeer spirit takes part in fights). Whilst in trance watchmen are left to guard the shaman's body; these probably consisted of a choir ordered by the shaman. At the beginning of the *séance* all those present seem to have taken part in the singing, but a special choir was appointed for continuing operations: this is in several accounts said to

⁷ Strömbäck already pointed this out with regard to *Eiríks saga*; for a recent critique on the same lines see North 1991, 157.

consist of women or one woman. Singing continues throughout the séance, the purpose being to remind the shaman of his mission. Some sources indicate that the singing was concentrated or confined to the final stages of the trance, and the aim here was to wake the shaman; it seems to have been the particular responsibility of one girl to perform this waking song, and her task involved searching for the shaman's soul, so she must herself have gone into trance.⁸ As the shaman returns, the choir starts to sing again, and he rises, puts the drum to his ear and beats it slowly; he then stops and sits thinking, before recounting the details of his journey and what he has found out (about the healing of the patient, for example, depending on the purpose of the séance). He also praises the girl who woke him and sings to her, alluding to his genitals and her sexual qualities.

The *Vardlokur*

Of greatest interest in the *Eiriks saga* account is the word *vardlokur*. We are told the following about the word, much of which parallels the role of the singing in the Lappish séance:

- a. It is a *kvæði*, some form of verse, perhaps a song.
- b. It was normally pronounced by a group of women, who gathered around the *seiðkona* during the séance.
- c. In this instance it was however recited by just one woman, there being no others who knew it.
- d. It is recited by way of preparation: the effect is to summon spirits, from whom the *seiðkona* acquires information. The summoning of spirits — *gandir* — is also mentioned in *Vsp* 22 in connexion with *seiðr*.

The *vardlokur* is to be compared to the Lappish *juoigos*, sung to enable the shaman to make his trance journey, as well as to call spirits (the *Saiva guelie* fish appears after the shaman sings a *juoigos* for it; its length varied according to the length of the song). There is no hint that the song was by preparation for a trance journey in *seiðr*, however. The one girl in the Norse replaces, or rather acts as spokesman, for a normal choir, and corresponds to the choir, with its preparatory function, in the Lappish, rather than to the one girl there responsible for rousing the shaman from trance.

⁸ An assistant with the responsibility of waking (or assisting in the waking of) the shaman is found elsewhere, e.g. among the Yukagir (Jochelson 1926, 196–9), and the Evenk (Anisimov 1963, 102–3).

Whilst the function of *varðlokur* in the *Eiríks saga* account of *seiðr* is clear — it is explicitly used to summon spirits who inform Þór-björg — the meaning of the word is debatable.

Etymology

Varð- is the stem (used in compounds) derived from *vǫrðr* 'guard, watch, protector'. In so far as the word designates a spirit it must therefore be a 'guardian spirit'; such a use is found in modern Norwegian *vord* and Swedish *vård* (Pering 1941, 131–4). Thus an independent spirit is implied, who in some way acts as the guardian of the summoner.⁹

The plural form *-lok(k)ur* is to be explained as referring to the *kvæði* as a collection of verses. Forms with both *k* and *kk* occur in the MSS, making two etymologies possible: *lokur* is the fem. pl. of *loka* 'fastening'; *lokkur* is not recorded as an independent noun: we must assume it is a fem. pl. noun from the verb *lokka* 'entice', thus 'enticements'.¹⁰ Two meanings for *varðlok(k)ur* are therefore possible: 'guardian spirit fastenings', i.e. what 'locks the spirits in', under the power of the summoner; and 'guardian spirit enticements' — the song entices the spirits to be present; it is in this sense that the author of *Eiríks saga* appears to have taken the word. There is little difference between these interpretations in practice, as the implied effect of summoning the spirits for consultation is the same.

⁹ Strömbäck (1935, 138) argues that the meaning is the 'free-soul' sent out by the *seiðkona*. He cites the parallel between the one girl in the Norse account who recites the verse, and the single girl in the Lapp accounts who is responsible for recalling the shaman's spirit. However, that there is only one girl singing in *Eiríks saga* is specifically mentioned as unusual, and her role there is clearly not to recall the *seiðkona*'s spirit. Moreover, there seems no reason why a free-soul should be designated by a word meaning 'guardian', for which nomenclature no evidence exists from the Old Norse period (later uses of *vǫrðr*, as noted by de Vries (*AR* § 160), no doubt result from confusion between independent spirits and the soul, probably under the influence of Christian antipathy to the idea of independent spirits employed by witches).

¹⁰ In *Gg* 7 Gróa sings a charm called 'Urðr's *lokur*': *lokur* here implies the sense 'spells'; the poet also plays on the sense of 'lock, hold fast', for the next word is *halda* 'hold, keep safe'. *Urðar lokur* is similar in sound to *varðlokur*; it is likely that the poet has deliberately remodelled a no longer understood traditional word *varðlokur* (or perhaps by an even closer **varðarlokur*: in compound forms the genitive (*varðar*) could as well be used as the stem (*varð*)) bringing in fate in the person of Urðr (the poet's mention of Urðr is deliberate: she is mentioned again at the end of the poem, indicating a structural use of fate).

Conclusion

Eiriks saga clearly witnesses to a genuine tradition about the circumstances of a *seiðr* séance in so far as the summoning of spirits was involved (cf. *Vsp* 22). It may be surmised that these were called *verðir*, a pagan usage barely understood by the time of the composition of *Eiriks saga*, which refers to them by the Latin word *náttúrur*.¹¹

It appears that the Norse *seiðr* corresponded to Lappish shamanism, at least in so far as the summoning of 'guardian spirits' was concerned, but differed from it in the absence of soul wandering during trance.

The Gandr

The *Gandus* and Lappish Shamanism

Lapps are frequently to be encountered in Old Norse literature; when they are not being tyrannised for payments of tax in the form of furs, they are presented as powerful fortune-tellers and magicians. They could, for example, take on the shape of beasts and recover distant objects: in ch. 12 of *Vatnsdæla saga* (pp. 34–5) Ingimundr sends some Lapps from Norway to spy out his future home in Iceland, which they manage to do in three days; *Landnámabók* (p. 218) relates the same story: *sendi hann [Ingimundr] þá finna tvá í hamförum til Íslands eptir hlut sínum* ('he sent two Lapps to Iceland in assumed shapes to recover his talisman').¹² That the Lapps' renown for magic powers existed not merely in the realm of fable is shown by the law which forbids anyone to *trúa á finn eða fordæði* 'believe in a Lapp or in sorcery' (*Norges Gamle Love* I: 389, 403).¹³

The rich traditions of Lappish sorcery would have ensured that

¹¹ I do not accept North's interpretation (1991, 157) of the use of the Latin word, namely that it indicates the whole scene was fabricated on the basis of ecclesiastical sources. This would pose insurmountable problems for explaining how the word *varðlokkur* appears here at all.

¹² The story is very similar to that in *Óláfs saga Tryggvasonar* where Haraldr Gormsson sends a 'wise man' (*kunnugr maðr*) in whale shape to spy out Iceland (*Hkr* I: 271). He found a cold welcome at the hands of the Icelandic *landvættir* (guardian spirits of the land). Snorri does not describe him as a Lapp, but in view of the similarity to the Ingimundr story, and of the Lapps' partiality for travelling in whale shape, such a supposal is likely. For example the Lapp who died in *HN* was travelling as a whale or possibly some other large water beast (*in cetinam effigiem*).

¹³ There is even a verb *finnvitka* in Old Norse, 'to Lapp bewitch', indicating the extent of the association of magic with Lapps.

contemporaries would find nothing untoward in the account of a Lappish shamanic séance in the twelfth century *Historia Norvegiae*; yet for us the account stands out as extraordinary, for it is the only genuine account of Lappish shamanism by the Norse, and is indeed the oldest account of Lappish shamanism in existence:¹⁴

Horum itaque intollerabilis [*sic*] perfidia vix cuiquam credibilis videbitur, quantumve diabolicæ superstitionis in magica arte exercent. Sunt namque quidam ex ipsis, qui quasi prophetæ a stolido vulgo venerantur, quoniam per immundum spiritum, quem *gandum* vocitant, multis multa præsagia ut eveniunt quandoque percunctati prædicent; et de longinquis provinciis res concupiscibiles miro modo sibi alliciunt nec non absconditos thesauros longe remoti mirafice produnt. Quadam vero vice dum christiani causa commercii apud Finnos ad mensam sedissent, illorum hospita subito inclinata exspiravit; unde christianis multum dolentibus non mortuam sed a gandis æmulum esse deprædatam, sese illam cito adepturos ipsi Finni nihil contristati respondent. Tunc quidam magus extenso panno, sub¹⁵ quo se ad profanas veneficas incantationes præparat, quoddam vasculum ad modum tarantarorum sursum erectis manibus extulit, cetinis atque cervinis formulis cum loris et ondriolis navicula etiam cum remis occupatum, quibus vehiculis per alta nivium et devexa montium vel profunda stagnorum ille diabolicus gandus uteretur. Cumque diutissime incantando tali apparatu ibi saltasset, humo tandem prostratus totusque niger ut Æthiops, spumans ora ut puta freneticus, præruptus ventrem vix aliquando cum maximo fremore emisit spiritum. Tum alterum in magica arte peritissimum consuluerunt, quid de utrisque actum sit. Qui simili modo sed non eodem eventu suum implevit officium, namque hospita sana surrexit et defunctum magum tali eventu interisse eis intimavit: gandum videlicet ejus in cetinam effigiem inmaginatum ostico gando in præacutus sudes transformato, dum per quoddam stagnum velocissime prosiliret, malo omine obviasset, quia in stagni ejusdem profundo sudes latitantes exacti ventrem perforabant; quod et in mago domi mortuo apparuit.

Moreover their intolerable paganism, and the amount of devilish superstition they practise in their magic, will seem credible to almost no one. For there are some of them who are venerated as prophets by the ignorant populace, since by means of an unclean spirit that they call a *gandus* they will declare many predictions to many people, when they are petitioned, as they turn out; and they draw desirable things to themselves from far off regions in a wondrous way, and

¹⁴ The text is from Storm's edition (Storm 1880, 84–6).

¹⁵ Manuscript reading. Storm emends needlessly to *super*.

amazingly, though themselves far away, they produce hidden treasures. By some chance while some Christians were sitting at the table amongst the Lapps for the sake of trade their hostess suddenly bowed over and died; hence the Christians mourned greatly, but were told by the Lapps, who were not at all distressed, that she was not dead but stolen away by the *gandi* of rivals, and they would soon get her back. Then a magician stretched out a cloth, under which he prepared himself for impious magic incantations, and with arms stretched up lifted a vessel like a tambourine, covered in diagrams of whales and deer with bridles and snow-shoes and even a ship with oars, vehicles which that devilish *gandus* uses to go across the depths of snow and slopes of mountains or the deep waters. He chanted a long time and jumped about with this piece of equipment, but then was laid flat on the ground, black all over like an Ethiopian, and foaming from the mouth as if wearing a bit. His stomach was ripped open and with the loudest roaring ever he gave up the ghost. Then they consulted the other one who was versed in magic about what had happened to them both. He performed his job in a similar way but not with the same outcome — for the hostess rose up hale — and indicated that the deceased sorcerer had perished by the following sort of accident:¹⁶ his *gandus*, transformed into the shape of a water beast,¹⁷ had by ill luck struck against an enemy's *gandus* changed into sharpened stakes as it was rushing across a lake, for the stakes lying set up in the depths of that same lake had pierced his stomach, as appeared on the dead magician at home.

We have to wait several centuries before we find further lengthy accounts of Lappish shamanism, written in the 17th and 18th centuries by Norwegian and Swedish missionaries, who zealously set out in considerable detail the beliefs they were intent on eradicating.¹⁸ These

¹⁶ I have translated this sentence to make clear that the shaman, not the hostess, is the subject throughout, which the Latin leaves ambiguous. For the hostess to report what had happened on the spirit journey she would herself have to be a shaman, which neither this text nor Lappish tradition, which scarcely recognises female shamans, suggest.

¹⁷ The obvious translation, 'whale', is problematic since the setting is a lake; *cetus* can in fact refer to any large water beast. 'Pike' may be intended, as this functioned as a fresh-water equivalent to the whale for shamanic journeys (Haavio 1952, 124–5). If 'whale' is the intended meaning, the writer may either have been influenced by the commonplace that Lapps transformed themselves into whales, or the word *lacus* could indicate 'fjord' rather than 'lake', a more natural setting for a whale.

¹⁸ The relative merit of the various accounts is assessed in Bäckman & Hultkrantz 1978, 39; Skanke, Olsen, Rheen and Lundius are the most valuable. We possess almost no records of the shamanic beliefs and practices of the Lapps of Finland and Russia taken down while shamanism was still practised. Lappish shamanism was moribund already in the 18th century, and was extinct other than as a folk memory by the early 19th century.

accounts are, however, usually generalised, rather than recounting specific observed séances.

One of the most striking features of the *HN* account is the part played by the *gandus*; the later accounts enable us to see something of the Lapps' beliefs about spirits, against which the account of the *HN* may be assessed.

The *HN* account is consistent with later accounts, in its portrayal of the shamanic contest, and in that behind it clearly lies the sending out of the free-soul by shamans in trance.¹⁹

However, this is not quite what the writer of the account presents; he seems to see the séance as a magic ritual for the sending of the *gandus* on its mission. The Christian author clearly regards the *gandus* as an evil spirit quite independent of the shaman (or his soul). His picture of the *gandus* may be summarised thus:

- a. It is an unclean spirit;
- b. It functions as a helping spirit to the shaman, telling him future (and present) happenings, and enabling him to retrieve distant treasures;
- c. Harm to it results in harm to its owner;
- d. It can steal people (i.e. their souls, since the body clearly remains stationary);
- e. It travels by means of animals, ships, snow-shoes;
- f. It can assume the shape of whales/water beasts and other objects.

In brief, the Lappish shaman in trance was in contact with three sorts of spirit: the dead; anthropomorphic spirits who were responsible for initiating him as a shaman, and who could later provide him with

¹⁹ Some confusion has arisen in that these two shamanic activities are conflated in the *HN*, unlike in any later account. Shamanic journeys aimed at retrieving souls taken to the otherworld always involve the shaman's own soul in later accounts; in shamanic fights the shaman went into trance, during which he sent out a helping spirit (in later accounts usually the reindeer, but the fish spirit could conceivably also have been used) to fight that of the enemy shaman (his own soul not being involved). Presumably in the *HN* séance the shaman did send his soul out; the attack on his helping spirit occurred by accident not design. The author writes of the collapse and death of the shaman without separating them, whereas in fact the shaman must first have a. collapsed as if lifeless, b. sent out his soul, and c. subsequently have died while in trance as a result of the attack on his helping spirit. Although it must be the hostess's soul that is stolen, the *HN* writer does not show that he is aware of the sending out of the free-soul during trance taking place at all: indeed, he talks of the shaman 'sending out his spirit' only in the sense of dying, and this at a point into the trance when according to Lappish belief he would already have sent his soul out (not, of course, to die).

sought for information; theriomorphic spirits in the form of birds, fish and reindeer, who accompanied the shaman on his trance journeys, and who were responsible for fighting against the spirits of rival shamans (this was particularly the reindeer spirit's role in the extant accounts), such that any injury sustained by the helping spirit would appear on the shaman as he lay in trance:²⁰ this feature is preserved accurately in *HN*, with the difference that the spirit is in the form of a water beast rather than a reindeer.

In points a, b, and c it corresponds to the Lapp animal helping spirits, though it was anthropomorphic spirits that were consulted for information (Bäckman & Hultkrantz 1978, 43).

In point d it corresponds to Lapp helping spirits or the dead.

In point e it may represent the Lappish shaman's own soul, which could travel on the animal spirits as steeds; ships and snow-shoes are not recorded as spiritual vehicles, and these depictions may have served a different purpose from that assigned by the Norwegian writer.

Point f either represents a distortion of the animal spirit, which had animal form, but not as a result of transformation, and did not assume other forms, or it may represent the shaman himself, who in later tradition could transform himself, and take on the form of various beasts (not just those of the helping spirits), though not, as recorded, stakes.²¹ A more sophisticated concept may have underlain this feature: cf. the Evenk *marylya*, a spiritual clan-boundary fence of stakes guarded by shamanic spirits.

It thus appears that the Norwegian writer has recast and amalgamated various Lapp spirits, both anthropomorphic and theriomorphic, as well as the shaman's free-soul and the dead. This spirit he calls a *gandus*. This is not a Lappish word, but the Old Norse *gandr*, found in a number of sources.²²

²⁰ As recorded by Jens Kildal (c. 1730–50) (J. Kildal 1943–5, 138–9).

²¹ In Evenk shamanism, however, a shamanic helping spirit in the form of a split stake is responsible for seizing an escaped disease spirit and bringing it back to the shaman to deal with (Anisimov 1963, 104, and 110 on the *marylya* fence).

²² I do not consider modern Norwegian uses of *gand*: Lid covers this topic in great detail (Lid 1927, 331–9). To summarise: *gand* is used in the senses 'stick'; 'swollen ridge around a damaged place on a tree'; 'magic' specific to the Lapps: in particular, it designated a sort of artificial mannikin made of twigs, nails, hair etc., which might in vengeance be sent unseen into the intestines of a victim.

Etymology

De Vries argues that *gandr* derives from a root *gan-*, an ablaut variant of *gin-* found in *Ginnungagap*, with the deverbative suffix *-ðra-* (cf. *galdr* from *gala*); the basic sense would be 'magic'. In corroboration, he notes the runic *ungandir* 'against sorcery'. The name of the prophetess of the Semnones, *Ganna*, mentioned by Dio Cassius (*Roman History* 67: 5), is from the same root (*AR* § 229). The word has no basic sense of 'staff': depictions of it as such derive from later traditions (the witch's broomstick motif: de Vries 1930–1, 53); a basic meaning of 'staff' would hardly yield the meanings of 'wolf', or 'Mighty Serpent' (*Jormungandr*), nor would it make any sense in the passage in *Fóstbræðra saga* (see next paragraph), since the woman could hardly ride a staff during sleep.

An initial sense of *gandr* as 'sorcerer spirit', one that can be sent out or summoned to provide information, and which (not necessarily always) took animal form, is established from the following. The word occurs twice in *Vsp*: the *seiðkona* in 22 *vitti ganda* 'summoned *gandir* with a drum';²³ in 29 Óðinn receives *spáganda* from the *völva*: here the word is used in the sense '[news from] *gandir* of prophecy'. In *Fóstbræðra saga* (p. 243) it is said *viða hefi ek gondum rennt í nótt, ok em ek nú víis orðin þeirra hluta, er ek vissá ekki áðr*, 'I have caused *gandir* to run far in the night, and I have now become wise about those things that I did not know before.' The idea of setting *gandir* in motion is found also in *Þiðriks saga* (p. 304), where *Ostacia færir út ok rærði sinn gand, þat kollum ver at hon færi at sæiða* 'Ostacia goes out and moves her *gandr*, that is, she begins to practise *seiðr*'; this provides confirmation of *Vsp*'s association of *gandir* with *seiðr*. The effect of Ostacia's *seiðr* is to summon various animals, and change herself into a dragon. This indicates an awareness, somewhat distorted, of *gandir* as animal spirits.

Animal senses

Gandr is used in the sense 'wolf' in a number of kennings: 'fire' is *hallar gandr* 'hall wolf' and 'wind' is *selju gandr* 'willow wolf' and *stordar gandr* 'coppice wolf' (Meissner 1984, 100, 102). The connexion

²³ In *Ls* 24 Óðinn is said to 'strike upon a *vétt*' while practising *seiðr*; *vitti* almost certainly comes from the same root. What the instrument was cannot be ascertained, but its function is equivalent to that of the Lappish shaman's drum.

between 'wolf' and 'sorcerer spirit' lies in the fact that wolves were witches' steeds: thus 'wolf' in kennings is *leiknar hestr* 'ogress's [i.e. witch's] steed' and *kveldriðu hestr* 'evening rider's [i.e. witch's] steed' (ibid. 124–5); The term *gandreid*, a 'riding of *gandr* spirits' is used in the sense 'a ride of the wolf' by Sturla Þórðarson in the late 13th century (*Skj* B: II: 123):

En gandreid
grœnna skjalda
Svölnis vegg
sleit á lopti.

The ride (movement)
of the wolf of green shields [sword]
cut Svölnir's (shield-)wall
up in the air.

The world serpent is called *Jormungandr*, 'Mighty *gandr*' in *Vsp* 47 and in *Ragnarsdrápa*,²⁴ which indicates that the wolf was not the only animal that a *gandr* could appear as; the meaning of *gandr* is thus 'animal spirit'. The witch's animal helping spirit was above all the wolf, and *gandr* often — but not always — refers specifically to the wolf; the shift from 'wolf spirit' to 'wolf' is a small one.

The *gandreid* was originally a 'riding by *gandir*', to seek out information or for other purposes (e.g. to harm people). In late (14th century) sources *gandreid* was also taken to mean 'ride on a staff': e.g. Þórsteinn decides to make a visit to the underworld in *Þórsteins saga bæjar-magnis* and requests: *fá þú mér út krókstaf minn ok bandvetlinga því at ek vil á gandreid fara* 'get out my crooked stick and my woollen gloves, as I want to go on a *gandreid*' (*FSNL* IV: 322). The understanding of *gandr* as a staff cannot however be reduced merely to late European influence; it is to be noted that in some shamanic societies the staff is ridden by the shaman.²⁵

²⁴ *Skj* B: I: 4. Notice how the word *öndurr* 'snow shoe' occurs immediately before *Jormungandr*, suggesting a traditional association of the *gandr* and the means of travel characterised by *HN* (p. 83), just before the account of the séance, as typically Lappish.

²⁵ See Oinas 1987, 330 for some details of these practices.

Göndull

Two names derive from *gandr*. *Göndul* is applied to valkyries (*Vsp* 30, *Darradarljóð* 5 (*Skj* B:I: 490, post 1014)); this is to be seen as deriving from *gandr* in the sense ‘wolf’, which was one of the beasts of battle. Freyja in *Sörla þáttr* is called *Göndul*; this reflects her valkyrie nature (cf. *AR* § 528, 536), but also her familiarity with *gandir* as spirits, as she is the founder of *seiðr* (introducing it amongst the *Æsir* in *Ynglinga saga* ch. 4). The name *Göndlir* is borne by Óðinn (*Grm* 49:10): it could be interpreted as referring to his power over *gandir* as a magician: this would be in keeping with his connexion with the rites focused on *seiðr*, involving the summoning of *gandir*; it could also signify ‘controller of [the valkyrie] *Göndul*’.²⁶ Perhaps the most likely significance is ‘user of a *göndull*’, which itself is of uncertain meaning.²⁷

The word *göndull* is derived from *gandr*. It is used in a court case heard in Bergen in 1325:²⁸ *ritt ek i frá mér gönduls öndu[m], ein þér i bak biti, annar i brjóst þér biti, þriði snúi uppá þik hæimt (/heipt) ok öfund* ‘I ride / thrust from me *göndull*’s breaths, one to bite you in the back, another to bite you in the breast, a third to turn harm and evil upon you’, Ragnhildr, the defendant, had said. To this is added *ok síðan þesse orð ero lesen skal spýta uppá þau, er til syngzst* ‘and then when these words have been read shall those be spat upon that are being sung against’. The meaning of *göndull* here is probably ‘wolf’, as the (spirit) carrier of the witch’s ill-will; the closeness of the formula to that from Basel in 1407, cited by Ohrt (1935–6, 202), is to be noted: *ich sich dir näch und sende dir näch nün gewere wolffe, drie die dich zerryssent, drie die dich zerryssent, drie die dir din hertzlich bluot uss lappent und sügent* ‘I look towards you and send towards you nine werewolves, three to bite you up, three to cut you up, three to lap and suck out your heart’s blood.’ Ragnhildr clearly sent her wolves out in the form of breaths; Weiser-Aall (1936, 77–8) notes mediaeval German analogues to this belief in the witch’s breath being a carrier of harm; the same sense is perhaps seen in a kenning noted by Olsen: *gýgjar göndull*, used in *Sálus rimur og Nikanórs IX.2*, in the sense ‘hugr’

²⁶ Note for example how Eyvindr says *Göndul ok Skögul sendi Gautatýr* ‘Óðinn sent *Göndul* and *Skögul*’ (*Skj* B:I: 57).

²⁷ To anticipate my argument, it might be noted that Óðinn is associated with magic wands: in *Hrbl* 20 he is given a *gambanteinn* by the giant Hlébarðr.

²⁸ Text in *Diplomatarium Norvegicum IX* #93. See also Fritzner 1886–96, sv. *göndull*; *AR* § 214; *KLNM* sv. *gand*; Ohrt 1935–6. I take *ritt* to stand for either *rið* ‘ride’ or *rind* ‘thrust’.

(M. Olsen 1942, 10n. Text in *Rimnasafn* II: 750); he takes this to be a shortening of *gýgjar gønduls andar* 'trollkvinnens ulv[spust]' ('witch's wolf-[breaths]').²⁹

In *Bósa saga* (FSNL III: 308), however, the word *gøndull* is used in the sense 'penis'. I suggest that the word *gøndull* had a regular meaning 'staff', specifically the staff for summoning the *gandir*:³⁰ there would have been a fundamental link between the spirit and the staff, in exactly the same way as there was between the deity *Vølsi* and the penis *vølsi* in *Vølsa þáttur* (note how the normal word for 'staff', *vølr* derives from the same root),³¹ hence confusion arose, so that *gandr* came to be used in the sense 'staff', and *gøndull* in the sense 'supernatural wolf', as in the Bergen formula and in the kenning *gýgjar gøndull*. It is only from a sense 'staff' that the meaning 'penis' for *gøndull* can be derived.

The sense 'penis' is interesting, as it suggests a sexual dimension to the *gøndull* staff (cf. the *Vølsi* rite); *Vsp* 22 hints at the unacceptable practices involved in *seiðr*, for its practitioner was the darling of evil women: this is to be connected with the sexual anarchy typical of the Vanir (e.g. their incest: *Hkr* I: 13), and associated with *seiðr* in the form of *ergi* 'effeminacy' (e.g. in *Ls* 24). Sexual licence is found in shamanism (e.g. among the Chukchi: see Bogoras 1904–9, 448–54), as well as in the viking funeral of Ibn Faḍlān (where the girl to be sacrificed both has visions into the afterlife and undergoes several bouts of sexual intercourse); the summoning of *gandir* may have constituted one of the unacceptable sexual practices that *Vsp* hints at as linked with *seiðr*.³² Sexual overtones are also apparent in the Bergen court case: the purpose of the charm was to prevent another woman from having sex with a certain man; to this end the defendant had placed a sword in their bed.³³

²⁹ The line *Gýgjar er svó gøndull hvass i Greipar láði*, in particular the adjective *hvass* 'sharp', suggests an interpretation 'so sharp is the giantess's (i.e. witch's) wind [thought] in the land of Greip [mind]': thus the reference would be, not to a witch's breath, but to the belief that witches travelled in (whirl)winds.

³⁰ Compare the Ket shaman's staff, provided with a cross bar on which summoned spirits could rest (Nioradze 1925, 79).

³¹ *Flt* II: 331–6. For an analysis of the story, see Steinsland and Vogt 1981.

³² Assuming some connexion between the spirits and the staff characterised as a penis, as in the *Vølsi* rite; shamans in many regions had a spirit mate of the opposite sex with whom they slept, and who provided the shaman with spiritual knowledge (Eliade 1972, 72–3, 77, 79–81).

³³ The sword between a sleeping couple is of course a common motif, but in this case a comparison might be made with the Indian garlanded staff placed between newly weds, which, whilst ensuring fertility, prevented sexual union for the first three nights.

The word *gøndull* had built up a range of connotations. I suggest all of the following form parts of the concept involved in *gønduls andar*:

- a. 'Spirits of the staff', which would be conceived as
- b. 'Wolf spirits';
- c. 'Wolf breaths', i.e. the witch's breath bearing her ill-will in the form of wolves: just as in *seiðr* spirits — *gandir* — would be breathed in, they could also be breathed out on their mission.³⁴

Conclusion

From the above consideration, it emerges that:

- a. The *gandr* was a spirit conjured during *seiðr*;
- b. It could be sent out while the sender slept;
- c. It supplied the summoner or sender with information;
- d. It could harm people;
- e. It took the form of beasts. It does not seem to have been limited to one sort of beast, since it is associated both with wolves and the world serpent;
- f. Witches however rode on wolves, giving rise to the narrower meaning 'wolf' for *gandr*.³⁵ thus there appears to have been confusion between the *gandr*, an animal spirit sent out on a mission or summoned by a witch (*vǫlva*, *seiðkona*), and the witch's steed, a wolf, *ridden* on a mission, and not associated with *seiðr*;
- g. The *gandir* were summoned with a staff (which formed a central part of the *vǫlva*'s apparatus, to judge from the word's derivation from *vǫlr*, 'staff') which was referred to specifically as *gøndull*; Óðinn's name *Gøndlir* may signify 'user of a *gøndull*'.

The author of *HN* betrays a familiarity with the Norse *gandr* in his presentation of the Lappish spirit he calls a *gandus*. He talks of the

The staff seems to represent the *gandharva* spirit that dwelt in the world tree and guarded the *soma*, and which had the *ius primae noctis* (see Viennot 1954, 68 and Eliade 1958, 309).

³⁴ For an instance of the breathing of the shaman representing the breathing in of spirits see the detailed account of a Yukagir séance given by Jochelson 1926, 196–9.

³⁵ The implication of this could be that the witch's soul was conceived as wandering (the wolves are clearly supernatural). Given the connexion between *gandr* and *seiðr*, this could imply soul journeys on the part of the *seiðkona* during *seiðr*, for which there is little evidence elsewhere. The witch ride on wolves is not however specifically associated with *seiðr*, and the practice probably belonged to another branch of magic; moreover, there is nothing specifically suggesting that the wolf was regarded as more than a supernaturally bewitched beast used as a steed.

gandus assuming various forms (water-beast, stakes); it appears that the *gandr* could take on different forms, could *skipta hómum*, whereas the Lapp animal spirits did not do so. Norse influence is perhaps to be seen in the interpretation of the depictions on the drum as modes of transport for the spirit (compare for example *Skiðblaðnir* as a supernatural mode of transport for Óðinn/Freyr).³⁶

The emphasis in the concept of the *gandr* on gathering information I believe furnishes a reason for placing this role at the beginning of the description of the skills the Lapp *gandus* conferred in *HN*, whereas in later tradition this is not foremost among the shaman's roles, and is in any case often performed by the shaman's own soul wandering rather than by the helping spirits.

The Norwegian writer was led astray by his knowledge of *seiðr*, the nearest native practice to shamanism, into presenting the séance as one in which the shaman performed certain rites to induce the *gandus* into effecting particular things, rather than one in which trance took place, during which the shaman sent his free-soul out of his body.

General Conclusion

The *gandr* thus appears as equivalent to the *vǫrðr* implied by the word *varðlokkur* in the account of *seiðr* in *Eiríks saga*: both appear as helping spirits, in particular for providing information. The *vǫrðr*, however, to judge from the name, was presumably originally seen as a protecting spirit, corresponding to the Lappish anthropomorphic spirits; the *gandr*, an animal spirit, on the other hand corresponds to the Lappish animal assistant spirits. Both sorts of spirit provided information, but the *gandr* also appears to have carried out tasks for the summoner, again like the Lappish theriomorphic spirits.

Outside *seiðr* there is no evidence for animal helping spirits in Norse. When the *fylgja* appears in animal form it is as a foreboding, not as a helping spirit; helping spirits are presented in human form, such as the great *hamingja* that appears, inherited by the hero in *Víga*

³⁶ The change into stakes may be influenced by Norse traditions of rivers being staked, as a trap: this is seen in *Pórsdrápa*, where Þórr crosses such a river (*Skj B*: I: 140). I here follow Davidson's translation and interpretation (1983, 521, 586–7 (*stikleidar veg breidan* 'the broad path of the stake-set way'). The Evenk analogue (p. 66 above) however makes it likely that the Lapps did indeed have concepts similar to the *marylya* fence.

Glúms saga (pp. 30–1). When animals appear as helpers (or hinderers) of an action, it is always a matter of either a. a person in disguise, e.g. Askmaðr in *Porskfirdinga saga* (p. 23), who escaping as a pig from a burning house is struck by a brand, and is found in human shape: no indication is given that his human form was anywhere else than where his animal form was; b. a person's soul taking on animal form while the body remains somewhere else, e.g. in *Hjálmþés saga* (FSNL IV: 232–4), where Hǫrðr and Hervǫr remain on board ship in body, but their souls take on the form of fish to help against an attack;³⁷ this affords evidence that the Norse were familiar with the typically shamanic idea of the free-soul, but it is not associated with *seiðr*, and does not correspond exactly to Lappish shamanic practices.

Seiðr may be counted a form of shamanism in that it involved the summoning during trance of various forms of spirit for divinatory and efficatory purposes. The practice may have been influenced by Lappish shamanism, but it is not identical with it: in particular, the evidence does not suggest that soul journeys took place while the Norse seeress was in trance.

Bibliography

- Almqvist, B., S. Ó Catháin and P. Ó Héalai (eds.) 1987: *The Heroic Process: Form, Function and Fantasy in Folk Epic*. Proceedings of the International Folk Epic Conference, Dublin 2–6 September 1985. Dun Laoghaire.
- Anisimov, A. F. 1963: "The Shaman's Tent of the Evenks and the Origin of the Shamanistic Rite", in Michael, pp. 84–123.
- Bogoras, W. 1904–9: "The Chukchee". F. Boas (ed.), *The Jesup North Pacific Expedition 7*. Memoir of the American Museum of Natural History, New York.
- Bäckman, L., and Å. Hultkrantz 1978: *Studies in Lapp Shamanism*. Stockholm Studies in Comparative Religion 16. Stockholm.
- Davidson, D. L. 1983: "Earl Hákon and his Poets". D. Phil. thesis. Oxford.
- Diplomatarium Norvegicum IX*, C. R. Unger & H. J. Huitfeldt (eds.). Christiania, 1878.
- Dronke, U. 1988: "The War of the Æsir and Vanir in *Vǫluspá*". G. W. Weber (ed.), *Idee, Gestalt, Geschichte: Festschrift Klaus von See*. Odense, pp. 223–38.
- 1989: "The Scope of the *Corpus Poeticum Boreale*". R. Mc Turk & A. Wawn (eds.), *Úr Döllum til Dala: Guðbrandur Vigfússon Centenary Essays. Leeds Texts and Monographs, New Series 11*. Leeds, pp. 93–111.

³⁷ Further examples are cited in Ellis-Davidson 1943, pp. 122–7.

- Þiðriks Saga*: see *Saga Þiðriks Konungs af Bern*.
- Edda: die Lieder des Codex Regius, Text*. G. Neckel (ed.). Rev. H. Kuhn. 5th ed. Heidelberg, 1983.
- Eiriks Saga Rauða*: see *Eyrbyggja Saga*.
- Eliade, M. 1958: *Patterns in Comparative Religion*. London & New York.
- 1972: *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*, trans. W. Trask, pbk. ed. Princeton (orig. 1951).
- Ellis-Davidson, H. R. 1943: *The Road to Hel: A Study of the Concept of the Dead in Old Norse Literature*. Cambridge.
- Eyfirðinga Sögur*, Jónas Kristjánsson (ed.). ÍF 9. Reykjavík, 1956.
- Eyrbyggja Saga, Eiriks Saga Rauða*, Einar Ó. Sveinsson and Matthías Þórðarson (eds.). ÍF 4. Reykjavík, 1935.
- Flateyjarbók*, Guðbrandur Vigfússon and C. R. Unger (eds.). 3 vols. Christiania, 1860, 1862, 1868.
- Fornaldar Sögur Norðurlanda*, Guðni Jónsson (ed.). 4 vols. Reykjavík, 1954.
- Fóstbræðra Saga*, in *Vestfirðinga sögur*.
- Fritzner, J. 1886, 1891, 1896, 1972: *Ordbog over det Gamle Norske Sprog*. 3 vols. — Supplementary 4th vol. Kristiania.
- Haavio, M. 1952: *Väinämöinen, Eternal Sage*, trans. H. Goldthwait-Väänänen. Porvoo.
- Historia Norvegiae*, in *Monumenta Historica Norvegiae*, G. Storm (ed.). Christiania, 1880.
- Jochelson, W. 1926: *The Yukaghir and the Yukaghirized Tungus. The Jesup North Pacific Expedition 9*, F. Boas (ed.). Memoir of the American Museum of Natural History, New York.
- Kildal, J. 1943–5: *Afguderiets Dempelse*, in *Nordnorske Samlinger. Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*. 22 vols. Copenhagen, 1956–78.
- Landnámabók*, Jakob Benediktsson (ed.). ÍF 1. Reykjavík, 1968.
- Lid, N. 1927: "Gand og Tyre". *Festskrift Hj. Falk*. Oslo, pp. 331–50.
- Meissner, R. 1984: *Die Kenningar der Skalden*. Bonn & Leipzig, 1921, repr. Hildesheim.
- Michael, H., ed. 1963: *Studies in Siberian Shamanism*. Toronto.
- Nioradze, G. 1925: *Der Schamanismus bei den Sibirischen Völkern*. Stuttgart.
- Nordnorske Samlinger 5: Nordlands og Troms Finner i Elldre Håndskrifter*. Etnografisk Museum, Oslo, 1943–5.
- Norges Gamle Love indtil 1387*. R. Keyser, P. A. Munch (eds.). 3 vols. Christiania, 1846, 1847, 1895.
- North, R. 1991: *Pagan Words and Christian Meanings*. Costerus New Series, Amsterdam.
- Ohr, F. 1935–6: "Gondols Ondo". *APhS* 10, pp. 199–207.
- Oinas, F. J.: "Elements of Eastern Origin in the Kalevala: A Preliminary Report", in Almqvist et al. 1987, pp. 324–46.
- Olsen, M. 1942: "Hild Rolvdatters Vise om Gange-Rolv og Harald Hårfagre". *MM*, pp. 1–70.

- Pering, B. 1941: *Heimdall*. Lund.
- Rimnasafn: Samling af de Ældste Islandske Rimer*, Finnur Jónsson (ed.). 2 vols. Copenhagen, 1905–12 and 1913–22.
- Saga Þiðriks Konungs af Bern*, C. R. Unger (ed.). Christiania, 1853.
- Skj: Den Norsk-Islandske Skjaldedigtning*, Finnur Jónsson (ed.). 4 vols. Copenhagen, 1912–5.
- Snorri Sturluson 1931: *Edda*, Finnur Jónsson (ed.). Reykjavik.
- 1941: *Heimskringla*, Bjarni Aðalbjarnarson (ed.). 3 vols. Reykjavik.
- Steinsland, G., and K. Vogt 1981: "Aukinn ertu Uolsi ok vpp vm tekinn": en Religionshistorisk Analyse av *Volsapátr* i *Flateyjarbók*". *ANF* 96, pp. 87–106.
- Storm, G. (ed.): *Monumenta Historica Norvegiae*. Christiania, 1880.
- Strömbäck, D. 1935: *Sejd: Textstudier i nordisk religionshistoria*. Nordiska texter och undersökningar utgivna i Uppsala av Bengt Hesselman. Lund.
- Tolley, C. 1993: "A Comparative Study of some Germanic and Finnic Myths". D. Phil. thesis. Oxford.
- Porskfirdinga Saga*, Vald. Asmundarson (ed.). Reykjavik, 1897.
- Vatnsdæla Saga*, Einar Ó. Sveinsson (ed.). ÍF 8. Reykjavik, 1939.
- Vestfirdinga Sögur*, Björn K. Þórolfsson & Guðni Jónsson (eds.). ÍF 6. Reykjavik, 1943.
- Viennot, O. 1954: *Le Culte de l'Arbre dans l'Inde Ancienne. Annales du musée Guimet* 59. Paris.
- Viga-Glúms Saga*, in *Eyfirdinga Sögur*.
- Vries, Jan de 1930–1: "Ginnungagap". *APhS* 5, pp. 41–66.
- 1956–7: *Altgermanische Religionsgeschichte*, 2nd. ed., 2 vols. Berlin.
- Weiser-Aall, L. 1936: "Hugrinn — Vindr Trollkvenna". *MM*, pp. 76–8.

JAN MEIJER

Corrections in Viking Age rune-stone inscriptions

1. Introductory

The number of mistakes in Viking Age runic inscriptions is extremely small, as was convincingly demonstrated by Svante Lagman (1989, 27–37). Mistakes that were corrected do naturally not figure in Lagman's article, with the exception of **h** resulting from **a/n** corrected into **n/a**. A study of corrections may contribute to acquiring a clearer insight into both the runographer's orthographic skill and his attitude towards the physical appearance of the inscription on the stone.

In this article I shall first enumerate and discuss the several types of corrections. Of course the quantitative aspect will have to play a part here. The nature of the material in which the inscription was made, is of rather great importance. Two factors that must by no means be overlooked are the possible painting of inscriptions on stone and the possible making of a preliminary sketch. Some space will be devoted to the artistic effect of corrections. The causes of — corrected — mistakes will be discussed; these may throw some light on the way the runographer worked and the way in which he looked upon his "job".

2. Types of correction

2.1. "Wrong" character corrected

These corrections may be effected in different ways.

2.1.1. *The correction was made across the original character*

I found 53 inscriptions with this type of correction; as some contained more than one such case, it should be added that the number of

corrections is 62. The change of **a/n** to **n/a** resulting in **h** occurs in no less than 31 instances. This amounts to 50% of the 62 cases.

Sometimes the correction results in fancy characters, but quite often it produces a pseudo bind-rune. Thus in Lindö, U 238 a **t** (1) was changed into **f**, resulting in **ƿ**.

Incidentally I might mention that in 32 medieval inscriptions this type of correction occurs (40 cases), of which none have the **h** resulting from corrected **a/n**. 22 of these inscriptions were made in wood.

2.1.2. *The correction results in a genuine bind-rune*

Only 2 instances could be found: Tuna, Sm 42 and Ulvsta, Vs 22 (see Sm p. 131 and Vs p. 66 f.).

2.1.3. *The mistake discovered when a shallow "sketch" had been made*

Of this 13 clear instances were found. As an example we can take Risbyle, U 160, in which 27 **h** (should be **a**) has a shallow **n**-branch.

2.1.4. *The mistakes "corrected" by adding the correct form*

In the 5 instances found of this type the wrong runes were left as they were, after which the correct runes were added. By way of illustration we may take Svista, U 193: **litu ritu rita**: on finding that the spelling **ritu** was wrong, the runographer added the correct form: **rita**.

2.1.5. *The mistake "wiped out"*

I have not been able to find any examples of this way of correcting mistakes, no doubt owing to the nature of the material. It is not surprising that this type of correction, on the contrary, is found in medieval inscriptions made in wood.

2.2. Omissions remedied

This, too, might be effected in different ways.

2.2.1. *Omitted rune inserted*

I found 56 of such insertions in 54 inscriptions. There are several ways in which the insertions were effected: the inserted rune can be recog-

nized by its being extremely close to its neighbours (e.g. Yttergran, U 646: 1–3 **sta**); occasionally the originally omitted rune actually touches its neighbours (e.g. Helenelund, UFV 1953; 264: 59–61 **kul** 𐀚); sometimes the inserted rune has a very narrow shape (e.g. Alsta, U 837: 13–15 **uph** 𐀚); it may also have less than the normal height (e.g. Spånga, U 61: 34–36 **lft** 𐀚); finally we find some runes that had to be given a “slant” (e.g. Värnamo, Sm 64: 11–12 **ten** 𐀚).

2.2.2. Insertion of the omitted rune results in a bind-rune

In 14 cases bind-runes are almost certainly the result of insertion. A clear example is to be found in Åshusby, U 430: 9 **uk** K, where **u** was added afterwards (cf. U II p. 221).

2.2.3. Omitted rune(s) added outside the text-band

31 such additions were found in 27 inscriptions. An example of a whole word added outside the text-band is to be found in Vetlanda, Sm 110: 8–11 **sati**. All in all there are 14 cases (13 inscriptions) where one or more words were added afterwards. 17 cases (14 inscriptions) show the addition of just one rune (e.g. Vible, U 92: 11 **u**).

2.2.4. Omission discovered: the mistake remedied by starting anew

This is of rare occurrence: 3 instances were found, of which only one is pretty convincing, viz. Lingsberg, U 241: 142–74 ... *æftir Ulfrik, fadurfadur sinn. Hann hafði ...*. The transliteration of 163–69 runs thus: **sino hon**. After writing 166 **o**, the runographer found he had omitted an **h** so he added **hon**.

3. Colour and correction

The painting of inscriptions which I referred to in section 1, may have played a part in the correction of mistakes. Such corrections can as a rule no longer be seen since the paint has only very rarely been preserved. We can distinguish several types of painted corrections: the wrong stroke was not painted, the correct one was. This correct stroke may have been cut (e.g. **rhis**a instead of **rais**a, in Risbyle, U 160; cf. Jansson 1987, 159 f.), or it may have been only painted (e.g. **hia** in-

stead of **hin**, in Sigtuna, U 391; cf. Page 1973, 160). In the case of remedied omissions we should consider the possibility that the added rune or stroke was not cut but just painted (e.g. **hiilbi** instead of **hialbi**, in Lundby, U 645).

4. Preliminary sketches

There are indications that preliminary sketches were sometimes made, though this was by no means the rule (cf. Thompson 1975, 72 ff.). Elias Wessén (U I p. 294) sees the absence of a preliminary sketch as typical of inexperienced runographers. This seems hardly to be a correct view (cf. Thompson in the passage just referred to).

I found that almost 25% of the inscriptions in which corrections occur were made by runographers who signed their works and who thus probably were not inexperienced (the regions studied were Gs, Sö, U and Vs), whereas only about 17% of all the inscriptions in these four regions were signed (this percentage is based on Axelson 1993). If one includes the attributed works, the percentages are about 57 and 50 respectively.

The preliminary sketch may be seen as a shallow line. Thus, to give just one example, **sthin** (instead of **stain**), in Viggby, U 750 has an **n**-branch that is shallower than the correct **a**-branch (cf. also section 2.1.3).

But not every shallow stroke is necessarily part of a preliminary sketch. Thus in Södra Lunger, Nä 31 we find 24–28 **kerpu**, originally written **kepru** and afterwards corrected in the way described in section 2.1.1, with the correct strokes shallower than the original ones. Sven B. F. Jansson (Nä p. 98) accounts for this as follows: "ristaren har varit rädd för spjälkning."

5. Causes of mistakes

It stands to reason that it is extremely difficult and in most cases impossible to find the causes of mistakes. At first sight many of these mistakes seem to have been caused by what we might call carelessness. This carelessness might be stimulated by the fact that such errors could in many instances be camouflaged when the inscription was painted (cf. Meijer 1992, 60). It should be realized, though, that what

to us seems to be carelessness, may have been viewed in quite a different way in the Viking Age.

The chance of dyslexia as the cause of mistakes should not be excluded. Thus Balle shows a marked degree of uncertainty in the writing of **a** and **n**, which might point to his being dyslectic (cf. U III p. 304).

In order to illustrate the variety of causes of mistakes I am tempted to mention an example in which the very nature of the text quite accidentally gives us the probable cause of the mistake. I am referring to Atrå, N 151: **nesrnetiolom** (= *næstr jolum*). In NlyR (II p. 343) the author suggests that the two failures to write *næstr* correctly may have been caused by an overdose of “juleølet”. Incidentally, the fact that this is a medieval inscription is irrelevant for our purpose.

6. Mistakes and artistic harmony

Claiborne W. Thompson (1975, 46) points out that “symmetrical spacing is occasionally destroyed by the addition of a previously omitted rune”. According to Otto von Friesen, as quoted by Friedrich Plutzar (1924, 43), corrections may sometimes not be executed in order not to disturb the harmonic impression.

7. Summary and conclusion

The number of inscriptions containing corrections amounts to 71, that of inscriptions containing remedied omissions to 97, thus totalling 168 (the actual total is 162, since 6 of the “correction” inscriptions are identical with the “omission” inscriptions). Although this number is by no means great, it can certainly not be ignored. It seems to show a certain degree of “carelessness”, also among those who signed their works and some of whom might be termed “professionals” (see section 4). But paradoxically it also shows a high degree of accuracy: the runographers who executed corrections may have been careless in the making of preliminary sketches, but the very fact that they corrected mistakes and/or remedied omissions, demonstrates clearly that they realized what they were doing and that, linguistically or phonetically speaking, they aimed at as high a degree of correctness as possible.

Appendix

The inscriptions studied, arranged according to the sections to which they belong

Section 2.1.1:

DR 81, Gs 13, Nä 31, Nä 32, Sm 85, Sm 96, Sm 113, Sö 16, Sö 84, Sö 86, Sö 120, Sö 179, Sö 195, Sö 232, Sö 250, Sö 318, Sö 355, U 91, U 126, U 173, U 238, U 270, U 281, U 323, U 324, U 341, U 375, U 391, U 453, U 462, U 474, U 490, U 600, U 616, U 653, U 665, U 681, U 774, U 862, U 898, U 1039, U 1047, U 1079, U 1139, U 1143, U 1144, Vg 9, Vg 32, Vg 77, Vs 18, Vs 24, Vs 27, ÖgFV 1983; 241.

Section 2.1.2:

Sm 42, Vs 22.

Section 2.1.3:

U 160, U 236, U 576, U 726, U 750, U 753, U 758, U 778, U 819, U 859, Vg 156, Vr 2, Vs 22.

Section 2.1.4:

Sö 20, Sö 173, U 193, U 896, Vs 22.

Section 2.2.1:

G 181, GFV 1983; 226, Michael II (Man), N 62, N 230, Sm 29, Sm 52, Sm 64, Sm 102, Sö 61, Sö 254, Sö 338, U 61, U 117, U 146, U 150, U 193, U 276, U 311, U 322, U 393, U 449, U 462, U 617, U 646, U 652, U 659, U 685, U 740, U 837, U 844, U 881, U 896, U 912, U 929, U 933, U 942, U 945, U 987, U 999, U 1007, U 1039, U 1041, U 1065, U 1068, U 1085, U 1122, U 1163, U 1173, UFV 1948; 168, UFV 1953; 264, UFV 1955; 217, Vg 85, Vg 182.

Section 2.2.2:

Gs 7, Sm 95, Sö 213, Sö 273, Sö 308, Sö 335, U 106, U 430, U 440, U 485, U 595, U 824, UFV 1953; 264, Vg 67.

Section 2.2.3:

DR 216, DR 218, DR 230, DR 401, Sm 16, Sm 110, Sö 2, Sö 34, Sö 45, Sö 113, Sö 179, Sö 235, Sö 247, Sö 338, U 45, U 92, U 225, U 276, U 354, U 379, U 456, U 657, U 875, UFV 1978; 225, Vg 127, Vs 9, Vs 24.

Section 2.2.4:

U 241, U 344, U 595.

Bibliography

- Axelsson, Jan, 1993: *Mellansvenska runristare. Förteckning över signerade och attribuerade inskrifter*. Uppsala (Runrön 5).
- DR = *Danmarks runeindskrifter*. Ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. Text. 1942. København.
- Fv = *Fornvännen. Tidskrift för svensk antikvarisk forskning* 1-. 1906 ff.
- G = *Gotlands runinskrifter granskade och tolkade av S. B. F. Jansson, E. Wessén & E. Svärdström* 1-2. 1962-78. Stockholm (SRI 11-12).
- Gs = *Gästriklands runinskrifter granskade och tolkade av S. B. F. Jansson*. 1981. Stockholm (SRI 15:1).
- Jansson, Sven B. F., 1987: *Runes in Sweden*. Stockholm.
- Lagman, Svante, 1989: "Till försvar för runristarnas ortografi". *Projektet De vikingatida runinskrifternas kronologi. En presentation och några forskningsresultat*. Uppsala (Runrön 1), pp. 27-37.
- Meijer, Jan, 1992: "Planning in runic inscriptions". *Blandade runstudier* 1. Uppsala (Runrön 6), pp. 37-66.
- NIyR = *Norges innskrifter med de yngre runer*. Utg. for Kjeldeskriftfondet 1-. 1941 ff. Oslo (Norges innskrifter inntil reformasjonen 2).
- Nä = *Närkes runinskrifter granskade och tolkade av S. B. F. Jansson*. 1975. Stockholm (SRI 14:1).
- Page, Ray I., 1973: *An introduction to English runes*. London.
- Plutzar, Friedrich, 1924: *Die Ornamentik der Runensteine*. Stockholm (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar 34:6).
- Sm = *Smålands runinskrifter granskade och tolkade av R. Kinander*. 1936-61. Stockholm (SRI 4).
- SRI = *Sveriges runinskrifter*. Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 1-. 1900 ff. Stockholm.
- Sö = *Södermanlands runinskrifter granskade och tolkade av E. Brate & E. Wessén*. 1924-36. Stockholm (SRI 3).
- Thompson, Claiborne W., 1975: *Studies in Upplandic runography*. Austin-London.
- U = *Upplands runinskrifter granskade och tolkade av E. Wessén & S. B. F. Jansson* 1-4. 1940-58. Stockholm (SRI 6-9).
- Vg = *Västergötlands runinskrifter granskade och tolkade av H. Jungner & E. Svärdström*. 1940-70. Stockholm (SRI 5).
- Vr = *Värmlands runinskrifter granskade och tolkade av S. B. F. Jansson*. 1978. Stockholm (SRI 14:2).
- Vs = *Västmanlands runinskrifter granskade och tolkade av S. B. F. Jansson*. 1964 (SRI 13).
- Ög = *Östergötlands runinskrifter granskade och tolkade av E. Brate*. 1911. Stockholm (SRI 2).

Norrøn syntaksforskning i Norden på 1800-talet

o Innleiing

I litteraturen om norrønt språk har fonologiske og morfologiske forhold fått stor merksemd gjennom dei to siste hundreåra, mens syntaks har spelt ei tilsvarende lita rolle. Holm-Olsen 1981: 49 skriv at Rasmus Rask med sin *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog* (1811) la "[...] grunnen til det vitenskapelige studium av norrønt språk". Men ser me på Rasks ulike arbeid om norrønt, oppdagar me fort at han i liten grad la grunnlaget for eit vitskapleg studium av norrøn syntaks.

Trass i at interessa for norrøn syntaks var lita i det første hundreåret etter Rask, finn me eit titals arbeid på dette feltet. I denne artikkelen skal eg presentere ein del av desse syntaktikarane frå 1800-talet, og sjå nærmare på enkelte aspekt ved denne litteraturen. Artikkelen har to hovuddelar. I den første gir eg ein presentasjon av arbeid om norrøn syntaks publiserte på 1800-talet av nordiske forskarar. I den andre delen ser eg nærmare på utviklinga av feltet norrøn syntaks, på bakgrunnen for denne utviklinga og på forholdet mellom dei ulike arbeida. I denne delen ser eg også på metodiske spørsmål som blei drøfta i denne litteraturen. I eit tillegg til slutt gir eg eit oversyn over kva kjelder dei presenterte syntaktikarane har nytta.

Utdrag av dette arbeidet er tidlegare presenterte som del av eit hovudfagsseminar ved Institutt for nordistikk og litteraturvitskap, Universitetet i Oslo (januar 1993), og på Språkleg instituttseminar (mai 1993) ved same institutt. Takk til tilhøyrarane for nyttige kommentarar. Av enkeltpersonar vil eg gjerne få takke Hans-Olav Enger, Odd Einar Haugen, Magnus Rindal, Erik Simensen og Trond Trosterud, som alle har kome med hjelp, kommentarar og diskusjon. Ein person som fortener særleg takk, er Kjartan G. Ottosón, som har lese og kommentert fleire versjonar av arbeidet, og som har vore til uvurderleg hjelp i arbeidet med tillegget om kjelder. Ansvar for feil og manglar er sjølvsgatt mitt.

1 Arbeid om norrøn syntaks på 1800-talet

I denne delen av artikkelen skal eg gi ein kort presentasjon av dei viktigaste arbeida om norrøn syntaks frå 1800-talet. Følgjande arbeid inngår i denne framstillinga: Rask 1818b, Munch og Unger 1847,¹ Lund 1862, Wisén 1865, Guðbrandur Vigfússon 1866, M. Nygaard 1865–67; 1878; 1879; 1883–86; 1894; 1896a–b; 1900, W. Nygaard 1889 og Jón Þorkelsson 1894.²

1.1 Rasmus Rask (1818b og 1811)

Rasmus Rask skriv om norrønt språk mellom anna i følgjande tre arbeid: *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog* frå 1811, *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske sprogs Oprindelse* frå 1818 (1818a), og *Anvisning till Isländskan eller Nordiska fornspråket*, også frå 1818 (1818b). Den siste er ei omsetjing og omarbeiding av grammatikken frå 1811. Det som dannar utgangspunktet for denne omarbeidinga er dei nye synspunkta på norrønt språk som Rask presenterer i prisskriftet frå 1818 (*Undersøgelse*) (Markey 1976: xxxiii).

Rask blir som nemnt rekna som ein av grunnleggjarane av norrøn språkvitskap (Finnur Jónsson 1918: 63; Holm-Olsen 1981: 49). Men viss me ser på desse tre arbeida om norrønt språk, er det klart at dette primært gjeld fonologi og morfologi, og i liten grad syntaks.^{3,4} Syn-

¹ I grammatikkane til Rask og Munch og Unger inngår syntaksen som ein del av større grammatiske framstillingar, og representerer, som det går klart fram nedanfor, ikkje særleg vidtfemnande arbeid om norrøn syntaks. Når eg likevel tar dei med, er det fordi dei så vidt eg kan sjå er dei første arbeida som i det heile legg fram noko om dette emnet. Dei står på denne måten som viktige utgangspunkt.

² Eiríkur Rögnvaldsson og Höskuldur Þráinsson 1990 nemner også Holmboe 1851, som ikkje er med i oversynet nedanfor. Heller ikkje arbeid om syntaks skrivne utanfor Norden eller innføringsgrammatikkar, med unntak av dei som er nemnde i fotnote 1, er tatt med. Vidare har eg sett bort frå syntaktiske opplysningar i ordbøker, primært fordi desse ikkje gir noka samla framstilling av norrøn syntaks. Men, som det går fram av del 2, er ordbøkene interessante i faghistorisk samanheng: Marius Nygaard diskuterer fleire stader syntaktiske opplysningar henta frå desse.

³ I det følgjande tar eg utgangspunkt i den svenske utgåva (1818b). Skilnadene mellom denne og den danske originalen frå 1811 er få og relativt ubetydelege. Rask har på enkelte punkt stroke avsnitt frå 1811-utgåva, på andre punkt har han føyd til avsnitt, f.eks. har 1818-utgåva eit kapittel om ellipse som manglar i 1811.

⁴ Ein viktig skilnad mellom dei to arbeida til Rask finn me i fororda. I 1818b har Rask fjerna det som står om oppbygginga og innhaldet av grammatikken. Derfor kjem eg til å referere til forordet i 1811.

taksen i *Anvisning* står som del 4. Denne delen utgjør 27 sider av totalt 292, og har sju kapitler. Overskriftene til disse er: "Allmän öfversigt" (3 s.), "Substantivernas förbindelse" (2 s.), "Adjektivernas förbindelse" (1 ½ s.), "Pronominernas förbindelse" (4 ½ s.), "Verbernas förbindelse" (7 s.), "Om partiklarna" (7 ½ s.), "Om ellipser" (1 ½ s.). I innleiingskapitlet skildrar Rask norrønt som eit språk med korte, kraftfulle setningar, som viser friare leddfølge enn dei moderne nordiske språka. I dei neste to kapitla, om syntaksen til substantiv og adjektiv, tar han opp ulike forhold, som rekkefølge på adledd og kjerne, kongruens mellom modifikator og kjerne. Vidare drøftar han kasusbruk, eit emne som utgjør størstedelen av desse to kapitla.

Kapitlet om syntaksen til pronomen dreier seg for det meste om korleis ulike norrøne pronomen blir brukte. I kapitlet om verbsyntaks er det igjen kasusbruk som er hovudemnet. I tillegg finn me her Rasks observasjonar om tempus og modus.

Karakteristisk for framstillinga av norrøn syntaks i Rask 1818b er ein gjennomgåande mangel på struktur. Vidare er utvalet av syntaktiske fenomen som blir drøfta, tilfeldig. At Rask sjølv var klar over desse manglane, er eit forhold eg skal vende tilbake til i del 2 av artikkelen.

1.2 Munch og Unger (1847)

Munch og Ungers *Det oldnorske Sprogs eller Norrønäsprogets grammatik* kom i 1847. Det ser ut til å vere semje om at Munch stod som hovudforfattar av boka (Olsen 1911: 319; Hertzberg og Hovdhaugen 1980: 19), noko som blir underbygd av det faktum at Munch står som eineforfattar av den reviderte utgåva som blei omsett til svensk og utgitt i 1849 (Munch 1849). Boka er på 120 sider, der syntaksdelen med tittelen "Det vigtigste af Ordføiningslæren" utgjør 17 sider. I framstillinga av lyd- og formlæra avvik denne boka frå Rask 1818b ved å byggje på Grimms *Deutsche Grammatik* (sjå også Olsen 1911: 320). På den andre sida er syntaksframstillinga ikkje nemneverdig forskjellig frå forgjengarens. Disposisjonen er i store drag som hos Rask, med følgjande avsnitt: "Om Nomina og Pronomina" (5 s.), "Om Verberne" (5 s.), "Om Partiklerne" (6 s.), "Om Udeladelser" (¾ s.).

I kapitlet om nomen og pronomen tar forfattarane opp emne som kongruens mellom substantiv og adjektiv, pronomenbruk, artikkelbruk, og ulike observasjonar om kasusbruk. Munch og Unger skriv også nokre linjer om forholdet mellom grammatisk og naturleg kjønn

ved substantiv, som manglar hos Rask.⁵ Kapitlet om verb inneheld paragrafar om rekkefølga på subjekt og verb, om tempus og modus, om perifrastisk passiv, om refleksive verbformer, og meir om kasusforhold. Nektingsord/-uttrykk, preposisjonar, relativpartikkelen og konjunksjonane *en* og *ok* er emnet for kapitlet "Om Partiklerne". I det siste kapitlet presenterer forfattarane ulike former for ellipse.

Heilskapsinntrykket av Munch og Ungers syntaksframstilling er det same som ved Rasks: Ho inneheld eit tilfeldig utval syntaktiske fenomen, og er lite strukturert. Også i dette tilfellet var forfattarane klare over problemet, og gjør lesaren merksam på det i forordet (sjå del 2).

1.3 Georg Frederik Vilhelm Lund (1862)

Nygaard 1905 var ikkje den første heilskaplege framstillinga av norrøn syntaks. Alt i 1862 kom *Oldnorsk ordføjningslære* av Georg Frederik Vilhelm Lund (1820–1891). Lund var dansk, født på Sjælland, studerte klassiske språk ved Universitetet 1837–45, og var rektor i Ålborg og Århus i ei årrekke. Storparten av den vitskaplege produksjonen hans er retta mot gresk og latin.

Samanlikna med Rasks og Munch og Ungers grammatikkar, representerer Lund 1862 noko nytt innanfor norrøn syntaks, ikkje berre når det gjeld breidda, men også i mengda av eksempel han byggjer generaliseringane sine på. På den andre sida, nettopp fordi forgjengarane hans var så lite opptatte av syntaks, stod han utan noko klart mønster for korleis han skulle byggje opp ein framstilling av norrøn syntaks. Ein mal for arbeidet fann han i J. N. Madvigs latinske og greske syntaksar (Lund 1862: iv). I motsetnad til forgjengarane sine har han altså medvite søkt og funne ein måte å disponere stoffet på som han meinte ville fungere.

Når det gjeld oppbygning, følgjer Lund som nemnt Madvigs skjema. Boka er inndelt i tre hovuddeler. Den første, med tittelen "Om sætningens bestanddele og deres indbyrdes overensstemmelse", tar for seg dei enkelte setningsledda, og forholdet mellom dei. Han tar til med forholdet mellom subjekt og predikat, og drøftar i samband med dette subjektslause konstruksjonar og kongruensforhold. Deretter tar han for seg kasusbruk, med fyldige framstillingar av bruken av dei fire

⁵ Ei tilsvarande framstilling finst også hos Wisén 1865. I begge arbeida er det god grunn til å rekne med at Grimms *Deutsche Grammatik* (Grimm 1819–37) er førebiletet. I denne finn me tilsvarande avsnitt om genus. At både Munch og Unger og Wisén hyppig refererer til Grimm, stør denne tanken.

kasus. Denne delen inneheld i tillegg kapittel om preposisjonar, den refleksive verbalform, syntaksen til adjektiv og adverb, og bruken av påpeikande pronomen og relative konjunksjonar.

Emnet for den andre hovuddelen, "Om sætningers forhold, især om betegnelsen af udsigelsens måde og det udsagtes tid", er modus og tempus. Her legg Lund stor vekt på å beskrive bruken av konjunktiv. Vidare inneheld dette hovudavsnittet kapittel om infinitiv, partisipp, og forholdet mellom setningar, som sideordning og underordning.

Den siste hovuddelen er ein beskrivelse av leddfølgje og av ulike forhold mellom setningar. Lund startar her med det han kallar "regelrett" ordstilling, og gir deretter eksempel på avvik frå denne. I kapitlet om setningsfølgje går han etter det same skjemaet.

Etter dei tre hovuddelane følgjer eit tillegg som har eit kapittel om ellipse, pleonasme og anakoluti, og eit om tydinga til og bruken av pronomen og artiklar.

Sjølv om Lund i den overordna disposisjonen avvik frå forgjengarane sine, har han på ingen måte frigjort seg frå ein tradisjonell ordklassebasert syntaks. Innanfor dei to første hovuddelane er det igjen ordklassar som er det grunnleggjande disposisjonsprinsippet. Syntaksen til substantiv er framstilt i dei tre kapitla om kasus. Tilsvarande står kapittel om verbet både i første og andre hovuddel. Det som i tillegg til omfanget gjør dette arbeidet til noko meir enn syntaksen hos forgjengarane, er først og fremst den tredje hovuddelen, der Lund drøftar setninga og forholdet mellom dei enkelte setningsledda. Her kan me også leggje til at Lunds omfattande eksempelsamling viser syntaktiske mønster frå svært mange og sjangermessig ulike kjelder, noko som har sin verdi også i dag.

1.4 Theodor Wisén (1865)

Theodor Wisén (1835–1892) tok si filologiske grunnutdanning innanfor klassiske språk, og var frå 1862 dosent i gresk språk og litteratur ved Universitetet i Lund. Frå 1865 blei han professor i nordiske språk ved same universitet, og det er innanfor dette feltet, med vekt på norrøn filologi, me finn hovudtyngda av Wiséns produksjon.

Om Ordfogningen i den äldre Eddan (Wisén 1865) er ei avhandling på rundt åtti sider, som tar opp emne innanfor det same området som Nygaard 1865–67: syntaksen i eddadikt. Wisén tar til med ei lengre drøfting av forholdet mellom grammatisk og naturleg kjønn ved substantiv. Her blir også numerusforhold ved substantiv drøfta. Vidare

tar Wisén innleiingsvis opp emne som sterk og svak bøyning av adjektiv og leddstillingsforhold i nominalfrasar, alt med utgangspunkt i eksempel frå Eddadikt.

Etter denne innleiinga gir Wisén eit oversyn over forholdet mellom subjekt og predikat, kva som kan vere subjekt, og kva ledd som kan inngå i predikatet. I samband med dette finn me også ei utgreiing av kongruensforhold, enkelte aspekt ved pronomenumbruk i eddadikta, og upersonlege konstruksjonar.

Neste punkt i Wiséns framstilling handlar om kasus. Her tar han for seg ulike bruksmåtar av dei fire kasus. Vidare drøftar han komparasjon, bruk av talord, utelating av personlege pronomenum og den svært sjeldne bruken av suffigert artikkel.

Siste delen av Wiséns avhandling tar opp forhold ved verbet. Her er avsnitt om refleksivforma av verb, tempus, modus, infinitiv og bruken av partisipp. Under avsnitta om konjunktiv gir han eit oversyn over ulike setningstypar i eddaspråket. Til slutt står korte presentasjonar av konjunksjonar, nektingsord og enkelte aspekt ved leddfølgje.

Sjølv om Wisén følgjer ein viss plan i framstillinga si, er ikkje arbeidet alltid like veldisponert. I innleiinga skriv han at han følgjer Lunds (1862) disposisjon, men tilfellet er at han bare periodevis gjør dette. Dei første 15 sidene tar opp emne som ikkje har tilsvarande avsnitt hos Lund. Dette er Wisén klar over, og på side 16 skriv han at frå dette punktet følgjer han Lunds disposisjon. Dette gjør han også gjennom avsnitta om forholdet mellom subjekt og predikat og om kasusbruk. Men etter dette tar han opp ein del emne (komparasjon, bruken av talord, utelating av personlege pronomenum) som har ein heilt annan plass hos Lund.

I framstillinga av syntaktiske forhold ved verb, følgjer Wisén igjen Lunds disposisjon. Her kan me også merke oss at Wisén medvite utelet emne der han meiner Lunds syntaks gir eit tilfredsstillande bilete av forholda også i eddadikta.

1.5 Guðbrandur Vigfússon (1866)

Guðbrandur Vigfússon (1827–1889) studerte både klassisk og norrøn filologi ved Universitetet i København, men arbeidde for det meste innanfor det sistnemnde området. Han står som utgivar av ei rekke tekstutgåver, og er kanskje mest kjend som medforfattar av *An Icelandic-English Dictionary* (1874). Artikkelen "Remarks upon the use of the reflexive pronoun" (1866) inneheld i tillegg til fonologiske, morfo-

logiske og semantiske opplysningar om refleksivpronomen, også avsnitt om syntaksen deira. Det sentrale i desse er ein presentasjon av reglane for binding av refleksive pronomen.

Eit problem med denne artikkelen er at forfattaren ikkje skil mellom norrønt og moderne islandsk. Når det likevel er mogleg å skilje eksempla frå dei to språkstega frå kvarandre, er det fordi han til ein viss grad markerer kjeldene for dei norrøne eksempla. Dette problemet finn me også i den ordboka han var medforfattar til (Cleasby og Guðbrandur Vigfússon 1874).⁶

1.6 Marius Nygaard

Marius Nygaard (1838–1912) arbeidde i heile si yrkeskarriere i skolen, dei siste åra som rektor i den høgare skolen. I tillegg var han ein aktiv politiskar, og var særleg opptatt av skolepolitiske spørsmål. Som det går fram av innleiinga ovanfor, er Nygaard den syntaktikaren som står som forfattar av dei fleste syntaktiske arbeida i siste halvdel av hundreåret. Mange av desse inngikk seinare — i meir eller mindre omarbeidd form — i Nygaards hovudverk, *Norrøn syntax*, frå 1905. I den følgjande presentasjonen legg eg ein del vekt på å jamføre Nygaards artiklar med dette arbeidet.

1.6.1 Nygaard 1865–67

Eddasprogets syntax I og II (Nygaard 1865–67) tar opp same emne som Wisén 1865, og er eit forsøk på å gi ei brei framstilling av syntaksen i Den eldre Edda. Av forordet til del II går det fram at forfattaren sjølv er klar over at arbeidet er mangelfullt på visse punkt, utan at han presiserer desse manglane nærmare.

Arbeidet består av to hovuddelar. Første delen har sju kapittel, som tar for seg akkusativ (I), dativ (II), genitiv (III), artikkelen (IV), refleksive verbformer (V), konjunktiv (VI) og relativkonstruksjonar (VII). Den andre delen dreier seg for det meste om forhold knytte til verbet og inneheld 5 kapittel: Indikativ (I), passiv (II), imperativ (III), infinitiv (IV) og nektingsord og -uttrykk (V).

Med unntak av det siste kapitlet i del II, tar Nygaard opp dei same emna i *Norrøn syntax*. Det som skil dei to arbeida er strukturen til dei

⁶ Kjartan G. Ottósson 1988: 143 peiker på at dei verkelege forfatarane av denne ordboka var Konráð Gíslason og Guðbrandur Vigfússon.

enkelte kapitla, som er enklare i *Eddasprogets syntax*. Som eit eksempel kan me ta framstillinga av konjunktiv. I 1865–67 er strukturen i dette kapitlet mindre hierarkisk, ved at Nygaard i liten grad byggjer opp kapitlet gjennom eit sett med overordna kategoriar, f.eks. ved inndelinga av underordna setningar.

I 1905 er strukturen i framstillinga av konjunktiv meir oversiktleg, og byggjer på ein meir utstrakt bruk av slike overordna kategoriar. Denne utviklinga mellom dei to arbeida kjem konkret til uttrykk i nokre av dei artiklane Nygaard publiserte i mellomtida. Som eg skal vise nedanfor, er framstillinga av konjunktiv i Nygaard 1883–86 svært lik den me finn i *Norrøn syntax*.

Ein viktigare skilnad mellom dei to syntaksane til Nygaard ligg i eksempelmaterialet. Mens han i *Norrøn syntax* legg stor vekt på at målet er å gjøre greie for syntaksen i den originale norrøne prosalitteraturen, er målet i *Eddasprogets syntax* å framstille syntaksen ikkje i prosa men i poesi. På denne måten utfyller dei to arbeida kvarandre.

Som eg alt har peikt på, er Nygaard 1865–67 og Wisén 1865 parallelle i den forstand at dei drøftar syntaktiske forhold innanfor ein og same sjanger: eddadiktinga. Men det er fleire skilnader mellom dei to arbeida; her skal eg kort kommentere to. For det første er Nygaards framstilling meir veldisponert enn Wiséns. Sjølv om Nygaard på ingen måte sjølv har funne opp den ramma som ligg til grunn for *Eddasprogets syntax*, har han nytta ho på ein gjennomtenkt måte. Wisén, derimot, prøver å følgje Lunds disposisjon, som i seg sjølv er god, men maktar det ikkje. Konsekvensen er at framstillinga blir vanskeleg å følgje.

Dei to arbeida skil seg også i omfang. Nygaard tar opp fleire emne, og har mellom anna meir utførlege drøftingar av infinitivssyntaks og relativkonstruksjonar. Også når det gjeld kasus, særleg dativ, går Nygaard meir i detalj.

1.6.2 *Nygaard 1878*

Emnet for “Betydningen og Brugen af Verbet *munu*” er vel i like stor grad leksikografisk som syntaktisk. Nygaard tar her utgangspunkt i framstillingane av tydingane til verbet *munu* i fleire ordbøker (Sveinbjörn Egilsson 1860, Jonsson 1863, Fritzner 1867, Cleasby & Guðbrandur Vigfússon 1874 og Schlyter 1877) og hevdar at dei er mangelfulle. Vidare kritiserer han framstillinga i Lund 1862. Kritikken rettar seg først og fremst mot at desse arbeida ikkje får fram alle tydingane

til *munu*. Konsekvensen av dette, seier Nygaard, er at det er vanskeleg å etablere nokon samanheng mellom dei ulike tydingane.

Nygaards viktigaste mål med artikkelen er å vise at det er mogleg å slå fast ei grunntyding av verbet, og at dei andre tydingane kan avleiaast frå denne (1878: 265). Grunntydinga han stiller opp er "agte, have i sinde". Ein svekka variant av denne tydinga, "være tilbøielig til", finst ved verb som *tro*, *mene*, *ville*. Frå begge desse når han fram til meir temporale tydingar, der grunntydinga, "hensikt", likevel til ein viss grad er til stades. Desse temporale tydingane karakteriserer Nygaard slik: "være i ferd med" og "pleier at ske".

Ved dei nemnte tydingane reknar Nygaard med at *munu* er eit fullverb. Men frå dette skil han ut to sekundære tydingar, der verbet må sjåast som eit hjelpeverb. I det eine tilfellet er *munu* eit temporalt hjelpeverb, som uttrykker nåtid eller framtid, i det andre eit modalt hjelpeverb, som uttrykker "Formodning".

I siste avsnitt av artikkelen tar Nygaard opp bruken av *munda/mynda* som alternativ til preteritum konjunktiv med potensial tyding. I denne delen drøftar han også kor sannsynleg analysen hans er. Det springande punktet er om ein kan godta at eit og same verb har spalta seg i to så forskjellige bruksmåtar (temporalt og modalt). Som støtte for denne oppfatninga peiker Nygaard på tilsvarande utviklingar i gresk og tysk.

I Nygaard 1905 er denne artikkelen komprimert til to merknader under § 177, "Futurum" (merknad 1 og 2). I tillegg kjem to paragrafar (189 og 195) om *munda/mynda* som alternativ til potensial konjunktiv. I 1905 er dei same tydingsvariantane nemnt, men drøftinga rundt dei og referansane til ordbøkene manglar. Også talet på eksempel er skore ned, særleg når det gjeld eksempel frå eddadikt.

At ein artikkel på 44 sider er redusert til to merknader i *Norrøn syntax* kan vere ei følge av at artikkelen som nemnt er meir leksikografisk enn syntaktisk retta. Her skil dette arbeidet seg frå andre av Nygaard, som (med unntak av 1865–67) i stor grad inngår uendra i *Norrøn syntax*.

1.6.3 Nygaard 1879

Nygaard 1879, "Om Brugen af det saakaldte Præsens Particip i Oldnorsk", gir ein presentasjon av ulike bruksmåtar av presens partisipp i norrønt. Modifikasjonen "saakaldte" i tittelen er eit utslag av Nygaards tvil på om det er rett å sjå desse formene som partisipp, eller om dei heller skal klassifiserast som adjektiv (1879: 226 f.).

Nygaard hentar i denne artikkelen eksempel frå tre ulike sjangrar: Eddadikt, originale prosaverk, og omsette/bearbeidde verk.⁷ Her representerer eksempla altså eit breiare snitt av den norrøne litteraturen enn det me finn i seinare artiklar av Nygaard.⁸ Artikkelen skil mellom to hovudgrupper av presens partisipp, dei med aktiv tyding og dei med passiv tyding. Presens partisipp med aktiv tyding uttrykker ei handling som "værende eller foregaaende" (s. 203), og finst først og fremst ved intransitive verb. Nygaard gir mellom anna desse eksempla på presens partisipp med aktiv tyding:

Grátandi Grimhildr greip við orði
Hann fagnaði henni *hlæjandi*

Aktive partisipp fungerer typisk som apposisjon, attributt eller predikativ. Vidare er presens partisipp med aktiv tyding av transitiv₂ verb vanleg, særleg i omsett og bearbeidd litteratur. Også her kan partisippet fungere som apposisjon, predikativ eller attributt (det s:ste er svært sjeldent). Substantivisk bruk av presens partisipp føreljem i liten grad i originale prosaverk, noko meir i eddadikt, og er svært hyppig i omsett og bearbeidd litteratur.

Den passive tydinga av presens partisipp finn me bare ved transitive verb. Karakteristisk for denne bruken av partisippet er å uttrykke at det er mogleg, ønskeleg eller nødvendig å utføre den handlinga som partisippet denoterer, jf. desse eksempla frå Nygaard:

at leita ef þaðan væri *byggjanda* landit
Væri hánú nú vel *gøranda* at hjálpa nokkut at þínu máli

Normalt fungerer presens partisipp med passiv tyding som predikativ eller attributt.

Framstillinga av bruken av presens partisipp er i store dræg den same som me finn i *Norrøn syntax*. Ein skilnad er at i den sistnemnde er eksempel frå eddadikt skorne kraftig ned i forhold til artikkeen frå 1879. Vidare er avsnittet om partisipp med aktiv tyding av transitive verb omdisponert i *Norrøn syntax*, slik at vekta ligg meir på bruken i

⁷ Den språklege stilen som er karakteristisk for dei to siste gruppene av tekstar, kallar Nygaard i seinare arbeid (1896a; 1905) folkeleg stil og lærd stil. I det følgjande ryttar eg termen "sjanger" når eg refererer til desse tre gruppene (poesi, klassisk prosa og omsette/bearbeidde verk).

⁸ Men sjå avsnitta om presens partisipp i Nygaard 1905; her er framleis eksempel frå ulike sjangrar representerte. Dette blir også kommentert i det følgjande.

tekstar skrivne i folkeleg stil. Begge desse endringane frå 1879 til 1905 er det rimeleg å sjå som ei følge av det val av materiale Nygaard gjør i *Norrøn syntax*.⁹

I siste delen av artikkelen kjem Nygaard meir inn på spørsmålet om sjanger og frekvensen av presens partisipp. Han refererer egne tal frå nokre få verk innanfor kvar sjanger som viser nettopp ei markert stigning frå verk skrivne i "klassisk" prosa, med svært få partisipp, via eddadikt, til omsette verk, som har mange partisipp. Han peiker også på at partisipp med passiv tyding er fråverande i eddadikt. Dette får han til å spekulere på om den aktive tydinga er meir opphavleg, utan at han gir noko eintydig svar.

Vidare drøftar han kor riktig det er å klassifisere desse formene som partisipp. Han viser at dei i liten grad samsvarar med "den almindelige definition" av partisipp (s. 226), sjølv om det også her er klar variasjon mellom ulike sjangrar.

1.6.4 Nygaard 1883–86

Nygaard 1883, 1885 og 1886 har alle tittelen "Om brugen af konjunktiv i oldnorsk", og utgjør til saman ei avhandling på 125 sider om dette emnet. Nygaard demonstrerer her gjennom talrike eksempel ulike bruksmåtar av konjunktiv i hovudsetningar og bisetningar. Teksten fell i 6 hovuddelar: (1) Konjunktiv i hovudsetningar, (2) Betinga utsegner, (3) Substantiviske bisetningar, (4) Adjektiviske bisetningar, (5) Adverbielle bisetningar, (6) Konjunktiv i andre kontekstar.

Nygaard kjem ikkje med generelle synspunkt på kva konjunktiv er, men lar dette kome til synes gjennom opprekninga av ulike bruksmåtar. I første hovuddel tar han først for seg tydingane til konjunktiv i hovudsetningar, uttrykt ved hjelp av omgrepa optativ, hortativ og potensial. Han kjem vidare inn på forholdet mellom konjunktiv- og imperativformer av verb som uttrykk for oppfordring, og har mot slutten av denne delen eit oversyn over spesielle verb som står i konjunktiv i setningar med potensial tyding.

Den andre hovuddelen, om betinga utsegner, ville like naturleg ha høyrte heime under overskrifta adverbielle bisetningar. Når han likevel står for seg sjølv, kan vel dette ha å gjøre med det særlege sambandet som er mellom denne typen utsegner og potensial konjunktiv. Eit

⁹ Når han likevel ikkje konsekvent held seg utelukkande til folkeleg stil, kjem dette truleg av at presens partisipp er mest frekvent i poesi og verk skrivne i lærd stil.

anna forhold som skil konjunktiv i betinga utsegner frå konjunktiv i andre leddsetningar er det forholdet at ved den førstnemnte står også hovudsetningas verbal i konjunktiv.

Også i denne delen blir ulike bruksmåtar rekna opp og illustrerte med eksempel, og kontrasterte med bruk av indikativ i betinga utsegner. Nygaard peiker vidare på at norrønt også viser alternative uttryksmåtar med verbet *munu*.

Dei siste fire delane av avhandlninga tar for seg konjunktiv i ulike typar bisetningar. I desse avsnitta legg Nygaard mindre vekt på å få fram semantikken til konjunktiv, og meir på å gjøre greie for kontekstar som konjunktiv førekjem i. Under avsnittet om substantiviske bisetningar blir verb som tar *at*-setningar og spørjesetningar med konjunktiv opprekna. Ved adjektiviske setningar er det forholdet mellom relativsetning og korrelat, og til ein viss grad modus i den overordna setninga som er avgjørande. I avsnitta om adverbelle bisetningar reknar Nygaard opp konjunksjonar som innleier setningar med konjunktiv.

Samanliknar me denne avhandlninga med framstillinga av konjunktiv i Nygaard 1905, vil me sjå at Nygaard har gjort svært få endringar utover å skjere kraftig ned på eksempeltalet. Dei fire delane om underordna setningar er nærmast identiske med §§ 271–321 i *Norrøn syntax*, mens me finn nokre fleire endringar i avsnitta om hovudsetningar og betinga utsegner. Her nyttar Nygaard fleire semantiske kategoriar i den nyaste framstillinga, ved å leggje “koncessiv” og “dubitativ” til dei tre andre. Andre endringar er av meir disposisjonsmessig karakter. Me finn også eksempel på at avsnitt er fjerna mellom dei to arbeida: Anm. 2, § 40 i 1883–1886 uttrykker tvil om tolkinga av ei gruppe eksempel; i 1905 er desse eksempla fjerna.

Ein annan skilnad ligg i at 1883–86 er fyldigare på enkelte punkt. Dette gjeld særskilt behandlinga av konjunktiv i bisetningar som er knytte til ein akkusativ med infinitiv. Her har Nygaard med fyldige beskrivingar av konstruksjonen akkusativ med infinitiv (merknad 3, § 37; merknad 3, § 39). Forklaringa på dette er ganske enkelt at han i 1905 kan vise til dei relevante avsnitta i same boka.

1.6.5 *Nygaard 1894*

I artikkelen “Udeladelse af subjekt; ‘subjektløse’ sætninger i det norrøne sprog (den klassiske sagastil)” (Nygaard 1894) byggjer Nygaard på eksempel henta frå tekstar skrivne i det han kallar “klassisk

fortællende prosa”.¹⁰ Dette arbeidet inneheld fire hovudavsnitt, der dei to første tar for seg utelatne subjekt av 1.-3. person eintal og fleirtal. Det mest karakteristiske ved utelatne subjekt av denne typen er at dei har spesifikk, kontekstbestemt referanse, som i følgjande eksempel, der subjektet for *ráða* er koreferent med subjektet for *koma* og derfor utelate:

Skarphedin kom fótum undir sik ok røð þegar til í annat sinn

Det tredje hovudavsnittet oppsummerer innleiingsvis hovudpunkta i dei to første avsnitta, og kontrasterer desse med det karakteristiske for subjektsutelating av den tredje typen, der subjektet ikkje har spesifikk referanse, men der “[...] taleren [...] lader subjektet ubetegnet, dels fordi han ikke rigtig ved, hvad navn han skal give dette, som handler, virker, er eller sker, dels fordi det forekommer ham uvigtigt og overflødig at nævne det” (Nygaard 1894: 13; Nygaards utheving). Dette kan dreie seg om ei ubestemt, handlande kraft ved verb som denoterer naturfenomen, sanseintrykk, førestillingar, hendingar bestemt av lagnaden eller liknande krefter (“tilfældet”), og til slutt uttrykk der “[situasjonen] (stillingen, forholdet, omstændighederne) i almindelighed underforstaaes navnlig som subjekt ved uttrykk som: svá (e-n veg o.l.) er [...]” (Nygaard 1894: 18).

Her er det interessant å leggje merke til at Nygaard reknar med eit underforstått subjekt ikkje bare ved setningar av typen *Svá segir í Tryggva flokki*, men også ved setningar som *Þegar er lýsti*, der subjektet er fortolka som ei kraft som er årsak til f.eks. naturfenomen. Nygaard forsøker i artikkelen å grunngi dette synet, noko som eg skal vende tilbake til etter karakteristikken av det fjerde hovudavsnittet hans.

Avsnitt 4 handlar om uttrykk der det er vanskeleg, men ikkje umogleg, å postulere eit underforstått subjekt. Her inkluderer Nygaard verb av typen *daga*, *myrkva*, *rigna*, *duna*, *geisla*. Vidare “*passiv af transitive eller intransitive verber for at betegne at virksomheden indtræder eller finder sted*” (Nygaard 1894: 24), dvs. setningar av typen *Var svá gert, sem Erlingr mælti*.

Framstillinga av subjektsutelating i Nygaard 1894 er på det næraste identisk med den tilsvarande framstillinga i *Norrøn syntax*, men det finst to markerte avvik, der 1894 er fyldigare enn 1905. Det første gjeld drøftinga av generelle metodologiske spørsmål ved forskning på

¹⁰ For ei drøfting av motiv for denne avgrensinga og andre metodologiske spørsmål som Nygaard tar opp i artikkelen, sjå avsnitt 2.4 nedanfor.

norrøn syntaks, som eg tar opp nedanfor i avsnitt 2.5. Det andre avviket er ei drøfting av omgrepet "subjektsløyse".

Dette spørsmålet dreier seg om setningar som *Pegar er lýtsti* har subjekt eller ikkje. Nygaard meiner dei har eit underforstått ubestemt subjekt, og spissformulerer dette synet i følgjande retoriske spørsmål, følgt av hans eige svar:¹¹

Men gives der i virkeligheden sætninger, der er subjektsløse? Svaret maa i sin almindelighed blive benegtende, fordi det maa siges at høre til sætningens begreb, at *to* forestillinger forbindes. Der maa da altid være subjekt og prædikat (Nygaard 1894: 22).

Til grunn for dette standpunktet, at ei setning alltid har eit subjekt, ligg Nygaards oppfatning av kva eit subjekt er. Det er ikkje ein grammatisk kategori, men snarare ein logisk kategori (sjå her Nygaard 1905: 4). Setninga *Pegar er lýtsti* har dermed eit logisk subjekt, men kan aldri ha noko uttrykk for dette.

Når Nygaard kjem til det fjerde hovudavsnittet, maktar han likevel ikkje heilt å gjennomføre idéen om at alle setningar har eit (logisk) subjekt. Uttrykka som hører til denne kategorien er karakteriserte ved at "alt indesluttet i et enkelt led, det nemlig, som ellers er bærer af prædikatforestillingen alene" (Nygaard 1894: 22). Det som er karakteristisk for verb som *daga*, *våra* osv. er at dei denoterer at noko (f.eks. dag, vår) inntreffer.

Denne analysen reiser to problem: For det første vil eit uttrykk som *dagar* falle utanfor Nygaards karakteristikk av setningar, fordi det manglar (logisk) subjekt. Dette løyser Nygaard ved å rekne med at dei to "forestillingerne" subjekt og predikat (som logiske einingar) har "gaaet sammen i en uløselig forbindelse". Men dermed er Nygaard tilbake til ein analyse som føreset eit underforstått subjekt. Forskjellen skal vere at i det eine tilfellet, drøfta i Nygaards tredje hovudavsnitt, har me eit "frittstående" logisk subjekt, mens i tilfellet *dagar* er subjektet knytt "uløselig" til predikatet. Spørsmålet blir korleis det er mogleg å skilje mellom desse to typene av logisk subjekt.

Dette fører vidare til at det blir problematisk å skilje mellom setningar av typen *vårar* og setningar som *gerði myrkt*. Den første har eit underforstått subjekt som er "uløselig" knytt til verbet, mens den

¹¹ Ein moderne eksponent for dette synet finn me i Faarlund 1990: 145 ff., som hevdar at "[w]eather verbs and verbs like *kala*, *fjisa*, *minna*, and others may still be considered verbs where an agent is understood, but never expressed."

andre ikkje har det. Denne distinksjonen kan vere vanskeleg å sjå, og problemet blir større viss me ønsker å finne klare språklege kriterium for å skilje mellom dei to typane.

Ein indikasjon på at Nygaard sjølv finn denne distinksjonen problematisk går fram av at det fjerde hovudavsnittet i 1894 manglar i 1905, med den konsekvensen at verb som *daga*, *våra*, *rigna*, m.fl. ikkje er gjort greie for i *Norrøn syntax*.

1.6.6 Nygaard 1896a¹²

I tillegg til å stille opp karakteristiske drag ved ulike stiltypar i norrønt, tar arbeidet "Den lærde stil i den norrøne prosa" (Nygaard 1896a) opp eit viktig metodologisk spørsmål: Kva slags tekstar gir det beste biletet av den "ekte" norrøne språkforma? Nygaard tar her utgangspunkt i at den norrøne litteraturen har to åndshistoriske kjelder, ein europeisk — kyrkjeleg og skriftleg — tradisjon, og ein heimleg — verdsleg og munnleg — tradisjon.¹³ Nygaard hevdar at dette skiljet kjem til uttrykk både i innhaldet og forma til den norrøne litteraturen, og han gir følgjande karakteristikk av det litterære uttrykket for den heimlege tradisjonen, som han kallar folkeleg stil:

I den folkelige del av den prosaiske litteratur er det umiskjendelig at forfatterens forbillede er det munnlege foredrag, saaledes som det havde udviklet sig i brug paa tinge og i anden offentlig forhandling samt i sagamændenes fortælling for en interesseret tilhørerkreds (Nygaard 1896a: 153).

Dette synet er på mange måtar forelda i dag, men på Nygaards tid var det ikkje kontroversielt. På den andre sida var det få andre som hadde tatt dette spørsmålet opp til diskusjon.

Den europeiske tradisjonen var opphav til ein litteratur med eit heilt anna uttrykk, eit uttrykk han gir namnet lærd stil. Nygaard karakteriserer det slik:

Uvilkaarlig flyder der i pennen mangt og meget, som efterligner eller minder om fremmed sprogbrug og literær smag. [...] tildels gjør den

¹² Denne artikkelen blir behandla meir fylldig enn dei andre arbeida av Nygaard. Grunnen til dette er primært at Nygaard her tar opp forhold som ikkje er drøfta i *Norrøn syntax*, og som ligg til grunn for val av kjelder i denne.

¹³ Nemninga "tradisjon" må ikkje forståast som litterær tradisjon, men som ein allmennkulturell storleik.

“lærde stil” sig gjeldende lige til forskruet unatur og op til grænsen af uforstaaelighed [...] (Nygaard 1896a: 154).

Sjølvs om det etter Nygaards syn normalt er enkelt å skilje mellom folkeleg og lærd stil, finst det og eksempel på litteratur, særleg utover på 1200-talet og seinare, som viser innslag av begge stiltypar. Vidare hevdar han at val av stil ofte er knytt til innhaldet i desse verka. Nygaards siktemål med dette arbeidet er å stille opp karakteristiske drag ved den lærde stilen i norrøn litteratur, men han gir ikkje noko oversyn over kva verk som hører til kva kategori (sjå her tillegget for eit oversyn over Nygaards kjelder).

Biletet han skisserer er i korte trekk slik: Det dreier seg først og fremst om fire område der lærd stil hyppig bruker former og konstruksjonar som er sjeldne i folkeleg stil:¹⁴ Presens partisipp, perfektum partisipp, refleksiv verbalform, og relativpronomen. Når det gjeld presens partisipp, viser Nygaard at der folkeleg stil stort sett nyttar denne forma ved intransitive verb, står han i ei rekke ulike kontekstar — med ulik funksjon — i lærd stil.

Det same gjeld perfektum partisipp: I folkeleg stil blir det brukt til å danne aktivt og passivt partisipp, og i tillegg inngår det i perifrastiske verbalformar med *fá*, *geta*, *eiga*, *vinna*; i lærd stil finn me i tillegg perfektum partisipp også som apposisjon til subjekt og andre setningsledd, og med dativ kasus som ein parallell til latinsk dobbel ablativ (f.eks. *hverr man sigrask i bardaganum sjálfum hófþingjanum sigradum*).

Refleksive verbformer blir i lærd stil for det meste brukte med passiv tyding, noko som er sjeldant i folkeleg stil. Dette har ifølgje Nygaard latinsk førebilete, og han viser vidare til at det enkelte stader i *Heimskringla* finst refleksivformer med passiv tyding som etter hans syn er eit resultat av påverknad frå lærd stil.

Det siste karakteristikum ved lærd stil er bruken av relativpronomen og pronomen (*sá*) i tilknytning til relativpartiklane (*er*, *sem*). Dette er eit trekk som ikkje finst i folkeleg stil, der relativpartikkelen står aleine.

I tillegg til desse fire karakteristikar nemner Nygaard følgjande

¹⁴ Jónas Kristjánsson 1981 går mot Nygaard 1896a på fleire punkt: For det første har ikkje Nygaard tatt med tekstar som det ville vere naturleg å inkludere i eksempel-materialet (først og fremst helgenvitaer); vidare tek han eksempla på lærd stil frå for få verk, slik at biletet han gir ikkje blir representativt for eit større antal norrøne tekstar. Til slutt hevdar Jónas Kristjánsson at skiljet mellom lærd og folkeleg stil ikkje er så skarpt som Nygaard framstiller det.

særdrag ved lærd stil, som i liten grad finst i folkeleg stil: substantiv som adjektivisk og adverbieill apposisjon (*Hann tók á sik manndóm sannr guð*), større bruk av objektspredikativ, dativobjekt ved verb som er samansette med *sam-* (*samrikja e-m*), refleksivformer av verb samansette med *af-* (*afkynjast e-m*), og verb som er samansette med *fyrir-* (*fyrirgleyma e-u*). I samband med dette nemner Nygaard at det i verk skrivne i lærd stil finst verb med dativobjekt som i folkeleg stil tar akkusativobjekt, igjen etter latinsk mønster (*hjálpá e-n* i staden for *hjálpá e-m*).

Vidare er substantiverte adjektiv i ubestemt form maskulinum som refererer til klassar av menneske, vanleg i lærd stil. Akkusativ med infinitiv blir nytta oftare og ved fleire verb. Der folkeleg stil ved denne konstruksjonen nyttar refleksivform av hovudverbet når subjekt og objekt er koreferente, nyttar lærd stil separat objektspronomen (*sagði sik vera Ólaf* i staden for *sagðisk*).

Til slutt tar Nygaard opp ein del skilnader som ikkje er knytte til bestemte konstruksjonar eller leksikalske einingar: Både setningar, setningssamband og ordforråd er enklare i folkeleg stil enn i lærd stil.

Eitt aspekt ved denne artikkelen er at han gir fyldige opplysningar om syntaktiske særdrag ved ein bestemt del av den norrøne litteraturen. Men viktigare er det at Nygaard her legg eit metodologisk grunnlag for valet av eksempelmateriale i *Norrøn syntax*. Dette kjem eg tilbake til i avsnitt 2.4 nedanfor.

1.6.7 Nygaard 1896b

Artikkelen "Kan oldn. *er* være *particula expletiva*?" er eit godt eksempel på at spørsmål som dreidde seg om norrøn syntaks blei diskuterte i denne perioden (sjå Jón Þorkelsson 1894 for eit anna eksempel). Utgangspunktet her var usemje om tolkinga av *er* i setningar som desse:

- (i) ok alt illt, þat er ek gerði með þinni áeggjan
- (ii) sáttar þinnar er ek vil snemma hafa

Sveinbjörn Egilsson 1860, Unger 1864, Cleasby og Guðbrandur Vigfússon 1874, Fritznér 1886 og Gering 1887 hevdar alle at *er* i slike tilfelle må reknast som eit ekspletivt element, altså eit element utan innhald. Denne bruksmåten av *er* blir sett som ein analogi til tilsvarende bruk i Den eldre Edda. Setningane over må ut frå dette synet sjåast som monoklausale heilsetningar med avvikande leddstilling; dei inneheld med andre ord ingen relativsetningar. Unger 1864 forklarar

dette avviket ved å hevde at *er* er innsett for å sikre subjektet plassen framfor det finitte verbalet også når det står eit adverbial eller objekt på første plass i setninga (Nygaard 1896b: 117).

Nygaard går mot dette synet, og viser til avhandlinga si om eddaspråkets syntaks (Nygaard 1865–67), der han hevda at *er* i slike setningar innleier relativsetningar og andre typar undersetningar, og “at for ettertryks skyld nogle ord, der skal udhæves, er stillede foran relativet” (Nygaard 1896b: 117 f.).

Det meste av artikkelen bruker Nygaard på ein diskusjon av utvalde eksempel frå poesi og prosa. Prosaeksempla hevdar han må vere feillesne eller eksempel på anakolutiar. Når det gjeld poesien viser han at dei fleste eksempla som opponentane legg fram, alle går i versemålet *ljóðahátt*, og har *er* i ein bestemt posisjon. Nygaard meiner det er lite sannsynleg at *er* som ekspletiv partikkel bare skal finnast i ein bestemt versposisjon. Vidare viser han at alle dei eksempla der ei ekspletivtolking av *er* er mogleg, også kan sjåast som ulike undersetningar, altså tilfelle der *er* fungerer som setningsinnleiar. Dermed er det lite som talar for å analysere *er* som eit ekspletivt element.

1.6.8 Nygaard 1900

“Verbets stilling i sætningen i det norrøne sprog” (Nygaard 1900) er den trykte versjonen av eit føredrag Nygaard heldt på det nordiske filologimøtet i Kristiania i 1898. Artikkelen gjør greie for rekkefølgja på subjekt og finitt verbal i norrønt,¹⁵ og fell i to hovuddelar. Den første er ei drøfting og kritikk av handlinga av det same emnet hos Munch og Unger 1847,¹⁶ Braune 1894, Holthausen 1895 og Kahle 1895.^{17, 18}

Nygaard legg størst vekt på framstillinga av rekkefølgja av subjekt og finitt verbal hos Braune 1894, som Nygaard meiner gir eit ukorrekt bilete av forholda i norrønt. Det mest problematiske er, ifølgje Nygaard, at Braune stiller opp mønster med verbet først i setninga som

¹⁵ Nygaard presenterer også sitt syn på utviklinga av leddstilling frå urnordisk til norrønt. Dette blir drøfta med utgangspunkt i ei rekke runeinnskrifter (sjå tillegg). Vidare kjem han kort inn på forholdet mellom norrønt og dei moderne skandinaviske språka når det gjeld frekvensen av omvend ordstilling (dvs. rekkefølgja finitt verbal + subjekt).

¹⁶ Nygaards kritikk av Munch og Unger 1847 er svært kort, og er referert i avsnitt 2.4 nedanfor.

¹⁷ Nygaard peiker her på at Holthausen og Kahle bygger på Braunes framstilling.

¹⁸ I ei etterskrift til artikkelen refererer og kritiserer Nygaard også Bernstein 1897.

det normale. Nygaard hevdar på den andre sida, med utgangspunkt i den omfattande eksempelsamlinga i siste del av artikkelen, at det normale er rekkefølgja subjekt + finitt verbal.

Nygaard tar opp ulike punkt i Braunes argumentasjon, og viser at eksempla som Braune nyttar som evidens for sine påstandar, kan tolkast på andre måtar. Eit eksempel på dette har me der Braune hevdar at eit *þá, nú* er proklitiske partiklar til verbet, og at setningar med slike partiklar først eigentleg har verbet på førsteplass. Nygaard tilbakeviser dette (s. 219), og hevdar at desse elementa er sterkt betona, og at slike setningar har verbet på andre plass.

Den andre hovuddelen er eit oversyn over rekkefølgja på subjekt og verbal i hovudsetningar (avsnitt I), imperativ- og konjunktivsetningar (avsnitt II), spørjesetningar (avsnitt III) og bisetningar (avsnitt IV). Denne delen gir den same informasjonen som tilsvarende avsnitt i *Norrøn syntax*, og blir ikkje kommentert ytterlegare her.

1.7 William Nygaard (1889)

William Nygaard (1865–1952) var son av Marius Nygaard og studerte filologi i eit par år før han gikk over i forlagsbransjen. Ei frukt av dei filologiske studiene er arbeidet “Det aktive upersonlige uttryk i den norrøne sagalitteratur” (1889). Dette tar, som tittelen indikerer, opp setningar som manglar (uttrykt) subjekt. Nygaard peiker først på det forholdet at ei rekke transitive verb kan inngå i upersonlege konstruksjonar, tilsynelatande utan nokon “bestemt forskjel eller endog blot nuance i uttrykkets betydning [...]” (s. 59). Når desse verba er brukte upersonleg, finst dei som oftast i presens eller preteritum, eller som infinitiv styrt av *skulu*, *munu*, *mega*, *þurfa*, jf. følgjande eksempel frå Nygaard 1889:

Berr oss at Íslandi
Mér gaf þá sýn
Skal mik hér drepa fyrir augum þér

Nygaard gir vidare eit oversyn over kva slags verb som kan inngå i upersonlege konstruksjonar, og peiker på at når desse verba blir brukte upersonleg, er det oftast i bestemte samanhengar, nemleg ved uttrykk som viser til naturfenomen, “skjæbnens tilskikkelser”, førestillingar, sinnsstemningar, “begynden, ophør, adskillelse”. Vidare ved enkelte sanseverb, og ved *segja*.

Denne klassifiseringa ser me igjen i ei meir detaljert form hos M. Nygaard 1894: 15 ff. og 1905: 14 f. I artikkelen frå 1894 viser M. Nygaard i to fotnoter til William Nygaards arbeid.¹⁹

I siste del av artikkelen forsøker Nygaard å stille opp meir generelle vilkår for bruken av desse konstruksjonane. Han reknar med eit underforstått subjekt ved alle desse verba, ikkje alltid like lett identifiserbart (i enkelte tilfelle lagnaden), og grunnen til at dette ikkje er uttrykt, er at "det væsentligste [er] at fremhæve handlingen i forhold til den gjenstand, hvorpaa den virker, medens det virkende subjekt er likegyldigt eller uvæsentligt" (s. 69). I samband med dette peiker Nygaard på den funksjonelle likskapen mellom passiv og upersonlege, aktive uttrykk, som begge inneber utelating av det logiske subjektet. Her ser det ut som om han byggjer på drøftinga av dette forholdet hos Nygaard 1865–67: 32, der liknande tankar er uttrykte.

1.8 Jón Þorkelsson

Jón Þorkelsson (1822–1904) var i ei årrekke knytt til latinskolen i Reykjavík, og arbeidde med ulike emne innanfor norrøn filologi. Når det gjeld språkvitskap var han særleg opptatt av morfologi, og i artikkelen "Infinitiv styret af præpositioner i Oldislandsk og Oldnorsk" (1894) også av syntaks. Her tar han opp eit punkt i Lunds (1862) presentasjon av infinitiv. Lund hevdar at infinitivledd bare kan vere styrte av preposisjonen *til* (og sjeldan *án*), men ikkje av andre preposisjonar. Mot dette presenterer Jón Þorkelsson eksempel som etter hans syn klart viser at også andre preposisjonar kan styre infinitivledd.²⁰ Følgjande preposisjonar er med i oversynet hans: *á, af, at, fyrir, í, i móti, við, yfir*.

I siste delen av artikkelen drøftar Jón Þorkelsson konstruksjonen pronomen og infinitiv, igjen som svar på Lunds (1862) analyse. I setninga *Allir jattu því at gera þetta samband* (Nygaard 1905: 227), ser Lund 1862 (og Nygaard 1905) infinitiven som ein apposisjon til pronomenet. Jón Þorkelsson leverer ein alternativ analyse, der han ser

¹⁹ Dette er ein av dei få stadene M. Nygaard viser til andre arbeid utan å påpeike feil og manglar. Dette kan forståast slik at M. Nygaard i det heile går god for W. Nygaards framstilling. Men her er det heller ikkje urimeleg å rekne med at mangelen på kritikk kan ha samband med slektskapsforholdet mellom Marius og William Nygaard.

²⁰ Spørsmålet om infinitivledd som styring til preposisjon er kontroversielt. Nygaard 1905 følgjer Lund 1862 og Jón Þorkelsson 1894, mens Falk & Torp 1900: 204 skriv at "efter præpositioner brugtes infinitiv hverken i urgermansk eller i oldnorsk." Eg skal ikkje kome nærmare inn på denne diskusjonen her.

pronomenet som ei bøyingsending til infinitiven, med følgjande bøyingsparadigme for f.eks. infinitiven *at taka*: *þat at taka*, *því at taka*, *þess at taka*.

Jón Porkelsson leverer ikkje konkrete argument for denne analysen (bortsett frå ein analogi med greske infinitivar), og han går heller ikkje inn på dei klare problema med han.

2 Sentrale drag i norrøn syntaksforskning på 1800-talet

Med utgangspunkt i denne presentasjonen av arbeid om norrøn syntaks skal eg i det følgjande drøfte ulike aspekt som kjem til synes i denne litteraturen, og som kan gi oss eit bilete av kva stilling syntaksforskninga hadde på 1800-talet, først og fremst forskning på norrøn syntaks, men også syntaksforskning meir generelt. I avsnitt 2.1 ser eg nærmare på utviklinga av feltet frå Rask og fram til hundreårs slutt; i 2.2 drøftar eg denne utviklinga i lys av allmenn språkvitskap i denne perioden, og prøver å finne forklaringar på den underordna posisjonen feltet hadde samanlikna med forskning på fonologi og morfologi. I avsnitt 2.3 presenterer eg linjer i den syntaktiske debatten som kjem til uttrykk i arbeida presenterte i del 1, og fokuserer særskilt på forholdet mellom M. Nygaard og Lund. I 2.4 viser eg korleis metodiske spørsmål blei handterte i denne litteraturen.

2.1 Utviklingstrekk

Det biletet av forskning på norrøn syntaks som er presentert i del 1 viser ei gradvis utvikling frå dei relativt sporadiske framstillingane hos Rask (1811 og 1818b) og Munch og Unger (1847) til meir systematiske framstillingar av ulike deler av norrøn syntaks fram mot hundreårsskiftet. Trass i dette kan ein trygt slå fast at interessa for norrøn syntaks ligg langt tilbake for interessa for andre delar av det norrøne språket.

Både Rask og Munch og Unger var som nemnt klar over at dei hadde lite å fare med når det gjeld syntaks. Rask seier dette i forordet til 1811-utgåva:²¹

²¹ Rask endra overskrifta på syntaksdelen frå 1811-utgåva til 1818-utgåva: Frå "Bemærkninger om Ordføjningen" til "Ordføjningsslære", utan at endringane i innhaldet frå den eine utgåva til den andre kvalifiserer til ei slik namneendring.

Om den fjerde Afdeling har jeg intet andet at sige end at undskylde dens Ufuldkommenhed; jeg fandt her slet ingen Bidrag for mig, og den fordrede efter sin Natur en langt møjsommeliggere Samlen end den forrige, hvortil jeg ligesaa lidet havde noget Forarbejde. Jeg vovede derfor ikke heller at give den Navn af Ordføjningslære, da den blot indeholder nogle Bemærkninger om de Ordforbindelser, som under Læsningen have været mig de mest paafaldende (Rask 1811: xlv f.).

Sjølv om Rask altså var klar over manglane i denne delen av grammatikken, er det likevel overraskande at han ikkje har lagt meir arbeid i å strukturere observasjonane sine, når me ser korleis han bygde opp resten av grammatikken sin.

Faghistorikarar frå dette hundreåret har heller ikkje vore særleg interesserte i Rasks framstilling av norrøn syntaks. Verken Finnur Jónsson 1918, Pedersen 1959 eller Diderichsen 1960 tar dette opp i sin behandling av Rask. Markey 1976 seier følgjande om syntaksdelen hos Rask, utan at han går i detalj:

[...] the sections on syntax are rudimentary, and it was not until the publication of Nygaard's *Norrön syntax* that the subject received exhaustive treatment with ample exemplification (Markey 1976: xxvii).

Vidare ser det ikkje ut til at denne mangelfulle beskrivelsen av norrøn syntaks blei oppfatta som eit problem utover i hundreåret. I forordet til grammatikken sin kjem Munch og Unger med ei forsiktig vurdering av Rask, men det dei vurderer er Rasks framstilling av fonologi og morfologi, ikkje syntaks (Munch og Unger 1847: iii). At Munch og Unger såg syntaksen som lite viktig går også fram av forordet deira:

I Syntaxen var det os saamegetmindre magtpaaliggende at levere noget aldeles udtømmende, som vi her endnu mere end i Flexionslæren kunde henvise til det i Talesproget Bestaaende, fornemmelig hvad hele Sætningers og Perioders dannelse angaar (Munch og Unger 1847: vi).

Munch og Unger reknar altså med at det ikkje var vesentlege skilnader mellom norrøn syntaks og syntaksen til det norske talemålet på 1800-talet. Bortsett frå at dette klart heng saman med forfataranes syn på forholdet mellom norrønt og norske dialektar (Munch og Unger 1847: iii), er det vanskeleg å sjå kva dei byggjer denne konklusjonen på.

Dette problemet blir enda meir synleg når me ser kva arbeida til Nygaard viser av forskjellar mellom dei to språktrinna.

Likevel var ønsket om ei meir omfattande framstilling av norrøn syntaks til stades midt på 1800-talet. Forfattaren av den første norrøne syntaksen, Lund 1862, skriv følgjande i forordet sitt:

Medens de øvrige dele af vort oldsprogs sproglære i de sidste 50 år, der ere forløbne siden Rasks fremtreden, ere fremstillede med grundighed og udførlighed af forskellige nordiske sprogforskere, har ordføjningslæren endnu aldrig været behandlet på en tilfredsstillende og udtømmende måde (Lund 1862: iii).

Og, som eg har vist ovanfor, gir Lund ei framstilling av norrøn syntaks som både i kvantitet og kvalitet ligg godt framom dei to forgjengaranes. For første gong blir emnet behandla i ein monografi, og ikkje som ein del av eit større arbeid. Lunds syntaks fungerte også til ein viss grad og på ulike måtar som basis for seinare syntaksarbeid. Wisén 1865 refererer hyppig til Lund, Jón Þorkelsson 1894 er eit direkte svar på eit konkret punkt hos han. Også Nygaard viser til Lund fleire stader. Forholdet mellom Nygaard og Lund skal eg vende tilbake til i avsnitt 2.3.

Målt etter talet på publiserte arbeid om norrøn syntaks, kan det sjå ut som om interessa for feltet aukar i andre halvdel av hundreåret. Men når me hugsar på at ein forfattar, Marius Nygaard, var ansvarleg for dei fleste av desse arbeida, ser me at dette ikkje er tilfellet. Det som aukar, som ein konsekvens av Nygaards innsats, er kunnskapen om norrøn syntaks. På område etter område presenterer han resultatata av forskingsarbeidet sitt, og det heile når eit høgdepunkt i 1905 med *Norrøn syntax*, ei bok som frå eit moderne synspunkt har sine manglar, men som likevel gir ein fyldig presentasjon av emnet, basert på klart uttalte metodologiske prinsipp (sjå avsnitt 2.4).

Det biletet som her kjem til synes, er at norrøn språkvitskap på 1800-talet bare i liten grad handla om syntaks. Dette manifesterer seg, som eg alt har peikt på, direkte gjennom få publiserte arbeid. Men me finn også fleire indirekte utslag av denne tendensen. Eitt av dei gjeld ei manglande interesse for å integrere nye synsmåtar i syntaktiske framstillingar. Syntaksdelen både hos Rask 1818b og Munch og Unger 1847 er bygd opp på grunnlag av ordklassar. Hertzberg 1990: 34 f. peiker på at dette var ein vanleg måte å disponere syntaksframstillingar på fram til 1800-talet, i stor grad fordi den grammatiske tradisjonen, med røter tilbake til antikken, primært var morfologisk orientert. Setninga og

forholdet mellom setningsledd blei i liten grad tatt opp. Likevel var ikkje denne tradisjonen einerådande: På nordisk grunn finn me alt på 1600- og 1700-talet grammatikarar som Peder Syv og Jens Høysgaard som til ein viss grad bryt med den klassiske tradisjonen, og med Jacop Badens *Grammatica latina* (1782) kjem læra om setningsledd inn i dansk-norsk grammatisk tenking saman med ein kritikk av den klassiske ordføyinglæra (Hertzberg 1990: 44 ff. og 55). Likevel er ikkje slike nye synsmåtar innarbeidde i dei to første syntaksframstillingane frå 1800-talet.

Det same inntrykket av interessedangel får me av Johann Fritznars melding av Munch og Ungers grammatikk (Fritzner 1847). Meldinga er på totalt 12 sider, mens omtalen av syntaksen er på ei side. I staden for å kritisere forfatarane for den mangelfulle behandlinga av norrøn syntaks, tar Fritzner utgangspunkt i det forholdet at syntaksen faktisk er mangelfull, og derfor ikkje verd å bruke særleg plass på i ei bokmelding.

Vidare veit me at dette ikkje bare råka norrøn syntaksforskning, men syntaksforskning generelt. Dette kan me sjå av korleis eit syntaktisk arbeid om latin frå denne tida blei mottatt. I 1843 kom Ludvig Cæsar Martin Auberts "Om Læren om Sætningsforbindelsen og Indeling af de forskjellige Stilarter fornemmelig med Hensyn til det latinske Sprog". Ifølgje Hertzberg og Hovdhaugen 1980: 28 vekte denne artikkelen lita interesse, trass i at den etter deira oppfatning "[...] antagelig [er] det viktigste bidrag til syntaktisk teori utgitt av noen norsk lingvist på 1800-tallet". Til samanlikning kan me peike på at C. A. Holmboes arbeid innanfor komparativ lingvistikk (m.a. Holmboe 1848, 1851) sette i gang ein intens debatt (Holm-Olsen 1981: 87 f.).

For å oppsummere: Gjennom heile hundreåret var interessa for norrøn syntaks lita. I første halvdel av hundreåret kjem dette til uttrykk gjennom den tilfeldige behandlinga emnet fekk i dei to første framstillingane av norrønt språk, Rask 1811; 1818b og Munch og Unger 1847. I siste halvdel av hundreåret auka mengda av publiserte arbeid om norrøn syntaks. Når det likevel er vanskeleg å hevde at interessa for feltet blei større etter 1860, er det fordi ho i stor grad blei boren av ein person, Marius Nygaard, som også må reknast som den som forma feltet gjennom desse åra.

2.2 Bakgrunn

Den manglande interessa for norrøn syntaks hos nordiske lingvistar på 1800-talet kan ha fleire årsaker. Her ligg det nær å trekke linjer til den samtidige europeiske lingvistikken, der me finn ein tilsvarande tendens. Det som først og fremst karakteriserer dette hundreåret, er utviklinga av den komparative metoden. Pedersen 1959: 242 ff. deler denne utviklinga i to periodar: Den første inkluderer innsatsen til mellom andre Rasmus Rask, Franz Bopp og Jacob Grimm og når sitt høgdepunkt i August Schleichers *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen; kurzer Abriss einer Laut- und Formenlehre der indogermanischen Ursprache* frå 1861. I løpet av den andre perioden kjem junggrammatikarane på banen for fullt, og det er først med desse at syntaktiske spørsmål blir sette på dagsorden innanfor komparativ lingvistikk (Pedersen 1959: 244).

Tittelen på Schleichers arbeid er ifølgje Robins 1990 karakteristisk for Stand der Forschung på dette tidspunktet. Robins skriv:

[...] comparative and historical linguistics in the Indo-European field was now considered a fit subject for systematic presentation in a handbook setting out the position so far achieved (Robins 1990: 196).

Schleichers arbeid inneheld ikkje nokon separat del om syntaks. Her blir med andre ord syntaksen utelukka frå forskingsfronten. Den viktigaste årsaka til dette er nær knytt til det sentrale forskingsmålet innanfor komparativ lingvistikk, å etablere og grunngi slektskapsforhold mellom språk. Og det er klart at fonologiske og morfologiske forhold er betre eigna til å kaste lys over slike spørsmål enn syntaktiske forhold.

Er den svake representasjonen av norrøn syntaksforskning eit resultat av dei same føresetnadene og forskingsmåla, overførte på nordisk grunn? I stor grad er dette riktig: Det overordna målet både for kontinentale og nordiske lingvistar på 1800-talet var å utforske språkslektskap, og me finn klare metodiske band mellom dei to gruppene i denne perioden. Sjølv om Rask på mange måtar skil seg frå f.eks. Jacob Grimm, kan me sjå den same vektlegginga av ordet hos Rask, ikkje bare i dei norrøne grammatikkane hans, men også i dei meir allmenne teoriane hans om språk og språkslektskap. Diderichsen 1966: 316 ff. viser korleis Rask la morfologiske kriterium til grunn for sin teori om språkslektskap, mellom anna skilde han ut dei germanske språka på grunnlag av distinksjonen mellom sterke og svake verb. I ei

slik ramme er det lett å skjønne at syntaksen heller ikkje kom til å spele noka stor rolle i Rasks arbeid om enkeltspråk.

I Sverige blei den komparative metoden introdusert rundt 1850, først og fremst gjennom J. H. Rydqvist, seinare også Adolf Noreen og Axel Koch (Wollin 1988: 33). Mangelen på interesse for syntaks slår mellom anna ut i Adolf Noreens *Altnordische Grammatik*, som kom så seint som i 1884, skriven innanfor ei junggrammatisk ramme. Trass i at junggrammatikarane til ein viss grad også arbeidde med syntaks, består Noreens grammatikk bare av to hovuddeler, "Lautlehre" og "Flexionslehre".²²

Kva så med norrønfilologar i Noreg på denne tida? Dei forskarane som arbeidde mest med norrønt språk midt på 1800-talet var Rudolf Keyser (1803–1864), Peter Andreas Munch (1810–1863) og Carl Richard Unger (1817–1897).^{23,24} Desse, med Munch i spissen, står bak ein stor del av forskinga på norrønt språk på denne tida, og Munch kjende til og nytta komparativ metode i eiga forskning. Dette ser me mellom anna av forordet til Munch og Unger 1847: iii, der forholdet til Grimm er uttrykt. Samtidig er det klart at ingen av dei arbeidde særskilt med syntaktiske forhold. Me ser altså parallelle drag i forskning på norrønt og forskning på indoeuropeiske språk. Denne parallelliteten ser ut til å vere styrt av metodiske omsyn, men det er også mogleg å sjå djupare fellesdrag mellom dei to forskargrubbene, knytte til meir allmennkulturelle og ideologiske tilhøve. Robins 1990: 190 peiker på at dei tyske komparativistane var sterkt påverka av nasjonalromantiske strømmar, og såg på språket som eit uttrykk for nasjonal identitet og kultur. Dette finn me igjen på heimleg grunn, uttrykt mellom anna i Rudolf Keyzers avhandling *Om Nordmændernes Herkomst og Folkeslegtskab* (1839) (Holm-Olsen 1981: 63). Keyser er opphavsmannen til den såkalla innvandringsteorien, som i korte trekk går ut på at det norske folket kom austfrå og vandra inn i Skandinavia frå nord. Mykje av støtten for denne teorien finn Keyser i språklege forhold, og han skriv i avhandlinga frå 1839 at "[s]proget er [...] det skarpeste Udtryk af et Folks Eiendommelighed" (sitert etter Holm-Olsen 1981: 63).

P. A. Munch støtta innvandringsteorien, og det same synet på forholdet mellom språk og folk kjem til uttrykk i ei melding av Ivar

²² Denne inndelinga finn me igjen i dei fleste av grammatikkane i *Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte*.

²³ Presentasjonen av Keyser, Munch og Unger byggjer på Holm-Olsen 1981.

²⁴ Seinare blir også Sophus Bugge (1833–1907) ein sentral person innanfor norrøn språkvitenskap, men heller ikkje han arbeidde særskilt med syntaktiske spørsmål.

Aasens *Det norske Folkesprogs grammatik* frå 1848: Denne grammatikken viser, ifølgje Munch, at "den ældgamle, mere end tusindaarige Norrønatanunge endnu kraftigen lever og rører sig hos Folket" (sitert etter Holm Olsen 1981: 78 f.).

I avsnitt 2.1 peikte eg på at norrøn syntaks, trass i at talet på publiserte arbeid etterkvart auka, ikkje blei nokon stor forskingsdisiplin i Norden på 1800-talet. I dette avsnittet har eg forsøkt å knyte dette forholdet til den europeiske komparative lingvistikken, og konklusjonen må bli at dei som forska på norrønt språk hadde både eit metodisk og eit ideologisk fellesskap med dei europeiske komparativistane, som i begge tilfelle resulterte i at syntaksen blei liggande utanfor forskingshorisonten.

2.3 Syntaktisk debatt

Eg skal i dette avsnittet sjå nærmare på i kor stor grad syntaktiske spørsmål blei drøfta offentleg, dvs. i publiserte arbeid om syntaks. Kjeldene er igjen arbeida som er presenterte i del 1, og eg skal innskrenke meg til å peike på enkelte sider av dette spørsmålet. Først ser eg på utviklinga gjennom siste halvdel av hundreåret, deretter tar eg spesielt opp forholdet mellom Lund og Nygaard. Generelt kan me seie at fram til Lund (1862) blir syntaktiske spørsmål ikkje drøfta i det heile, noko som klart har samband med mengda av publiserte arbeid om norrøn syntaks. Eit eksempel på dette er Fritzners melding av Munch og Unger 1847, som ikkje ser den mangelfulle syntaksen deira som problematisk.

Men med utgivinga av Lunds syntaks endrar biletet seg. Wisén 1865 (sjå avsnitt 1.4) refererer stadig til Lund, og desse referansane er av to hovudtypar. Først viser han til Lund når denne gir tilstrekkelege opplysningar om syntaksen i Eddadikta. Dette gjeld f.eks. ved framstillinga av eigeomsgenitiv (Wisén 1865: 46). Men han viser også til Lund der han er usamd med han. Dette gjeld f.eks. ved spørsmålet om kva som gjeld som apposisjonar i eddaspråket (s. 16).

Også Jón Þorkelsson (1894) tar til motmæle mot Lund, som vist i avsnitt 1.8. Igjen står striden om eit konkret punkt, nemleg spørsmålet om preposisjonar kan styre infinitivuttrykk eller ikkje. Eit tilsvarende angrep på eit punkt hos Munch og Unger 1847 (§ 120) kjem til uttrykk hos Nygaard 1900: 212, der han viser at dei tar feil i si framstilling av norrøn ordstilling. Vidare tar Nygaard fleire gonger til motmæle mot syntaktiske opplysningar i ulike ordbøker (Nygaard 1878 og 1896b).

Med dette vender eg meg til forholdet mellom Lund og Nygaard: Lund gav ut sin syntaks i 1862, mens Nygaards kom i 1905. Ein kan her spørje om kva motiv Nygaard kan ha hatt for å publisere si bok når det alt fanst ei tilsvarande. Me kan med andre ord spørje om Nygaard hadde innvendingar mot Lunds syntaks på noko punkt. Dette ser ut til å ha vore tilfellet og ei gransking av Nygaards utsegner om Lunds syntaks kastar eit interessant lys på forholdet mellom Lunds og Nygaards syntaksar, og tener som ei nyttig bru over til drøftinga av metodologiske spørsmål i avsnitt 2.4.

Først kan me leggje merke til at Nygaard, som den mest produktive forfatternen i perioden, så godt som aldri viser til konkrete punkt hos Lund. Unntaket er artikkelen hans frå 1878, der me finn kritikk av Lunds behandling av verbet *munu*. Elles er Nygaards kommentarar til Lund meir generelle og ikkje alltid like forståelege. Desse kommentarane finn me i arbeida frå 1865–67 og 1894. Den første står i innleiinga til *Eddasprogets syntax* frå 1865, altså tre år etter Lund. Her seier Nygaard følgjande:

Efterat G. F. V. Lunds "Oldnordiske Ordføiningslære" (Kjøbenhavn 1862) er udkommen, kunde et Arbejde som dette synes overflødig. Men jeg lader det gaa i den Tanke, at det alligevel kunde være til Nytte, da det baade er udarbejdet uafhængigt af hint værk, og efter en forskjellig Plan (Nygaard 1865: iii).

Dette er ein svært forsiktig kritikk, om det i det heile er mogleg å tolke ei slik utsegn som kritikk. Men sett i lys av Nygaards seinare utsegner om Lunds syntaks blir biletet klarare. Der er det nettopp Lunds "plan" som blir kritisert. I artikkelen "Udeladelse af subjekt" frå 1894 skriv Nygaard:

Lunds Ordføiningslære er et værdifuldt og som den eneste fremstilling, der tilstræber fuldstændighed, et uundværligt hjælpemiddel. Hvad der kan indvendes mod den, er dels, at den i plan og form er lagt saa nær et bestemt mønster, at sprogets eiendommelighed ikke faar anledning til fuldt at udfolde sig, dels at den ikke skjelner tilstrækkelig mellem de forskjellige slags stil (Nygaard 1894: 2).

Den siste delen av denne kritikken er det ingen tvil om at Nygaard har mykje rett i, og dette synet har han grunnigitt i detalj i artikkelen frå 1896 (1896a). Og kjeldehenvisningane hos Lund (sjå tillegget) viser klart at Nygaards kritikk på dette punktet er berettiga.

Den andre delen av kritikken, som går på planen i Lunds syntaks, er

det vanskelegare å forholde seg til, fordi Nygaard er så lite eksplisitt. Men eg er ikkje i tvil om at dette må sjåast i forhold til at Lund nytta Madvigs syntaksar som mal for arbeidet sitt. Dette er eit poeng som blir tatt opp igjen av Kristensen 1938 og Finnur Jónsson 1918, her representert ved Finnur Jónssons vurdering:

Syntaksen er bleven behandlet af rektor G. Lund (1820–71): *Oldnordisk ordføjningslære* (1862), en bog der er fuldstændig skåren over Madvigs lat. syntaks og et efter omstendighederne respektabelt arbejde (Finnur Jónsson 1918: 72).

Ei samanlikning av Lunds og Madvigs syntaksar stadfester dette. Innholdslistene er stort sett identiske, med den forskjellen at Madvig nyttar latinsk terminologi der Lund har nordiske termar. Men det er likevel ikkje klart kva Nygaard ser som problematisk i Lunds disposisjon. Eit delvis svar på dette kjem til uttrykk i sitatet frå Nygaard 1894 ovanfor, der han indirekte — og i svært generelle vendingar — stiller opp idealplanen for ein norrøn syntaks, ein plan som bør yte det norrøne språkets syntaktiske “eiendommelighed” full rettferd. Dette må me også rekne med er eit av dei viktigaste motiva hans for å skrive ein ny syntaks over det norrøne språket.

Men viss me samanliknar disposisjonen i Lunds og Nygaards syntaksar er det ikkje særleg klart kva som er så revolusjonerande i Nygaards syntaks. Følgjande tabell (s. 115) viser ei samanstilling av innholdslista i dei to bøkene.²⁵

Tabellen viser fleire ting. Nygaard tar opp fleire emne enn Lund. Vidare har passiv fått ei fyldigare behandling. Men på dei fleste punkta tar dei to arbeida med dei same emna, bare med ulik rekkefølge. I tillegg meiner eg Lund har vore heldigare med disposisjonen når han deler boka inn i tre hovuddeler, der Nygaard har ein “flatere” struktur.

Samtidig er det klart at sjølv om Lund kopierte Madvigs mal, stilte han seg ikkje ukritisk til ein slik framgangsmåte. Han var klar over farane her, og understreker i forordet at latinsk og norrøn syntaks skil seg frå kvarandre og følgjeleg må behandlast ulikt:

Med hensyn til lærebygningens plan er det klart, at der til fremstillingen af et sprogs ordføjningslære hverken kan lægges en allerede færdig, for et andet sprog udfunden og udført anordning til grund

²⁵ Overskriftene på dei tre hovuddelane er Lunds egne, den danske terminologien hans har eg erstatta med tilsvarande latinsk/norsk.

[...] eller i forvejen opstilles en form, den være så tankerigtig og med sig selv overensstemmende som man vil, med den fordring, at derefter det givne sprogs ejendommeligheder skal ordnes og forklares (Lund 1862: iv).

Legg her merke til at både Nygaard og Lund er opptatte av å arbeide etter ein plan som gjør at "sprogets ejendommeligheder" trer fram. I sjølvve boka drøftar Lund også konkrete forskjellar mellom latinsk og norrøn syntaks. Dette ser me mellom anna i avsnittet om infinitivssyntaks (s. 357 ff.), der Lund understrekar at forholda i norrønt og latin er forskjellige. Dermed er det vanskeleg å hevde at Madvigs mal har vore ei tvangstrøye for han.

Sjølv om Lund altså blei både lesen og kommentert av etterkomarane, er det tydeleg at boka ikkje har gjort noko sterkt inntrykk på den personen som står for brorparten av dei syntaktiske bidraga i perioden. At Lund var klar over og skuffa over responsen, går klart fram av nekrologen over han som blei trykt i *ANF* 8, 1892:

[Lund] ønskede at gøre et Forsøg paa at opnaa en Docentpost i Kjøbenhavn; han deltog i Konkurrencen, men som bekendt uden Held. Det var ham sikkert en ikke ringe Skuffelse, der ikke formindskedes ved, at Ordføjningslæren — tilsyneladende — ikke havde vakt fortjent Opmærksomhed (O. Lund 1892: 197).

Men, som eg alt har peikt på: Dette er kanskje like mykje eit uttrykk for den generelle mangelen på interesse for syntaks, som eit uttrykk for at boka var uinteressant eller dårleg.

2.4 Metodiske spørsmål

I forrige avsnitt viste eg at eit av Nygaards ankepunkt mot Lund 1862 var av metodisk art. I dette avsnittet skal eg følgje opp dette, og spørje i kva grad metodespørsmål blei drøfta i litteraturen om norrøn syntaks på 1800-talet, og også sjå nærmare på kva slags problem som blei tatt opp.

I den følgjande framstillinga fokuserer eg på tre metodespørsmål, som alle er til stades i denne litteraturen. Det første dreier seg om val av utgåver, når fleire parallelle var tilgjengelege (avsnitt 2.4.1); vidare ser eg på utsegner om kva slags språkform ei syntaktisk framstilling av norrønt bør byggje på (avsnitt 2.4.2). Til slutt tar eg opp meir generelle synspunkt på val av framgangsmåte som kjem til uttrykk i

Tabell 1. Disposisjonen i Lund 1862 og Nygaard 1905

Lund 1862	Nygaard 1905
	Indledning
1. Om sætningens bestanddele og deres indbyrdes overens-stemmelse	Sætningens dele Substantivernes ubestemte og bestemte form. Den efterhængte og foranstillede artikkel Adjektivet brukt substantivisk i ubestemt og bestemt form. Komparativ. Superlativ
1. Subjekt, predikat, upersonlige setninger	Overensstemmelse mellom subjekt og prædikat. Attribut og apposition.
2. Kasusbruk: Nominativ og akkusativ	Sammenligningsleeds kongruens.
3. Dativ	Pronomeners kongruens
4. Genitiv	Nominativ
5. Preposisjoner	Akkusativ
6. Verbformene (sk-verb og rotverb)	Dativ
7. Adjektiv og adverb. Komparasjon	Genitiv
8. Bruk av påpekende/relative pronomen	Den reflexive verbalform Passiv Tidsformernes bruk (i indikativ i hovedsætninger)
2. Om sætningers forhold, især om betegnelsen af udsigelsens måde og det udsagtes tid	Indikativ, konjunktiv, imperativ i hovedsætninger. Betingede udsagn
1. Setningstyper/setningsforbindelser	Infinitiv
2. Indikativ og tempus	Præsens particip
3. Konjunktiv og tempus	Bisætninger
4. Imperativ	Fortids particip
5. Infinitiv	Indikativ og konjunktiv i bisætninger
6. Partisipp	Tidsformernes bruk i bisætninger
7. Konjunksjoner/spørsmål/nekting	Brugen af det reflexive pronomen
3. Om ordenes og sætningenes følge og stilling	Ordenes og sætningernes stilling
1. Ordenes følge i setningen	
2. Sætningenes stilling	
Tillæg	
1. Ellipse, pleonasmer, anakoluti	
2. Pronomenenes betydning/bruk	
Artiklens betydning og bruk	

desse arbeida (avsnitt 2.4.3). Eg ser i det følgjande bort frå Rask 1818b og Munch og Unger 1847, som ikkje tar opp slike spørsmål i det heile.

2.4.1 *Val av utgåver*

I tilknytning til val av utgåver som grunnlag for syntaksforskning er det to spørsmål som er særleg viktige: Finst det i det heile pålitelege tekstutgåver, og viss slike finst, kva utgåve er vald. Halldór Ármann Sigurðsson 1983: 11 peiker på at svært få norrøne tekstutgåver er tilfredsstillande som kjelder for språkvitskapleg arbeid, særleg fordi utgivarar ofte fører inn skrivemåtar frå fleire handskrift utan å gjøre det klart når dette blir gjort. Dette problemet eksisterte sjølvsgatt også på 1800-talet. Konsekvensen av ein slik utgivarpraksis er at det blir umogleg å vite kva slags handskrifter dei enkelte eksempla er henta frå.

Spørsmålet om val av utgåve var enklare på 1800-talet fordi det var færre parallelle utgåver å velje mellom. Likevel stod forskarane overfor reelle val i fleire tilfelle. Lund drøftar dette spørsmålet og meiner at det ideelle ville vere å arbeide direkte på grunnlag av handskrifter (Lund 1862: vii f.), men då dette ikkje var mogleg for han, tar han utgangspunkt i tekstutgåver etter følgjande rettesnor:

Men da jeg ikke kunde tænke på en vidløftig håndskriftsafbenyttelse [fotnote utelaten], blev dette atter for mig kun en afbenyttelse af de sikreste og bedste udgaver af disse skrifter, for saa vidt sådanne haves (Lund 1862: vii–viii).

Lund er konsekvent på dette punktet, ved i liten grad å nytte tekstar der det ikkje fanst tilfredsstillande tekstutgåver. Dette gjaldt mellom anna for *Heimskringla*, som han i liten grad har nytta, nettopp fordi det ikkje fanst “nöjagtige og paalidelige udgaver” (Lund 1862: viii).

Sjølv om M. Nygaard er den av 1800-talssyntaktikarane som er mest opptatt av metodiske spørsmål, har han lite å seie om val av utgåver. Ikkje i nokon av arbeida sine drøftar han dette spørsmålet på prinsipielt grunnlag, det nærmaste me kjem er 1894: 1, der han nemner at han har nytta dei nyaste utgåvene av islendingesogene.

På den andre sida tar Nygaard opp eit problem som gjeld tekstutgåver generelt. I 1900: 229 tar han opp spørsmålet om teiknsetting i utgåvene:

[...] en klar opfatning af forholdet [dvs. posisjonen til verbet i deklarativer hovudsetningar, KK] vanskeliggjøres ofte ved den interpunktion, som anvendes i udgaverne.

Dette er moglegvis enda ein konsekvens av mangelen på interesse for syntaks på 1800-talet. Det er lite sannsynleg at utgivarane tenkte på syntaktikarar då dei arbeidde med utgåvene. Samtidig må me vere klar over at teiknsetting i handskriftene kan ha påverka teiknsettinga i utgåvene.

2.4.2 *Val av språkleg grunnlag*

Mens Lund formulerer eit klart standpunkt i spørsmålet om utgåver, er han mindre opptatt av kva del av den norrøne litteraturen som ville gi det beste biletet av norrøn syntaks. På dette punktet har M. Nygaard klart det mest gjennomreflekterte synet, og det er klarare formulert i dei seinare arbeida enn i dei tidlege. Ser me produksjonen hans under eitt kan me spore ei utvikling i dette standpunktet, ei utvikling eg skal gi eit kort omriss av.

I *Eddasprogets syntax* (1865–67) grunngir Nygaard valet av eddadikta som eksempel kjelde på denne måten:

Naar jeg [...] har henvendt min Opmærksomhed specielt paa Edda, har jeg gjort dette, dels fordi man her finder Sproget idetheletaget i dets ældste os bekjendte Skikkelse, dels fordi man i den oldnorske Literatur forresten neppe vil kunne udsondre et Afsnit, saa bestemt begrændset som det, der her frembyder sig af sig selv (Nygaard 1865: iv).

Det viktige for Nygaard i dette arbeidet er altså å finne syntaktiske særdrag ved ein klart avgrensa del av den norrøne litteraturen. Han reknar vidare med at eddadiktinga er knytt til ein relativt kort periode, slik at ein unngår problem med syntaktiske endringar over tid (1865: iii).²⁶

Valet av eddadikt som kjelde er dermed først og fremst praktisk motivert, og ikke begrunna i noko syn på kva som gir det beste biletet av norrøn syntaks. Dette kan me samanlikne med kva han skriv i 1894: 2, der ambisjonane er større:

Jeg finder derfor nu, at det er den rigtigste framgangsmaade først at undersøge fænomenerne i saadanne skrifter, der viser den folkelige stil i dens største renhed, og saa anstille sammenligning paa den ene side med digtene og paa den anden side med de lærde verker.

²⁶ Dette standpunktet er som kjent ikkje ukontroversielt.

Her legg me for det første merke til at målet nå er å framstille syntaksen i alle sjangrar innanfor den norrøne litteraturen. Men viktigare er det at det er syntaksen i verk skrivne i “folkelig stil” som dannar utgangspunktet, og som skal vere samanlikningsgrunnlaget for syntaksen i andre sjangrar. Valet av “folkelig stil” som det primære grunn- gir han slik:

Idetheletaget tror jeg nu, at en fremstilling af den norrøne syntax bør gaa ud fra en nøiagtig iagttagelse netop af sprogbrugen i denne del af litteraturen. Udtryksmaaden her ligger det levende naturlige talesprog nærmest, og det synes, som om den idethele kommer dette saa nær, som det overhovedet lader sig gjøre i et skriftsprog (Nygaard 1894: 1).

Nygaard ønsker altså å kome syntaksen til det norrøne talemålet så nær som mogleg, og han meiner at sagalitteraturen her er den beste kjelda, fordi denne har “sit mønster i den munttlige fortælling” (1894: 1). Her er det viktig å leggje merke til at Nygaard ikkje har som mål å skildre syntaksen i norrønt talemål. Det han ønsker, er å gjøre greie for syntaksen i dei skriftlege kjeldene som han meiner ligg nærast talemålet.

I artikkelen frå 1894 går ikkje Nygaard nærmare inn på karakteristika ved “folkelig stil”. Dette emnet blir tatt opp i 1896a, der han drøftar og illustrerer med talrike eksempel fleire skilnader mellom “lærd” og “folkelig” stil (sjå også fotnote 14). I artikkelen frå 1900 følgjer han dette opp ved å fokusere på leddstilling i sagalitteraturen. Vidare skriv han i § 4 i *Norrøn syntax* (1905: 2) at i “nærværende fremstilling af den norrøne syntax er den folkelige stil lagt til grund.”²⁷

Den generelle utviklinga i Nygaards arbeid når det gjeld dette spørsmålet kan dermed karakteriserast slik: Han startar med ei framstilling av syntaksen i ein bestemt del av den norrøne litteraturen. Deretter aukar han kjeldematerialet til også å omfatte ulike prosa-sjangrar (1878, 1879, 1883–86). I arbeida frå 1890-åra og i *Norrøn syntax* ligg konsentrasjonen rundt verk skrivne i “folkelig stil”.²⁸

²⁷ Når Nygaard i 1905 ikkje alltid maktar å følgje dette kriteriet, har dette å gjøre med at ein del av avsnitta i denne boka er meir eller mindre identiske med dei tidlegare arbeida hans. Og særleg når det gjeld tidlege artiklar, som 1878 og 1879, trekker han ikkje noko skilje mellom ulike stilartar.

²⁸ Her er 1896b eit unntak, fordi dei fleste eksempla er frå eddadikt.

2.4.3 Val av framgangsmåte

Det siste spørsmålet eg skal ta opp, er til dels knytt til det forrige punktet, og dreier seg om framgangsmåte i arbeidet med norrøn syntaks. Lund seier ikkje noko eksplisitt om dette, men tar som nemnt med eksempel frå mange ulike sjangrar, moglegvis for å gi eit breitt bilete av dei syntaktiske forholda.

Nygaard vel, som eg alt har vore inne på, å starte med eit sterkt avgrensa eksempelmateriale, og så etterkvart å utvide perspektivet. Han grunngir dette fleire stader, følgjande er henta frå (1865: iii):

Vil man [...] tage for meget med paa engang, staar man lettelig Fare [!] for paa den ene Side at overvældes af Stoffets Vidløftighed og som Følge deraf blive unøiagtig i det enkelte og uklar i Fremstillingen — og paa den anden Side at sammenblande forskjelligartede Phænomener.

Målet med dette er å finne “et sikkert Grundlag for senere Undersøgelser”. Og nettopp dette med “sikkert Grundlag” står heilt sentralt i Nygaards arbeid.

3 Sluttord

Målet med denne artikkelen har vore todelt: For det første har eg ønskt å presentere arbeid om norrøn syntaks skrivne på 1800-talet av nordiske forskarar, for å gi eit bilete av korleis dette feltet utvikla seg gjennom hundreåret. For det andre har eg sett på nokre tendensar i denne litteraturen som eg meiner kan kaste lys over korleis syntaksforskning, på norrønt og generelt, blei vurdert i perioden.

Artikkelen viser eit forskingsfelt som står i skuggen av andre språkvitskaplege disiplinar. Her kan ein trygt snakke om at interessa for syntaksforskning ikkje var til stades. Dette kjem klarast til uttrykk i dei første arbeida om norrøn syntaks, Rask 1811/1818b og Munch og Unger 1847, men me ser den same tendensen i bokmeldingar og i språkvitskaplege debattar. I artikkelen har eg knytt denne mangelen på interesse til sentrale forskingsmål og metodar innanfor europeisk komparativ lingvistikk på 1800-talet, som også fekk mykje å seie på nordisk grunn.

Viss me på den andre sida tar utgangspunkt i dei arbeida om norrøn syntaks som finst frå denne perioden, er det klart at kunnskapen om

feltet auka sterkt i andre halvdel av hundreåret. I 1862 kom det første oversiktsverket om norrøn syntaks (Lund 1862), og kort tid etter tok Marius Nygaard til å publisere sine arbeid, som dannar grunnlaget for *Norrøn syntaks* (Nygaard 1905).

Utover Lund og M. Nygaard var det likevel ikkje mange som arbeidde innanfor dette feltet. Kunnskapen om norrøn syntaks var relativt stor ved hundreårsskiftet, men den var konsentrert på nokre få forskarar. Nygaard er klar over dette problemet, og rett før hundreårsskiftet formulerer han følgjande ønske for framtida:

[D]erfor var det ønskeligt, om flere end hidtil vilde interessere sig for denne del af den nordiske filologi, og jeg vilde gjerne benytte leiligheden til at henlede yngre filologers opmerksomhed paa, at der her er et feltt, som de kunde have glæde og udbytte af at være med at bearbejde (Nygaard 1894: 2).

Bibliografi

- Aubert, L. C. M. 1843: "Om Læren om Sætningsforbindelsen og Indeling af de forskjellige Stilarter fornemmelig med Hensyn til det latinske Sprog". *Nor. Tidsskrift for Videnskab og Literatur* II, s. 99–139. Christiania.
- Baden, J. 1782: *Grammatica latina*. København.
- Bernstein, L. 1897: *The order of words in Old Norse prose. With occasional references to the other Germanic dialects*. Knickerbocker Press, New York.
- Braune, W. 1894: "Zur Lehre von der Deutschen Wortstellung". *Forschungen zur deutschen Philologie*, Festgabe für Rudolf Hildebrand. Leipzig.
- Cleasby, R. & Guðbrandur Vigfússon 1874: *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford.
- Diderichsen, P. 1960: *Rasmus Rask og den grammatiske tradition*. Munksgaard, København.
- Diderichsen, P. 1966: "Rasmus Rasks opfattelse af sprogudvikling og sprogstruktur". *Helhed og struktur*, s. 308–320. G. E. C. Gads forlag, København.
- Eiríkur Rögnvaldsson & Höskuldur Thráinsson. 1990: "Bibliography of diachronic Icelandic syntax". J. Maling & A. Zaenen (red.): *Syntax and semantics 24: Modern Icelandic syntax*, s. 425–433. Academic Press, inc., San Diego.
- Falk, H. & Torp, A. 1900: *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. W. Nygaard, Kristiania.
- Finnur Jónsson. 1918: *Udsigt over den norsk-islandske filologis historie*. København.

- Fritzner, J. 1847: [Melding av Munch og Unger 1847]. *Norsk Tidsskrift for Videnskap og Literatur* 1, s. 385–396. Christiania.
- Fritzner, J. 1867: *Ordbog over det gamle norske Sprog*. Kristiania.
- Fritzner, J. 1886: *Ordbog over det gamle norske Sprog*. 2. utg. Kristiania.
- Faarlund, J. T. 1990: *Syntactic change. Toward a theory of historical syntax*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Gering, H. 1887: *Glossar zu den Liedern der Edda*. Paderborn.
- Grimm, J. 1822–1837: *Deutsche Grammatik*. Göttingen.
- Guðbrandur Vigfússon 1866: "Some remarks upon the use of the reflexive pronoun in Icelandic". *Transactions of the Philological Society* 1866, s. 80–103. Asher & Co, London.
- Halldór Ármann Sigurðsson 1983: *Um frásagnarumröðun*. Reykjavík.
- Halldór Hermannsson 1960: *Catalogue of the Icelandic Collection*. Cornell University Press, Ithaca.
- Hertzberg, F. 1990: "— og denne Videnskap har man kaldet Grammatiken". Upublisert doktoravhandling. Universitetet i Oslo.
- Hertzberg, F. & Hovdhaugen, E. 1980: "Noen retninger i norsk språkvitenskap 1800–1850". *Maal og minne* 1980, s. 13–35.
- Holmboe, C. A. 1848: *Det oldnorske Verbum, oplyst ved Sammenligning med Sanskrit og andre Sprog af samme Æt*. Christiania.
- Holmboe, C. A. 1851: *Om Pronomen relativum og nogle relative Conjunctioner i vort Oldsprog*. Universitetsprogram for det 2det halvaar 1850, Christiania.
- Holm-Olsen, L. 1981: *Lys over norrøn kultur*. Cappelen, Oslo.
- Holthausen, F. 1895: *Altisländisches Elementarbuch*. Verlag von Emil Felber, Weimar.
- Høysgaard, J. P. 1747: *Accentuered og Raissonered Grammatica*. København.
- Jón Porkelsson. 1894: "Infinitiv styret af præpositioner i Oldislandsk og Oldnorsk". *Arkiv för nordisk filologi* 10, s. 192–196.
- Jónas Kristjánsson 1981: "Learned style or saga style". Dronke, U., Guðrún P. Helgadóttir, Weber, G. W., Bekker-Nielsen, H. (red.), *Speculum Norroenum. Norse studies in memory of Gabriel Turville-Petre*, s. 260–292. Odense University Press, Odense.
- Jonsson, E. 1863: *Oldnordisk Ordbog ved det kgl. Nordiske Oldskriftsselskab*. København.
- Keyser, R. 1839: *Om Nordmændernes Herkomst og Folkeslegtsskab. Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie* 6, s. 243–462. Kristiania.
- Kjartan G. Ottósson 1988: "Den isländska språkhistoriens primärkällor och deras användning". Svensson 1988, s. 120–155.
- Kahle, B. 1896: *Altisländisches Elementarbuch*. Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- Kristensen, M. 1938: "G. F. V. Lund". *Dansk biografisk leksikon*. København.
- Lund, G. F. V. 1862: *Oldnorsk ordføiningslære*. Berlingske bogtrykkeri ved L. N. Kalckar, København.
- Lund, O. 1892: [Nekrolog over] "G. F. V. Lund". *Arkiv för nordisk filologi* 8, s. 196–198.

- Madvig, J. N. 1857: *Græsk ordføiningslære*. København.
- Markey, T. L. 1976: "Rasmus Kristian Rask: His life and work". Rask 1976, s. xv-xxxvi.
- Munch, P. A. 1849: *Forn-Svenskans (Svænsku ok Gøzku) och Forn-Norskans (Norrænu) Språkbyggnad, jemte et Bihang om den äldsta runskriften*. Stockholm.
- Munch, P. A. & Unger, C. R. 1847: *Det oldnorske Sprogs eller Norrøn sprogets grammatik*. Johan Dahl, Christiania.
- Noreen, A. 1884: *Altnordische Grammatik. 1: Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Flexionslehre) unter Berücksichtigung des Urnordischen*. Niemeyer, Halle.
- Nygaard, M. 1865-67: "Eddasprogets syntax". *Inbydelsesskrift til den offentlige eksamen i Kristianias katedralskole 1865-67*. Giertsen, Bergen.
- Nygaard, M. 1878: "Betydningen og Brugen af Verbet munu". *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1878, s. 259-303.
- Nygaard, M. 1879: "Om Brugen af det saakaldte Præsens Particip i Oldnorsk". *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1879, s. 203-228.
- Nygaard, M. 1883: "Om brugen af konjunktiv i oldnorsk". *Arkiv för nordisk filologi* 1, s. 113-149; 314-351.
- Nygaard, M. 1885: "Om brugen af konjunktiv i oldnorsk". *Arkiv för nordisk filologi* 2, s. 193-206; 356-375.
- Nygaard, M. 1886: "Om brugen af konjunktiv i oldnorsk". *Arkiv för nordisk filologi* 3, s. 97-120.
- Nygaard, M. 1894: "Udeladelse af subjekt; 'subjektlöse' sætninger i det norrøne sprog (den klassiske sagastil)". *Arkiv för nordisk filologi* 10, s. 1-25.
- Nygaard, M. 1896a: "Den lærde stil i den norrøne prosa". *Sproglig-historiske studier tilegnede C. R. Unger*, s. 153-170. Aschehoug, Kristiania.
- Nygaard, M. 1896b: "Kan oldn. *er* være particula expletiva?". *Arkiv för nordisk filologi* 12, s. 117-128.
- Nygaard, M. 1900: "Verbets stilling i det norrøne sprog". *Arkiv för nordisk filologi* 16, s. 209-241.
- Nygaard, M. 1905: *Norrön syntax*. W. Nygaard, Kristiania.
- Nygaard, W. 1889: "Det aktive upersonlige udtryk i den norrøne sagalitteratur". *Akademiske afhandlinger til Prof. dr. Sophus Bugge*. Cammermeyer, Kristiania.
- Olsen, M. 1911: "Filologien". *Det kongelige Fredriks universitet 1811-1911*. Festskrift II, s. 290-380.
- Pedersen, H. 1959: *The discovery of language. Linguistic science in the nineteenth century*. Indiana University Press, Bloomington.
- Rask, R. K. 1811: *Veiledning til det islandske eller gamle nordiske sprog*. København.
- Rask, R. K. 1818a: *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse. Et af det kongelige Danske Videnskabers Selskab kronet Prisskrift*. Gyldendal, København.

- Rask, R. K. 1818b: *Anvisning til Isländskan eller Nordiska Fornspråket*. Wiborg, Stockholm.
- Rask, R. K. 1976: *A grammar of the Icelandic or Old Norse tongue*. John Benjamins B. V., Amsterdam.
- Robins, R. H. 1990: *A short history of Linguistics*. Longman, London.
- Schleicher, A. 1861: *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen; kurzer Abriss einer Laut- und Formenlehre der indogermanischen Ursprache*. Weimar.
- Schlyter, D. C. J. 1877: *Ordbok til Samlingen af Sveriges gamla Lagar*. Lund.
- Sveinbjörn Egilsson. 1860: *Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis*. København.
- Svensson, J. (red.) 1988: *Nordistiken som vetenskap*. Studentlitteratur, Lund.
- Syv, P. 1685: *Den danske Sprog-Kunst eller Grammatica*. København.
- Unger, C. R. 1864: *Gammel norsk Homiliebog*. Kristiania
- Wisén, T. 1865: *Om ordføgingen i den äldre Eddan*. Lund.
- Wollin, L. 1988: "Nordiska språk — ett modernt 1800-talsämne? Några glimtar ur en disciplins historia". Svensson 1988, s. 31–46.
- Aasen, I. 1848: *Det norske Folkesprogs grammatik*. Kristiania.

Tillegg: Kjelder

Det følgjande oversynet viser kva tekstutgåver som er nytta i dei presenterte arbeida om norrøn syntaks. Ikkje alle forfattarane har gitt tilstrekkelege opplysningar på dette punktet, slik at det er usikre moment ved oversynet. Svært ofte er tittelen på siterte tekstar nemnd, mens informasjon om utgåve manglar.

I dei fleste tilfella er det heller ikkje mogleg å slå fast kva utgåve som er nytta på grunnlag av språkforma i eksempla, fordi desse ofte er normaliserte. Både Lund og Nygaard normaliserer eksempl, og i Nygaards tilfelle er dette eit problem fordi han svært sjeldan nemner kva utgåve han har nytta.

Der side- og linjenummer er nemnt, men ikkje utgåve, har eg kontrollert referansane mot ulike utgåver for å slå fast kva utgåve som er nytta.

Lund 1862

Lund gir fremst i boka eit oversyn over dei kjeldene han nyttar, med opplysningar om utgåve. I teksten refererer han til kjeldene med side- og linjenummer.

A. Poesi:

Eddadikta er sitert frå følgjande utgåver: Kristiania 1847 (Munch), Stockholm 1818 (Rask), Zürich 1859 (Lüning).

Andre dikt:

1. "Harmsól", Viðey 1844. I *Fjögur gömul kvæði* (Sveinbjörn Egilsson).
2. "Hugsvinnsmál", Viðey 1831 (Scheving).
3. "Lilja Eysteins Ásgrímssonar", København 1826.
4. "Merlinus spá", *Annaler for nordisk oldkyndighed*, 1849.
5. "Rekstefja", utg. i *Scripta hist.* Island III.
6. "Skáldhelga rimur", utg. i *Grønlands historiske mindesmerker*, København 1838–45.

B. Prosa:

1. *Alexanders saga*, Kristiania 1848 (Unger).
2. *Bandamanna saga*, København 1850 (Halldór K. Friðriksson).
3. *Biskupa sögur*, København 1858–78 (samlingsverk).
4. *Bjarnar saga Hitdælakappa*, København 1847 (Halldór K. Friðriksson).
5. *Bragða Mágus Saga*, København 1858 (Gunnlaugur Þórðarson).
6. *Droplaugarsona saga*, København 1847 (Konrad Gislason).
7. *Egils saga Skallagrímssonar*, Reykjavík 1856 (Jón Þorkelsson²⁹) og København 1809 (AM utgåve).
8. *Eyrbyggja saga*, København 1787.
9. *Fagrskinna*, Kristiania 1847 (Munch og Unger).
10. Fire og fyrretyve Prøver af oldnordisk Sprog og Literatur, København 1860 (Konrad Gislason).
11. *Flateyjarbók*, Kristiania 1859–61 (Unger) (delar av Unger og Guðbrandur Vigfússon 1860–66).
12. *Fornaldarsögur Norðrlanda*, København 1829–30 (Rafn; samlingsverk).
13. *Fornmanna sögur*, København 1825–37 (samlingsverk, kongesoger).
14. *Föstbræðra saga*, København 1852 (Konrad Gislason).
15. *Færeyinga saga*, København 1832 (Rafn).
16. *Tvær sögur af Gísla Súrsyni*, København 1849 (Konrad Gislason).
17. *Grágás*, København 1852 ff. (Vilhjálmur Finsen).
18. *Grettis saga*, København 1853 (Gísli Magnússon).
19. *Gulapingslög*, København 1817 (AM utgåve).
20. *Gullþóris saga*, Leipzig 1858 (Maurer).
21. *Hávardar saga Ísfríðings*, København 1860 (Gunnlaugur Þórðarson).
22. *Noregs konunga sögur af Snorri Sturlason* [Heimskringla], København 1777–1826.
23. *Hervarar saga ok Heiðreks konungs*, København 1847 (Petersen).
24. *Hrafnkels saga Freysgöða*, København 1847 (Konrad Gislason).
25. *Járnsíða eða Hákonarbók*, København 1847 (AM utg.).
26. *Jónsbók hin forna*, Akureyri 1858 (Sveinn Skúlason).
27. *Íslendinga sögur*, København 1843–47/København 1830.

²⁹ Lund oppgir Jón Þorkelsson som utgivar, mens Halldór Hermannssen 1960 nemner Einar Þórðarson som utgivar og Jón Þorkelsson som redaktør.

28. *Kongespeilet*, Kristiania 1848 (Keyser, Munch og Unger).
29. *Konræds saga Keisarasonar*, København 1859 (Gunnlaugur Þórðarson).
30. *Kormaks saga*, København 1832 (AM utg.).
31. *Kristni saga ok þattr af Ísleifi biskupi*, København 1773 (AM utg.).
32. *Laxdæla saga*, København 1826 (AM utg.).
33. *Njáls saga*, København 1772 (Ólafur Ólafsson (Olavius)).
34. *Norges gamle love*, Kristiania 1846 ff. (Keyser og Unger).
35. *Olaf den helliges saga* [Legendariske Olavssaga], Kristiania 1849 (Keyser og Unger).
36. *Orkneyinga saga*, København 1780 (Jón Jónsson).
37. *Edda Snorra Sturlusonar*, Reykjavík 1848 (Sveinbjörn Egilsson).
38. *Saga Ólafs konungs ens helga*, Kristiania 1853 (Munch og Unger).
39. *Stjörn*, Kristiania 1854–60 (Unger).
40. *Sturlunga saga*, København 1817–20.
41. *Vápnfirðinga saga*, København 1848 (Gunnlaugur Þórðarson) (Nordiske Oldskrifter V).
42. *Vatnsdæla saga*, Leipzig 1860 (Guðbrandur Vigfússon og Möbius).

C. Utrykte kjelder:

1. "Íslendinga drápa", AM 748 4to.
2. "Nikoláss drápa", AM 622 4to.

Munch og Unger 1847

Kjeldene til eksempla er ikkje oppgitt.

Marius Nygaard

Nygaard oppgir kjelder, og han refererer til desse med side- og linjenummer (stundom bare med kapittelnummer). Informasjonen om utgåver er derimot meir sporadisk, slik at det er vanskeleg i alle tilfelle å slå fast kva utgåve han har nytta. For å gi mest mogleg korrekte opplysningar på dette punktet har eg sjekka Nygaards referansar til side- og linjenummer mot ulike utgåver der han ikkje oppgir kva utgåve han har nytta (sjå også fotnote 30).

Nygaard 1865–67

Eddadikt: Munch 1847; i forordet nemner Nygaard at han også har nytta dei delane av Bugges arbeid som var ferdig.

Nygaard 1878

A. Eddadikt (utgåve er ikkje oppgitt):

"Alvismál", "Atlakviða", "Atlamál", "Fafnismál", "Fjölsvinnsmál", "Grógald", "Guðrúnarhvöt", "Guðrúnarkviða", "Hamarsheimt", "Hamdismál", "Hárbarðs-

ljöd”, “Hávamál”, “Helgakviða Hundingsbana”, “Helgakviða Hjörvarðssonar”, “Hymiskviða”, “Hyndluljóð”, “Oddrunargrátr”, “Sigurðarmál”, “Sigrdrifumál”, “Skirnismál”, “Vafþrúðnismál”, “Vegtamskviða”, “Völuspá”.

B. Prosa:

1. *Egils saga Skallagrimssonar*.³⁰
2. *Flateyjarbók*, Kristiania 1860–66 (Unger og Guðbrandur Vigfússon).
3. *Formanna sögur*, København 1825–35 (Rafn, samlingsverk, kongesoger).
4. Fire og fyrretyve Prøver af oldnordisk Sprog og Literatur, København 1860 (Konrad Gislason).
5. *Hervarar saga*, Kristiania 1864 (Bugge, Det norske Oldskrifts-selskabs samlinger, bd. 6: *Norrøne Skrifter med sagnhistorisk Indhold*).
6. *Gammel Norsk Homiliebog*, Kristiania 1864 (Unger).
7. *Íslendinga sögur*, København 1843 ff.
8. *Kongespeilet*, Kristiania 1848 (Keyser, Munch og Unger).
9. *Konunga sögur* [Eirspennill], Det norske Oldskrifts-selskabs samlinger, Kristiania 1873 (Unger).
10. *Mörkinskinna*, Kristiania 1866 (Unger).
11. *Njáls saga*, København 1875 (Konrad Gislason).
12. *Saga Ólafs konungs ens helga*, Kristiania 1853 (Munch og Unger).
13. *Edda Snorra Sturlusonar*, København 1848 og 1852 (AM utgåve).
14. *Völsungasaga*, Kristiania 1864 (Bugge, Det norske Oldskrifts-selskabs samlinger, bd. 6: *Norrøne Skrifter med sagnhistorisk Indhold*).

Nygaard 1879

A. Eddadikt (Grundvig, S: *Sæmundar Edda hins Fróða*, København 1874).³¹

“Atlakviða”, “Fafnismál”, “Fjölsvinnsmál”, “Gróttasöngur”, “Guðrúnarhvöt”, “Guðrúnarkviða”, “Hamarsheimt”, “Hárbarðsljóð”, “Hávamál”, “Helgakviða Hjörvarðssonar”, “Hymiskviða”, “Hyndluljóð”, “Lokasenna”, “Oddrunargrátr”, “Rígmál”, “Sigrdrifumál”, “Sigurðarkviða Fafnissbana”, “Sólarljóð”, “Vegtamskviða”, “Völundakviða”, “Völuspá”.

B. Prosa:

1. “Brot af Sigurðarkviða”.
2. *Egils saga Skallagrimssonar*.³⁰
3. Fire og fyrretyve Prøver af oldnordisk Sprog og Literatur, København 1860 (Konrad Gislason).

³⁰ Fordi Nygaard viser til kapitler og ikke til sider i Egils saga, og fordi han her som ellers normaliserer eksemplene sine, er det uråd at slå fast kva utgåve han har nytta. Den nyaste utgåve på dette tidspunktet var frå 1856 (Einar Þórðarson, Reykjavík).

³¹ Grundvigs Edda-utgåve frå 1874 er 2. utgåva (første kom i 1868); Nygaard skriv ikkje kva for utgåve han har nytta, men eg reknar med at det var den nyaste.

4. *Grágás*, København 1852 ff. (Vilhjálmur Finsen).
5. *Gammel Norsk Homiliebog*, Kristiania 1864 (Unger).
6. *Kongespeilet*, Kristiania 1848 (Keyser, Munch og Unger).
7. *Njáls saga*, København 1875.
8. *Norges gamle love*, Kristiania 1846 (Keyser og Munch).
10. *Saga Ólafs konungs ens helga*, Kristiania 1853 (Munch og Unger).
11. *Edda Snorra Sturlusonar*, Reykjavík 1848 (Sveinbjörn Egilsson).
12. *Strengleikr eda ljóðabók*, Kristiania 1850 (Keyser og Unger).

Nygaard 1883–1886

1. *Flateyjarbók*, Kristiania 1860–68 (Unger og Guðbrandur Vigfússon).
2. *Gammel Norsk Homiliebog*, Kristiania 1864 (Unger).
3. *Grágás*, København 1852 ff. (Vilhjálmur Finsen).
4. *Jomsvíkinga saga*, Lund 1875 (Cederschiöld).
5. *Kongespeilet*, Kristiania 1848 (Keyser, Munch og Unger).
6. *Morkinskinna*, Kristiania 1866 (Unger).
7. *Njáls saga*, København 1875.
8. *Saga Ólafs konungs ens helga*, Kristiania 1853 (Munch og Unger).
9. Kjeldene frå Nygaard 1865–67.

Nygaard 1894

1. *Egils saga*, København 1886–88 (Finnur Jónsson).
2. *Flateyjarbók*, Kristiania 1860–68 (Unger og Guðbrandur Vigfússon).
3. *Heimskringla*, Kristiania 1868 (Unger).
4. *Íslendinga sögur*, København 1843 ff.
5. *Konunga sögur*, Kristiania 1873 (Unger).
6. *Laxdæla saga*, København 1889–91 (Kålund).
7. *Morkinskinna*, Kristiania 1867 (Unger).
8. *Njáls saga*, København 1875.
9. *Saga Ólafs konungs ens helga*, Kristiania 1853 (Munch og Unger).
10. *Edda Snorra Sturlusonar*, Reykjavík 1848 (Sveinbjörn Egilsson).

Nygaard 1896a

I denne artikkelen drøftar Nygaard eksempel frå *Gammel Norsk Homiliebok* (Unger 1864), og følgjande dikt frå Den eldre Edda: “Alvismál”, “Fjölsvinnsmál”, “Grimnismál”, “Hárbarðsljóð”, “Hávamál”, “Helgakviða Hjörvarðsonar”, “Hyndluljóð”, “Lokasenna”, “Sigurðarkviða Fáfnisbana”, “Sólarljóð” og “Vafþrúðnismál”.

Nygaard 1896b

Nygaard skil i denne artikkelen mellom verk skrivne i lærd og folkeleg stil.

A. Eksempla på folkeleg stil er henta frå følgjande kjelder:

1. *Flateyjarbók*, Kristiania 1860–68 (Unger og Guðbrandur Vigfússon).
2. *Heimskringla*, Kristiania 1868 (Unger).
3. *Njáls saga*, København 1875.
4. *Norges gamle love*, Kristiania 1846 (Keyser og Munch).
5. *Saga Ólafs konungs ens helga*, Kristiania 1853 (Munch og Unger).

B. Eksempla på lærd stil er henta frå desse kjeldene:

1. *Barlaams ok Josaphats saga*, Kristiania 1851 (Keyser og Unger).
2. *Droplaugarsona saga*, København 1847 (Konrad Gislason).
3. *Gammel Norsk Homiliebog* (Unger 1864).
4. *Heilagra manna sögur*, Kristiania 1877 (Unger).
5. *Karlamagnús saga ok kappá hans*, Kristiania 1860 (Unger).
6. *Mariu saga* (Unger 1871).
7. Fire og fyrretyve Prøver af oldnordisk Sprog og Literatur, København 1860 (Konrad Gislason).
8. *Speculum Regale. Ein altnorwegischer Dialog*, München 1881 (Brenner).
9. *Stjórn*, Kristiania 1862 (Unger).
10. *Strengleikr eða ljóðabók*, Kristiania 1850 (Keyser og Unger).
11. *Thomas saga erkibyskups*, Kristiania 1869 (Unger).

Nygaard 1900

Drøftinga av utviklinga frå urnordisk til norrønt i første del av artikkelen tar utgangspunkt i følgjande innskrifter, sitert etter Noreen: *Altnordische Grammatik*, 1892 og Bugge: *Norges indskrifter med de ældre runer*, Kristiania (1891 ff.): Guldhornsinnskrifta, Einangsteinen (Bugge), Varnumsteinen, Tanumsteinen, Istabysteinene, Reistadsteinen (Bugge), Bysteinene (Bugge), Fonnås-spennen (Bugge), Tunesteinene (Bugge).

Eksempla i andre del av artikkelen er henta frå følgjande tekstar:

1. *Egils saga Skallagrímssónar* (Finnur Jónsson 1894).
2. *Eyrbyggja saga*, Reykjavík 1895 (Valdimar Ásmundarson).
3. *Flateyjarbók*, Kristiania 1860–68 (Unger & Vigfússon).
4. *Grágás*, København 1852 ff. (Vilhjálmur Finsen).
5. *Heimskringla*, Kristiania 1868 (Unger).
6. *Gammel Norsk Homiliebog* (Unger 1864).
7. *Jómsvíkinga saga*, Lund 1875 (Cederschiöld).
8. *Konge-Speilet* (Keyser, Munch og Unger 1849).
9. *Mariu saga* (Unger 1871).

10. *Morkinskinna*, Kristiania 1867 (Unger).
11. *Njáls saga*, København 1875.
12. *Saga Ólafs konungs ens helga*, Kristiania 1853 (Munch og Unger).
13. *Edda Snorra Sturlusonar*, Reykjavík 1848 (Sveinbjörn Egilsson).

W. Nygaard 1889

Referansane til *Egils saga* og *Laxdæla saga* er til kapittel, og det er såleis ikkje mogleg å slå fast kva utgåve Nygaard har nytta.³²

1. *Egils saga Skallagrimssonar*.
2. *Eyrbyggja saga*, Akureyri 1882 (Björn Jónsson).
3. *Flateyjarbók*, Kristiania 1860–68 (Unger og Guðbrandur Vigfússon).
4. *Laxdæla saga*.
5. *Norges gamle love*, Kristiania 1846 (Keyser og Munch).
6. *Njáls saga*, København 1875.
7. *Saga Ólafs konungs ens helga*, Kristiania 1853 (Munch og Unger).

Rask 1818b

Kjeldene til eksempla er ikkje oppgitt.

Jón Þorkelsson 1896

1. *Alexanders saga*, Kristiania 1848 (Unger).
2. *Codex Frisianus*, Kristiania 1871 (Unger).
3. *Egils saga Skallagrimssonar*, København 1886–88 (Finnur Jónsson).
4. *Flateyjarbók*, Kristiania 1860–68 (Unger og Guðbrandur Vigfússon).
5. *Fornmanna sögur*, København 1825–37 (Rafn; samlingsverk, kongesoger).
6. *Grágás*, København 1852 ff. (Vilhjálmur Finsen).
7. *Grettis saga*, København 1859 (Gísli Magnússon og Gunnlaugur Þórðarson).
8. *Heilagra manna sögur*, Kristiania 1877 (Unger).
9. *Heimskringla*, Kristiania 1868 (Unger).
10. *Homiliu-bók. Isländska homilier*, Lund 1872 (Wisén).
11. *Icelandic sagas*, London 1887–1894.
12. *Laxdæla saga*, København 1889–1991 (Kålund).
13. *Njáls saga*, København 1875.
14. *Postula sögur*, Kristiania 1874 (Unger).
15. *Saga Ólafs konungs Tryggvasonar*, Kristiania 1853 (Munch).

³² Ei grundig samanlikning av alle eksemplar med dei ulike tilgjengelege utgåvene ville moglegvis kunne ha løyst dette problemet.

Guðbrandur Vigfússon 1866

Ved dei norrøne eksempla er kjelde oppgitt, men ikkje utgåve. Vidare viser desse referansane bare til kapitla i utgåvene, slik at det ikkje er mogleg å slå fast kva utgåver forfattaren har nytta (men sjå fotnote 32).

Wisén 1865

Den eldre Edda, Leipzig 1860 (Möbius).

Imperativen på *-er* i ældre dansk

Den danske 2. person pluralis imperativ på *-er*, der endnu er velkendt fra den danske sangskat og bibeloversættelser fra før 1948, er i rigsmålet vejet ganske til fordel for endelsen *-Ø* fra 2. person singularis, men har eksisteret dialektalt (Sønderjylland, Ærø, Midtyn, Odsherred, Møn, Sydvestskåne) helt ned i dette århundrede (Brøndum-Nielsen (1950–73), VIII, § 876, anm. 1, Hansen (1967), s. 34, Diderichsen (1976), s. 126, Brøndum-Nielsen (1927), s. 128, kort 26, Brøndum-Nielsen (1932), s. 18 f., Ringgaard (1971), s. 34, Lech (1925), s. 119, 135 f., Jørgensen (1950), §§ 65, 67).

De ældste danske skriftkilder, runeindskrifterne medregnet, opviser i 2. person pluralis imperativ fra første færd dels *-ir* (*-ær*, *-er*), dels *-in* (*-æn*, *-en*).

Det ældste danske belæg for den *r*-holdige 2. person pluralis imperativ er jydsk og findes i Hvidbjergstenens runeindskrift **b(e)per : for bo bo** fra ca. 1250 (Jacobsen–Moltke (1942), nr. 103, sp. 138 f., 636, Bugge (1900), s. 331 f., Brøndum-Nielsen (1950–73), VIII, § 876). Håndskriftsprogets tidligste belæg er af skånsk proveniens: *sighir* i digtet om Christi opstandelse (håndskrift fra ca. 1325, sprogform fra ca. 1300) og *kryzær*, *dræpær*, *sparer* i Mariaklagen (håndskrift og sprogform fra tiden mellem 1300 og 1350) (Brøndum-Nielsen (1955), s. 8, 29 f., 38 f., 54 f., Brøndum-Nielsen–Rohmann (1929), s. 42, Brøndum-Nielsen (1950–73), I, § 10 (s. 38), VIII, § 876).¹

Alle danske belæg for den *r*-holdige 2. person pluralis imperativ tilhører således den middeldanske periode og fremdeles. Digtet om Christi opstandelse og Mariaklagen indtager i forhold til de øvrige skånske kilder, hvor 2. person pluralis i præsens indikativ/optativ og i imperativ ender på *-in* (*-en*), en særstilling, for så vidt som de frembyder forskellige endelser for indikativ, imperativ og til dels også optativ.² Digtet om Christi opstandelse har i 2. person pluralis præ-

¹ Om udeblivelsen af synkope i denne endelse se Brøndum-Nielsen (1970–73), VIII, § 813.

² 2. person pluralis præsens optativ er, hvad endelsens konsonantisme angår, i dansk, svensk, norsk og islandsk til stadighed enslydende med 2. person pluralis præsens indikativ.

sens indikativ *-a* (*lata i, i haua*), i 2. person pluralis præsens optativ *-e* (*i lægge*) og i 2. person pluralis imperativ *-ir* (*sighir*). Mariaklagen har i indikativ *-æn* (*i kryzæn*) og i imperativ *-ær, -er* (*kryzær* osv.). Begge kilders sprogform kan med stor sandsynlighed lokaliseres til det sydvestlige hjørne af Skåne, hvis dialekt endnu i dette århundrede (se ovenfor) opviser et *r*-holdigt morfem i 2. person pluralis imperativ (Brøndum-Nielsen (1955), s. 38 f., 54 f., Brøndum-Nielsen (1950–73), VIII, §§ 813 f., 858).

Kilderne fra resten af det middeldanske sprogområde har i 2. person pluralis præsens indikativ og optativ *-æ* (*-e*), der synes at bero på analogi fra 3. person pluralis inden for hver af de to modi, og i 2. person pluralis imperativ den nævnte *r*-holdige endelse.

Ses der bort fra digtet om Christi opstandelse og Mariaklagen, svarer forholdene i skånsk fuldstændigt til fornsvensk, der opviser *-in* (*-en*) både i 2. person pluralis præsens indikativ/optativ og i 2. person pluralis imperativ. Først efter ca. 1430 fremkommer der i fornsvensk former med *-er* og tilmed kun i imperativ, ikke i indikativ og optativ (Bugge (1900), s. 333, Noreen (1904), §§ 561, 564, 566 med anm. 1, Wessén (1992), §§ 150, 209).

Oldislandsk og ældre gammelnorsk har i 2. person pluralis i præsens indikativ og optativ og i imperativ endelsen *-id* (*-ed*) (Bugge (1900), s. 337, Noreen (1923), §§ 530, 535, 538). I gammelnorsk kan man fra ca. 1280 i alle tre modi iagttage opkomsten af *-ir* (> *-er*), der fra ca. 1335 bliver næsten enerådende (Bugge (1900), s. 333–336, Noreen (1923), §§ 531, 535, 538, Indrebø (1951), s. 123, Seip (1955), s. 199 f.). Også i præteritum indikativ og optativ gennemfører gammelnorsk *r*-holdige fleksionsmorfemer: *-ur, -or* respektive *-ir, -er* (Noreen (1923), §§ 533–535).

En sammenligning med gotisk, oldhøjtysk og oldnederlandsk, der som de eneste af de øvrige overleverede oldgermanske sprog endnu frembyder særskilte fleksionsmorfemer for 2. person pluralis i præsens indikativ og i imperativ,³ viser, at vestnordisk *-id/-ed* (< germansk **-iþ(i)/*-id(i)*) sammen med gotisk *-iþ* (< germansk **-id(i)*) og oldhøjtysk/oldnederlandsk *-it*⁴ (< germansk **-id(i)*) viderefører det indo-

³ I oldengelsk, oldsaksisk og oldfrisisk er verbernes 1., 2. og 3. person pluralis faldet sammen (Krahe (1967–69), II, § 69, Steller (1928), § 89). For overskuelighedens skyld ses der på dette sted bort fra de vestgermanske sprogs optativ.

⁴ *-it* med *-i-* er dog kun sporadisk overleveret. Almindeligvis lyder fleksionsmorfemet i oldhøjtysk *-et* (Braune (1987), § 308). Lignende forhold gør sig gældende i det svagere overleverede oldnederlandsk (olddøstnederfrankisk) (Quak (1992), s. 105 f.).

europæiske fleksionsmorfer for 2. person pluralis præsens indikativ og imperativ aktiv **-e-te*.⁵ Gammeldansk, gammelnorsk og fornsvensk må heroverfor antages at have innoveret, da der i ældre tid ikke findes sidestykker til deres *r*- og *n*-holdige fleksionsmorfer nogetsteds i den øvrige germanske eller indoeuropæiske overlevering.

Spørgsmålet er nu, hvorledes man skal forestille sig de afvigende nordiske fleksionsmorferes tilblivelse, idet man holder sig for øje, at forholdene i gammeldansk, gammelnorsk og fornsvensk ved nærmere betragtning ingenlunde viser sig at være ens. For kort at sammenfatte: Gammeldansk opviser i ikke-skånske tekster en streng sondren mellem *-æ (-e)* i indikativ/optativ og *-ær (-er)* i imperativ i modsætning til gammelnorsk, hvor *-ir (-er)* er fast i alle tre modi. Skånsk og fornsvensk har bortset fra enkelte senere former *-in (-en)* i indikativ, optativ og imperativ. Det er imidlertid ikke usandsynligt, at gammeldansk i førletterær tid har haft en fordeling svarende til den gammelnorske, eftersom *-æ (-e)* i indikativ/optativ, der som nævnt vel oprindeligt hørte hjemme i 3. person pluralis, kan have fortrængt ældre *r*-former i 2. person. Således svinder den markante forskel, som J. Brøndum-Nielsen (1950-73, VIII, § 782, anm. 1) har villet se mellem gammeldansk og gammelnorsk på dette punkt.

Ifølge J. Brøndum-Nielsen er de overleverede fleksionsmorferes *-r* og *-n* udviklet direkte af det ældre *-ð*, der som nævnt endnu forefindes i oldislandsk og ældre gammelnorsk: "Udviklingen maa forudsætte en viss Ustabilitet i den finale Spirants Artikulation, hvorved den har kunnet nærme sig til visse andre ligeledes (i Infortis) ustabilt artikulerede Konsonanter, som *r* (< *R*) og *n*" (1950-73, VIII, § 782.2). J. Brøndum-Nielsen forsøger ikke nogen præcis datering af den postulerede overgang af gammeldansk *-ð* til *-r*, *-n*, men nævner blot, at de gammelnorske og gammeldanske *r*-former må være fremkommet i det 13. århundrede (Brøndum-Nielsen (1955), s. 30).

Dette tydningsforsøg, hvis fortrin består i, at det tilstræber en samlet forklaring på begge afvigende fleksionsmorferes opståen, er dog ikke overbevisende. Ved J. Brøndum-Nielsens formodning om "en viss Ustabilitet i den finale Spirants Artikulation" støder unægteligt

⁵ Fra den indoeuropæiske overleverings begyndelse hersker der formelt sammenfald i de to former, jævnfør f.eks. græsk $\kappa\alpha\tau\delta\epsilon\upsilon\text{-}\epsilon\text{-}\tau\epsilon$. Det er i nærværende sammenhæng uden betydning, at den indoeuropæiske 2. person pluralis præsens imperativ er en gammel injunktiv (Krahe (1967-69), II, § 79, Szemerényi (1990), s. 263). Udviklingen af to allomorfer i germansk med henholdsvis **þ* og **ð* skyldes accentens skiftende stilling i indoeuropæisk (Krahe (1967-69), I, § 62, II, §§ 69, 79). Om udlydsforstærkning af *-ð* til *-þ* i gotisk se Krause (1968), § 107.

den kendsgerning, at ingen af sprogene tillader *r*- og *n*-holdige former side om side. Denne fasthed er næppe forenelig med den lydlig forvirring, som ifølge J. Brøndum-Nielsen har affødt opkomsten af *-ir* og *-in*. Man burde, om J. Brøndum-Nielsen havde ret, kunne forvente en ustadig skiften mellem begge fleksionsmorfemer i hvert enkelt sprog.

Endvidere kunne man imod J. Brøndum-Nielsens tese om organisk udvikling af gammeldansk *-ð* til *-r*, *-n* rejse den indvending, at der i så fald i tekstkilderne, runeindskrifterne medregnet, kunne forventes i det mindste et antal omvendte skrivemåder med *-ð* for etymologisk *-R/-r* og *-n*. Sådanne skrivemåder, der med sikkerhed kan betegnes som hyperkorrekte, synes ikke at forekomme.⁶ Som eksempel på *ð* og *r*'s gensidige tilnærmelse i udlyd nævner J. Brøndum-Nielsen (1955, s. 29) sammenblandingen i middeldansk af konjunktionen *æth* og relativpartiklen *ær*. Disse to ords lydlig sammenfald skyldes dog næppe en overgang fra *ð* til *r*, men snarere disse konsonanters svind i de nævnte ord, hvilket J. Brøndum-Nielsen (1950-73, II, § 399.2a) medgiver i anden sammenhæng. Dersom det fleksiviske *-ð* virkelig var fonetisk ustabil i den grad, som J. Brøndum-Nielsen hævder, ville det vel snarere være bortfaldet fremfor at overgå til *-r*, *-n*. De ovenfor anførte forbehold afdækker grundlæggende svagheder ved J. Brøndum-Nielsens teori.

J. Brøndum-Nielsen (1950-73, VIII, § 782.1) ser en parallel hertil i den senurnordiske udvikling, der førte til, at verberne i 3. person singularis præsens indikativ i hele det nordiske sprogområde mistede det endnu i Stentoftens **bariutip** (Jacobsen-Moltke (1942), nr. 357, sp. 400-405, 761, Krause (1971), § 103 og s. 164 f.) bevarede germanske **-þ/*-ð*⁷ og derefter gennemførte *-R*, der senere videreudvikledes til *-r*. J. Brøndum-Nielsen forestiller sig, at 3. person singularis præsens indikativs *-R* til dels er organisk udviklet af germansk **-þ/*-ð*, og ikke, som det ofte hævdes, skyldes udligning fra 2. person singularis. Denne tese er dog ligeså svagt funderet som hans tydning af de *r*- og *n*-holdige morfemer i 2. person pluralis imperativ, thi dersom hans tolkning af den nye 3. person singularis præsens indikativ på *-R* (> *-r*) er korrekt, begriber man ikke, hvorfor 2. person pluralis præsens

⁶ I de hos Brøndum-Nielsen (1955, s. 29) nævnte tilfælde fra digtet om Christi opstandelse foreligger der ikke omvendt skrivemåde, men udvikling af *ð* til *r* ved dissimilation.

⁷ Det kan ikke udelukkes, at *-þ* her ikke fortsætter germansk **þ*, men er opstået ved udlydsforstærkning af germansk **ð* (Nielsen (1985), s. 118).

indikativ og imperativ på *-þ/*-ð, hvis konsonantisme (indoeuropæisk *-t-) fra første færd havde været identisk med 3. person singularis' (Krahe (1967–69), II, §§ 69, 79), ikke ved samme lejlighed blev revet med af denne udvikling.

Spørgsmålet om opkomsten af fornsvensk og skånsk *-in* og af gammelnorsk *-ir* har gentagne gange ført til ihærdig granskning,⁸ hvorimod J. Brøndum-Nielsen synes at have været alene i bestræbelsen på at søge forklaring på oprindelsen til det danske *-ir*. Således finder man hos P. Skautrup (1968, s. 274) i kapitlet om ældre middeldansk kun følgende lapidariske konstatering: "Imperativ 2. pers. pl. ender på *-er*: *dræpær, kryzær*, korsfæster (Mariaklagen)". G. Indrebø skriver endog med hensyn til gammelnorsk *-ir*: "Denne verbalformi vart plent sermerkande for norske tekster, for ho kom slett ikkje upp i islensk, og er framand for austnorderlensk [sic!] òg" (1951, s. 123). Hvorledes fleksionsmorfemet *-in* er opstået, skal ikke efterforskes nærmere her. Der er sandsynligvis tale om analogisk udbredelse af 3. person pluralis præsens og præteritum optativs endelse (Leffler (1880–82), s. 77 f., Bugge (1900), s. 339 f.). I stedet rettes opmærksomheden atter mod gammeldansk *-ir*.⁹

Problemet synes kun at tillade én løsning: Den *r*-holdige imperativ må være fremkommet ved sammensmeltning i enklise af det gamle fleksionsmorfem **-ið* med nominativformen af det personlige pronomen for 2. person pluralis **iR*, der svarer til oldislandsk og gammelnorsk *ér* (Noreen (1923), § 464), fornsvensk *ī(r)* (Noreen (1904), § 501), oldhøjtysk *ir* (Braune (1987), § 282) < nordvestgermansk **jiz*. Denne form er en analogisk omdannelse af ældre **jüz* efter nominativformen af det personlige pronomen for 1. person pluralis **wiz* (Krahe (1967–69), II, § 33). Således må f.eks. formen *fører* i den fragmentarisk overleverede gammeldanske oversættelse af *Legenda aurea* (AM 79, 8vo. I. δ; Diderichsen (1931–37), s. 52⁷) være udviklet af **fōrir* < **fōrir* < **fōrið* < **fōrið* **iR*.

Denne forklaring findes "nach einer vermutung E. Lidéns" allerede hos Noreen (1892, § 135, anm. 1),¹⁰ men dog kun relateret til de gammelnorske forhold. Den har senere vundet tilslutning hos blandt andre M. Hægstad (1916, s. 157; 1935, s. 75) og G. Indrebø (1951, s. 123). V. Jansson (1954, s. 380) betegner den trods (ubetydelige)

⁸ Bibliografiske oplysninger hos Brøndum-Nielsen (1950–73), VIII, § 782.2; diskussion af nogle af tydningsforsøgene hos Jansson (1954), s. 378–382.

⁹ Det senfornsvenske *-er* (se ovenfor) forbigås i nærværende sammenhæng.

¹⁰ Også hos Noreen (1913), § 249, og Noreen (1923), § 158, anm. 1.

forbehold endog som den vel mest almindelige forklaring. Kende-
tegnende er imidlertid, at det gammelnorske *-ir* til stadighed står i
centrum for opmærksomheden, hvorimod den danske *r*-holdige
imperativ i bedste fald kun omtales i forbigående. Det er muligvis
grunden til, at J. Brøndum-Nielsen (1955; 1950-73) forholder sig gan-
ske tavs om den ovenfor skitserede forklaringsmodel.

Sammensmeltningen i dansk af **-ið* og **ir* må have været fuldt gen-
nemført, da pronominet **ir* mistede sit *-R* (*-r*) og blev til det fra
overleveringen kendte *i*.¹¹ Det vidner om en tidlig opkomst, hvilket
desuden sandsynliggøres af det billede af ensartethed, som det danske
sprogområde vest for Øresund lader fremtøne i denne henseende.

V. Jansson (1954, s. 380) bestrider teoriens gyldighed for dansk med
henvisning til dettes allerede førletterære tab af *-R* (*-r*) i nominativ-
formen af det personlige pronomener for 2. person pluralis. Dette
forhold taler dog snarere for, at sammensmeltningen i dansk af flek-
sionsmorfemet **-ið* og pronominet **ir* er foregået meget tidligt —
tidligere end i Norge, hvor det *r*-holdige fleksionsmorfems tilsyne-
komst og udbredelse på bekostning af de oprindelige endelser kan
iagttages i tekstkilderne.

Den formelle forskel i gammeldansk mellem den vokalisk udly-
dende 2. person pluralis præsens indikativ/optativ og den *r*-holdige 2.
person pluralis imperativ må, som ovenfor antydnet, betragtes som se-
kundær i forhold til tilblivelsen af fleksionsmorfemet *-ir*. Ligesom
gammelnorsk må gammeldansk tidligere have haft *-ir* både i indikativ,
optativ og imperativ; men i gammeldansk udlignedes 2. person pluralis
præsens indikativ/optativ **-ir* ved intraparadigmatisk analogi fra 3.
person pluralis. Imperativen derimod formåede at hævde sit *-ir*, efter-
som denne modus i gammeldansk ikke realiserer en 3. person pluralis,
der kunne danne udgangspunkt for udligning. Af de germanske sprog
opviser kun gotisk en 3. person pluralis imperativ (Krahe (1967-69),
II, § 79, Krause (1968), § 217).

Det er ikke utænkeligt, at der i opkomsten af *-ir* i 2. person pluralis
i præsens indikativ og optativ og i imperativ foreligger en fælles
dansk-norsk fornyelse. Denne fornyelse må i så fald været udgået fra
Danmark på grund af den tidligst bevidnede forekomst dér og ikke,
som S. Bugge (1900, s. 337) antog, fra Norge. Også den omstændig-
hed, at den *r*-holdige 2. person pluralis imperativ i nyere tids danske
dialekter ikke er koncentreret i nordlige, men i sydlige randområder,

¹¹ Om denne udvikling se Brøndum-Nielsen (1950-73), II, § 399:2a.

kunne måske tale for, at denne form ikke skyldes norsk påvirkning, men er opstået på dansk grund en rum tid før det 13. århundrede, hvor den som nævnt for første gang er attesteret i norsk.

Bibliografi

- Braune, W. 1987: *Althochdeutsche Grammatik*. 14. Auflage, bearbeitet von H. Eggers. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Brøndum-Nielsen, J. 1927: *Dialekter og Dialektforskning*. I. H. Schultz Forlag, København.
- 1932: *Tillæg til Johs. Brøndum-Nielsen, Dialekter og Dialektforskning. Hovedtræk af danske Dialektejendommeligheder*. V. *Skånsk*. Ved F. Roikjer og B. Rasmussen. J. H. Schultz Forlag, København.
- 1950-73: *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling*. I. 2. ændrede Udgave; II. Anden, fotografiske Udgave med et Tillæg; III-VIII. J. H. Schultz Forlag, senere Akademisk Forlag, København.
- 1955: *Et gammeldansk Digt om Christi Opstandelse, efter Fragment Stockh. *A 115 (ca. 1325)*. Ejnar Munksgaard, København.
- & Rohmann, Aa. 1929: *Mariaklagen. Efter et runeskrevet Haandskrift-Fragment i Stockholms Kgl. Bibliotek*. J. H. Schultz Forlag, København.
- Bugge, S. 1900: "uilinispat paa Rök-Stenen". *Arkiv för nordisk filologi* 16, s. 321-340.
- Diderichsen, P. 1931-37: *Fragmenter af gammeldanske Haandskrifter*. J. H. Schultz Forlag, København.
- 1976: *Elementær dansk Grammatik*. 3. udgave, 7. oplag. Gyldendal, København.
- Falk, H. & Torp, A. 1900: *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Kristiania.
- Hansen, Aa. 1967: *Moderne dansk*. III. *Sprogbeskrivelse*. Grafisk Forlag, København.
- Hægstad, M. 1916: *Vestnorske maalføre fyre 1350*. II. *Sudvestlandsk*. 2. *Indre sudvestlandsk*. *Færøymaal*. *Islandsk*. Fyrste bolken. Jacob Dybwad, Kristiania.
- 1935: *Vestnorske maalføre fyre 1350*. II. *Tillegg*. *Nokre fleire skrifter paa indre sudvestlandsk maal*. Jacob Dybwad, Oslo.
- Indrebø, G. 1951: *Norsk Målsoga*. Utgjevi av P. Hovda og P. Thorson. A. S. John Griegs Boktrykkeri, Bergen.
- Jacobsen, L. & Moltke, E. 1942: *Danmarks runeindskrifter*. Under medvirkning af A. Bæksted og K. M. Nielsen. I. *Text*. Ejnar Munksgaards Forlag, København.
- Jansson, V. 1954: "Dalmålets skünom, skürom '(vi) skola', sküni, sküri '(I) skolen'". *Scandinavica et Fenno-Ugrica. Studier tillägnade Björn Collinder den 22 juli 1954*. Almqvist & Wiksell, Stockholm, s. 372-382.

- Jørgensen, H. 1950: *Altsk formlære*. J. H. Schultz Forlag, København.
- Karker, A. 1993: *Dansk i tusind år. Et omrids af sprogets historie*. Modersmålselskabets Årbog. C. A. Reitzels Forlag A/S, København.
- Krahe, H. 1966–69: *Indogermanische Sprachwissenschaft*. I–II. Fünfte Auflage. Walter de Gruyter & Co., Berlin.
- 1967–69: *Germanische Sprachwissenschaft*. I–II. 7. Auflage bearbeitet von W. Meid; III. Von W. Meid. Walter de Gruyter & Co., Berlin.
- Krause, W. 1968: *Handbuch des Gotischen*. Dritte, neubearbeitete Auflage. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.
- 1971: *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*. Carl Winter. Universitätsverlag, Heidelberg.
- Lech, G. 1925: *Skånemålets böjningslära*. Akademisk avhandling. Carl Bloms boktryckeri, Lund.
- Leffler, L. F. 1880–82: "Såter i nordisk språkhistoria (11–20)". *Nordisk Tidsskrift for Filologi*. Ny Række 5, s. 75–80.
- Mikkelsen, K. 1975: *Dansk ordføjningslära. Med sproghistoriske tillæg. Håndbog for viderekomne og lærere*. Genuddgivet med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd og forsynet med indeks af E. Hansen, O. Tøgeby, O. Glismann og L. Heltoft. Hans Reitzels Forlag, København.
- Nielsen, H. F. 1985: *Old English and the Continental Germanic Languages. A Survey of Morphological and Phonological Interrelations*. Second, revised edition. Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, Innsbruck.
- Noreen, A. 1892: *Altnordische grammatik, I. Altisländische und altnorwegische grammatik, unter berücksichtigung des urnordischen*. Zweite vollständig umgearbeitete auflage. Max Niemeyer, Halle.
- 1904: *Altnordische grammatik, II. Altschwedische grammatik, mit einschluß des aligutnischen*. Max Niemeyer, Halle.
- 1913: *Geschichte der nordischen Sprachen, besonders in altnordischer Zeit*. Dritte vollständig umgearbeitete Auflage. Verlag von Karl J. Trübner, Straßburg.
- 1923: *Altnordische grammatik, I. Altisländische und altnorwegische grammatik (laut- und flexionslehre), unter berücksichtigung des urnordischen*. Vierte vollständig umgearbeitete Auflage. Verlag von Max Niemeyer, Halle (Saale).
- Quak, A. 1992: "Versuch einer Formenlehre des Altniederländischen auf der Basis der Wachtendonckschen Psalmen". R. H. Bremmer Jr. & A. Quak (udg.), *Zur Phonologie und Morphologie des Altniederländischen*. Odense University Press, Odense, s. 81–123.
- Ringgaard, K. 1971: *Danske dialekter. En kortfattet oversigt*. Anden udgave. Akademisk Boghandel, Aarhus.
- Seip, D. A. 1955: *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. 2. udgave. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo.
- Skautrup, P. 1968: *Det danske sprogs historie. I. Fra guldhornene til Jyske lov*. 2. oplag. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, København.

- Steller, W. 1928: *Abriss der altfriesischen grammatik. Mit berücksichtigung der westgermanischen dialecte des altenglischen, altsächsischen und althochdeutschen. Mit lesestücken und wortverzeichnis.* Max Niemeyer Verlag, Halle (Saale).
- Szemerényi, O. 1990: *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft.* 4., durchgesehene Auflage. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Wessén, E. 1992: *Svensk språkhistoria. I. Ljudlära och ordböjningslära.* Åttonde upplagan. Akademitryck, Edsbruk.

Prepositionsstrandning och kasus i äldre svenska

1. Inledning

Denna uppsats behandlar prepositionsstrandning i fornsvenska och äldre nysvenska. Fenomenet är intressant både ur empirisk och teoretisk synvinkel. I handböckerna om äldre skandinavisk syntax får vi nämligen olika och delvis helt motstridiga uppgifter om vilka möjligheter de äldre skandinaviska språken hade till prepositionsstrandning. Därför är denna uppsats en empirisk kartläggning av fenomenet i svenska texter ungefär mellan 1225 och 1650. Jag kommer att visa att prepositionsstrandning är mycket mer begränsad i fornsvenska än i nutida svenska, och att en förändring sker vid mitten av 1400-talet, samtidigt med att kasussystemet faller samman.

Med prepositionsstrandning menar jag här alla fall då rektionen skiljs från prepositionen av andra led.

Prepositionsstrandning är typologiskt sett ett mycket begränsat fenomen. Det finns i de moderna skandinaviska språken och i engelska. I holländska finns prepositionsstrandning, men inte med vanliga nominala led, utan bara med så kallade R-pronomen (adverbiella rektioner, se närmare nedan). För övrigt är fenomenet nästan okänt. Det förekommer inte i t.ex. tyska eller i de romanska, slaviska eller finsk-ugriska språken. Enligt van Riemsdijk (1978) finns det inga goda exempel på konstruktionen utanför den indoeuropeiska språkfamiljen.¹ Det finns således bara sex språk med väl belagda fall av prepositionsstrandning med vanliga nominalfraser, och alla dessa är germanska. De hypoteser som finns om restriktionerna på prepositions-

Tack till Cecilia Falk och Christer Platzack för värdefulla synpunkter på uppsatsen.

¹ Enligt en uppgift i van Riemsdijk (1978) kan man finna vissa fall av prepositionsstrandning i Makedonska. Detta förnekas dock av Milanova Vulchanova, Trondheim (i personlig korrespondens). Det holländska systemet med strandning av enbart R-pronomen går också att finna i lågtyska dialekter.

strandning bygger framför allt på engelska, och de gör prediktioner som inte kan testas i de moderna språken, eftersom dessa strukturellt sett är rätt likartade. Den komparativa språkforskningen är därför i behov av beskrivningar av detta fenomenets historia. Det är en sådan beskrivning jag här ska ge. Jag kommer att argumentera för att möjligheten till prepositionsstrandning med vanliga nominal är förknippad med frånvaron av kasus.

1.1. Teoretisk bakgrund

Prepositionsstrandning kan förklaras utifrån både funktionella och formella utgångspunkter. Funktionella beskrivningar tar oftast sin utgångspunkt i distinktionen mellan känd och ny information, eller mellan viktig och mindre viktig information. En sådan beskrivning ges t.ex. i Takami (1992), vilken framförallt diskuterar engelska, men också ägnar ett kapitel åt danska och svenska. Ett allvarligt problem med funktionella beskrivningar är emellertid att de har svårigheter att beskriva språkförändringar och skillnader mellan olika språk. En funktionell beskrivning tvingas anta en mera grundläggande skillnad i behandlingen av ny och känd information mellan olika språk, t.ex. svenska och tyska, eller mellan olika språkskeden. Detta borde då påverka även andra delar av grammatiken, vilket inte tycks vara fallet. Enligt mitt sätt att se är en formell (autonomt syntaktiskt) beskrivning att föredra. En sådan sätter gränserna för språkförmågan. Därutöver kommer givetvis funktionella aspekter att påverka acceptabiliteten i det enskilda yttrandet, men i grunden anser jag det inte vara någon avgörande funktionell skillnad mellan språk som svenska och tyska; skillnaden med avseende på prepositionsstrandning ligger i den syntaktiska strukturen.

I den formellt inriktade litteraturen finns ganska stor enighet om att prepositionsfrasens strukturella position är avgörande för möjligheterna till prepositionsstrandning (se t.ex. Hornstein–Weinberg 1981). I både engelska och de skandinaviska språken kan prepositionen strandas om den är närmare knuten till verbet (d.v.s. mera objektlik), medan strandning inte är möjlig om prepositionsfrasen är mera adverbial.

(1) Henne vill vi inte prata med ...

*Påsk måste jag städa rummet före ...

Även när prepositionsfrasen är knuten till ett adjektiviskt predikat eller ett nominal kan vi finna ungefär samma skillnad. I mera objektlika prepositionsfraser kan prepositionen strandas, medan detta är svårare i prepositionsfraser som är lösare förbundna med adjektivet/substantivet (om attributiva prepositionsfraser, se Platzack 1974).

- (2) Barnen måste du vara snäll mot ...
*Julen måste du vara snäll under ...
- (3) Sveg känner jag en flicka från ...
*Flätor känner jag en flicka med ...

Ofta har prepositionsstrandning använts just för att avgöra vilken relation som gäller mellan predikatet och dess bestämning. Detta ges olika beskrivning i olika teorier. Inom traditionell grammatik skiljer man mellan (strandbara) prepositionsobjekt/objektadverbial och (icke strandbara) adverbiala prepositionsfraser (se t.ex. Telemann 1974). Likaså kan man skilja mellan bundna och fria prepositionsattribut. Inom generativ grammatik skiljer man på motsvarande sätt mellan komplement och adjungerade led (Hornstein–Weinberg 1981).

Flyttning ut ur en prepositionsfras som utgör satsdel i ett subjekt är inte möjlig.

- (4) Kyrkan kan vi se taket på ... därborta
*Kyrkan syns taket på ... därborta

Prepositionsfrasen måste alltså vara komplement till predikatet eller till ett komplement till predikatet. I princip kan här underordning av vilken grad som helst ge acceptabla prepositionsstrandningar, så länge enbart komplement är inblandade. I det någorlunda acceptabla exemplet nedan är prepositionsfrasen ett femtegradskomplement (komplementen är markerade med hakparenteser).²

- (5) Olyckan trodde Lisa [att Pelle kände [någon [som visste [orsaken [till ...]]]]]

² Beskrivningen ovan gäller i stort sett för de skandinaviska språken och engelska. Det finns dock en gradskillnad så till vida att de skandinaviska språken tycks vara något liberalare med strandning, när det gäller vissa prepositionsfraser som är adverbiala till sin natur. Satserna i (i) nedan kan med rätt kontext bli ganska acceptabla på svenska medan de tycks vara uteslutna på engelska.

(i) ?Sådana konserter är det lätt att somna under ...

??Sydafrika tänker jag verkligen inte äta någon sparris ifrån ...

nens referens (Nygaard 1906: 21 f.), men inget sägs om att de kan stå skilda från prepositionen.

Falk-Torp (1900: 314) skriver: "Ofte settes det styrede nomen i spidsen af sætningen, og præpositionen skilles derfra (og faar hovedtone): *orlogum ykkrum skylit aldregi segja seggjum frá* (= om eders hændelser); *gerðskan mann þann, er Helis heitir, skýtr hann i gegnum með gaflaki*". Parentesen om huvudtryck antyder att författarna behandlar partiklar och prepositioner som samma sak, och så vitt jag kan se kan exemplen tolkas som partikelkonstruktioner. Falk-Torp (ibidem) ger också exempel som är mera troliga prepositionssträndningar, de äldsta från mitten av 1500-talet: "de tre tegen kand huert mennische kiende paa, om hand er det euige liffs barn (Pall.), dennom vide vi nu plat intet aff (Abs. Ped.)". Vidare sägs (ibidem): "I relative sætninger med 'som' och 'der' er adskillelsen nødvendig" och (s. 315): "Ved de spørgende pronomener og de deraf opstaaede relative brugtes i oldnorsk ikke denne adskillelse". Om R-pronomen sägs till sist: "I ældre tid skiltes gjerne 'her' og 'der' og 'hvor' fra præpositionen, hvor nu anvendes samsætning".

Mikkelsen (1975: 135 f.) säger: "Opløst forholdsordsled forekom regelmæssigt, når styrelsen var ett henførende henvisningsord [...] Derimod brugtes det ikke, når styrelsen indeholdt et spørgende henvisningsord [...] Var styrelsen et navneord, forekom opløsningen ikke ofte, f. eks. '*Öllum almúga var ausit moldu yfir*.'" På ett annat ställe i boken (s. 627) skärper han formuleringen: "Opløsning av forholdsordsled var meget sjældnen i oldnordisk" och han ger här samma exempel igen. Om R-pronomen säger han också (ibidem): "I oldnordisk var adskillelsen af en ordforbindelse, der bestod af *hér* eller *þar* og et forholdsord, meget almindelig."

Wessén (1956: 82 f.) diskuterar först prepositioner som flyttas bort från sin rektion, absoluta prepositioner och partiklar. Sedan diskuterar han strandade prepositioner i relativsatser och ger bl.a. följande exempel: "*þän skal barn äghä, är huariä nat liggär hoos ok giptär är til* (ÄVgL). *I þy hundare ... sum leþunger är ut gangin af* (Sdml)." Man bör notera att samtliga Wesséns exempel har *ær*, *sum* eller ingen relativmarkör alls; exempel med *hulkin/hvilikin* ges alltså inte.

På s. 86 säger Wessén sedan: "Vid sidan av dessa nya uttrycksformer [partikelverben] har den gamla typen enkelt verb + preposition i viss utsträckning levat kvar genom tiderna. I fyra fall kan i nutida svenska rektionen stå i satsens spets och prepositionen i dess slut, vanligen sist." Här räknar Wessén upp topikaliserings-, hv-fråga-, relativsats- och

infinitivfras. Så tillägger han: "Sådana uttryck ha sålunda gammal hävd i nordiska språk. De äro främmande för tyskan, franskan och latinet." Wessén har tidigare gett en rad exempel på strandning med relativsats, men han bryr sig inte om att belägga de tre andra typerna i runsvenska eller fornsvenska. Han ger dock onekligen intryck av att de varit fullt brukbara.

Utöver dessa handböcker diskuteras prepositionsstrandning även i **Körner** (1948). På s. 63 säger han: "Typen 'Skandalen skrattade man åt' möter redan i fsv., där jag emellertid har typen belagd endast från versdiktningen: *Thera liif han kærir a* (Flores 112, v. 1775). Man har anledning att förmoda, att konstruktionen under fornsvenskans tid liksom nu härskat i talspråket. I äldre nsv. litteratur påträffas den särskilt i stilarter, som stå talspråket nära." Sedan ger han en rad exempel från yngre litteratur, de äldsta från Agneta Horn. Det ska påpekas att prepositionen i exemplet från Flores kan tolkas som partikel, och dessutom står det i rimställning.

En jämförelse med förhållandena i fornengelskan kan också vara på sin plats, eftersom engelska tycks vara det enda språk utöver de skandinaviska som har relativt fri prepositionsstrandning. Enligt **Wende** (1916) finns det tre typer av prepositionsstrandning i fornengelskan. Det förekommer med R-pronomen och personliga pronomen. Dessa kategorier är också de enda typer av rektioner som kan stå före 'prepositionen'. Dessa typer flyttas dock normalt inte till fundamentet, utan till mittfältet. Prepositionsstrandning förekommer dessutom i vissa typer av relativsats (jfr **Bennis** 1986: 276 ff.); strandning är möjlig med relativmarkören *ðe* (motsvarande *som*) men inte med relativpronomet *se* (motsvarande *hulkin*). Att personliga pronomen skulle kunna stranda prepositionen har på senare tid ifrågasatts. **Demske-Neumann** (1994) menar att de fall som brukar anföras kan ses som partikelverb. I fornengelskan förekommer prepositionsstrandning inte med vanliga nominalfraser eller frågande pronomen som rektion. Sådan flyttning uppträder först under 1200-talet (**Demske-Neuman** 1994).

Sammanfattningsvis är handböckerna eniga om att prepositionsstrandning varit ett reguljärt fenomen i äldre skandinaviska språk vid R-pronomen och i relativsats (åtminstone med *som* och *ther*; enligt **Falk-Torp** var det inte möjligt vid *hulkin*). När det gäller hv-frågor menar **Mikkelsen** och **Falk-Torp** att det varit omöjligt med prepositionsstrandning, medan **Wessén** ger intryck av att det varit gängse. Vid topikaliseringsmenar **Mikkelsen** att det varit mycket ovanligt,

medan Körner och Wessén snarast menar motsatsen. Falk–Torps uttalanden kan här inte värderas, eftersom de inte verkar skilja mellan partiklar och prepositioner.

De skillnader vi finner i handböckerna kan förstås beteckna en skillnad mellan fornsvenska och forndanska/fornvästnordiska, men detta är mindre troligt. Här ska jag visa att även fornsvenskan var mycket restriktiv när det gäller prepositionsstrandning, och att fornsvenska snarare beter sig ungefär så som Mikkelsen och Falk–Torp beskriver de andra äldre skandinaviska språken.

2. Utgångspunkter för undersökningen

Prepositionssyntaxen i svenskan förändras vid (åtminstone) tre olika tillfällen. Den första sker kring 1300, då två fenomen försvinner, nämligen rektionsstrandning och absoluta prepositioner. Det jag här kallar rektionsstrandning innebär att rektionen står kvar medan prepositionen flyttas till vänster.

- (9) Sökiæ skal gardh af hændi sær thæn ær **mælli** war **toftæ** (ÄVgL)
 Vr skal **mæssufatum** fara ok sivkum hialpæ (ÄVgL)

Fenomenet är ovanligt och i stort sett bara belagt från 1200-talet i fsv. (jfr Wessén 1956: 81; Ljunggren 1932: 5). I fornländska finns det mera rikligt belagt (se Nygaard 1906: 353), och jag ska här anta att det varit en gängse konstruktionstyp i äldre tider och att det försvinner runt 1300.

Absoluta prepositioner är en vanligare konstruktion. I 1200-talets lagspråk är det standardsättet att uttrycka preposition + *þæt*.

- (10) Haldær maþær a uakni sinu. löpær maþær a. far **af** banæ.
 böti firi niv markum (ÄVgL)
 ær brundær j garþi [...] faldær man j ok far **aff** banæ. (UL)

Även denna konstruktionstyp är i stort sett bara belagd från 1200-talet (jfr Wessén 1956: 82). I mina 1300-talstexter förekommer den någon enstaka gång, men i de flesta fall är det naturligast att tolka exemplen som partikelkonstruktioner. Möjligheten att utelämnat rektionen kvarstår nu bara i några specifika konstruktioner, se avsnitt 2.2.

Den andra förändringen vad beträffar prepositionssyntax inträffar vid mitten av 1400-talet. De förändringar vi finner då rör dels preposi-

tionsstrandning, dels R-pronomen. Prepositionsstrandning börjar nu förekomma i konstruktioner där den inte funnits tidigare, och R-pronomen tränger undan vanliga pronomen. Det är framför allt dessa förändringar jag här har undersökt.

En tredje förändring verkar ske under äldre nysvensk tid (förmodligen vid mitten av 1600-talet), då R-pronomen trängs undan av vanliga pronomen i prepositionsfraser, d.v.s. *ther* + P ersätts återigen med P + *thet* eller med sammanskrivet adverb: *därav*, *därpå* etc.

Nedan ska jag alltså koncentrera mig på den språkförändring som sker vid mitten av 1400-talet, men jag ska också säga något om den som sker under äldre nysvensk tid. Först presenterar jag material och metod i avsnitt 2.1. I avsnitt 2.2. redogör jag för den syntaktiska indelningen i olika typer av prepositionsstrandning, och i 2.3. diskuterar jag skillnaden mellan partiklar och prepositioner.

2.1. Material och metod

Undersökningen omfattar en excerpering av följande texter (ordnade efter det svenska originalets tillkomsttid; asterisk markerar att inte hela texten är excerperad).

ÄVgL = Äldre Västgötalagen, SSGL I. Original 1225. Hskr. från ca 1285.

UL* = Upplandslagen, SSGL III, valda delar omfattande ungefär hälften av textmassan: Stadfästelsebrev, Företal, Konungsbalk, Ärvdabalk, Manheligsbalk, Jordabalk. Original 1297. Hskr. (A) från 1300.

Leg* = Fornsvenska legendariet, Vol 1. SFSS 7:1. Fsv. original från 1276–1308, övers. från latin. Hskr.: Bu 1340-talet, Bil första hälften av 1400-talet. Utgåvan har Bu som huvudhandskrift. Partierna ur Bil är sådana där Bu:s text saknas. De skiljaktiga uppteckningarna från andra handskrifter som finns i utgåvan är yngre och har inte excerperats.

Mos = Pentateuchparafrazen. SFSS 60. Fsv. original ca 1330, bearbetning av latinskt original. Hskr. (MB I B) från 1526.

Jär = Järteckensboken. SFSS 22. Originalhandskrift (Codex Oxenstiernianus) från 1385.

Birg₁ = Den heliga Birgittas uppenbarelser, Vol 1. SFSS 14:1. Fsv. original 1380-talet, (åter-)övers. från latin. Hskr. från början av 1400-talet.

Tröst = Siälinna Thröst. SFSS 59. Hskr. från 1430-talet, troligen original. Övers. från lågtyska.

Val = Namnlös och Valentin. SFSS 52. Fsv. original från ca 1450, bearbetning av lågtyskt original. Hskr. (Codex Verelianus) från 1457.

Did* = Didrik av Bern. Hand A. Fsv. original från 1449–1476, troligen 1450-talet, övers från fornorska. Hskr. från ca 1500.

Bond = Bondakonst. SFSS 75. Originalhandskrift från 1516–1519, bearbetning av latiskt original.

Petri = Olaus Petris Krönika. Samlade Skrifter af Olavus Petri, Band 4. Hesselman, utg. Uppsala 1917. Original 1530-talet. Hskr. 1540-talet.

Gyll = Egenhändiga anteckningar af Carl Carlsson Gyllenhielm rörande tiden 1597–1601. Historiska Handlingar 20:2. Stockholm 1905. Originalhskr. från 1640.

Horn = Agneta Horn: Beskrivning över min vandringstid. Gösta Holm, utg. Stockholm 1959. Originalhskr. ca 1657.

Texterna ovan är alla (utom Horn) inskrivna på datafiler och excerperingen har därför kunnat göras maskinellt.³ Konkordanser har skapats på samtliga prepositioner i texterna.⁴ Dessa konkordanser omfattar i princip alla prepositioner i texterna och de partiklar som är homonyma med prepositioner. De är på vanligt sätt sorterade efter de ord/tecken som kommer efter prepositionen. Här blir det således relativt enkelt att finna de fall där prepositionen följs av skiljetecken, led som inte kan vara rektion eller nominalfraser som står i ett kasus som inte borde följa den aktuella prepositionen. Dessa fall har samlats i nya konkordanser. Endast en del fall av dessa är prepositionsstrandningar. En stor grupp utgör förstås partiklar som är homonyma med prepositioner. En annan grupp utgörs av *mellum*, och någon gång *mot* och *genom*, när dessa fungerar som *postpositioner*, d.v.s. med rektionen omedelbart framför sig.

Som kontrollmaterial har jag upprättat en helt parallell konkordans på en modern roman, nämligen Karin Boyes *Kalloccain*.⁵ Jag har här använt precis samma excerperingsprinciper och undersökt frekvensen av prepositionsstrandning, för att kunna säga något om frekvensen i de fornsvenska texterna. Detta moderna material redovisas i slutet av nästa avsnitt.

³ Ett flertal texter är sådana som inskrivits vid projektet "Källtext", Institutionen för svenska i Göteborg (Mos, Birgi, Tröst, Namnlös och Bond). Gyll är inläst inom projektet "Bidrag till en nysvensk textbank på data", Institutionen för nordiska språk i Uppsala. Övriga texter är inskrivna vid Institutionen för nordiska språk i Lund.

Horn har mest excerperats på traditionellt sätt. För *det* och *där* har jag dock utnyttjat den papperskonkordans över texten som utarbetats av Gösta Holm och finns på biblioteket vid Institutionen för nordiska språk i Lund.

⁴ Eftersom stavningen varierar mycket i flera av texterna har det noggrannaste sättet varit att först göra konkordanser på alla ord och sortera bort de vanligaste andra formorden. Därefter har ur dessa konkordanser plockats bort alla ord som inte är prepositioner.

⁵ *Kalloccain* är inskriven på datafil vid projekt Runeberg, Linköpings universitet.

Vid arbetet med konkordanserna har jag delat in prepositionssträndning i olika typer och utarbetat principer för att skilja prepositioner från partiklar. Detta redovisas i de två kommande avsnitten.

2.2. Den utflyttade rektionens position

Prepositionssträndning kan indelas i ett flertal olika konstruktions typer. Här redovisar jag den analys som jag lägger till grund för min indelning. Jag skiljer mellan följande fyra typer av prepositionssträndning.

1. rektionen är ett R-pronomen
2. rektionen är en nominalfras, flyttad till fundamentet i huvudsats eller bisats
3. rektionen är relativiserad med *som* eller motsvarande led (ev. utan relativmarkör)
4. rektionen är elliptiskt struken

För det första särskiljer jag R-pronomen som en speciell typ av rektion. De uppför sig nämligen helt olikta nominala rektioner. R-pronomen står aldrig efter "prepositionen", utan normalt direkt framför: *ther af*. I sådana fall ses inte prepositionen som strandad. R-pronomen strandar dock ofta prepositionen, och kan då stå i nästan vilken position som helst i satsen (se närmare avsnitt 3). R-pronomen försvinner som självständiga element under äldre nsv. tid. Bara i ett fall finns de kvar i nusvenskan, nämligen med *var* och lokativt (*i*)*från*.⁶

(11) Var kommer du ifrån ...

För det andra finns prepositionssträndning med vanliga nominala led som rektion. Dessa kan i princip bara flyttas till fundamentsposition. I huvudsats kan vi skilja mellan hv-frågor och topikaliseringsfrågor.

(12) Vem vill du tala med ...?

Honom vill jag tala med ...

⁶ Konstruktionen är inte möjlig i andra betydelser än den lokala: **Var vill du att jag ska bortse från?*

Även i vissa bisatser talar jag om en fundamentalsposition, nämligen i *som*-satser. I frågebisatser, allmänna relativsatser och utbrytningar kan vi se att *som* föregås av ett hv-led eller en vanlig nominalfras. Platsen före *som* ses som bisatsfundament.⁷

- (13) Jag undrar [**vem** som ... kommer på festen]
 [**Vem** som ... än kommer på festen] kommer att bli imponerad
 Det var [**Kalle** som ... överraskade med en sång]

I fornsvenska har även vanliga relativsatser en fundamentalsposition. I vissa texter (särskilt Birg₁) är det vanligt med både ett hv-led och en relativmarkör, *som* eller *ther*.⁸

- (14) iak skal tee thik en annan **hulkin** som ey ær hardhir vtan lættir
 (Birg₁ 269)
 fran hæenne **hulka** som thu rensadhe swa langan tima (Birg₁ 399)
 (15) gifwa gudhi likamlika thiänst **hulkin** ther sit blodh vt gøøt (Birg₁
 271)
 landzsins höfdhinge **hulkin** ther iak vt walde til min lim (Birg₁
 181)

I fall som (14)–(15) ovan står hv-ledet i bisatsens fundamentalsposition. Även om satsen saknar *som/ther* anses hv-ledet stå i fundamentalspositionen. Vidare antar jag att äldre fsv. *ær* är en relativmarkör med samma syntaktiska position som *som/ther*. Dessa skiljer sig från hv-leden i det att de saknar kasusböjning.⁹ I *som*-satser utan hv-led anses fundamentalspositionen vara tom.

Således kommer jag att skilja mellan *hv-relativer* (med utsatt hv-ord i bisatsfundamentet), *som-relativer* (utan hv-ord, men med *som*, *ær*

⁷ Detta är den analys som används inom den generativa grammatikteorin. Se t.ex. Platzack (1986).

⁸ I motsats till modern danska kan fsv. ha *ther* som relativmarkör även om det relativiserade ledet inte är subjekt.

⁹ Det är tydligt att hv-ledet är flyttat från bisatsen, eftersom det får kasus därifrån. I fornsvenskan får hv-ledet det kasus som frasen skulle ha fått i bisatsen, och i nusvenska får det utbrutna ledet kasus från *som*-satsen.

(i) at tro minom tio budhordhom **hulkin** som iak bødh jsraels folke at hola
 thy skulu mine vini **hulkom** min ordh sændas æruodha hetelika at godhe
 wardha

(ii) Det var jag som ... kysste Lisa / Det var mig som Lisa kysste ...

I vissa allmänna relativsatser som inte följs av upprepat pronomen kan dock hv-ledet få kasus från den överordnade satsen (jfr diskussionen om s.k. huvudlösa relativter i tyskan, se t.ex. Leirbukt 1994 och referenser där).

eller *ther*) och \emptyset -relativer (helt utan relativmarkör). Skillanden framgår av de (konstruerade) exemplen i (16).¹⁰

(16) hv-relativer	then man [hulkom som alle bannadho]
	then man [hulkom ther alle bannadho]
	then man [hulkom alle bannadho]
som-relativer	then man [som alle bannadho]
	then man [ther alle bannadho]
	then man [ær alle bannadho]
\emptyset -relativer	then man [alle bannadho]

Här kommer hv-relativerna att ses som resultatet av en flyttning till fundamentet, parallell med flyttning i huvudsatser, indirekta frågor, allmänna relativsatser och utbrytningar. I alla dessa typer har vi ett synligt kasusböjt led som flyttar till satsens början. *Som*-relativer och \emptyset -relativer har däremot inget sådant led, och de kommer att betraktas som en grupp för sig.

Utöver R-pronomen, fundamenterade nominala rektioner och relativiseringar finner vi några konstruktioner som jag betraktar som elliptiska. Det gäller främst tre typer i nusvenskan: koordinationer, infinitivfraser samt attributiva *med*-fraser.

- (17) Jag tog en skål och lade dem i ...
 Han har varit både i ... och utanför Åbo / i Åbo, och utanför ...
- (18) Hon är trevlig att tala med ...
 Han behöver något att sitta på ...
- (19) Jag gillar pannkakor med socker på ...
 Det kom ett rött paket med vita snören om ...

I samtliga dessa fall är det led som svarar mot luckan i prepositionsfrasen (markerad med ... ovan) ett led med egen satsdelsstatus i det överordnade/koordinerade ledet. I sådana fall antar jag inte flyttning utan elliptisk strykning. En fjärde typ av ellips utgörs av attributiva självständiga prepositioner. I denna blir dock rektionens referens bestämd av den vidare kontexten eller situationen.

- (20) Familjen ovanpå ... har skaffat hund
 Dagen efter ... hände inte mycket

¹⁰ Relativmarkören *ær* används i stort sett enbart under 1200-talet, och *hulkin/hvilikin* börjar användas som relativpronomen först under 1300-talet. De förekommer därför inte tillsammans.

I fornsvenskan finns alla fyra typerna belagda, även om vissa undergrupper tycks saknas.¹¹ I nusvenska saknas R-pronomen nästan helt. I mitt nusvenska kontrollmaterial *Kalloccain* fördelar sig typerna enligt tabell 1 nedan. *Kalloccain* har ca 55 000 ord och ca 5 500 prepositioner/partiklar.¹² Koordinationer har uteslutits. Nusvenskan har nämligen många lexikaliserade prepositionsordinationer (*från och med*, *i och med*) som syntts mig mindre relevanta i det historiska perspektivet.

Tabell 1. Strandade prepositioner fördelade på olika rektionstyper i *Kalloccain*.

1. R-pronomen:		var ... från	1	1
2. Nominalt led:	Huvudsats:	a) hv-led	hv-fråga	6
		b) NP	topikalisering	22
	Bisats:	a) hv-led	hv-relativ	–
			frågebisats	8
			allm. relativsats	1
		b) NP	utbrytning	12
				49
3. Relativisering:		som-relativ	29	
		Ø-relativ	33	62
4. Ellipsis:		infinitivfras	30	
		med-fras	3	
		attribut	–	33
Summa				145

Prepositionsstrandning är alltså inget frekvent fenomen i nusvenskt skriftspråk. Av de 5 500 prepositionerna/partiklarna representerar bara 145 prepositionsstrandningar. Detta ska vi hålla i minnet när vi diskuterar det äldre materialet.

2.3. Prepositioner kontra partiklar

I äldre språkskeden där vi inte har tillgång till några informanter eller betoning blir det svårare att skilja prepositioner från andra satsled, framför allt från partiklar. Vid excerperingen har jag därför upprättat

¹¹ Inom typ 2 saknar jag belägg på utbrytning. I typ 3 är attributiv *med-fras* inte belagd förrän i Gyll. I engelska tycks sådana *med-fraser* med absolut preposition vara omöjliga: *I like pancakes with sugar on *(them)*.

¹² Det totala antalet ord är bara ungefärligt. Det är beräknat i ordbehandlingsprogrammet Word på den textfil som ligger till grund för prepositions-konkordanserna. Det totala antalet prepositioner/partiklar är antalet rader i min prepositions-konkordans. Samma metod har använts för att räkna antalet ord i de äldre texterna. För Horn har jag ingen datafil, och antalet ord/prepositioner är därför en mycket ungefärlig uppskattning.

principer för att identifiera partiklar respektive prepositioner. Jag använder "P" som ett slags preteoretisk beteckning för ord som kan vara partiklar och prepositioner. På samma sätt används "R" som en preteoretisk beteckning för rektionskandidaten. Det finns för det första tre helt entydiga fall.¹³

1. P som inleder attribut eller led i adjektivfras ses alltid som preposition. Med andra ord antas substantiv och adjektiv aldrig ta partikel.
2. Många adverbiala ord är entydiga partiklar: *in, vpp, nidh, fram* etc.
3. P som är sammanskriven som ett prefix med verbet betraktas som partikel.

I och med dessa kriterier begränsas de tvetydiga fallen till V + P-kombinationer där P är en möjlig preposition. Dessa kan i fyra fall någorlunda säkert klassas som entydiga.

4. Om två P uppträder efter ett verb ses den första som partikel och den andra som preposition, d.v.s. verb antas aldrig ta två partiklar eller två prepositioner efter varandra, och ordningen mellan partikel och PP antas vara fast.
5. Om P semantiskt inte tar R som komplement ses P som partikel, t.ex. *hugga af hand, taka på harnisk, bära over barnit*. Här finns alltså ett underförstått nominal, som är givet av kontexten: *hugga af (honum) hand* etc.
6. Om R får ett kasus som normalt inte styrs av P som preposition, betraktas P som partikel. Prepositionerna tillåter en hel del variation med avseende på kasus, men man kan föra vissa fall hit, t.ex. *thorfa/kænnas vidher* med genitiv, *komma/niuta at* med genitiv, *sighia/tala/höra til* med dativ. Detta kriterium är förstas bara tillämpligt på texter med kasus.¹⁴

¹³ Här bortser jag från kriterier som inte har relevans för min undersökning. Intransitiva konstruktioner kan ganska säkert ses som partikelverb efter 1300, men de har ingen betydelse, eftersom här inte finns något R att flytta.

¹⁴ De flesta dativprepositioner tar också akkusativ, och genitivprepositionerna går 1250–1350 över till akkusativ. De flesta dialekter med dativ kan ha dativ efter de gamla genitivprepositionerna (Reinhammar 1993). Även i fornsvenska texter finner man ibland dativ vid *till* och ofta vid *mellum*. Fallen vid *till* är emellertid oftast sådana som kan misstänkas vara partikelverb eller från texter där kasusbruket börjar vackla. De säkra partikelfallen blir alltså sådana där *till* följs av dativ eller där dativ/akkusativprepositioner följs av genitiv.

Vissa konstruktioner saknar framflyttat R, men kan ändå ge klara upplysningar om V + P-kombinationens tolkning.

7. Om P står före det finita verbet i huvudsats och föregås av ett annat led, måste verbet ses som ett fast sammansatt partikelverb.
8. Ordföljden infinit verb + R + P kan betraktas som en partikelkonstruktion. Objektet står mycket ofta före partikeln, medan prepositioner nästan undantagslöst tar sitt komplement till höger, ungefär som i modern danska. Endast *mellum* och i någon mån *mot* och *genom* tar ibland rektionen till vänster.¹⁵
9. Om R representeras av ett R-pronomen kan man normalt vara säker på att P är en preposition. R-pronomen kan dock användas även adverbliellt, och det förekommer då också tillsammans med partiklar.¹⁶

Kriterierna 7–9 hjälper alltså till att klargöra om V + P-kombinationen över huvud taget kan tolkas som partikelverb eller som V + preposition. De är av den naturen att de inte kan tillämpas på fall av presumtiv prepositionsstrandning, utan de ger bara hjälp att säga något om sannolikheten för att *konstruktionen* är av den ena eller av den andra typen.

Kriterierna ovan ger god hjälp att skilja mellan prepositioner och partiklar, men kan långt ifrån ge ett klart svar i alla fall. Många gånger har jag därför fått anlita min egen nusvenska intuition, parad med min fornsvenska kvasi-intuition.¹⁷

I de följande fyra avsnitten kommer jag att presentera resultatet av min undersökning beträffande de fyra rektionstyper jag presenterade i 2.2.

3. R-pronomen som rektion

På samma sätt som i holländska, finns i fornsvenskan R-pronomen. Orden *ther*, *hvar* och *hær* svarar i stort sett mot de vanliga pronomina

¹⁵ Någon gång finner man den typ som ännu är gångbar i nusv.: *året igenom, vintern över*.

¹⁶ I holländska är R-pronomen normalt knutna till prepositioner, inte till partiklar.

¹⁷ Frågan om partikelkonstruktionens framväxt är ett alltför stort ämne för att jag ska kunna säga något om det här. Förmodligen har gränsen länge varit flytande mellan partiklar och prepositioner. Ännu idag kan vi ju ofta tveka mellan analyserna.

thet, hvat och *thetta*. Liksom i holländska är R-pronomina uttryck för icke-mänskliga ting eller företeelser. Deras normala position är direkt framför "prepositionen" (som i (21)) och den ses då inte som strandad. R-pronomen flyttas dock ofta bort från denna position, både till fundamentet (22), och till mittfältet (till kilpositionen (23) eller till positioner efter det finita verbet i bisats (24)). Om R-pronomen tillhör en attributiv prepositionsfras står det mycket ofta direkt framför nominalfrasen (25).

- (21) *thy frwkthen faar thær aff en starkan smak* (Bond 233)
Ther aff fik chain affwnd til sin brodhir (Mos 125)
- (22) *ther wil iak sighia thik eet exemplum aff* (Tröst 26)
 och *ther gåffuos mong breff vppå* (Petri 284)
- (23) *huro ther skall mz faras* (Did kap 88)
wm thær ærw nokra qwista jnnan (Bond 174)
- (24) *at engen kan ther til fullo aff scifwa* (Tröst 308)
at gudh warder ther försökter med (Petri 46)
- (25) *bør thik thz bætra mot gudhy oc taka ther boot fore* (Tröst 316)
 så skulle the thå strax giffua honom *ther* sitt breff *vppå* (Petri 92)

Beträffande placeringen i fundamentet (22) och direkt före nominalfrasen (25) avviker fornsvenska från modern holländska, som inte kan ha ett R-pronomen i någon av dessa positioner. Med detta sammanhänger förmodligen också det faktum att ett R-pronomen i holländska inte kan flyttas ut ur en nominalfras över huvud taget, utan måste stå kvar invid den attributiva prepositionen.

R-pronomen finns belagda från våra äldsta källor (ÄVGL och GL). I dessa är de dock ovanliga, och uttrycket motsvaras normalt av absolut preposition (se (10) ovan). I alla texter utom Birg₁ finns belägg på R-pronomen med strandad preposition.¹⁸ Här är några fler exempel.

- (26) *thær .a. akki konongær sak a* (ÄVGL, Mandrån 3)
Ther groff marcellus epter (Bil 53)
ther withom wi enkte meer aff wtan swa som war troo visar oss
 (Mos 89)
 som the sighia som thz sagho ok *ther* vita sannind *aff* (Jär nr 15)

¹⁸ Att strandning saknas i Birg₁ beror säkert på att detta är en (åter)översättning från latin, och att detta språk saknar R-pronomen och prepositionsstrandning. Även andra texter med latinskt original, t.ex. Fornsvenska legendariet, har få fall av strandningar med R-pronomen. Frekvensen av utflyttade R-pronomen framgår av tabell 2.

hvar skall [iak] tha väria mik mz (Did kap 85)
ther vore icke ett santt ordh hoos (Gyll 382)

Strändning med R-pronomen tycks alltså vara möjlig från äldsta tider till 1500-talet. R-pronomen står för inanimata nomen och svarar mot vanliga neutrala pronomen. I de äldre texterna växlar bruket av R-pronomen och vanliga pronomen vid preposition, men under 1400-talets första hälft börjar man märka en ökning i användningen av R-pronomen på bekostnad av vanliga pronomen. Jag har i materialet räknat samtliga förekomster av pronomen och R-pronomen utan attribut. Jag har skilt på R-pronomen som är utflyttade från sin preposition: *ther ... af*, R-pronomen som står omedelbart framför denna: *ther af* och sådana som är sammansatta med prepositionen: *theraf*. Då det gäller vanliga pronomina (här kallade D-pronomen) har jag skilt mellan utflyttade: *thet ... af* och sådana som står kvar i prepositionsfrasen: *af thy/thet*. Resultatet av denna excerpering sammanfattas i tabell 2.^{19, 20}

Tabell 2. *Bruk av ensamt R-pronomen resp. D-pronomen.*

Text	R-pron			D-pron		Totalt	D-pron %
	Utflyttat	R-pron+P	Fast sms	Utflyttat	P+D-pron		
Leg*	1	82	–	–	37	120	30,8
Mos	37	134	–	–	410	581	70,6
Jär	4	47	–	–	17	68	25,0
Birg	–	103	–	–	71	174	40,8
Tröst	102	576	–	–	158	836	18,9
Val	26	84	–	–	4	114	3,5
Did*	73	115	–	–	5	193	2,6
Bond	3	190	–	–	4	197	2,8
Petri	179	777	65	2	2	1 025	0,4
Gyll	10	496	107	–	1	613	0,2
Horn	8	232	25	5	4	274	3,3

Tabell 2 visar tydligt att det sker en förändring vid mitten av 1400-talet. Konstruktioner med P + *thet* eller andra D-pronomen ersätts

¹⁹ I tabellen har jag räknat bort de fåtaliga temporal konstruktioner där gamla dativprepositioner som *under* och *medh* börjar ta *thess* (i genitiv) under fjortonhundratalet. Detta är förmodligen en inverkan från *till thess*, *innan thess* med temporal betydelse och kan ses som ett semantiskt analogifenomen.

²⁰ Flertalet fall utgörs hela tiden av *ther* och *thet* (de andra pronomina utgör enbart knappa 10% av materialet).

med R-pronomen + P. Det ska påpekas att P + *thet* fortsätter att förekomma då *thet* bestäms av attribut; särskilt vanligt är förstås *thet* + bisats. Under 1300-talet finner vi en hel del variation. Denna förklaras enklast så att texterna representerar olika genrer.²¹ Tröst kan ses som ett övergångsstadium. I denna text faller 135 av de 153 fallen med P + *thet* på kombinationen *for thy* (d.v.s. 88% av samtliga fall). Denna kombination är givetvis vanlig även i de andra äldre texterna, men ingenstans utgör den så stor andel av fallen.

Efter 1450 (åtminstone fram t.o.m. Gyll) tycks man alltså inte använda vanliga inanimata pronomen efter prepositioner, utan ersätta dem med R-pronomen. De få fallen av P + *thet* är ofta av typen *for thy*, *i thet*, och jag ser dem därför som stelnade rester. Systemet att obligatoriskt ersätta dessa neutrala pronomen med R-pronomen är precis vad vi finner i modern holländska. Uppenbarligen är det inte så i modern svenska; inanimata pronomen är möjliga efter preposition, och *där* uppträder inte som en självständig rektion. Det måste därför ha skett ytterligare två språkförändringar.

Bland de äldre texterna är det tydligt att de som är översättningar från latinet (Leg, Mos, Jär, Birg och Bond)²² har en mindre andel utflyttade R-pronomen. De som är svenska original eller översatta från andra germanska språk (Tröst, Val, Did och Petri) har däremot en hög andel utflyttade R-pronomen. Detta gäller dock inte de två yngsta texterna, Gyll och Horn från mitten av 1600-talet (jfr tabell 2 ovan). Det verkar alltså som om utflyttning av R-pronomen minskar under 1600-talet. I Petri börjar vi finna sammanskrivna *ther* + P, dock nästan enbart *therfore* och *hwarfore*. I de två yngsta texterna finner vi fler olika prepositioner sammanskrivna med *ther*. Detta tyder också på att R-pronominas självständighet minskar under 1600-talet.²³

Då det gäller P + *thet* är som nämnts de flesta exempel efter 1450 av typen *for thy*, *i thy*. I Horn börjar vi dock finna *thet* med mera specifik

²¹ De olika texterna har olika frekvens av temporala och kausala konstruktioner. Den kausala *for thy* tycks ända fram till mitten av 1400-talet föredras framför *ther fore*, medan den temporala *äptir thy* ofta får stå tillbaka för *ther äptir*. Därmed torde texter med mycket temporal textbindning ha en övervikt för *ther*, medan mera resonerande texter torde ha övervikt för *thet*.

²² Mos bygger också på ett latinskt original, men är inte en översättning, utan en bearbetning. Den avviker från de andra texterna med latinskt original i det att den har fler utflyttade R-pronomen.

²³ Enligt Falk-Torp är utflyttning av R-pronomen gängse under hela 1500-talet i danskan/norskan, men minskar sedan i antal. De hittar dock exempel så sent som hos Dass och Holberg (första halvan av 1700-talet).

syftning och dessutom i något högre frekvens. Här finner man både P + *thet* och strandning med *thet*.

- (27) Och **thet** war iag försäkra på i mit hiärta och siäl. (Horn 40)
thet måste iag wäl läta mig nöya mäd. (Horn 100)
 Och tordes lel intet en lång tid tala om **thet** (Horn 101)
 Så hwit salt har iag sit för och gåt om och inte sit på **thet**. (Horn 103)

Det kan alltså vara så att P + *thet* uppträder igen vid mitten av 1600-talet. Det behövs dock en noggrannare undersökning av 1600- och 1700-talstexter för att fastslå detta.

Det är inte givet att R-pronomen upphör att existera som självständiga led samtidigt som P + D-pronomen återinförs, men i det material som jag har studerat finns det antydningar om att ett nytt språkskede inleds vid mitten av 1600-talet i båda avseendena.

Sammanfattningsvis är prepositionsstrandning med R-pronomen ett gängse fenomen fram till mitten av 1600-talet, då denna typ av pronomen tycks försvinna som självständiga element. Dessutom tycks under en period, från ca 1450 till (åtminstone) mitten av 1600-talet, R-pronomen tränga ut vanliga inanimata pronomen vid preposition. R-pronomen verkar kunna stå i praktiskt taget vilken position som helst i satsen (utom efter prepositionen).

4. Nominalfras som rektion

Prepositionsstrandning med nominalfras som rektion är mycket mer begränsad än de fall då rektionen representeras av ett R-pronomen. Detta gäller både frekvensen och de positioner till vilka man kan flytta. Nominala rektioner flyttar i princip enbart till satsens fundament (se dock exempel (34) nedan). Säkra belägg på denna typ saknas dessutom i materialet fram till Tröst (1430-talet). Jag har bara funnit två (tveksamma) exempel under 1200-talet, nämligen i ÄVgL respektive UL.

- (28) þæt æghu barn vitu til (ÄVgL, Ärvdabalken 21)
 þæt skulu sæxtan fastær at wæræ. (UL, Jordabalken 4)

Båda exemplen är tveksamma. I exemplet från ÄVgL är *til* entydigt en preposition enligt mina kriterier, eftersom prepositionsfrasen står som

attribut. YVgI, som här har samma text, har dock: *þær æghu barn vitu til þess*. En annan märklig sak är att det utflyttade pronomenet har ackusativ, i stället för genitiv. Prepositionen *till* tar annars mycket konsekvent genitiv i ÄVgI.. Exemplet i UL är också tveksamt. Det är bara handskrift A som har *þæt*, medan alla andra handskrifter (liksom Collin/Schlyters utgåva) har *þær*. Exemplet från UL har också ackusativ, denna gång i stället för förväntad dativ. Möjligen kan man också misstänka att *vara at* kan vara ett partikelverb.

I 1300-talstexterna saknas fundamentering av nominala rektioner helt. I Leg, Mos, Jär och Birg₁ har jag inga säkra belägg på strandning med nominal rektion, vare sig i huvudsats eller bisats. Någon gång finner man tveksamma exempel, som det i (29) från Mos.

- (29) the spøria **hwat** war hærra haffdhis **aat** før æn han skapade wærlдена (Mos 24)

Betydelsen är väl närmast "vad han hade för sig" eller "vad han ägnade sig åt". Vi kan inte veta om detta är ett partikelverb eller en konstruktion med prepositionsstrandning, men det är inget entydigt exempel på det senare. I några fall finner man också en kombination av prepositionsstrandning och framflyttning av hela frasen.

- (30) **aff paradys** haffwir nw engin gang **aff** ... (Mos 99)
iffuir alla burghor oc torp / oc stadha gik brinnande lugh
iffwir ... (Mos 325)
Til thæn första skæl swarom wi swa til. at ... (Mos 100)
 J bar atir wærdhit ok pæningana **for hulkit** han salde mik **føre** ...
 (Birg₁ 160)
hwar mz the skullo framledhis lifwa **mz** ... (Birg₁ 257)
 thy at minzsta synd j **hulke** ther mænniskian lustas **vti** ... (Birg₁ 98)

Exemplen ovan är kanske tecken på dålig skrivplanering. Anakoluter av denna typ finner vi säkert också i moderna texter. Det är dock anmärkningsvärt att vi finner ett flertal av denna typ utan att finna några säkra prepositionsstrandningar alls. I Tröst finner jag följande två exempel.

- (31) **Alt** sath han ok grænniadhe **aath** som eeth swidhit getzhufwdh
 (Tröst 303)

**Thz som kom til hans kost aff willebradh / war enkte tal aff /
hiort Oc hind / ælgh oc raa wilswin hara oc biørna / akerhøns
oc føghisana (Tröst 310)**

Det bör noteras att Tröst är en text med (i stort sett) obrutet kasus-system. I några få fall finner man dock en utjämning så att ackusativ ersätter dativ på nominalfraser.²⁴ Båda prepositionsstrandningarna ovan är sådana fall; efter *af* och *at* skulle vi ha förväntat dativ. Det är möjligt att detta är relevant (se vidare avsnitt 8.2.).

I Val (den kortaste texten) har jag funnit ett exempel på strandning med nominalfras.

(32) **then leken, ther the tha bedriffuæ, ær mik ey loffuat aff at
skriffuæ**

I Did finner jag fler exempel.

(33) **then ena satte han iomfrun upa / ok annen red han sielff upa
iii læt han hugga hovudit aff
then siætta lot han hugga handana aff
then tridia stak han tvert ut gynom**

I Did finns dessutom det enda exempel jag har på en nominal rektion som flyttar bort från prepositionen utan att landa i fundamentet. Det är möjligen relevant att "prepositionen" är *mellum*, som ju i stort sett är den enda som tar rektionen till vänster.

(34) Sidhan gjorde konunga sik en venskap i mellom

I Bond finner jag inga exempel. Jag ska nedan återkomma till detta.

I Petri (en av de längsta texterna) finner jag ett flertal prepositionsstrandningar med nominala rektioner, både i huvudsats och bisats. I huvudsats har jag funnit följande exempel:

(35) **Hwad nw sannast wara kan om thenna två hundar Snerring och
Racka låter jach andra döma om
Men the som på stoora Torget i galgan dagh frå dagh, hengde
woro, wiste man icke rettzligha taal vppå**

²⁴ Vid pronomenet *han* ersätts ackusativ *han* någon gång med dativ *honom*. Vid *hon* skiljs dock konsekvent mellan *hona* och *hänne*.

Men huru then feyden haffuer sich aldeles förlopitt achter man
 icke mykit om att tala
thet han hade sagt på them, hade Erchebispen nödhgat och
 trugat honom til
at sådana skedde såg her Måens gren genom finger med . . .

Till dessa ska man kanske lägga de anakolutiska exemplen i (36):

- (36) Pläghar och wara itt gammalt taal [...] at the Göthar [...] skola
 haffua hafft theras första vthgång här vthåff Swerige, **huilkit**
om så sant är, låter jach andra döma **om**
om then articlen at all try rijken skulle wara vnder en konung,
 hade the Suenske stoorra insagu vti

När det gäller flyttning till fundamentet i bisats har jag funnit följande exempel:

- (37) **hwad** thet galtt **vppå**, fingo the Suenska inthet weta
 at han fåår vthwelia sich sielff **hwad plan** han skal strijdhva **vppå**
 Men ther ligger fögha macht vppå, **hwad slekt** han war **vthåff**
 at the aff theris föfädheres leffuerne, läro skola [...] **hwadh** the
 skola tagha sigh wara före
 När biscop Mattz och the andre [...] komo til Erchebispen, och
 gåffuo theris werff före, och **huad farligheet** riket tå stodh
vthi, Lät Erchebispen . . .
 at the wille betenkia [...] **hwad arbete**, sleperij och lijffzfara han
 warit wti
 Och må man doch här altijdh see, **hwad obestond**, **twist** och
twedrecht wora fädher haffua warit bekymbrade **med**
huem han bleeff wred **vppå**, honom wille han förderffua

I Gyll har jag bara funnit två exempel på prepositionssträndning.

- (38) ther uppå ankomm greffve Johan von Nassow Dillenburg, [...] emot kongen i Spanien, **hvilka höghbemälta furster** H. F. N. hertig Carl hade synnerligh godt förtroande **till**. (Gyll 357)
the svenska commissarier hade han handladh **medh** (Gyll 387)

Dessutom har jag funnit ett (anakolutiskt) exempel på pseudopassiv, en konstruktion som enligt Körner (1948) dyker upp under 1600-talet.

- (39) The hade väll annorlunda kunnet bliffva straffade och icke således **then oskyldige medh den skyldige** uthi fiendens på slottett åsyn så tyrannisktt tagas liffvedh aff

I Horn är antalet belägg ganska imponerande. Här har jag hittat inte mindre än arton exempel. Här följer några.

- (40) Men **min piga och ama** achta han mädh al flit **på**, så at (Horn 8)
 Och fråga hon mig, **hwem** iag helst wile wara **hos** af them båda
 (Horn 18)
 at **huadh han wile, thet** måste iag wäl läta mig nöya **mädh**. (Horn 51)
 at iag wäl måste se mig före, **hwem** iag gofwe mig åt. (Horn 52)
 Tÿ hon är så snål, at iag inte wet, **hwem** hon brår **på** (Horn 64)

Vi bör notera att Horn också är den första text där vi finner strandning med personliga pronomen, både med kasusböjda pronomen och *then/thet*.

- (41) Och **den** wil iag wara **hos** (Horn 18)
 Och **then** wil iag altid läta nöya **mädh** (Horn 22)
 Och **thet** blef hon ond **före**. (Horn 24)
Hene klagade iag min nödh **före** och ingen anan. (Horn 37)
 Och **honom** kastar iag och al min nödh och omsårg **på** (Horn 73)
 Män **mig** såg hon så snet **på** (Horn 79)

För att ge en antydning om frekvensen i de olika texterna ger jag i tabell 3 (s. 164) antalet ord, antalet prepositioner/partiklar samt antalet säkra prepositionssträndningar med nominalt led. Om beräkningen av antal ord och prepositioner/partiklar, se fotnot 12.

Som framgår av tabell 3 är andelen prepositioner/partiklar ganska konstant över tiden (8–12% av antalet ord). Många av beläggen representerar dock i verkligheten partiklar, och ett antal av beläggen ska hänföras till någon av kategorierna relativisering, ellips eller R-pronomen. Andelen prepositionssträndningar är likväl blygsamt i hela materialet. Jag tror dock att man vågar säga att möjligheten introduceras under 1400-talet. Detta blir tydligt om vi jämför storleken på de olika texterna. I 1200- och 1300-talstexterna finns 37 280 prepositioner/partiklar och inga strandningar alls, medan texterna efter 1450 har

Tabell 3. *Prepositionsstrandning med nominal rektion.*

Text	Antal ord	Antal prep./part.	Säkra P-str. med nominal
ÄVgl	13 870	1 490	–
UL*	24 080	2 490	–
Leg*	100 120	9 510	–
Mos	136 510	11 980	–
Birgl	106 240	9 300	–
Jär	28 880	2 590	–
Tröst	130 830	12 290	2
Did*	49 130	4 190	5
Val	14 920	1 510	1
Bond	41 150	4 110	–
Petri	104 370	11 760	13
Gyll	53 220	6 990	2
Horn	42 000	4 500	18

33 060 prepositioner/partiklar och 39 prepositionsstrandningar. Tröst kan anses representera ett övergångsskede.²⁵

Om vi jämför frekvensen av prepositionsstrandning i de äldre texterna med Kallocain ska två ting påpekas. För det första omfattar siffran för prepositionsstrandning bara nominala led (inte relativiseringar eller ellipser). För det andra är många av strandningarna i nysvenskan av den typ som skulle ha uttryckts med R-pronomen i äldre tid. Av de 49 fallen med nominal rektion och strandning i *Kallocain* är 26 pronomen av denna typ. Kallocain har alltså 23 fall av strandning med nominal som inte kunde ha uttryckts på annat sätt i äldre svenska, således 0,4 % av alla fall med preposition/partikel. Om vi bortser från Bond (se fotnot 23), har vi i Did, Val, Petri och Gyll 22 fall av 23 450, d.v.s. knappt 0,1 %. Då den totala andelen fall är så litet är det givetvis omöjligt att säga något säkert om förändringar, men

²⁵ Den enda texten från tiden efter 1450 som helt saknar prepositionsstrandning är Bond. Den är skriven av Peder Månsson och avviker från de andra även på andra sätt, framför allt genom att den i stort sett använder det fornsvenska kasussystemet tämligen konsekvent. Det är möjligt att detta enbart är ett skriftspråksfenomen; vi vet att personer med anknytning till Vadstena kloster använde kasussystemet en bra bit in på 1500-talet. Det kan dock också vara så att Peder Månssons egen dialekt återspeglas i texten. Han har även andra dialektala drag i sitt språk. T.ex. har han ofta det nordsvenska systemet med efterställda possessivpronomen och suffigerad artikel: *huset mitt*. Den äldre fsv. konstruktionen *hus mitt* saknar han däremot. Hans samtida har alltid framförställt possessivpronomen.

materialet antyder en ökning i Horn (som har 0,4%, liksom Kallocain).

Sammanfattningsvis ser vi att säkra belägg på flyttning av nominal rektion saknas under 1200- och 1300-talen. I Tröst börjar det dyka upp belägg, och vi finner exempel på prepositionssträndning med nominal rektion i de flesta texter efter 1450.

5. Relativisering

Relativsatser med strandad preposition är ganska vanliga i hela det fornsvenska materialet. Kom ihåg att relativisering här enbart innefattar relativsatser utan hv-led. Från äldsta tid fram till idag kan prepositionen strandas om relativsatsen saknar hv-led. Detta gäller oavsett vilken relativmarkör som används. Här följer några exempel med olika relativmarkörer.

(42) utelämnad relativmarkör:

then lother mathias valdis **mz** / var ei annat / än et gudhlikt lius
(Bil 243)

kring um thän stadhin the varo **ut i** (Jär nr 138)

fik honom een kamera han skulde blifwa **vth j** (Tröst 43)

alt thet han hade **med** at fara (Petri 217)

(43) *ær* som relativmarkör:

þæt hetir. e aldragötæ þing **ær** laghmaþer **ær . a** (ÄVgL Rl 3)

fyrsti **ær** kirkiu balkær. **ær** man skal [sial] sinæ **mædh** giömæ (UL
Företal)

(44) *ther* som relativmarkör:

annat budordh **ther** køtit haffde pino **aff** (Mos 143)

Visselika han **ær** the snille **ther** al snille **ær aff** (Birg 1: 275)

Oc han bar then pungen **ther** pæningane waro **vth j** (Tröst 66)

halm æller hö **thær** the kwnna byggia sigh boo **aff** (Bond 136)

(45) *som* som relativmarkör:

viþ ena fula synd **som** mäniskio natura var smittap **mäþ** (Bu 64)

som ligghir j them thrækkenom **som** han **ær** fødhir j (Birg 1: 329)

Æn hans swikfulle oc hærinslike brodher **som** før war **aff** sakt
(Tröst 28)

ok kom i then skog . **som** hanum var **aff** sakt (Did 119)

andra männ [. . .] änn them, **som** han vore väl medh belåten (Gyll
367)

Någon gång finner man också relativt *at*, men detta är mycket ovanligt. Exemplet i (46) är det enda exempel jag hittat med prepositionssträndning. Wessén (1956: 244) ger bara ett exempel på att *at* kan vara relativmarkör, nämligen just exemplet i (46).

(46) swa at enkte var thz hws at ey laa nakor man dødhir j (Mos 240)

Vi finner också enstaka exempel med *then/thet* som relativmarkörer. Det är osäkert vilken analys dessa ska ges. Historiskt sett är de förstås efterställda demonstrativer, men detta är inget gängse fenomen under 1300-talet och senare.

(47) som honom war føre stol. thæn han war hardelika sathhir vppa
(Mos 252)
mz gudhlikom kærlek then han bygghir vtí (Birg 1: 260)

Denna typ är inte särskilt vanlig under fsv. tid, men blir vanligare i äldre nysv. (särkilt i Horn). Det andra exemplet i (47) antyder att relativt *then* inte kasusböjs alls, det är oböjt trots att korrelatet står i dativ, och prepositionen i bisatsen också skulle kräva dativ. Jag antar därför att *then* är en relativmarkör på samma sätt som *som*, *ther* och *ær*.

Sammanfattningsvis är relativisering med *som* eller utan relativmarkör gängse med prepositionssträndning under hela svenskans skrivna historia. De andra relativmarkörerna *þær*, *ær* används bara under begränsade perioder, men tillåter prepositionssträndning under den tid då de brukas.

6. Elliptiska konstruktioner

Av de elliptiska konstruktionerna har jag bara funnit tre i fornsvenskan, nämligen koordinationer, infinitivfraser och attributiva prepositionsfraser; *med*-fraser är belagda endast i Gyll. Nedan ges några exempel.

(48) *koordination*:
ok iohannes lät väl um han . ok læk mz ii handom (Bu 157)
at wærlidin ær vadelik oc draghir meer fran himmerike æn til
(Mos 347)
thz ma hon ey taka oc ey almoso aff gøra (Trøst 357)

tha tok hon eth swærd och slo honom iij slag **mæder** (Val 54)
at försambla folk, och komma nedh **med** (Petri 228)

(49) *infinitivfras:*

han hitte første manna harpo / oc orghor at leka **ij** (Mos 126)
thy at swa som likamen haffwir twa føthir at styra likamin **mz**
(Mos 174)

at thu grypир ey tørran gren at halda thik **vm** (Birg1 270)

hon ær faghir at see **vppa** (Birg1 66)

ok badh faa sik hälghodoma kar at göma the miölkina **ut i** (Jär nr
132)

Sidhan hon fan engin stadh at hwila sik **aa** (Trøst 287)

hon är altijdh bullersam och mödhosam at wara **vthi** (Petri 3)

(50) *med-fras:*

giordes och en vall och skantzborgar på medh stycken **uthi** (Gyll
363)

medh alla handa båtar, skutar och pråmar medh stycker **på** (Gyll
286)

ther som stycken på sattes, medh skantzborgar **före** (Gyll 363)

Elliptiska attributiva prepositioner tycks vara begränsade till lokala och temporala prepositioner, ungefär som i nusvenskan.

(51) *attributiv prepositionsfras:*

Annan daghen **æptir** taladhe moyses til folkit (Mos 268)

oc all iordhin **om kring** skulde blifwa thør (Tröst 151)

Sammanfattningsvis kan prepositionen stå utan rektion i koordinationer, infinitivfraser och attributiva prepositionsfraser under hela svenskans skrivna historia. *Med*-fraser med strandad preposition är belagda först vid mitten av 1600-talet.

7. Sammanfattning av undersökningen

Jag har indelat mitt material i fyra olika typer. I två av dessa tycks möjligheterna till prepositionsstrandning vara oförändrade från våra äldsta källor till idag. Vid relativisering (utan hv-led) och i elliptiska konstruktioner finner vi preposition utan rektion under hela svenskans skrivna historia. En av de elliptiska konstruktionerna, nämligen *med*-fraser med strandad preposition, verkar vara en äldre nysvensk novation, som är belagd först vid mitten av 1600-talet.

När det gäller R-pronomen tycks dessa utgöra en kategori som kan stranda prepositionen under hela den tid de används som självständiga element i svenskan. En särskild förändring sker vid mitten av 1400-talet, då inanimat pronomen utan attribut ersätts med R-pronomen; *fore thy* ersätts alltså konsekvent med *ther fore*. Under 1600-talet finns det tydliga tecken på att R-pronomen börjar förlora sin självständiga ställning. Dessutom återkommer vid denna tid konstruktioner med preposition följt av *thet*, *thetta* eller *hvadh*.

Vid nominal rektion däremot är prepositionsstrandning mycket mera begränsad. Under fornsvensk tid fram till mitten av 1400-talet finner vi inga säkra belägg.

I de handböcker som jag citerade i avsnitt 1.2 ges också mycket få exempel på prepositionsstrandning från tiden före 1450. Falk-Torps äldre exempel kan tolkas som partiklar och Körners enda exempel är från vers (dessutom i rimställning). Det enda exempel som kan ses som prepositionsstrandning är det som Mikkelsen ger (han anger inte källan): *Qllum almúga var ausit moldu yfir*. Exemplet kan möjligen tolkas som en partikelkonstruktion med instrumental dativ, ungefär "Hela allmogen blev överöst med jord". Jag betraktar även detta exempel som osäkert.

I Tröst (från 1430-talet) dyker de två första beläggen på prepositionsstrandning med nominal rektion upp, och efter 1450 finner vi belägg i samtliga texter (utom i Bond). Slutsatsen måste bli att möjligheten att stranda prepositionen med nominal rektion introduceras vid mitten av 1400-talet. De upplysningar som vi får av Wessén och Körner om prepositionsstrandning bör vi alltså inte fästa så stort avseende vid. I stället visar min undersökning att fornsvenskan beter sig ungefär så som Mikkelsen (1911) och Falk-Torp (1900) beskriver de andra nordiska fornspråken (jfr avsnitt 1.2 ovan). Strandning är möjlig vid relativisering, ellips och med R-pronomen, men omöjlig med vanliga nominala led. Detta förhållande ändras under 1400-talet, då den senare typen börjar uppträda.²⁶

²⁶ Falk-Torps första mera troliga exempel på prepositionsstrandning är från 1500-talet, och vi kan alltså här ana en parallell utveckling i danskan/norskan.

8. Teoretisk diskussion

Jag har i mitt material visat på ett flertal språkförändringar. Två av dem berör R-pronomen, och dessa har jag för tillfället inte något teoretiskt intressant att säga om. De andra språkförändringarna berör prepositionssträndning med nominal rektion. Den introduceras vid mitten av 1400-talet för fulla nominalfraser och bisatser, medan den inte är belagd för pronomen förrän vid mitten av 1600-talet. Det finns i mitt material ett flertal tecken som tyder på att frånvaron av kasus är betydelsefullt för att prepositionssträndning ska kunna användas. I avsnitt 8.1 ger jag därför en kort beskrivning av bortfallet av kasusböjningen i fornsvenskan. I 8.2 diskuterar jag de samband jag ser mellan frånvaron av kasus och prepositionssträndning. I avsnitt 8.3 diskuterar jag de problem som hypotesen medför. I avsnitt 8.4 sammanfattar jag diskussionen.

8.1. Kasussystemets upplösning

Kasussystemet i fornsvenskan försvagas i flera steg. En grov indelning av sammanfallet, så som vi kan avläsa det i texterna, kan göras om vi säger att kasus faller i tre omgångar.

Den första förändringen inträffar **kring 1300**. Den innebär att ett antal självständiga pronomen mister distinktionen mellan ackusativ och dativ. Dels gäller det dativerna *mær*, *þær* och *sær* som ersätts av *mik*, *þik* och *sik*, dels liknande utjämningar hos *þænn*, *hvar/hvat* och *þænne*.

Vad beträffar substantiven försvinner genitivändelsen *-a(r)* i singular, och dativändelsen *-u/-o* i feminina o-stammar, och därmed blir i princip alla starka femininer oböjliga i singular. I vissa (centrala) dialekter försvinner *r*-ändelsen i plural, och därmed får i princip alla starka plurala substantiv samma form i nominativ och ackusativ (och i vissa fall genitiv). Ungefär samtidigt inskränks också genitivens domän kraftigt; icke-pronominella nominalfraser i genitiv försvinner efter verb, adjektiv och prepositioner samt i partitiva konstruktioner (se Delsing 1991); de ersätts framför allt med ackusativ eller prepositionsfras.

Attributiva element och den suffigerade bestämda artikeln behåller däremot i stort sett sina kasusdistinktioner. Adjektivändelserna *-ra* och *-ri* ersätts dock med *-a* och *-i*. De attributiva *þænn*, *hvar/hvat* och

bænne drabbas också av samma utjämningar som de likalydande självständiga pronomina.

Den andra förändringen inträffar vid **mitten av 1400-talet**, då i stort sett hela kasussystemet faller. De självständiga pronomen som tidigare upprätthöll distinktionen mellan akkusativ och dativ (*han* och *hon*) förlorar nu denna. Genitivformerna av pronomen som använts efter prepositioner ersätts nu också av den generaliserade oblika pronomenformen (gammal akkusativ eller gammal dativ).

På substantiv och attributiva element försvinner dativändelserna i stort sett helt. Genitiven förlorar kongruensböjningen (*ens gammals mans*) och den interna böjningen (*mansins*). Därmed återstår i stort sett bara det finala genitiv-s-et på nominalfrasens sista led, på samma sätt som idag.²⁷ Den speciella nominativändelsen *-er* på maskuliner (som varit vacklande under 1300-talet) försvinner nu också helt.

Endast i några fall har vi kvar en viss (om än inkonsekvent) skillnad mellan nominativ och oblik form. Dels gäller det de svaga maskulinerna och femininerna i singular. Dels gäller det possessivpronomen samt obestämd och bestämd (suffigerad) artikel. Dessa skiljer i femininum singular någorlunda konsekvent mellan en nominativ utan ändelse och en oblik form med vokal (*min – mina/mine/minne, boken – bokena/bokene/bokenne*). De gamla dativformerna på possessivpronomen och artiklar används också i någon utsträckning i maskulinum singular, särskilt som indirekt objekt och i konstruktionstypen *stadhenom til gagn*. Efter preposition och enkla transitiva verb är de däremot mycket ovanliga. Denna väldiga förlust av kasusändelser är tydlig för var och en som jämför t.ex. Tröst med Val eller Did.

Den tredje förändringen sker i **mitten av 1600-talet**, då de sista resterna av kasussystemet försvinner på substantivet och dess attribut. De fåtaliga dativerna och distinktionen mellan nominativ och oblik form på svaga substantiv och pronomen i femininum försvinner nu helt. Endast vissa personliga pronomen upprätthåller distinktionen mellan nominativ och oblik form. Det är möjligt att denna sista ändring är mindre plötslig än de två tidigare, och att det snarast är en fråga om att de resterande formerna sakta ebbar ut.

Som synes är tidpunkterna för de tre förändringarna ungefär desamma som de jag redovisade för prepositionssyntaxen i inledningen av avsnitt 2. Huruvida detta är betydelsefullt i alla delar vet jag

²⁷ I Delsing (1991) visar jag att de första gruppgenitiverna också uppträder vid mitten av 1400-talet och att vi därmed kan säga att genitiv som kasus är försvunnet. Det finala genitiv-s-et kan nu alltså ses som ett självständigt syntaktiskt element.

inte, men jag ska här argumentera för att de förändringar som sker i prepositionssyntaxen och kasussystemet under 1400-talet är förbundna med varandra.

8.2. Kasus och prepositionsstrandning

Det material som jag har presenterat i denna uppsats antyder på flera sätt att frånvaron av kasus är betydelsefullt för möjligheterna till prepositionsstrandning.

För det första finner vi i fsv. (före 1450) en klar skillnad mellan kasusböjda (nominala) rektioner och icke kasusböjda (adverbiella) rektioner. R-pronomen kan stranda prepositionen, medan kasusböjda nominalfraser inte kan det.

För det andra finner vi i fornsvenskans relativsatser en liknande skillnad. I sådana kan de icke-kasusböjda relativmarkörerna (*som*, *ther*, *ær*) stranda prepositionen, medan det kasusböjda *hulkin* inte kan det.

För det tredje introduceras möjligheten att stranda prepositionen vid nominal rektion samtidigt som kasussystemet faller samman, d.v.s. vid mitten av 1400-talet.

För det fjärde visar även de konkreta fallen av prepositionsstrandning som är belagda att den nominala rektionen inte får vara kasusböjd. I en text som Tröst finner vi ett i stort sett bevarat kasussystem. Endast i undantagsfall har ackusativ fått ersätta dativ. Båda prepositionsstrandningarna från Tröst tillhör dock denna lilla grupp av undantag. Även i senare texter är speciella kasusändelser möjliga alternativ, men de förekommer aldrig i prepositionsstrandningar.

Vi har alltså både indicier från olika konstruktionstyper och kronologiska indicier som tyder på ett samband mellan frånvaron av kasus och prepositionsstrandning. Även i andra språk kan vi finna denna korrelation. Bland annat rör det sig om vissa språk/konstruktioner som måste använda en grundform eller ett omärkt kasus då prepositionen strandas.

Det första språket av denna typ är Överkalixmålet. Enligt Pihl (1970) tar ett flertal prepositioner fortfarande dativ, men de kan uppenbarligen också stå med grundform. På sidan 552 skriver Pihl om överkalixmålet (ökm.):

Liksom i rspr. står i ökm. prepositionen i de flesta fall före rektionen [...], och styr då i vanlig ordning kasus (oftast dat.). Men ökm. har (liksom rspr.) även meningsbildningar av typen [...] 'skidvindningen

(eg. andresölet) sätter man foten i'. D.v.s. rektionen står i satsens spets och prep. sist i satsen. [---]. *I dylik efterställning styr prep. icke kasus* [min kursivering].²⁸

Pihl ger sedan en rad exempel på prepositionssträndningar där rektionen står i grundform, som kontrasteras mot icke strandade prepositioner där rektionen står i dativ.

Ett liknande fenomen finner vi i färöiska. I färöiskt talspråk byts dativ ut mot ackusativ om prepositionen strandas. Detta tycks vara nödvändigt med hela nominalfraser och många pronomen (*tað, hvat, hesin*), men inte med personliga pronomen. (Lockwood 1955, Jögván i Lon, personlig korrespondens).²⁹

- (52) Høvundin hevur ábyrgdina av **navngivnum greinum**
Navngivnar greinar hevur høvundin ábyrgdina av ...
 hann doyði ikki av **tí/*tað**
Tað/?/?**Tí** doyði han ikki av ...
- (53) Eg havi ikki ábyrgdina av **henni/*hana**
Henni/Hana havi eg ikki ábyrgdina av

Det ska dock påpekas att skriftspråksnormen kräver bibehållen dativ även vid prepositionssträndning.

Också i engelskan kan vi finna ett likartat fenomen. Här är frågeordet *who* i talspråk normalt oböjligt, men objektsformen *whom* används i skriftspråket. De flesta engelsktalande har dock känsla för distinktionen. De kan alternativt använda *whom* när rektionen står kvar i prepositionsfrasen, men inte då prepositionen är strandad (Lynn Santelmann, personlig korrespondens).

- (54) John sent the letter to who?
 John sent the letter to whom? (skriftspråklig)
- (55) To who did John send the letter?
 To whom did John send the letter (skriftspråklig)
- (56) Who did John send the letter to?
 *Whom did John send the letter to?

²⁸ Av typografiska skäl har Pihls landmålsnotation utelämnats. För exempel se Pihl 1970: 552 ff.

²⁹ I vissa konstruktioner tycks det personliga pronomenet inte kunna få ackusativ alls. Det är oklart för mig vilken den avgörande skillnaden är mellan exemplet i (i) och det i (53) ovan.

(i) vit kunnu ikki bera yvir við honum/*han
 honum/*han kunnu vit ikki bera yvir við

Ett fjärde indicium på att prepositionsstrandning är inkompatibel med kasus finner vi i engelskans historia. I engelska uppträder prepositionsstrandning, med flyttning av nominal rektion till fundamentet först under 1200- och 1300-talen (Demske-Neumann 1994). Denna introduktion tycks vara samtidig med samman- och bortfallet av kasus i medelengelskan. Detta förläggs av Baugh-Cable (1978) till tidig medelengelsk tid (ca 1150–1350).

Ett femte indicium på det samband jag argumenterar för är att alla språk som har R-pronomen (samtliga de germanska fornspråken och modern holländska) kan stranda prepositionen om rektionen är ett R-pronomen, d.v.s. en icke kasusmärkt rektion.

Rent preteoretiskt innebär förlusten av kasus att prepositionerna blir mera lika verben, och man kan därför tänka sig att rektionerna för språkanvändaren kan likställas med objekten, som ju alltid har kunnat flyttas bort från sin styrare. Verbens och prepositionernas komplement har nu ingen särskiljande form och de intar samma position i förhållande till det styrande ledet. I detta sammanhang är förmodligen även ordföljden viktig, d.v.s. att verb och prepositioner bör styra åt samma håll för att likheten mellan styrarna ska uppstå.³⁰ Med andra ord är det förmodligen ingen slump att alla de språk som kan stranda prepositioner är VO-språk med *prepositioner*.

Hypotesen om ett samband mellan prepositionsstrandning och frånvaron av kasus får starkt stöd av de indicier jag pekat på ovan, men den möter också vissa problem. Utan att göra anspråk på att kunna lösa problemen ska jag i nästa avsnitt kort diskutera dem. Det gäller för det första det faktum att de moderna språk som tillåter prepositionsstrandning också gör det med kasusmärkta pronomen. Det gäller för det andra isländskan, som trots sitt rika kasussystem och VO-ordföljd kan stranda prepositioner med såväl pronomen som fulla nominalfraser.³¹ Till sist är det också ett problem att andra kasuslösa språk (som t.ex. holländska och de moderna romanska språken) inte kan stranda prepositionen.

³⁰ Denna idé har utförligt utvecklats av Henk van Riemsdijk (1978) och följs av många.

³¹ Jiddisch är i många avseenden som isländska. Det har både kasusböjning och VO-ordföljd, men här är prepositionsstrandning inte möjlig (Beatrice Santorini, personlig korrespondens). Jiddish stöder således hypotesen att både ordföljden och morfologin är betydelsefulla för möjligheterna till prepositionsstrandning.

8.3. Kvarstående problem

Hypotesen att prepositionssträndning inte är kompatibel med kasus möter alltså tre mera specifika problem. Det första av dem gäller personliga pronomen i de fastlandsskandinaviska språken och engelska. Dessa personliga pronomen kan trots att de har en specifik objektsform stranda prepositionen.³² Vi kan lägga märke till att personliga pronomen inte är belagda med strändning förrän i den yngsta texten (Horn, från 1657), se exemplen i (41), alltså drygt två hundra år efter det att de första nominalfraserna dyker upp i prepositionssträndningar. Således betar sig fsv. och äldre nsv. som vi skulle förvänta oss, fram till mitten av 1600-talet, d.v.s. strändning med kasusmärkta led är inte möjlig. Efter denna tid händer dock uppenbarligen något. Möjligen omtolkas personliga pronomen som en speciell kategori. De har ju även i andra fall en syntax som skiljer dem från vanliga nominalfraser, så t.ex. vid så kallat *objektsskifte*, d.v.s. huvudsatser utan hjälpverb, där objektspronomen (men inte andra objekt) kan stå före satsadverbialt, se t.ex. Holmberg (1986) eller Josefsson (1992).

(57) Jag tror honom inte

*Jag tror Johan/läraren inte

Möjligen är det också av betydelse att pronomen inte *böjs* i kasus som andra nomen utan att de olika formerna kan ha olika stammar (*jag-mig, vi-oss* etc.). Det är också möjligt att förändringen av pronomenas beteende i prepositionssträndningar är relaterad till återkomsten av inanimata neutrala pronomen efter preposition, d.v.s. P + *thet* etc., vilket tycks vara en samtidig förändring.

Det andra problemet berör isländskan, som ju fullständigt verkar ignorera min hypotes. Jag har undersökt en del isländska texter från 1600-talet och inte funnit några prepositionssträndningar. Materialet är dock ganska litet och jag ska inte dra några slutsatser av det. Det isländska kasussystemet är speciellt i många avseenden; isländskan har till exempel oblika subjekt som syntaktiskt fungerar som subjekt, men som har dativ (eller någon gång genitiv eller ackusativ).³³

³² Samma problem gäller i princip för färöiskan i de fall då man behåller dativen, se (52) ovan.

³³ Det har med en rad test kunnat påvisas att denna typ av oblika led syntaktiskt är subjekt. Se t.ex. Sigurdsson 1989.

- (58) Mér likar hestarnir
Hönum er kalt

Denna typ av subjekt är ovanlig i ett typologiskt perspektiv. Det tycks alltså som om isländskans kasus är exceptionellt. Vi kan också se att isländska utbyggda nominalfraser (med kasusböjning) uppför sig likadant som svenska pronomen vid objektsskifte (jfr (57) ovan).

- (59) Friða sá Jón / kennaran ekki

Dessa konstruktioner visar att isländskans kasus är speciellt och delvis har samma egenskaper som pronominellt kasus i t.ex. de fastlandskandinaviska språken. I viss mån tycks isländskan under 1500-, 1600- och 1700-talen genomgå den utveckling som vi finner i svenskan under medeltiden; possessivpronomen är normalt framförställda (i motsats till i både fornisländska och modern isländska), och det finns ansatser till obestämd artikel. Jag kan inte här göra annat än peka på att något som förändrar rollen hos kasus i isländskan tycks ske någon gång under dessa sekler. En undersökning av hur dessa förändringar samspelar med framväxten av prepositionsstrandning vore av stort intresse.

Det tredje problemet rör de många kasuslösa språk som saknar prepositionsstrandning. De mest näraliggande exemplen är holländska och de romanska språken. För holländskan brukar man mena att detta språks underliggande OV-ordföljd är avgörande; språk som inte har samma styrningsriktning på verb och prepositioner tillåter inte prepositionsstrandning (jfr diskussionen ovan).

Vad beträffar de romanska språken har det tidigare påpekats (Kayne 1984: 116 ff.) att en viktig skillnad mot de germanska språken är att de har två oblika kasusformer hos sina personliga pronomen, nämligen akkusativ och dativ (fra. *le-lui*). Dativformen används konsekvent vid preposition, medan akkusativen normalt används vid verb. Arbetsfördelningen mellan verb och prepositioner blir därmed tydlig i sådana språk och det är därför svårt att likställa rektionen med objektet.

8.4. Sammanfattning av den teoretiska diskussionen

Jag har argumenterat för att prepositionsstrandning är intimt förknippad med frånvaron av kasus. Jag har påvisat att det i fsv. och feng. föreligger ett kronologiskt samband mellan uppkomsten av preposi-

tionsstrandning med nominala rektioner och bortfallet av kasus. Jag har dessutom visat att det konsekvent finns en skillnad mellan sådana rektioner som kasusböjs och sådana som saknar kasus, såsom relativmarkörer och R-pronomen (detta tycks vara fallet både i fornsvenska och fornengelska). Även i de enskilda texter som helt eller delvis använder det fornsvenska kasussystemet har jag kunnat visa att just fallen med prepositionsstrandning saknar kasusmarkörer på rektionen. Vidare har jag kunnat visa på tre språk (överkalixmål, färöiska och engelska), där prepositionsstrandning inte är kompatibel med synliga kasusändelser.

Hypotesen möter framför allt tre problem. Jag har kortfattat diskuterat i vilken riktning man skulle kunna gå, för att se om inte pronominellt (och isländskt) kasus har andra egenskaper än vanligt substantiviskt kasus.

9. Sammanfattning

Jag har i denna uppsats redovisat en undersökning av prepositionsstrandning i fornsvenskan och äldre nysvenskan. Jag har kunnat visa att prepositionsstrandning förekommer under hela perioden i relativsatser (utan hv-led) och i vissa elliptiska konstruktioner. Dessutom kan den speciella typ av adverbliella rektioner som finns fram till 1600-talet (R-pronomen) stranda prepositionen. Däremot kan i fornsvenskan nominala rektioner inte stranda den.

Vi finner två tidpunkter då språket förändras. Vid mitten av 1400-talet uppträder de första fallen av prepositionsstrandningar med nominal rektion. Dessutom försvinner inanimata neutrala pronomen efter preposition och ersätts konsekvent med R-pronomen. Vid mitten av 1600-talet verkar R-pronomen försvinna som självständiga element, och samtidigt verkar inanimata neutrala pronomen åter uppträda efter preposition. Dessutom finner vi nu de första beläggen på strandning med personliga pronomen som rektion.

Jag har argumenterat för att den första förändringen, som är samtidig med det stora kasussammanfallet i fornsvenska, är relaterad till kasus. Jag har framfört en rad empiriska stöd för att prepositionsstrandning är möjlig endast i språk och konstruktioner som saknar kasus. Jag menar att den grundläggande förutsättningen för prepositionsstrandning är att rektioner och objekt ska vara strukturellt och morfologiskt identiska. Jag har pekat på att kasusbortfallet gör rektio-

ner och objekt mera lika. De språk som har samma styrningsriktning för verb och prepositioner har ytterligare en likhet mellan dessa kategorier.

Litteratur

- Baugh, A. C. & Cable, Th. 1978: *A History of the English language*. 3rd edition. Routledge & Kegan Paul, London, Henley & Boston.
- Bennis, H. 1986: *Gaps and Dummies*. Foris, Dordrecht.
- Delsing, L.-O. 1991: "Om genitivens utveckling i fornsvenskan". *Studier i svensk språkhistoria* 2, s. 12–30. Malmgren, S.-G. & Ralph, B. (ed.), *Nordistica Gothoburgensia* 14, Göteborg.
- Demske-Neumann, U. 1994: "Is there an Instance of Preposition Stranding in Old English". *Papers from the Thirteenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society* (=CLS 30–1). University of Chicago, Chicago.
- Falk, H. & Torp, A. 1900: *Dansk-Norskens syntax*. Aschehoug, Kristiania [Oslo].
- Hansen, E., Mundal, E. & Skadberg, K. 1975: *Norrøn Grammatikk*. Universitetsforlaget, Oslo–Bergen–Tromsø.
- Holmberg, A. 1986: *Word Order and Syntactic Features in the Scandinavian Languages and English*. Institutionen för lingvistik, Stockholm.
- Hornstein, N. & Weinberger, A. 1981: "Case Theory and Preposition Stranding". *Linguistic Inquiry* 12, s. 55–91.
- Iversen, R. 1972: *Norrøn grammatikk*. 7. utgåve. Aschehoug, Oslo.
- Josefsson, G. 1992: "Object Shift and Weak Pronominals in Swedish". *Working Papers in Scandinavian Syntax* 49, s. 59–94. Institutionen för nordiska språk, Lund.
- Kayne, R. 1984: *Connectedness and binary branching*. Foris, Dordrecht.
- Körner, R. 1948: *Studier över syntaktisk nybildning i svenskan*. Gleerupska universitetsbokhandeln, Lund.
- Leirbukt, O. 1994: Über Setzung und Nichtsetzung des Korrelats bei Relativsätzen mit *wer* im heutigen Deutsch. Ms., Universitetet i Tromsø.
- Ljunggren, K. G. 1932: *Studier över förhållandet mellan verbalpartikel och verb i fornsvenskan*. Gleerupska universitetsbokhandeln, Lund.
- Mikkelsen, K. 1975: *Dansk ordföljningslära*. Omtryck av 1911 års utgåva. Hans Reitzels forlag, København.
- Nygaard, M. 1906: *Norrøn Syntax*. Aschehoug, Oslo.
- Pihl, G. 1970: *Prepositioner och adverb i Överkalixmålet*. Skrifter utgivna genom landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Serie A:14. Lundequistska bokhandeln, Uppsala – Munksgaard, København.
- Platzack, C. 1974: "An exception to the Complex NP Constraint". Ö. Dahl (utg.), *Papers from the first Scandinavian Conference of Linguistics*. Göteborgs universitet, Göteborg.

- Platzack, C. 1986: "Diderichsens positionsschema och generativ transformationsgrammatik". *Nydanske studier & Allmen kommunikationsteori* 16-17, s. 161-170.
- Reinhammar, M. 1993: "Levande språkhistoria". *Studier i svensk språkhistoria* 3. *Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 34, s. 183-191.
- Riemsdijk, H. van. 1978: *A Case study in Syntactic Markedness*. Foris, Dordrecht.
- Sigurdsson, H. Á. 1989: *Verbal Syntax and Case in Icelandic*. Institutionen för nordiska språk, Lund.
- Takami, K. 1992: *Preposition stranding. From Syntactic to Functional Analyses*. Mouton de Gruyter, Berlin-New York.
- Teleman, U. 1974: *Manual för grammatisk beskrivning av talad och skriven svenska*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie C. Nr 6.
- Wende, 1916: *Über die nachgestellten Präpositionen im Angelsächsischen*. Mayer & Müller, Berlin.
- Wessén, E. 1965: *Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax*. 2:a uppl. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Ordbildningens gränser: om *are*-avledningar i svenskan

Ett av svenskans mest produktiva sätt att bilda substantiv av verb utgör *are*-avledningen: typen *snickare, tänkare, flugsnappare*. Suffixet *-are* är en samgermansk avledningsändelse med latinskt ursprung.¹ I norskan och danskan — liksom i engelskan, tyskan och holländskan — har suffixet formen *-er*; i isländskan har det formen *-ari*. Bildningstypen nådde de nordiska språken via de sydgermanska språken och finns representerad redan i fornspråken (Wessén 1958: 104 f.). Den prototypiska betydelsen hos *are(er)*-avledningar är gemensam: det avledda nominalet betecknar utövaren av den verksamhet som uttrycks i basverbet.

Ytligt sett verkar det råda olika typer av restriktioner på bildandet av *are(er)*-avledningar i de olika språken. I allmänhet kan emellertid basverbet karakteriseras som icke-ergativt och agentivt. På grund av det gemensamma ursprunget och den gemensamma grundbetydelsen hos avledningarna antar jag, som en arbetshypotes, att det finns en generell restriktion på denna bildning som är giltig för såväl engelskan, tyskan och holländskan som för de nordiska språken. I den här artikeln begränsar jag mig dock till en beskrivning av bildningsrestriktionerna för svenska *are*-avledningar. Min hypotes är att detta samgermanska suffix betecknar subjektet till det verb som utgör basen i avledningen.² Mer specifikt antar jag att *are*-avledningar är resultatet av en produktiv ordbildningsprocess som involverar affixering av ett morfem, *-are*, vars innehåll kan beskrivas som [+ logiskt subjekt].

¹ Det anses allmänt att det germanska suffixet *-aria* utgör ett lån från latinets *-arius*. Suffixet användes ursprungligen för att bilda personbeteckningar av substantiviska grundord (jfr fsv. *domare* till *domber*, *klokkare* till *klokka* (Olson 1916: 37 ff., Wessén 1958: 104 f.).

² Se Booij (1986) som föreslår en liknande beskrivning för de holländska *er*-avledningarna.

Bildningsrestriktionerna antas innefatta två delar. Den ena delen innebär att den enda strikt grammatiska restriktion som finns för bildandet av *are*-avledningar är att det s.k. basverbet har ett subjekt med en semantisk roll i sin argumentram. Det faktum att *are*-avledningar oftast är agentiva innebär inte att ett agentivt basverb är en förutsättning för avledningen. Sambandet mellan agentivitet och *are*-avledningar förklaras av den generella koppling som finns mellan en semantisk agentroll och det logiska subjektet.

För att morfemet *-are* skall kunna realisera sin betydelse måste emellertid den verksamhet som uttrycks i basverbet specificeras så att bäraren av verksamheten blir tillräckligt *kognitivt* eller *kulturellt framträdande*,³ d.v.s. kan urskiljas som en specifik individ i en viss, större mängd, jfr #*sovare*,⁴ men *sjusovare*; #*ätare*, men *storätare*, *människoätare*. — Detta är den andra delen av bildningsrestriktionerna.

Sammantagna innebär dessa båda hypoteser att bildandet av *are*-avledningar kan sägas höra till syntaxen *utan* att bildningen för den skull fullständigt kan beskrivas i syntaktiska termer.

I det följande kommer jag först att redogöra för *are*-suffixets betydelse och produktivitet (avsnitt 1). På basis av dessa empiriska fakta, och med utblickar åt beskrivningar av analoga avledningar i andra germanska språk, formulerar jag i avsnitt 2 bildningsrestriktionerna för de svenska *are*-avledningarna. I avsnitt 3 förklarar jag med hjälp av prototyp teorin den polysema strukturen hos betydelseskategorin *-are*. Avsnitt 4 är en sammanfattning och diskussion.

1. Betydelse och produktivitet

Svenska forskare uttalar sig i mer eller mindre generella ordalag beträffande betydelsen hos *are*-avledningarna. Noreen hänför *are*-bildningarna till gruppen aktionella konkreter vilka allmänt betecknar "representanter för ett förehavande" (1904: 333). Suffixet *-are* betraktar han som det specifika uttrycksmedlet för att benämna representanter för "ett mera regelbundet förehavande", de s.k. aktorala konkreterna (1904: 337), även om suffixet också i många fall används för att beteckna ett tillfälligt förehavande (1904: 334 f.). *Are*-bildningarna avser i regel personer, men bland *are*-avledningarna finns också sakord

³ Jfr Bybee 1985: 13 f.

⁴ Här och i fortsättningen används tecknet # för att markera att bildningen inte har realiserats i svenskan, trots att den grammatiskt sett är korrekt.

och djurbenämningar, jfr *behållare*, *liggare*; *flugsnappare*, *gnagare*. I Noreens efterföljd konstaterar bl.a. Lilie (1921), Söderbergh (1964), Teleman (1970) och Thorell (1981) i stort sett samma sak, nämligen att *are*-avledningarna betecknar utövare av verksamhet: personer, djur eller föremål. När avledningen är personbetecknande utgör den ofta en yrkesbeteckning. Som sakbeteckning har *are*-avledningen ofta instrumental betydelse (*öppnare*, *mattpiskare*).

Även om *are*-suffixet utgör det typiska uttrycksmedlet för agentiv eller instrumental betydelse så är det ingalunda begränsat till dessa funktioner. Det är, som Lilie (1921: 38–43) påpekar, framför allt de *are*-avledningar som hör samman med en verbalstam (vilka är vanligast förekommande) som har agentiv betydelse, t.ex. *avsändare*, *strejkbrytare*, medan avledningar som kan ansluta till såväl en verbal- som en nominalstam, t.ex. *skränare*, *drömmare*, *tvivlare*, ofta kan ha såväl agentiv som virtuell betydelse, d.v.s. ange egenskap eller tendens. Vidare kan *are*-orden beteckna nationalitet, hemvist, ideologi, grupptillhörighet eller liknande, jfr *italienare*, *göteborgare*; *swedenborgare*, *vpk-are*. Det finns också exempel på abstrakta *are*-avledningar med resultativ betydelse, t.ex. *avstickare*, *trevare*, *insändare*, och slutligen finns det ett fåtal kausativa bildningar, som *snyftare*, *rysare*.

Som bas för *are*-avledningar fungerar idag oftast verb, i huvudsak s.k. *a*-verb (verbstam + infinitiv-*a*); verb som slutar på annan vokal respektive verb på *-era* avleds vanligen inte med *-are* (dock t.ex. *programmerare*, *tatuerare* (Söderbergh 1964: 41)). Basen för en *are*-avledning kan också vara ett verbaluttryck bestående av verb + objekt/adverbial, jfr *bilförsäljare*, *väskryckare*, *uteliggare*, *TV-tittare*, *fortkörare*. Den här typen av avledningar går ofta under benämningen avledda sammansättningar (Söderbergh 1964: 65, Thorell 1981: 83). Slutligen bildas *are*-avledningar produktivt också till substantiv (*heltidare*, *egna-hemmare*),⁵ även om verbala grundord är vanligare idag.

Beträffande produktiviteten hos avledningstypen konstaterar t.ex. Wessén (1958) att *-are* är det normala medlet för att bilda personord: *-are*-orden kan, menar han, "i viss mån" betraktas som en böjningsform av verbet, eftersom sådana ord "vid behov kan bildas till de flesta nysvenska verb" (s. 107). Den uppfattningen har han av allt att döma från Noreen (1904: 337) där det heter apropå de aktoral konkreta: "Och då bildningar på *-(a)re* förekomma eller åtminstone otvunget kunna bildas till de flesta nysvenska verber, så måste denna morfo-

⁵ Söderbergh 1964: 65 f.

logiska typ betraktas som en böjningsform — aktoral gerent — af det nysvenska verbet." Går vi ännu längre tillbaka i tiden så kan vi redan år 1800 läsa i Stockholmsposten: "Det är bekant huruledes alla våra Verba activa hafwa den egenskap at endast genom tilläggnig av ett kort *re* förwandla sig till Substantiva Agenter. Classen af sådana ord är ganska talrik, emedan så många Verba som finnas, så många dylika Substantiv tillskapas genom den korta tillsatsen *are* ..." (citerat från Lilie 1921: 128 f.). Att produktiviteten inte är riktigt så generell visar dock Lilie (1921); i själva verket, menar han "så torde de agentiallösa verben vara drygt tre gånger talrikare än de, som bilda n. ag." (s. 129).

Svenska grammatikors mer eller mindre generella karakterisering av *are*-suffixets betydelse som "utövare av verksamhet" eller, mer specifikt, som agens eller instrument, antyder att det verb som ligger till grund för avledningen måste vara aktivt och, åtminstone kunna tolkas, agentivt. Den inventering av bildningsrestriktionerna för *are*-avledningar som görs i Lilie 1921 visar att restriktionerna är såväl syntaktiska och semantiska som morfologiska. Men gränsen mellan en absolut restriktion och en tendens att inte avledas med *-are* är glidande. Ett absolut hinder för bildandet av *are*-avledningar tycks utgöras av opersonliga verb, d.v.s. verb som inte förbinds med någon tanke på ett subjekt, jfr *gälla, hända, ske, gagna, smärta, innebära, tillkomma, åligga, åvila, tillstöta, vidkomma*. Beträffande den närbesläktade grupp av verb där subjektet ses som en obestämd kraft eller en sak är restriktionen mer eller mindre absolut, jfr *blixtra, åska, hagla, regna, snöa, blåsa, storma, brinna, flamma, glimma, glittra, glänsa, glöda, lysa; brusa, bubbla, eka; flöda, strömma, rinna, sippra, jäsa, ryka; gränsa, vetta, slutta, förflyta, förlöpa; dofta, lukta; värka, mola, svida; kosta, passa*. Andra typer av verb kan endast med svårighet avledas med *-are*; så t.ex. reflexiva verb, passiva deponens, inkoativa verb och partikelkonstruktioner (*bjuda till, falla omkull*). Den senare typen, liksom reflexiverna, utgörs ju av flerordskombinationer och kan därför av rent syntaktiska skäl tänkas vara obenägen att avledas till ett substantiv (*förälska sig: *förälskare, men älska: älskare*). Beträffande passiva deponens (*artas, flockas*) och inkoativa verb (*blekna, tillfriskna, gulna*) ligger orsaken snarare i den passiva betydelsen hos dessa båda verbtyper, enligt Lilie. Också momentana verb tycks av semantiska skäl ha svårt att avledas med *-are*, just därför att *are*-avledningen "i regel (men med många undantag) beteckna den, som utövar en mera varaktig verksamhet" (s. 150). Men det finns också många verb med

"mera allmän betydelse" som inte heller kan avledas med *-are*, t.ex. *vara*, *bliva*, vilket Lilie förklarar med att en sådan bildning helt enkelt skulle bli otydlig och svårbegriplig.

Morfologiska hinder tycks däremot föreligga vid verb på *-era* respektive verb på annan vokal än *-a* (*le*, *se*, *ske*; *bo*, *glo* etc.). Den förra verbtypen har allmänt ansetts motstå *are*-avledningar p.g.a. den främmande verbstammen,⁶ medan den senare typen helt enkelt saknar det infinitiv-*a* som vanligen utmärker bas verbet till en *are*-avledning.

Slutligen finns det restriktioner på *are*-avledningen som återfinns inom alla typer av ordbildning, nämligen att en *are*-avledning knappast nybildas om en nomina agentis av en annan typ redan finns, jfr #*ärvare* men *arvinge*, #*kämpare* men *kämpe*.

Av Lilies genomgång framgår att villkoren för *are*-avledningen inte kan beskrivas som enbart semantiska, syntaktiska eller morfologiska. Möjligheten för ett verb att avledas med *-are* är beroende av såväl innehåll som av syntaktiska och morfologiska egenskaper. Det finns dessutom semantiska restriktioner på *are*-avledningen som inte kan formuleras som krav på en specifik grupp av verb. För att en *are*-avledning skall bildas (användas) måste den vara tillräckligt utpekande och tydlig för att vara meningsfull. Detta krav kan antas gälla för all ordbildning.

I det följande avsnittet skall jag presentera en beskrivning av bildningsrestriktionerna för *are*-avledningen som förklarar de olika, mer eller mindre absoluta, semantiska hinder som Lilie redogör för. Jag utgår ifrån att de primära restriktionerna är semantiska och funktionella. (De ovan angivna syntaktiska och morfologiska restriktionerna är sekundära och arbiträra såtillvida att de inte är avhängiga av avledningssuffixets betydelse och funktion.) Hypotesen är att restriktionerna inte kan ges en enbart grammatisk formulering utan även måste involvera generella kognitiva/kommunikativa egenskaper.

2. Bildningsrestriktioner

Som framgår av genomgången ovan har svenska forskare snarare betonat allmängiltigheten i produktiviteten än restriktionerna på *are*-avledningar. Några explanativa försök att beskriva bildningsrestrik-

⁶ Verb på *-era* representerar en romansk verbavledningstyp som i sin tur bildar nomina agentis med de romanska avledningssuffixen *-ent*, *-ant*, *-ör*, *-ator*, *-är* etc. (Noreen 1904: 335 ff.).

tionerna har knappast gjorts. Sådana försök har däremot gjorts inom närliggande språk, som holländska, tyska och norska (jfr Booij 1986, 1988; Fanselow 1988; Lødrup 1987). I min beskrivning av svenska *are*-avledningar tar jag de specifika förslagen för de analoga bildningarna i holländska, tyska och, framför allt, norska som utgångspunkt. I det första delavsnittet formulerar jag de grammatiska restriktionerna för *are*-avledningen, i det andra diskuterar jag de kognitiva/kommunikativa villkor som dessutom gäller för att en potentiell bildning skall realiseras.

2.1. Grammatisk restriktion: hypotesen om det semantiska subjektet

De syntaktiska respektive morfologiska hinderna för avledning med *-are* kan ges en någorlunda precis beskrivning: flerordskonstruktioner, t.ex. reflexiva verb, liksom verb som slutar på *-era* respektive verb på annan vokal än *-a* avleds vanligen inte med *-are*. De semantiska restriktionerna är inte lika entydiga. Svårigheten för opersonliga verb, respektive verb med passiv betydelse, att avledas med *-are* antyder att basverbet till en *are*-avledning måste ha ett subjekt som har en semantiskt *aktiv* roll. Detta antagande stämmer väl med beskrivningen av holländska, tyska och norska *er*-avledningar. För alla tre språken gäller nämligen att s.k. ergativa verb (på engelska ofta "unaccusative verbs") inte tycks kunna fungera som grundverb. Ergativa verb har syntaktiskt beskrivits som verb som saknar externt argument, i.v.s. ytsubjektet är i själva verket ett djupobjekt och har därmed semantiskt sett objektsegenskaper (Perlmutter 1978).

Enligt Fanselow (1988: 112) kräver de tyska V + *er*-konstruktionerna att den entitet som nominalet refererar till är aktivt involverad i den process som basverbet uttrycker. Med andra ord: basverbet måste kunna ta ett aktivt subjekt. Också Lødrup (1987) utgår ifrån att basverbets subjeksroll måste vara aktiv. Han formulerar det specifika kravet för de analoga norska *er*-avledningarna så att basverbet måste kunna tolkas agentivt. Med tanke på svenskans och norskans nära släktskap kan man tänka sig att samma restriktioner gäller för bildandet av *are*-avledningar. I enlighet med Lødrup bör följaktligen inte verb som tar ett subjekt utan semantisk roll, eller verb med objektiva, benefaktiva eller perceptiva subjeksroller, kunna avledas med *-are*. Vid ett ytligt betraktande ser detta ut att stämma också för svenskan. Varken verb med ett opersonligt subjekt (1), eller verb med ett

objektivt subjekt (innefattar såväl enställiga ergativa verb som två- och treställiga verb) (2) kan avledas till *are*-substantiv:⁷

- (1) verka, förekomma; snöa, regna
- (2) falla, växa, skälva, leva, vara, hända, likna, tillkomma, betyda, kosta

Vanligen kan inte heller verb med benefaktivt subjekt (3) eller verb med perceptivt subjekt (4) bilda *are*-substantiv:

- (3) ärva, ha, få, sakna
- (4) sörja, ångra, misstänka, frukta, uppleva, erfara,⁸ sakna, spekulera, resonera,⁹ begripa, tro¹⁰

En närmare inventering av de svenska *are*-bildningarna visar emellertid att flera har ett icke-agentivt (och ibland tillika icke-aktivt) basverb: *sjusovare*, *ostälskare*, *konstkännare*, *språkvettare*, *upplevare* (som språkvetenskaplig term), *befattningshavare*, *ägare* etc. "Undantagen" tycks främst bestå av verb med benefaktivt eller perceptivt subjekt. Bildningar till benefaktiva verb, som *ägare*, *arvtagare* (men #*ärvare*), *befattningshavare* (men #*havare*) och *mottagare* (men #*fåare*), visar att det knappast är det semantiska innehållet hos basverbets subjekt som hindrar en avledning med *-are*. *Are*-avledningar till verb med perceptivt subjekt finns det också en rad exempel på; *ostälskare* (*älskare av ost*), *beundrare*, *drömmare*, *tänkare*, *grubblare*, *twilare*; jfr också typen *rysare*. Lødrup förklarar bort de allra flesta av dessa, och andra, motexempel som semantiskt icke-kompositionella bildningar som inte är underkastade produktiva, generella regler. Så har t.ex. *drömmer*, *seer*, *tenker*, *skjønner*, *kjenner*, *grubler*, *twiler* en specialiserad betydelse i förhållande till sitt basverb och bör av detta skäl betraktas som icke-kompositionella, enligt Lødrup. Till skillnad från Lødrup menar jag att

⁷ Jfr även de verbtyper som Lilie (1921) urskiljer som absoluta, respektive mer eller mindre absoluta, hinder för *are*-avledning (se avsnitt 1).

⁸ Såväl *upplevare* som *erfarare* används dock som språkvetenskaplig term.

⁹ Märk dock att verben *spekulera*, *resonera* också, och kanske i första hand, av rent morfologiska skäl är obenäpna att utgöra bas för *are(er)*-avledningar, eftersom *era*-verb sällan avleds med *-are* (se not 6).

¹⁰ Verbet *tro* kan emellertid inte av morfologiska skäl avledas med *-are*, eftersom verbet slutar på annan vokal än *-a*.

även "icke-kompositionella" bildningar, i den mån de är semantiskt genomskinliga, bör kunna förklaras. Den hypotes som presenteras nedan beträffande restriktionerna på *are*-bildningar skiljer inte mellan kompositionella och icke-kompositionella bildningar. Gränsen mellan dessa båda kategorier tycks dessutom vara omöjlig att fastställa, främst därför att resultatet av all ordbildning innefattar ett visst mått av betydelsespecialisering och semantisk glidning. Om vi dessutom antar att själva kärnan i bildningsregeln för *are*-avledningar består under den långa tid som typen varit produktiv i svenskan (och norskan), så bör vi kunna förklara också de mer eller mindre icke-kompositionella, d.v.s. lexikaliserade, bildningarna.

På grundval av att en mängd icke-agentiva verb faktiskt kan utgöra basen i en *are*-avledning utgår jag ifrån, i motsättning till Lødrup (och Fanselow), att basverbet varken behöver vara potentiellt agentivt eller ens aktivt (jfr *befattningshavare*, *ägare*, *arvtagare* etc.). I stället antar jag att *are*-suffixet semantiskt realiserar subjektet till det verb som utgör basen i avledningen.¹¹ Ordbildningsprocessen kan beskrivas så att *-are* är bärare av det lexikala särdraget [+ logiskt subjekt], vilket affixeras till basverbet.¹² Det innebär att alla verb vars subjekt har ett semantiskt innehåll (svarar mot en semantisk roll) i princip kan avledas med *-are*. Detta minimala syntaktiska-semantiska krav förklarar varför verb med s.k. opersonliga subjekt aldrig kan avledas med *-are* (**verkare*). Dessa verb utgör nämligen typiska och entydiga exempel på lexikalt subjektlösa verb. Den grammatiska restriktionen på *are*-avledningar omfattar i själva verket endast dessa verb.

Det tycks emellertid finnas en stark tendens att främst de verb avleds med *-are* vars subjekt har en semantisk *subjektsroll*, d.v.s. en roll som vanligen förbinds med den syntaktiska subjektspositionen. Den prototypiska subjektsrollen utgörs av Agenten,¹³ vilket alltså förklarar dominansen av agentiva basverb till *are*-substantiv. Eftersom *are*-suffixet realiserar den semantiska sidan av det logiska subjektet, så

¹¹ Ett liknande antagande gör Booij (1986) för holländskans *er*-suffix. Booij uttrycker det så att *-er* binder den thätaroll som är länkad till subjektspositionen hos basverbet. (Jfr även Lilie 1921: 60.)

¹² Jfr Marantz (1984: 36), som bl.a. argumenterar för att passivisering skall analyseras som affixering av morfemet [- logiskt subjekt] (i svenskan realiserat som passiv-*s*) till ett aktivt verb.

¹³ Enligt Marantz (1984: 32 f.) gäller följande generalisering för engelskan och många andra språk: om en av de inherent roller som associeras med ett verb är en agentroll, så kommer denna roll att tilldelas det logiska subjektet till det predikat som verbet ger upphov till.

kommer det att finnas en tendens att i första hand verb med subjektrollen Agent avleds med *-are*. För verb med andra semantiska roller hos subjektet — *Experier*, *Benefaktor*, *Objekt* — är benägenheten mindre att avledas med *-are*. Rollen *Experier* är t.ex. en potentiell subjektroll utan att vara prototypiskt förbunden med denna syntaktiska position (Fillmore 1972: 252), medan rollen *Objekt* utgör den prototypiska *objektrollen*.¹⁴ Hypotetiskt blir benägenheten att avledas med *-are* mindre ju längre ner i subjektshierarkin vi kommer, d.v.s. det är svårare för verb med rollen *Benefaktor* (*#ärvare*) än för verb med rollen *Experier* att avledas med *-are* (jfr Fillmore 1972: 252). Som vi såg ovan kan verb med subjektrollen *Experier* relativt lätt — om än inte obegränsat — avledas med *-are*, medan verb som konstrueras med en semantisk objektroll hos (yt)subjektet i allmänhet inte kan avledas med *-are* (*#fallare*).¹⁵

Slutligen kan vi konstatera att ergativa verb, som ju har ett subjekt med semantiska objektsegenskaper, tämligen väl svarar mot den grupp av verb som inte brukar konstrueras med *-are* (jämför ovan angående restriktionerna på de analoga *är*-avledningarna i holländska, tyska, engelska). Den mer eller mindre begränsade produktiviteten hos ergativa, och andra icke-agentiva, verb beror emellertid inte på att de semantiska egenskaperna utesluter dem som basverb, utan på att den nära kopplingen mellan det logiska subjektet och Agenten leder till att *are*-suffixet får en prototypisk agentiv betydelse. Detta ger i sin tur upphov till en minskad benägenhet för suffixet att förbindas med icke-agentiva verb.

2.2. Relevansprincipen

Den hypotes jag ovan ställde upp om bildningsrestriktionerna för *are*-avledning är strikt grammatisk: den säger att varje verb med ett semantiskt subjekt kan avledas med *-are*. Jag utgår ifrån att denna bildningsregel är en sann generalisering av de villkor som gäller för produktionen av *are*-avledning, inom språkssystemet. Regelen förklarar såväl de typiska agentiva respektive instrumentella *are*-avled-

¹⁴ Marantz 1984: 32 f. (Märk att rollen *Objekt* också går under beteckningen *Patient* eller *Tema*.)

¹⁵ Märk dock att den här gruppen innehåller såväl ergativa verb med endast en objektroll — jfr *Gräset växer* — som s.k. psykologiska verb med två objektroller, jfr *Hans min skrämmar mig*. Den sistnämnda typen av verb kan ofta konstrueras med en mer eller mindre aktiv subjektroll: *Han skrämmar/oroar mig*, och bör i denna konstruktion ha lättare att avledas med *-are*.

ningarna som de mer perifera virtuella respektive abstrakta avledningarna (*språkvettare* resp. *rysare*), som ju har icke-agentiva basverb. Den grammatiska restriktionen är således tillräckligt bred för att inkorporera de icke-agentiva "undantagen" (de mindre typiska bildningstyperna), samtidigt som den fortfarande utestänger odiskutabelt omöjliga bildningar, som **regnare*, **verkare*. Men eftersom denna regel — i likhet med andra grammatiska regler — inte tar hänsyn till hur verkligheten är beskaffad, eller beaktar t.ex. funktionella aspekter i kommunikationssituationen, så kommer den att övergenerera bildningstypen. I det följande skall jag diskutera de faktiska luckorna i produktionen, och utifrån dessa formulera en andra del i hypotesen om bildningsrestriktionerna för *are*-avledningar.

Mest frapperande när det gäller den faktiska realiseringen av *are*-avledningar är att det finns en rad transitiva (dessutom oftast agentiva) verb som *inte* tycks kunna avledas produktivt med *-are*; jämför t.ex.:

- (6) #lösare, #tagare, #lagare, #ätare, #älskare (i betydelsen 'älska ost' etc.)

Om basverbets interna, direkta argument realiseras som förled eller i ett prepositionsattribut kan däremot även dessa verb bilda *are*-avledningar:

- (7) problemlösare, initiativtagare, matlagare, människoätare; en (stor) älskare av ost

Det faktum att avledningarna i (7), men inte de i (6), kan realiseras skulle kunna tyda på att bildningsregeln för *are*-avledningar inte kan formuleras enbart som ett krav på det semantiska innehållet hos basverbets subjekt, utan att denna regel också måste referera till den syntaktiska argumentstrukturen hos basverbet. För de analoga holländska *er*-avledningarna har Booij (1988) föreslagit att nominalet ärver basverbets syntaktiska argumentstruktur, vilket skulle innebära att när ett transitivt verb utgör bas för en *er/are*-avledning så måste det interna argumentet realiseras, antingen morfologiskt (som förled) eller syntaktiskt (i ett prepositionsattribut).¹⁶ Enligt Booij kan emellertid den syntaktiska realiseringen av det interna argumentet blockeras, nämligen om detta — som en följd av lexikaliseringsprocessen —

¹⁶ Se Booij 1986, 1988.

får ett bestämt semantiskt värde, jämför holl. *drager* 'bärare (av likkistor)'.¹⁷

Hypotesen om "argumentärvning" innebär emellertid problem i beskrivningen av de svenska *are*-avledningarna. För det första finns det transitiva verb som tycks kunna avledas till *are*-substantiv utan att det interna argumentet realiseras som förled eller i ett prepositionsattribut — och utan att det interna argumentet utgör en semantisk konstant (så har t.ex. *ägare* ett direkt argument som kan svara mot i princip vad som helst):

(8) efterträdare, givare, köpare, skapare, ägare

För det andra finns det transitiva verb som trots att de har ett direkt objekt som utgör en semantisk konstant ändå inte avleds med *-are*, jämför *#ätare* där basverbet i intransitiv användning har den semantiska konstanten 'mat'.

För det tredje finns det exempel på transitiva verb som visserligen inte kan avledas till ett *are*-substantiv om de inte fylls ut, men där utfyllnaden inte nödvändigtvis behöver bestå av det direkta objektet:

(9) storätare/snabbätare/uteätare

Slutligen finns det intransitiva verb som inte kan avledas med *-are* utan morfologiska "utfyllnader" av liknande slag som de i (9):

(10) #sovare : sjusovare, #farare : tågfarare, #liggare¹⁸: uteliggare/soffliggare, #rusare : nakenrusare¹⁹

Beträffande *tågfarare*, *uteliggare*, *soffliggare* är det således ett indirekt argument som realiseras som förled, och därmed gör bildningen acceptabel.

Det är alltså uppenbart att en förklaring som hänvisar till den syntaktiska argumentstrukturen inte är tillräcklig för att förklara kravet på morfologisk, eller syntaktisk, utfyllnad hos vissa transitiva (och intransitiva) verb. Förklaringen bör i stället sökas hos den funktion som förleden (alternativt prepositionsattributet) har hos dessa bildningar, nämligen att semantiskt specificera den handling etc. som basverbet

¹⁷ Jfr även sv. *angivare* som har den specialiserade betydelsen 'en som anger brott' och inte kan användas för att t.ex. beteckna någon som 'anger skål' etc.

¹⁸ *Liggare* finns dock som sakobjekt.

¹⁹ Se *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal* (1986), utg. av Svenska språknämnden.

refererar till. Den betydelsespecialisering som blir följden gör bildningen tillräckligt kognitivt utpekande för att den skall vara meningsfull att använda kommunikativt, jämför skillnaden mellan en #ätare (vilket alla är!) och en *människoätare*, eller en #farare och en *tågfarare*, *sjöfarare*. Betydelsespecialiseringen framtvings alltså av vad vi kan kalla för en *relevansprincip*. Kravet på betydelsespecialisering har knappast något att göra med basverbets transitivitet och det är därför inte förvånande att både transitiva och intransitiva verb kan behöva fyllas ut morfologiskt eller syntaktiskt. Ett stöd för att denna utfyllnad är pragmatiskt, snarare än syntaktiskt, motiverad utgör det faktum att även substantiven i (8) i allmänhet måste fyllas ut i *satssammanhanget* — morfologiskt, syntaktiskt eller kontextuellt; jämför vad som händer när bildningar som *givare*, *befriare*, konstrueras i en refererande nominalfras (ex. 11a, 12a). När bas verbet utgörs av ett transitivt verb tycks det i första hand vara det interna argumentet som realiseras som utfyllnad (11 och 12), medan ett intransitivt verb i stället kan fyllas ut med ett sätts- eller rumsadverbial, (13).

- (11) a. #Han är givare.
 b. Han är *blodgivare*. / Han är en *stor givare av donationer*.
- (12) a. #Han är befriare. / #Jag träffade en befriare igår.
 b. Han är *Palestinas befriare*.
- (13) a. #Han är (en) liggare.
 b. Han är (en) uteliggare.

I exemplen ovan får *are*-avledningarna sin semantiska utfyllnad med hjälp av en förled eller ett genitiv- respektive prepositionsattribut. Sammansatta *are*-substantiv är i själva verket mycket vanliga, t.o.m. långt vanligare än de enkla, enligt Lilie (1921). Jämför följande urval (i huvudsak från Lilie) där det enkla substantivet antingen inte existerar eller är ovanligt som personord, medan motsvarande sammansättning tvärtom är frekvent:

- (14) bildare: ministär-, opinions-, folk-
 görare: skade-, under-, väl-
 havare: befattnings-, befäl-, makt-
 hållare²⁰: föredrags-, vad-

²⁰ *Hållare*, liksom *liggare*, finns däremot som saknamn.

idkare : närings-
 liggare²¹ : lång-, soff-, ute-
 läggare : grund-, sten-
 lämnare : uppgifts-
 sittare : hemma-, inne-, kvar-, backstugu-
 tagare : lån-, lön-, risk-, tid-, initiativ-

Prepositionsattribut som semantisk utfyllnad är, enligt Lilie, särskilt vanligt vid tillfälliga agentiva bildningar, jfr *en slavisk fortsättare av Carl Larsson, yrkarna på en bredare lagd idrottsrörelse, skildraren av dessa nordsvenska öden*. Men attributet kan också vara ett sätt att markera en tillfällig användning av en lexikaliserad enkel bildning, som t.ex. *en författare : författaren av promemorian*. I båda fallen är den verbala betydelsen starkt framträdande.

Det semantiska stödet kan emellertid vara lösare anknutet till bildningen än i ovanstående exempel, jfr följande exempel (från Lilie 1921: 92) där *are*-substantivet ansluter till ett stambesläktat, respektive ett semantiskt närstående, ord i kontexten:

- (15) a. Kvinnan får sig så en *knuff* av någon och störtar omkull i en säng, jämrande. Den store utdelar en stöt åt *knuffaren*, som faller raklång på golvet
 b. Den knubbige *stälde sig lugnt i vägen*. — 'Jag menar ...' sade Bob mullrigt och sköt respektlöst *hindraren* åt sidan

Ett modernt exempel på hur en tillfällig *are*-avledning får stöd i kontexten erbjuder följande passage (kursiverna är mina):²²

- (16) Ja, men då skulle jag nog vilja säga att du var som en näverbit när du träffa den här killen. En blick, en eldig *blick*, det behövs inte mer, sen är det färdigt, sen är brasan igång. Du förstår, att som jag ser det så är det inte *blicken* som är avgörande i det här fallet, utan nävern. Vilken annan *blickare* som helst om jag så säger skulle ha åstadkommit detsamma om han så hade sett ut som fan själv.

²¹ Se not 20.

²² Ur Gerda Anttis roman *Jag reder mig nog*. (Originalupplagan utgiven 1983; citatet från Mån-Pocket-upplagan 1986: 217.)

Det som inledningsvis såg ut att vara en begränsning på transitiva basverb visar sig alltså vara ett utslag av en mer generell restriktion, nämligen att *are*-avledningen i tillräcklig grad måste fyllas ut semantiskt för att uppnå en viss grad av betydelsespecialisering. Det nybildade ordet måste m.a.o. vara tillräckligt kognitivt utpekande för att kunna accepteras som en bildning. (I det här avseendet uppför sig *are*-avledningarna som andra nybildningar.)

Alla *are*-avledningar måste således semantiskt fyllas ut när de realiseras i en språksituation, såvida de inte har lexikaliserats med en sådan grad av betydelsespecialisering att de är tillräckligt utpekande i vilken språksituation som helst. Lexikalisering innebär att *are*-avledningen införlivas i det permanenta lexikonets grupp av nominal. *Are*-avledningar som inte behöver stöd har en starkare personföreställning än de som behöver stöd, jfr *kämpe: bekämpare (av ngt)*, *tolk: uttolkare (av ngt)*, *slösare: förslösare (av ngt)* (se Lilie 1921: 85). Omvänt har *are*-avledningar som behöver stöd en starkare verbal karaktär än de lexikaliserade enkla *are*-avledningarna; jfr *storätare, storpratare* där förleden bestämmer verbhandlingen, inte substantivet (Lilie 1921: 87). Till de *are*-avledningar som inte behöver fyllas ut hör framför allt de yrkesbetecknande bildningarna: *lärare, snickare, målare, hantlangare*. Hit hör också *mördare* som i hög grad är kognitivt och kulturellt utmärkande även utan utfyllnad, därför att basverbet i sig självt uttrycker en märkt handling i vårt samhälle.

2.3. Slutsats: möjliga och omöjliga *are*-avledningar

Bildningsrestriktionerna för *are*-avledningar har således både en grammatisk och en icke-grammatisk komponent. Den grammatiska restriktionen är tämligen generös: alla verb vars subjekt svarar mot en semantisk roll kan avledas med *-are*. För realiseringen av *are*-substantiv spelar emellertid även icke-grammatiska faktorer en roll: för att en nybildning skall accepteras måste den vara tillräckligt kognitivt utpekande och kommunikativt relevant. Denna pragmatiska relevans får *are*-substantivet antingen genom att lexikaliseras, varvid stammens verbala innehåll specialiserats och avledningen blir mer nominal än verbal, eller genom att morfologiskt, syntaktiskt eller kontextuellt specificeras. Även vissa lexikaliserade, eller permanenta, bildningar kan emellertid behöva stöd, främst syntaktiskt eller kontextuellt, i satssammanhanget, jfr diskussionen beträffande bildningar som *givare, ägare* (ex. 8 ovan). Generellt kräver däremot de tillfälliga bildningarna

åtminstone kontextuellt stöd för att accepteras, jfr diskussionen kring bildningar som *hindrare*, *blickare* (ex. 15 och 16 ovan). Vi har följaktligen fyra realiseringsnivåer för *are*-avledningar:

- (17) • Permanenta bildningar som oftast inte kräver stöd: *försvarare*, *hästhandlare*
- Permanenta bildningar som oftast kräver stöd: *ägare*, *initiativtagare*
 - Tillfälliga bildningar (kräver i allmänhet kontextuellt stöd): *hindrare*, *blickare*
 - Omöjliga bildningar: **verkare*, **regnare*.

De omöjliga bildningarna innefattar alltså endast verb med ett personligt subjekt. Hit hör de s.k. väderleksverben (*snöa*, *regna*), verb som tar subjekt med infinitiv (*verka*, *förefalla*) och verb med ett personligt subjekt samt ett direkt eller indirekt objekt (*innebära*, *gälla*, *åligga*). Alla andra verb — oavsett t.ex. morfologiska egenskaper — är möjliga basverb.

3. Prototyp teorin och polysemin hos *are*-avledningar

Den prototypiska betydelsen hos *are*-avledningar är agentiv. Men *are*-suffixet kan, som konstaterades i avsnitt 1, förbindas med ett spektrum av andra betydelser: instrument, orsak, resultat, egenskap etc. *Are*-avledningar som betecknar egenskap, tendens, eller, exempelvis, nationalitet (*drömmare*, *swedenborgare*, *italienare*) har en betydelse som är förenlig med *are*-suffixets subjektbetecknande funktion. *Are*-avledningar som betecknar resultatet av den verksamhet som uttrycks i basverbet (t.ex. *insändare*) svarar däremot mot objektet till basverbet; de fåtaliga resultatativa *are*-avledningarna kan emellertid ses som nominala passiveringar av det agentiva basverbet.

I det följande skall jag visa hur Roschs prototyp teori (1977) jämte den kognitiva semantikens antaganden om motiverade betydelseextensioner²³ kan förklara den övriga polysemin hos *are*-suffixet. Hypotesen är att den agentiva betydelsen på ett icke-arbiträrt sätt kan utvidgas till nya betydelser, vilket ger upphov till den specifika struktur som betydelsekategorin *-are* har.

²³ Se Lakoff 1987.

Som framgick av genomgången i avsnitt 1 är den instrumentala betydelsen, jämte den agentiva, vanlig hos *are*-avledning. Kopplingen mellan betydelsena Agent och Instrument har noterats i många språk: ett agentivt substantiv kan t.ex. användas för att uttrycka Instrument (se Booij 1986). Likheten mellan Agent och Instrument understryks också av att ett inanimat substantiv i en viss typ av syntaktisk kontext kan beteckna Instrument, men i en annan kontext beteckna (en mindre typisk) Agent; jfr *Han dödade henne med gift* respektive *Giftet dödade henne* (Nishimura 1993).²⁴ Vi kan alltså på goda grunder anta att Instrument är en betydelseextension av Agent, närmare bestämt Mänsklig Agent, eftersom denna utgör den prototypiska Agenten (se t.ex. Dressler 1986).

Booij (1986) argumenterar för att polysemin hos holländska *er*-avledning kan förklaras av en icke-lingvistisk princip, nämligen Roschs teori om hur konceptuella kategorier är strukturerade (Rosch 1977). Liksom i svenskan har de analoga holländska *er*-avledningarna oftast en agentiv betydelse. Booij menar att *er*-suffixet därför förknippas med *den konceptuella kategorin* Agent. Från den prototypiska betydelsen Mänsklig Agent kan kategorin utvidgas till att omfatta också Instrument, via betydelsen Operpersonlig Agent (där den Operpersonliga Agenten betecknar en automatisk "agent", t.ex. *(zelf)binder* '(själv)bindare', *(marine)jager* '(marin)jagare'). Ett stöd för denna tanke är dels att *er*-avledningarna uppvisar alla tre betydelsevarianterna, dels att en och samma *er*-avledning kan uppvisa alla tre betydelsena, där den agentiva betydelsen är starkast i subkategorin Mänsklig Agent och svagast i kategorin Instrument (jfr *zender* 'sändare' som, liksom svenskans *sändare*, förutom att vara personbetecknande också kan beteckna såväl Operpersonlig Agent (radio/tv-station) som Instrument (t.ex. radiosändare)).

Även Lilie (1921) ser Operpersonliga Agenter (sakliga nomina agentis) som ett mellanled i en betydelseextension från Mänsklig Agent till Instrument. Bildningar som *stegräknare*, *gödselspridare*, *dammsugare*, *bogserare* betecknar föremål som uppvisar någon form av automatik (rörelse eller förflyttning) och som därför gärna framstår som självverksamma. Sådana bildningar utgör, menar Lilie, "en bred och bekväm brygga mellan n. ag. i trängre mening och de utpräglade instrumentalerna" (s. 47). En annan motiverad betydelseextension från den

²⁴ Jfr även Lødrup (1987) som betraktar Agent och Instrument som hörande till den överordnade betydelsekategorin Orsak.

prototypiska mänskliga Agenten utgör de fåtaliga kausativa bildningarna, t.ex. *snyftare*, *rysare*. Den konceptuella kategorin Agent skulle följaktligen kunna ses som ett kontinuum där den mest typiska manifestationen, den mänskliga Agenten, utgör den ena ändpunkten, och den minst typiska, Orsak, utgör den andra ändpunkten, se (18) nedan.²⁵ Enligt Nishimura (1993) förutsätter samtliga extensioner av (mänsklig) Agent en viss grad av personifiering.²⁶

(18) Mänsklig Agent — Opersonlig Agent — Instrument — Orsak

Hypotesen om en konceptuell Agentkategori som är radialt strukturerad²⁷ förklarar varför ett suffix med den prototypiska betydelsen Agent kan förknippas med såväl Instrument som Orsak (där ingendera av betydelseerna typiskt förknippas med subjektrollen).²⁸

4. Sammanfattning och diskussion

De här föreslagna bildningsrestriktionerna för *are*-avledning innefattar såväl en grammatisk som en icke-grammatisk del. För att ett verb skall kunna avledas med *-are* måste det konstrueras med ett subjekt som har en semantisk roll. Denna grammatiska del kan alltså formuleras som en lexikalisk regel som refererar till semantiska roller. Till skillnad från t.ex. Lødrups restriktion för de norska *er*-avledningarna så refererar emellertid inte min regel till en specifik semantisk roll utan till en roll vilken som helst. Därav följer att basverbet till en *are*-avledning inte är begränsat vare sig till agentiva, aktiva eller konkreta verb (jfr Lødrups respektive Fanselows förslag för de analoga norska och tyska *er*-avledningarna).

²⁵ Jfr Dressler 1986.

²⁶ Den konceptuella kategorin Agent kan utvidgas ytterligare om vi också beaktar *ar(e)*-suffixets betydelse när detta utgör fogmorform i sammansättningar (jfr *målarfärg*). Enligt Lundbladh (under tryckning) har suffixet i dessa fall en aktionell betydelse som metonymiskt kan relateras till den prototypiska Agentbetydelsen.

²⁷ Se Lakoff 1987, kap. 6.

²⁸ Lødrup (1987) ger en annan förklaring till polysemin hos motsvarande norska avledning. Innehållet hos *er*-avledningen beskriver han som "opphavet til VERBingen". Därmed täcker han in betydelsen hos såväl de agentiva personbetecknande bildningarna som de instrumentella sakorden: "Agentive og instrumentale ledd betegner begge det som forårsaker verbalhandlingen, det som er opphavet til den" (s. 76). En sådan analys får emellertid problem med de relativt talrika *er(are)*-avledningarna som har en icke-kausativ betydelse (se avsn. 2.1 ovan).

Den icke-grammatiska delen av bildningsrestriktionerna kräver att det avledda nominalet har en tillräcklig grad av pragmatisk relevans, vilket det får genom lexikalisering eller genom morfologisk, syntaktisk och/eller kontextuell specificering, jfr *försvarare*; *initiativtagare*; *en stor älskare av ost*. Anledningen till att transitiva (oftast agentiva) verb tycks ha lättare att avledas med *-are* kan vara att ett transitivt verb p.g.a. sitt inherenta objekt har lättare att specificeras, avgränsas, och därigenom bli tillräckligt kognitivt och kulturellt utmärkande för att bildningen skall vara acceptabel.

Den grammatiska delen av bildningsrestriktionerna kan formuleras som ett absolut villkor. Den icke-grammatiska delen däremot är vag: kravet på tillräcklig kognitiv/kommunikativ relevans kan knappast formuleras på ett logiskt verifierbart sätt. I praktiken går det emellertid inte heller att entydigt avskilja de verb som grammatiskt inte kan avledas med *-are*. Anledningen till detta är att gruppen verb som saknar semantisk subjeksroll inte kan ges en skarp avgränsning. Denna verbkategori har snarast en radial struktur, baserad på en prototypisk kärna och en vag periferi. Till kärnan hör enställiga verb med operonligt subjekt (*regna*; *verka*) samt många verb med operonligt subjekt och direkt eller indirekt objekt (*gälla*, *innebära*). Den sistnämnda typen innefattar emellertid verb som kan konstrueras både med ett operonligt och ett personligt subjekt, jfr *Det tillkommer moms*. *Moms tillkommer*. Med andra ord: alla verb håller sig inte i alla sina användningar till en och samma klass. Denna lexikala "suddighet" ger därmed upphov till en vaghet (om än skenbar) även när det gäller den grammatiska restriktionen på bildandet av *are*-avledningar.

Produktiviteten hos *are*-avledningar styrs inte endast av de grammatiska restriktionerna respektive den pragmatiska relevansprincipen. I praktiken bestämmer den prototypiska betydelsen hos suffixet benägenheten för olika verb att avledas med *-are*. Avledningssuffixet *-are* realiserar den semantiska sidan hos begreppet subjekt, och verb som saknar semantisk subjeksroll kan följaktligen inte avledas med *-are*. Eftersom det prototypiska subjektet betecknar en *aktivt handlande mänsklig individ* kommer verb som har en "otypisk" subjeksroll (framför allt Objekt) att generellt ha svårt att avledas med *-are*. Detta förklarar varför ergativa verb, d.v.s. intransitiva verb vars enda nominala led antas ha den semantiska rollen Patient/Objekt (t.ex. *falla*, *försvinna*, *växa*) i allmänhet inte kan avledas med *-are*. Ju högre upp verbets subjeksroll står i subjektshierarkin, desto mer produktiv är *are*-avledningen. Verb med subjeksrollen Agent kan

alltså lättare avledas med *-are* än verb med rollen *Experier* eller *Benefaktor*.

Det faktum att Agenten utgör det prototypiska subjektet spelar också en roll för vilka betydelser ett *are*-substantiv tenderar att få. Givet en radialt strukturerad kategori Agent kan de mindre typiska subjektetsbetydelseorna Instrument respektive Orsak deriveras via den Opersonliga Agenten.

Den faktiska realiseringen av *are*-avledningar i svenskan visar sig alltså vara styrd av tre olika principer, vilka alla har sin roll i produktion och tolkning av mänskligt språk: en (absolut) grammatisk princip, en (icke-absolut) pragmatisk princip och en kognitiv princip för hur vi förstår och kategoriserar företeelser, däribland språkliga betydelser, utifrån det prototypiska exemplet. Det är denna sista princip som förklarar varför det är rimligt att se *are*-avledningen som det specifika uttrycksmedlet för nomina agentis, trots att den grammatiska restriktionen inte begränsar avledningen till denna betydelse.

Litteratur

- Booij, G. 1986: "Form and meaning in morphology: the case of Dutch 'agent nouns'". *Linguistics* 24, s. 503–517.
- 1988: "The Relation between Inheritance and Argument Linking: Deverbal Nouns in Dutch". M. Everaert et al. (eds.), *Morphology and Modularity*, s. 57–73.
- Bybee, J. L. 1985: *Morphology. A Study of the Relation between Meaning and Form*. John Benjamins, Amsterdam.
- Dressler, W. U. 1986: "Explanation in natural morphology, illustrated with comparative and agent-noun formation". *Linguistics* 24, s. 519–548.
- Fanselow, G. 1988: "'Word syntax' and semantic principles". G. Booij and J. van Marle (eds.), *Yearbook of Morphology*. Dordrecht, s. 95–122.
- Fillmore, C. J. 1972: "Some problems for case grammar". *OSCULD*, s. 245–265.
- Lakoff, G. 1987: *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. The University of Chicago Press, Chicago–London.
- Lilie, E. 1921: *Studier över Nomina agentis i nutida svenska*. Pehrssons Förlag, Göteborg.
- Lundbladh, C.-E., "Om avledningar på *-are*. Särskilt om *-ar(e)*- som fogmorfer". *Proceedings of the Ninth International Conference of Nordic and General Linguistics* 9, Oslo, January 11–12, 1995 (under tryckning).
- Lødrup, H. 1987: "Nomina agentis i leksikalsk grammatikk". *Norskraft* 54, s. 71–76.

- Marantz, A. P. 1984: *On the Nature of Grammatical Relations*. The MIT Press, Cambridge, Mass.
- Nishimura, Y. 1993: "Agentivity in cognitive grammar". R. A. Geiger and B. Rudzka-Ostyn (eds.), *Conceptualizations and Mental Processing in Language*. Mouton de Gruyter, Berlin, s. 487–530.
- Noreen, A. 1904: *Vårt språk*. Band V. Gleerups, Lund.
- Olson, E. 1916: *De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran*. Gleerups, Lund.
- Perlmutter, D. M. 1978: "Impersonal Passives and the Unaccusative Hypothesis". J. J. Jaeger et al. (eds.), *Proceedings of the Fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society, February 18–20, 1978*. BLS, University of California, Berkeley, California, s. 157–189.
- Rosch, E. 1977: "Human categorization". N. Warren (ed.), *Studies in Cross-Cultural Psychology*, vol. 1. Academic Press, London.
- Söderbergh, R. 1968: *Svensk ordbildning*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård. 34. Svenska bokförlaget/Norstedts, Stockholm.
- Teleman, U. 1970: *Om svenska ord*. Gleerups, Lund.
- Thorell, O. 1981: *Svensk ordbildningslära*. Esselte Studium, Stockholm.
- Wessén, E. 1958: *Svensk språkhistoria II. Ordbildningslära*. Tredje uppl. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Lexikalt kasus i svenska

En rad verb som i modern svenska konstrueras med ett personsubjekt konstruerades i fornsvenska med en personbetecknande nominalfras i oblik form (dativ eller ackusativ):

- (1) a *Sidhan angradhe mik thz mykyt sarlika* (ST: 46)
- b *honom drømde een drøm om ena nat* (ST: 250)
- c *mik tykker tw haffuer en fultage man at kampa mz* (Di: 157)
- d *þa kom mik ii hugh hælagha læst* (Leg Bu: 135)

Konstruktionsförändringen har undersökts av Axel Lindqvist i hans avhandling *Förskjutningar i förhållandet mellan grammatiskt och psykologiskt subjekt* (1912). Tyngdpunkten i avhandlingen ligger i den noggranna redovisningen, verb för verb, av konstruktionsförändringens förlopp, men han tar också upp några möjliga orsaker till förändringen. Förändringens orsaker diskuteras mer ingående av Marketta Sundman (1985). Såväl Lindqvist som Sundman avvisar idén att konstruktionsförändringen beror på förlusten av morfologiskt kasus. Dels var det personbetecknande ledet ofta ett pronomen, där skillnaden mellan nominativ och oblik form upprätthölls. Dels skedde inte konstruktionsförändringen samtidigt för alla verb. En del verb började konstrueras med nominativ redan före kasusupplösningen, andra bibehöll den äldre konstruktionen efter kasussammanfallet. Enligt Lindqvist är den avgörande orsaken istället att söka hos verbens semantik: Fornsvenskan ägde många personligt konstruerade verb, mer eller mindre synonyma med de operonligt konstruerade verben. Vid sidan om det operonligt konstruerade *angra* finner vi det personligt konstruerade *idhra*, verb som *thykkia*, *koma i hugh* kan jämföras med *thänkia*, *dragha til sinnes*, som konstrueras med nominativ, etc. Själva övergången vill Lindqvist beskriva som en allt starkare tendens att låta det psykologiska subjektet också utgöra satsens grammatiska subjekt (där grammatiskt subjekt definieras morfologiskt). Också för

Sundman är verbens semantik avgörande. I såväl fornsvenska som modern svenska finns kognitivt likvärdiga verb som konstrueras antingen med personsubjekt eller med saksubjekt. Skillnaden dem emellan är enligt Sundman en perspektivskillnad — huruvida vi vill se egenskaper hos personaktanten eller egenskaper hos sakaktanten som den yttersta orsaken till verbskeendet. Konstruktionsförändringen är enligt Sundman resultatet av en förskjutning av de operonligt konstruerade verbens betydelse från ett sakperspektiv till ett personperspektiv, från en betydelse där personen viljelöst reagerar eller drabbas till en betydelse där personen med sin medvetenhet och sin vilja kan kontrollera mer av situationen. Det faktum att det personbetecknande ledet redan före konstruktionsförändringen hade syntaktiska och tematiska egenskaper gemensamma med ordinarie, nominativa subjekt underlättade förändringen.

Sundman betonar att utvecklingen är en verbidiosynkratisk utveckling — vissa verb förändrar sin konstruktion, andra gör det inte. Hon avvisar tanken att förändringen skulle bero på "en allmän syntaktisk utveckling i svenskan" (s. 88). Det framstår därmed som mer eller mindre en slump att konstruktionsförändringen drabbar ett visst verb. Detta verkar vara riktigt. Verben *synas*, *thykkias* och *thykkia* användes mer eller mindre synonymt i fornsvenska, ändå är det endast *thykkia* som genomgick konstruktionsförändringen; vissa verb konstrueras med nominativ endast i vissa dialekter. Ingenting i Sundmans analys förutsäger heller när förändringen sker. Också detta verkar ytligt sett vara riktigt: Förändringen omspannar en lång tidsperiod, där vissa verb redan i de äldsta källorna normalt konstrueras med nominativ och andra verb bibehåller den gamla konstruktionen med oblik form in på 1800-talet. Undersöker man vilka verb som förändras när, är det emellertid möjligt att urskilja ett mönster som antyder att förändringen inte är helt slumpartad. Mönstret blir än tydligare om man också studerar den liknande utveckling som många passiva verb har genomgått. Det gäller dels monotransitiva, passiva verb med ett objekt i dativ eller genitiv,¹ dels bitransitiva passiva verb:

- (2) a *bøtes mangom* (Leg Bu: 417)
 b *hanom lofwapis full viþergiæld* (SD 6: 129, 1349)

¹ Tvåställiga, passiverbara verb som styr dativ, som t.ex. *hiälpa*, *böta* 'bota' kommer jag att kalla monotransitiva i denna uppsats. I andra framställningar klassificeras de ofta som intransitiva.

- (3) a *Han botades*
 b *Han lovades full ersättning*

I min uppsats kommer jag att argumentera för att förändringen illustrerad i (1)–(3) ska beskrivas som en allmän syntaktisk förändring, nämligen en gradvis förlust av lexikalt bestämt kasus. Vilka enskilda verb som drabbas är delvis oförutsägbart. Att olika (grupper av) verb förändras vid olika tidpunkter är däremot inte slumpartat. Förändringarna följer dels av egenskaper hos lexikalt kasus, dels av andra förändringar i språket.

Avsnitten 1 och 2 utgör bakgrunden, där jag först presenterar skillnaden mellan lexikalt och strukturellt kasus, sedan resonerar kring satsdelsfunktionerna i de opersonliga konstruktionerna. I avsnitt 3 ger jag en sammanfattande överblick över konstruktionsförändringens förlopp. I avsnitten 4–7 ger jag sedan min analys av förändringens orsaker. Jag menar att förloppet är beroende dels av möjligheten att identifiera lexikalt kasus, dels av andra förändringar i språket. För möjligheten att identifiera lexikalt kasus menar jag att ett morfologiskt kasusystem och en speciell semantisk roll är avgörande. En oberoende språkförändring av betydelse för utvecklingen är därför kasus-sammanfallet vid medeltidens slut. En annan oberoende språkförändring är införandet av subjektstvång under tidigt 1600-tal. Avsnitt 4 handlar om samspelet mellan lexikalt och morfologiskt kasus, avsnitt 5 handlar om samspelet mellan lexikalt kasus och semantisk roll, avsnitt 6 handlar om samspelet mellan lexikalt kasus och subjektstvånget och i avsnitt 7 återvänder jag till den verbgrupp som sist genomgick förändringen, nämligen bitransitiva, passiva verb. Avsnitt 8 är en sammanfattning.

1. Lexikalt och strukturellt kasus

Inom styrnings- och bindningsteorin liksom i senare versioner av teorin skiljer man på lexikalt och strukturellt bestämt kasus. Lexikalt kasus bestäms av lexikala egenskaper hos verbet, medan strukturellt kasus bestäms av nominalets strukturella status. I fornsvenska var nominativ och akkusativ strukturella kasus: subjektet stod i nominativ, objektet i akkusativ. Ett verb som *lypta* tar sålunda i aktiv form ett subjekt i nominativ och ett objekt i akkusativ. Den aktiva satsens objekt blir subjekt i nominativ när verbet passiveras:

- (4) a *huru guz ængla lyptu hona gen himnum* (Leg Bil: 272)
 b *swa lyptis jak vij sinnum hwar dagh a xxx arum aff guz ænglum*
 (Leg Bil: 273)

Lexikalt kasus är i motsats till strukturellt kasus bestämt av verbet. När ett verb med lexikalt kasus passiveras, kommer objektet fortfarande att ha kvar sitt kasus. I fornsvenska är dativ det typiska lexikaliska kasuset:²

- (5) a *at han bøthe thinom benum* (Leg Bil: 108)
 b *bøtes mangom* (Leg Bu: 417)

Också den oblika formen vid operonligt konstruerade verb som i (1) räknas som lexikalt kasus. En del av verben som genomgick konstruktionsförändringen konstruerades ursprungligen med akkusativ, som här då också måste betraktas som lexikalt kasus. Akkusativen ersattes emellertid ofta redan i äldre fornsvenska med dativ. Detta tyder på att lexikalt kasus relativt tidigt kom att identifieras med dativ, medan akkusativen inskränktes till att vara ett strukturellt kasus.³ En del av de operonliga verben konstruerades med ännu en nominalfras, som i normalfallet stod i nominativ.

Jag kommer att beskriva konstruktionsförändringen från oblik form till nominativ som en gradvis förlust av lexikalt kasus i svenskan. Jag betraktar lexikalt kasus som en verbidiosynkratisk specificering, och kan på så sätt beskriva förändringen som en förändring av konstruktionen av varje enskilt verb — som vi har sett finns det mycket som tyder på detta. Samtidigt är lexikalt kasus ett fenomen som tillhör det grammatiska systemet. I stort kan därför konstruktionsförändringen beskrivas som en förändring, en gradvis nedmontering av ett grammatiskt system med lexikalt kasus.

Innan vi kommer in på utvecklingen och dess orsaker måste vi emellertid helt kort granska ledens syntaktiska funktion i den operonliga konstruktionen.

² I äldre fornsvenska fanns också verb som styrde lexikalt kasus genitiv. Vissa bitransitiva verb tog akkusativ + genitiv, där genitiven bibehölls och akkusativen blev nominativ under passivering. Redan i fornsvenska är genitiven ofta ersatt med akkusativ eller en prepositionsfras. Också prepositioner och vissa adjektiv är specificerade för lexikalt kasus. I min uppsats kommer jag endast att behandla verbstyrt lexikalt kasus dativ.

³ Detta till skillnad från modern isländska, där akkusativen fortfarande finns kvar som lexikalt kasus. Också i modern isländska finns emellertid en "dativsjuka", där lexikalisk akkusativ byts ut mot dativ. Varken i isländska eller i fornsvenska är akkusativ någonsin lexikalt kasus till monotransitivt verb, d.v.s. akkusativ bibehålls aldrig i passiv.

2. Satsdelsfunktioner och ordföljd i den operonliga konstruktionen

I traditionell språkhistoria likställs subjektet med nominativ — finns det en nominalfras i nominativ, är den också subjekt. I satsen utan nominativ, men med en nominal sats eller en infinitivfras, analyseras denna som subjekt. Endast om nominativ eller nominala sats saknas ses satsen som subjektlös. När Lindqvist (1912) talar om subjektet i denna traditionella mening, använder han termen **grammatiskt subjekt**. De enligt traditionellt synsätt grammatiska subjekten är fetstilta i (1):

- (1) a *Sidhan angradhe mik **thz** mykyt sarlika* (ST: 46)
 b *honom drömde **een dröm** om ena nat* (ST: 250)
 c *mik tycker **tw haffuer en fultage man at kampa mz*** (Di: 157)
 d *þa kom mik ii hugh **hælagha læst*** (Leg Bu: 135)

Lindqvist tillerkänner dock det oblika ledet vissa subjektliknande egenskaper, d.v.s. egenskaper som det har gemensamt med vanliga subjekt i personliga konstruktioner. De viktigaste likheterna enligt Lindqvist är att det oblika ledet ofta är personbetecknande och att det ofta står på det grammatiska subjektets plats i satsen. Det oblika ledet är, i Lindqvists terminologi, **det psykologiska subjektet**.

Denna traditionella syn kan emellertid ifrågasättas. I motsvarande konstruktioner i modern isländska finns det starka argument för att betrakta det oblika ledet som det grammatiska subjektet; nominativen får då betraktas som objekt (se t.ex. Andrews, 1976, Zaenen–Maling–Thráinsson, 1985, Sigurdsson, 1989). Dessa argument bygger på att det oblika ledet inte bara semantiskt påminner om subjekt, utan att det också har en rad rent syntaktiska egenskaper gemensamma med nominativa subjekt. Den egenskap som i mitt tycke helt avgörande bevisar det oblika ledets subjektstatus är att det kan fungera som tankesubjekt i infinitivfraser; se följande exempel, hämtade från Sigurdsson (1989):

- (6) a *Honom leiddist*
 Honom leds 'Han har tråkigt'
- b *Hann vonast til að leidast ekki*
 Han hoppas att ledas inte 'Han hoppas att inte ha tråkigt'

Också i fornsvenska har, som Sundman (1985) har visat, det oblika ledet en rad syntaktiska egenskaper gemensamma med vanliga, agentiva, nominativa subjekt.⁴ Bl.a. kan det fungera som korrelat till reflexiver (se (7)) och det kan samordnas med ett personligt konstruerat verb, varvid subjektet enligt gängse regler kan utelämnas (se (8)):

- (7) a *Oc ey mintes them naghot aff sinom herra oc gudh* (MB 2: 96)
 b *þy wilium wir at wæghfarændæ manni sælis sinær þærwir*
 (SD 1: 651, 1285)
- (8) a *Mænnena stygdís widhir ok stodho Annars hugha* (Leg Bil: 317)
 b *wijtes thet honom och warder ey fången wedher* (SO: 296)

Detta är emellertid inte egenskaper som är unika för subjektet i fornsvenska. Också indirekta objekt kan fungera som korrelat åt reflexiver, och vilken satsdel som helst kan föranleda strykning av ett samordnat subjekt:

- (9) a *vm thu kungör omildom manne sin vadha* (MP 1: 245)
 b *valerianus sænde flere ridara ok funno stephanum* (Leg Bu: 398)

Det finns inte heller några säkra fall där obliken fungerar som tanke-subjekt i infinitivfraser. Kasuset framgår ju inte i sådana fall, varför säkra exempel måste vara från en period innan konstruktionsförändringen har ägt rum. Detta utesluter exempel (10)a från 1593, eftersom *samtycka* redan i fornsvenska konstruerades med nominativ. Ett bättre exempel är (10)b, eftersom nominativ till verbet *ledas* blir gängse först under 1600-talet. Det finns emellertid belägg med nominativ redan i fornsvenska, varför inte heller detta exempel otvetydigt visar "oblikt" tankesubjekt.

- (10) a *... att bisperna nödgades till att samtycka thet medh them*
 (Riksdagsakter III: 36, 1593)
 b *Thy at ledhas vidh at känna androm thz han kan är vphof til at ga fra gudhi* (KL: 282)

Sundmans slutsats är att man inte med säkerhet kan avgöra om det oblika ledet är syntaktiskt subjekt i fornsvenska. I en liknande under-

⁴ De subjektsegenskaper som tas upp nedan gäller också de oblika leden i modern isländska.

sökning av fornisländska kommer Mørck (1992) fram till att motsvarande konstruktioner inte innehåller ett oblikt subjekt. Rögnavaldsson (1991) argumenterar däremot för den motsatta ståndpunkten, att fornisländska hade oblika subjekt. Två fenomen, båda rörande ordföljden, är enligt honom avgörande. För det första står det oblika ledet alltid antingen först i satsen eller omedelbart efter det finita verbet, oavsett om detta är huvudverb eller hjälpverb; detta är de typiska subjekspositionerna i fornisländska, liksom i fornsvenska. För det andra tycks det oblika ledet kunna ingå i en nexusförbindelse i konstruktionen objekt med infinitiv.

Också i fornsvenska står det oblika ledet normalt först eller omedelbart efter det finita verbet; innehåller satsen också ett nominativt led, står detta normalt efter det oblika ledet:⁵

- (11) a *mik lykkadis then andra stridh bæter* (RK I, LRK: 228)
 b *drømpde them badhom en drømber* (Leg: 974)
 c *tok sonenom thz forthryta* (ST: 206)
 d *nw böria them angra tolkit skipte* (MD: 372)

Infinita nexusförbindelser tycks också finnas:

- (12) *han swaradhe thera sidhum ok sinom sidhom ey sæmia* (Leg Bil: 695)

Detta behöver emellertid inte vara avgörande bevis för att det oblika ledet är att betrakta som subjekt. Fornsvenskan (liksom f.ö. fornisländskan) hade möjligheten att alternativt placera objekt före infinita verb. Jfr ordföljden i (11)c–d och (12) med placeringen av det indirekta objektet i (13):

- (13) a *Min gudh hafwer mik sin engil sænt* (ST: 13)
 b *han hafwer oss lofwat æwerdhelikit liiff* (ST: 16)
 c *han ... sagdhe sik thz enghum wna* (Leg Bil: 543)

Sammanfattningsvis finns det ingenting varken i ordföljd eller i andra syntaktiska egenskaper som entydigt pekar ut det oblika ledet som subjekt. I stället kan dess placering i satsen jämföras med ett indirekt

⁵ Detta gäller inte passiva bitransitiva verb, där ordningen mellan nominalfraserna är friare, reglerad snarare av tyngdförhållanden och informationsstruktur än av grammatiska principer. Se vidare nedan.

objekt. Å andra sidan kan man knappast kalla det oblika ledet för ett typiskt indirekt objekt heller vad gäller dess placering: det står ofta först i satsen (jfr (11)a), vilket är ovanligt för indirekta objekt, och det står så gott som alltid före infinit verb (jfr (11)c–d), vilket visserligen är möjligt för indirekta objekt, men långt ifrån lika vanligt. Jag utesluter emellertid inte att den udda placeringen av det oblika ledet beror på att satsen saknar ett normalt, agentivt subjekt. Subjektet utgör normalt satsens tema. I opersonliga konstruktioner är det istället ofta det oblika ledet som fungerar som tema. Därmed är det också motiverat att placera det så långt till vänster som möjligt, givet de möjligheter som grammatiken erbjuder för objekt. Det innebär topikalisering hellre än en position i innehållsfältet, det innebär placering före det infinita verbet hellre än efter.

Därmed är vi inne på det nominativa ledets satsdelsfunktion. När Mørck (1992) har konstaterat att det inte finns skäl att anta att det oblika ledet var subjekt i fornisländska, drar han slutsatsen att det nominativa ledet var subjekt, d.v.s. att den distinktiva subjektsegenskapen i fornisländska var kasus nominativ. Jag anser däremot att det inte finns något skäl att anta att fornsvenska subjekt ska definieras på något annat sätt än nusvenska subjekt, nämligen på basis av ordföljden: subjektet har en speciell position, i fornsvenska såväl som i nusvenska, nämligen först i satsen eller omedelbart efter det finita verbet. När jag i fortsättningen talar om subjekt är det i denna positionsdefinierade betydelse. Den stora skillnaden mellan fornsvenska och modern svenska vad gäller subjekt är istället att det inte fanns något subjektstvång i fornsvenska, d.v.s. denna position kunde lämnas tom (se vidare avsnitt 6 nedan). I de opersonliga konstruktionerna är nominativens position snarast att jämföra med det direkta objektets i en aktiv, bitransitiv sats: ledet står efter det lexikalt kasusmärkta nominalet, vanligen efter eventuellt infinit verb (se (11)d, jfr (13)b), men ibland före (se (11)c, jfr (13)a). I traditionell satsanalys skulle vi kalla ledet egentligt subjekt, med den skillnaden att det inte föregås av ett formellt subjekt och att det inte behöver vara indefinit (jfr (11)a).

Det finns emellertid också skillnader mellan nominativens och det direkta objektets (eller det egentliga subjektets) placering. För det första är nominativen oftare topikaliserad:

- (14) a *mere pina bör thessom än hinom* (Bir 1: 113)
 b *Thzta thæktis kesarenom mykit oc aldra mæst iomfrue* (Leg Bil: 596)

Huruvida vi ska se nominativen som subjekt eller topikaliserat verbkomplement här är svårt att veta.

Vidare, om nominativen är ett pronomen kan den föregå det oblika ledet:

- (15) a *Vm sidhe tok thz hans herrom oc førstom j rikeno mykyt for-thryta* (ST: 304)
 b *Tha konungh haraldh fik see thät skipeth, tha thäktis thät hanom wäl* (Ansg: 24)

Här ligger det närmast till hands att analysera nominativen som subjekt.

I bitransitiva konstruktioner är den omvända ordföljden med nominativen före obliken vanligare, och förekommer också om nominativen är ett substantiv eller utbyggd nominalfras:⁶

- (16) a *wijtes thet honom* (SO: 296)
 b *En tima var en fugul sændar iohanni* (Leg Bu: 157)
 c *ok war the pinan hånne giwin j wärldinne til sinna synda ren-silsa* (Jär: 4)

Sammanfattningsvis kan nominativen ibland vara subjekt i opersonliga konstruktioner, framför allt vid passiva, bitransitiva verb. Det normala är dock att båda nominalen står som komplement till verbet, det oblika ledet närmast att jämföra med ett indirekt objekt, det nominativa ledet närmast att jämföra med ett direkt objekt (eller ett egentligt subjekt), och att satsen är subjektlös.

⁶ I modern isländska är ordföljden i (16) möjlig, d.v.s. det ursprungliga direkta objektet kan bli subjekt i passiv, men däremot inte ordföljden i (15), d.v.s. nominativen till ett opersonligt verb är aldrig subjekt. Möjligheten att ha nominativen som subjekt i passiva satsar har kopplats till möjligheten att ha omvänd ordföljd direkt objekt + indirekt objekt i aktiv form (se t.ex. Falk, 1990, Holmberg-Platzack, 1995, kap. 7). Idén är att nominalens underliggande inbördes ordning inte får rubbas när man väljer subjekt i passiv. Idén är formaliserad i Rizzis teori om relativiserad minimalitet (1990). Omvänd ordföljd av objekten i aktiv var möjlig också i fornsvenska:

- (i) a *for winskap skull giffuer iak hanum tik* (Di: 190)
 'för vänskaps skull ger jag honom [fången] till dig'
 b *oc antwardhe han ater sinne hustru* (ST: 23)
 'och gav honom tillbaka till hans hustru'
 c *Ok sände sidhan budh hofthinganom* (Jär: 75)
 d *han gaf öghon enne blinde fru* (Leg Bu: 186)

Denna ordföljd försvinner emellertid under slutet av den fornsvenska perioden utan att möjligheten att låta det ursprungliga direkta objektet bli subjekt i passiv försvinner.

3. Utvecklingen

I detta avsnitt kommer jag att ge en deskriptiv sammanfattning av utvecklingen, d.v.s. när den oblika formen ersattes med nominativ för olika grupper av verb. Vad gäller verben i (1) (i fortsättningen, **opersonliga verb**) bygger min framställning helt och hållet på Lindqvists undersökning (1912). Konstruktionsförändringen av de passiva verben har, såvitt jag vet, inte tidigare undersökts, och resultaten som presenteras här bygger på mina egna undersökningar. Det fornsvenska materialet är hämtat från excerperingar i Gösta Holms avhandling om s-passiv (1952), Söderwalls ordbok och fem fornsvenska texter. Det nysvenska materialet är hämtat från excerperingar i Svenska Akademiens Ordbok och 33 texter, 28 från äldre nysvenska och 5 från yngre nysvenska. Jag kommer att visa att den oblika formen ersattes av nominativ vid olika tidpunkter för olika grupper av verb: först ersattes den vid verb utan någon annan nominalfras, sedan ersattes den vid tvåställiga opersonliga verb, medan förändringen från oblik form till nominativ vid passiva, bitransitiva verb är den senaste förändringen. Detta är en förenklad bild av ett komplicerat förlopp, där stor individuell variation finns, framför allt bland de opersonliga verben. Icke desto mindre är mönstret tydligt urskiljbart.

Redan i fornsvensk tid ersattes dativen med nominativ i konstruktioner med ursprungligen dativstyrande monotransitiva passiva verb. I fornsvenska finner man med andra ord både den äldre konstruktions-typen, som i (17)a, och den yngre konstruktionstypen, som i (17)b:

- (17) a *Llangt ther æpter wardh honom forgifwit* (ST: 102)
 b *han wart förgiffwen* (PK: 234)

Vid de ursprungligen dativstyrande monotransitiva verb jag har excerperat i Söderwall finns det ingen klart urskiljbar tendens att dativ form förekommer i äldre texter, nominativ i yngre. För samtliga de verb där jag funnit belägg med nominativ, har det också funnits belägg med ackusativ i aktiv form. Lagspråket finns endast delvis redovisat i Söderwall; från exempelsamlingen i Holm (1952), som dock bara undersöker s-passiver, har jag inte antecknat något fall av nominativ från de fornsvenska lagarna. En noggrannare undersökning av utvecklingen från oblik till nominativ skulle inkludera en större undersökning av ursprungligen dativstyrande verb (aktiv såväl som passiv) i fornsvenskan. Från äldre nysvenska och framåt återfinns den äldre oblika formen endast sporadiskt.

Vad gäller de opersonliga verben tog följande verb normalt nominativ redan i fornsvenska enligt Lindqvist (1912): *hungra, thyrsta, samthykkia, missämia, längta*. Vid början av 1500-talet var nominativ det normala vid verbet *hissna*, och den gamla dativa konstruktionen vid verbet *gruva* var ersatt av en reflexiv form, *gruva sig*, med nominativt subjekt. Alla dessa verb var normalt enställiga, d.v.s. de konstruerades normalt utan någon annan nominalfras.

Under 1500-talet slog nominativen igenom i texterna för verben *komma ihåg* och *drömma*. Verben *langa* och *sämia* uppvisade både nominativ och oblik form; de försvann ur språket innan någondera formen blev dominerande. Under 1600-talet blev nominativen den dominerande formen i texterna vid verben *fasa, ledas, ångra, tycka, förtycka, misstycka* och *böra*. Enligt Lindqvist avspeglar nominativen det gängse bruket i talspråket, och vid 1600-talets slut har den gamla konstruktionen nästan helt försvunnit också i skriftspråket. Under 1600-talet uppvisade också följande verb variation mellan de båda konstruktionsalternativen: *lysta, tränga, täckas, lika, behaga, misshaga, förtryta*. En del av dessa verb försvann ur språket, andra har överlevt i dialekter med nominativ, och vid åter andra har den oblika formen vunnit terräng igen, nu som ordinarie objekt. Enligt Lindqvist bör vi tolka variationen vi finner i skriftspråket som ett tecken på att nominativen slagit igenom i det samtida talspråket. Majoriteten av de verb som förändrade sin konstruktion under 1500- och 1600-talen var tvåställiga, d.v.s. konstrueras med en annan nominalfras eller en sats.

Vid slutet av 1600-talet är utvecklingen nära nog fullbordad, men inte riktigt: Under 1700- och 1800-talen utvecklade verben *ana, lyckas* och *misslyckas* nominativ. Slutligen, verben *fela* och *fattas* konstrueras i sydsvenska dialekter med nominativ, medan den ursprungliga oblika formen (ibland ersatt av en prepositionsfras) har överlevt i skriftspråk och talat standardspråk.

Sammanfattningsvis har de flesta ursprungligen opersonliga verb som konstrueras med ytterligare en nominalfras eller en sats utvecklat nominativ under 1500- och 1600-talen.

För de bitransitiva passiva verben slutligen kompliceras bilden av att vi fortfarande i modern svenska har två alternativa konstruktionsmöjligheter. Vid sidan om *Han lovades full ersättning*, där det indirekta objektet har blivit subjekt, har vi *Full ersättning lovades honom*, där det direkta objektet har blivit subjekt. Den senare konstruktionen finns oavbrutet från fornsvensk tid fram till nutid. Det är framväxten av den förra konstruktionen som här intresserar oss.

I mina excerperingar av nysvenska texter fram till mitten av 1700-talet har jag inte funnit några belägg där det ursprungliga indirekta objektet otvetydigt står i nominativ i passiv. Från SAOB har jag antecknat sammanlagt 13 exempel med otvetydig nominativ från texter skrivna före år 1850. Ser vi närmare på dessa exempel visar det sig att majoriteten av dem har en gemensam egenskap. I typfallet betecknar ett indirekt objekt mottagaren. Dessa tidiga exempel med nominativa indirekta objekt är emellertid atypiska i det att de snarare betecknar källan eller att det i verbens betydelse ligger att det indirekta objektet inte mottar något.⁷ Några exempel:

- (18) a *Efter wij ... äre genom Konung Christiern ... thetta Rijkes och alles wäres ... förmögenheter ... beröffuede och quitte wordne* (G. I:s reg. 18: 298, 1547)
 b *The hafua warit af pastore frånsatta sacramentet* (Murenus AV: 143, 1646)
 c *The som hafua förnehme pedagogier och stoor löön blifwa ... förvägrade Stipendium* (Rudbeck, Bref: 16, 1662)

Nominativa indirekta objekt med den mera typiska mottagarrollen är mycket ovanligt före 1800-talet. Jag har funnit endast två exempel från texter skrivna före 1850:⁸

- (19) a *Han bleeff ... mycken ähra bewijst* (Tegel, G 1 2: 65, 1622)
 b *Jag ville icke nu resa samma [resa till Lappland] om jag bödes 1000 plåtar* (Linné, Bref I 1: 329, 1732)

Från slutet av 1800-talet och framåt finns flera exempel med nominativ mottagare:

⁷ Bitransitiva verb med indirekt objekt som källa hade ofta ett annat kasusmönster i fornsvenskan i det att det indirekta objektet stod i akkusativ och det direkta objektet i genitiv. I passiv kom därmed det indirekta objektet att stå i nominativ:

(i) *at han är piufs sins ränter* (ÅVgL: 55)

Nominativen i de äldre nysvenska texterna återspeglar dock knappast en oavbruten användning av akkusativ i aktiv/nominativ i passiv. Akkusativ + genitiv ersattes tidigt med dativ + akkusativ eller akkusativ + prepositionsfras.

⁸ Man bör dock erinra sig att ordboken inte ger äldsta belägg för en viss konstruktionstyp, som det är frågan om här. Under verbet *erbjudas* finns exempelvis inte några exempel med passiv alls anförda. Det kan därför mycket väl finnas äldre belägg med nominativ än vad man kan utläsa ur ordboken. Den mängd exempel med oblik form som jag antecknat ur de texter jag har excerperat visar iallafall att nominativen inte har använts mer generellt före mitten av 1700-talet.

- (20) a *Vi blefvo bjudna kaffe* (Lundgren, Mål.ant. 3: 21, 1871)
 a *Då han föreslogs en sådan handel* (Wigström, Folkd. 1: 270, 1880)
 b *Vid Norrbärke fattiggård föresättas de* [d.v.s. hjonen] ... *linberedning, nätbindning, m.m.* (Sundsvallsp. 1886, nr 42)
 c *om de också långt ifrån kunna påbördas hela ansvaret för ätternas utdöende* (Fahlbeck, Ad. 1: 405, 1895)

Sammanfattningsvis tycks det ha varit verb som konstrueras med ett semantiskt atypiskt indirekt objekt som först har förlorat lexikalt kasus. Även om vi inte kan vara säkra på att beläggen i SAOB ger en rättvisande bild av kasusbruket, verkar det som om bitransitiva verb mer generellt förlorar sitt lexikala kasus under 1800-talet.⁹

Sammanfattningen av utvecklingen har visat att den omspanner närmare 600 år, vilket stöder Sundmans antagande att vi har att göra med flera, verbidiosynkratiska förändringar. Samtidigt är det dock tydligt att förlusten av lexikalt kasus inte är helt slumpmässig. Verbtyper, snarare än individuella verb, förlorar sitt lexikala kasus i olika perioder (även om det finns en hel del individuell variation): först påverkas verb som inte tar någon annan nominalfras eller sats, sedan påverkas opersonliga verb som konstrueras med en annan nominalfras eller sats och sist påverkas passiva bitransitiva verb. I de följande avsnitten kommer jag att utveckla några idéer om lexikalt kasus som kan förklara varför vi finner denna ordning. I vissa fall kan utvecklingen kopplas till andra, oberoende förändringar i språket, i andra fall har förändringen snarare att göra med hur lexikalt kasus tolkas och lärs in. Jag inleder med den förändring som intuitivt sett borde ha den största betydelsen för existensen av lexikalt kasus, nämligen kasussammanfallet i yngre fornsvenska.

⁹ Inom språkvården har det funnits ett motstånd mot nominativt indirekt objekt i passiv — eller, annorlunda uttryckt, att låta det indirekta objektet bli subjekt i passiv (se t.ex. Wellander (1959), s. 294–302). Under *tilldela* står att läsa i Östergrens *Nusvensk ordbok* (1964): "I passiv ibl. med ursprungligt dativobj. som subjekt. Konstruktionen ogillas av många men blir allt vanligare och är godtagen av SAOL 9." Det alltmer accepterade bruket återspeglas i de olika upplagorna av SAOL under verbet *tilldela*. SAOL 7 (1900) rekommenderar sina läsare att inte använda nominativ, SAOL 8 (1923) erkänner nominativen inom parentes med ett *även*, i SAOL 9 (1950) är parentesen borttagen, liksom i SAOL 10 (1973), och först i SAOL 11 (1986) likställs nominativ helt med objektiv, i det att *även* bytts ut mot *eller*. Språkvårdens attityd kan återspegla sig i skriftspråket, och nominativen kan ha varit vanligare tidigare i talspråket. Det finns emellertid ingen anledning att tro att den relativa ordningen mellan olika verbgrupper skulle vara annorlunda.

4. Lexikalt kasus och morfologiskt kasus

Det fornsvenska kasussystemets sammanbrott kan ses som tre olika processer. För det första kom vissa former att sammanfalla genom fonologiska förändringar. Exempelvis föll ändelsen *-r* i maskulinum nominativ plural, vilket resulterade i att ackusativ och nominativ kom att bli homonyma. För det andra ersattes vissa former med andra i paradigmet. Sålunda är exempelvis de ursprungliga dativformerna i 1 och 2 personens personliga pronomen ersatta av ackusativformerna redan i förhistorisk tid. Båda dessa processer utökade antalet paradigm där fyra olika kasusformer inte längre urskiljdes. För det tredje ersattes de lexikala kasusen dativ och genitiv med ackusativ i syntaxen redan innan de morfologiska formerna blev icke-distinktiva. Om kasusbruket i fornsvenska fram till 1400, se Schwartz (1878). Dessa tre processer ledde i samverkan fram till hela kasussystemets sammanbrott, morfologiskt såväl som syntaktiskt, under yngre fornsvenska. Vid slutet av perioden har den morfologiska distinktionen mellan nominativ, dativ och ackusativ försvunnit på substantiven; för de personliga pronomenen upprätthålls en distinktion mellan en subjektform och en objektform. Om utvecklingen av genitiv, se Delsing (1991).

En konstruktionsförändring av opersonliga verb, parallell med den svenska, inträffade i engelska. Enligt Lightfoot (1991) berodde denna utveckling på att den morfologiska distinktionen ackusativ – dativ försvann. Lightfoot argumenterar för att ett system med lexikalt kasus kan upprätthållas endast om det lexikala kasuset har en distinktiv, morfologisk form. Distinktionen mellan en subjektform och en objektform i det pronomina systemet är inte tillräcklig för att lexikalt kasus ska kunna finnas kvar, menar han. Med andra ord, när distinktionen ackusativ – dativ försvinner, så försvinner inte bara lexikal dativ, utan lexikalt kasus överhuvudtaget.

Som vi har sett överlever ofta den gamla konstruktionen kasus-sammanfallet i svenska. Ett alternativ är att ändå anta Lightfoot's analys att lexikalt kasus försvinner när den distinktiva dativformen försvinner. De aktuella konstruktionerna skulle då analyseras om som följer, där "obj" står för objektform:

- (21) tvåställiga aktiva verb, *hjälp*a: nom + dat > nom + obj
 treställiga aktiva verb, *gifv*a: nom + dat + acc > nom + obj + obj

enställiga opersonliga verb, *ledhas*:¹⁰ dat > obj
 tvåställiga opersonliga verb, *ångra*: dat + nom > obj + nom

Detta är antagligen vad som sker för de tvåställiga, ursprungligen dativstyrande verben som *hiälpa*, *bota*. När distinktionen mellan ackusativ och dativ försvinner kan inte längre distinktionen mellan strukturellt och lexikalt kasus på objektet upprätthållas i aktiv. Objektets kasus kommer att omtolkas till strukturellt kasus, och därmed kommer nominalet att stå i nominativ i passiva satser. Den slutgiltiga övergången från *Honom botades* till *Han botades* kan därför förklaras med förlusten av en distinktiv morfologisk dativform.

Vad gäller de övriga verben finns det emellertid flera skäl som talar emot analysen i (21). Var analysen riktig för de bitransitiva verben som *gifva*, skulle vi finna nominativa indirekta objekt i passiv redan i slutet av medeltiden, men det dröjer betydligt längre, som jag visade i avsnitt 3. Det tyder på att det indirekta objektet fortfarande är lexikalt kasusmärkt — det lexikala kasuset förblir ju opåverkat i passiv.

För de tvåställiga opersonliga verben som *ångra* skulle analysen i (21) jämföras dessa verb med en annan grupp av verb, representerad av *glädhia*, *dröva*. Denna verbgrupp har samma semantiska mönster som många opersonliga verb i det att de betecknar en psykisk upplevelse. Liksom för de opersonliga verben är nominativen sakbetecknande, men till skillnad från de opersonliga verben står det personbetecknade nominalet i ackusativ. De skiljer sig också från de opersonligt konstruerade verben i det att nominativen ibland kan beteckna en mer agentiell aktant och att de regelmässigt har en reflexiv form (*s*-form eller *sik*-form), där personaktanten står i nominativ. Se även not 12 nedan. Flera skäl talar emellertid emot att dessa båda verbgrupper ska likställas. Inget verb av den senare typen genomgick konstruktionsförändring — de konstrueras än idag med saksjekt och personobjekt. Många av de opersonliga verben genomgick emellertid konstruktionsförändring, vilket tyder på att verben hölls isär också efter kasussammanfallet. Vidare förändrades inte ordföljden för de opersonliga verben: nominativen stod också fortsättningsvis efter det oblika ledet, och argumenten emot att nominativen är ett ordinarie subjekt gäller fortfarande. Slutligen, själva konstruktionsförändringen skulle innebära att subjektet blev objekt och objektet blev subjekt, en

¹⁰ Som framgick i avsnitt 3, har de flesta enställiga, opersonliga verb förlorat lexikalt kasus före kasussammanfallet. *Ledhas* är dock ett verb som längre behåller den gamla konstruktionen.

förändring som, vad jag vet, inte finns belagd för några andra verb. Antar vi i stället att *ångra*, *drömma*, *tycka* etc. också i fortsättningen har lexikalt kasus ter sig konstruktionsförändringen mindre märklig.

Slutligen, för de enställiga opersonliga verben som *ledhas* innebär analysen i (21) något så motsägelsefullt som ett opersonligt, transitivt verb, d.v.s. ett verb med objekt, utan subjekt. Det faktum att enställiga opersonliga verb inte automatiskt genomgår konstruktionsförändringen är ett starkt stöd för att lexikalt kasus kan överleva kasussammanfallet.

Det finns med andra ord starka skäl att tro att de aktuella verben också efter kasussammanfallet styr lexikalt kasus. Det lexikala kasuset har inte längre någon distinktiv, morfologisk form: i pronomensystemet används den gemensamma objektsformen, och på substantiven är "kasusformen" osynlig. I fortsättningen kommer jag att använda termen "oblik" om lexikalt bestämt kasus och termen "objektiv" om strukturellt bestämt kasus. Den omtolkning som sker efter kasussammanfallet kan sammanfattas i (22), där jag för jämförelsens skull också lagt in ett verb av *glädhia*-typen (jfr (21)):

- (22) a *hiälpa*: nom + dat > nom + obj
 b *glädhia*: nom + ack > nom + obj
 c *gifva*: nom + dat + ack > nom + obl + obj
 d *ledhas*: dat > obl
 e *ångra*: dat + nom > obl + nom

Samtidigt som Lightfoots analys av lexikalt kasus inte kan upprätthållas, står det klart att det grammatiska systemet måste tillhandahålla något sätt att skilja mellan strukturellt och lexikalt kasus. Att lexikalt kasus har en egen morfologisk form är naturligtvis viktigt, men inte helt avgörande. I nästa avsnitt kommer jag att visa att också den semantiska tolkningen av nominalet är betydelsefull.

5. Lexikalt kasus och semantiska roller

Jag har visat att lexikalt kasus inte uteslutande är beroende av en egen morfologisk form. För det första behöll många verb lexikalt kasus också efter kasussammanfallet. För det andra förlorade en del verb lexikalt kasus redan före kasussammanfallet: nominativ är standardformen för exempelvis de ursprungligen opersonligt konstruerade ver-

ben *samthykkia* och *längta* redan i äldre fornsvenska, enligt Lindqvist (1912). Vidare återfinns verb som ursprungligen styrde dativt objekt ofta med akkusativ i källorna redan före kasussammanfallet. Också detta visar att det finns en tendens att lexikalt kasus försvagas utan påtagliga morfologiska förändringar. I detta avsnitt kommer jag att argumentera för att nominalets semantiska roll också är av vikt för lexikalt kasus. Här kommer jag bara att ta upp dativen. För några gemensamma semantiska mönster för genitiv, se t.ex. Wessén (1965), s. 22.

Som påpekats av såväl Lindqvist (1912) som Sundman (1985) har de verb som genomgår konstruktionsförändringen vissa gemensamma, semantiska drag: de betecknar en fysisk eller psykisk upplevelse av något slag, där personaktanten är passiv. Detsamma gäller ett antal verb med personens dativ och sakens nominativ eller sats som av någon anledning inte genomgick konstruktionsförändring, t.ex. *synas*, *komma före* (jfr *tycka*); *edha*, *gätas* (jfr *behagha*, *lika*); *höfva*, *söma* (jfr *böra*); *brista*, *tryta* (jfr *fattas*, som dialektalt konstrueras med nominativ). Med den teori jag förespråkar styr dessa verb ofta lexikalt kasus. Lexikalt kasus är med andra ord inte bara morfologiskt urskiljbart i fornsvenska utan också delvis semantiskt. Samma semantiska kärna finns hos dativen till monotransitiva verb som *hiälpa* och bitransitiva verb som *gifva*: den betecknar en passiv mottagare, förmånstagare eller upplevare. Den största skillnaden är egentligen att vid de skeenden som betecknas med de passiverbara verben finns det en aktivt handlande person som subjekt, medan det saknas vid de skeenden som betecknas med de opersonligt konstruerade verben.

Den utveckling lexikalt kasus genomgår i svenskan tyder på att inte bara den semantiska rollen i sig är av betydelse, utan också den semantiska rollen visavi andra aktanter. Härvidlag spelar den s.k. semantiska rollhierarkin (Jackendoff (1972)) stor roll, här citerad efter Grimshaw (1990):¹¹

(23) (Agent (Upplevare (Mål/Källa/Plats (Föremål))))

Den semantiska hierarkin motsvaras av en syntaktisk hierarki subjekt – indirekt objekt – direkt objekt. Den semantiskt mest prominenta rollen kommer att bli subjekt. Vid bitransitiva verb är subjektet Agent, det indirekta objektet Upplevare eller Mål/Källa och det direkta objektet Föremål. I avsnitt 3 ovan argumenterade jag för att nominalen i de opersonliga konstruktionerna ska jämföras med indi-

¹¹ De engelska termerna är Agent, Experiencer, Goal/Source/Location och Theme.

rekt och direkt objekt; en sådan analys följer den semantiska rollhierarkin: dativen ("indirekt objekt") är Upplevare, nominativen ("direkt objekt") är Föremål.¹²

Till teorin om de semantiska rollerna hör också teorin om **enkla och sammansatta roller**, utvecklad av Marantz (1984). Marantz visar att den semantiska tolkningen av ett subjekt till ett transitivt verb inte bara är beroende av verbet, utan av verbet och objektet tillsammans. Hela verbfrasen snarare än bara verbet ger subjektet dess semantiska tolkning vid uttryck som *ta bollen*, *ta bussen*, *ta en magnetyl*, *ta en tupplur*, etc. Verb + subjekt har inte samma påverkan på tolkningen av objektet. Subjektets roll sägs vara sammansatt, d.v.s. påverkad av såväl verb som objekt, medan objektets roll är enkel, bestämd bara av verbet. Som Holmberg (1986) har visat, är tolkningen av det indirekta objektet på motsvarande sätt bestämd av verb och direkt objekt tillsammans: *ge någon en boll/beröm/sparken* (jfr också Falk (1990)). Också det indirekta objektet har med andra ord en sammansatt roll. Översatt till den semantiska rollhierarkin kan vi säga att tolkningen av en roll är beroende av verb + aktanter lägre ner i hierarkin.

Sammanfattningsvis finns det två karakteristiska egenskaper hos den semantiska rollen hos ett nominal med lexikalt kasus dativ: det är i typfallet Upplevare eller Mottagare, och det är en sammansatt roll.

Som jag visade ovan, finns det inget absolut ett-till-ett-förhållande mellan lexikalt kasus och ett eget morfologiskt kasus: vissa verb förlorar lexikalt kasus redan före det morfologiska sammanfallet, andra behåller det också efter. Likväl finns det, som vi har sett, ett nära samband mellan lexikalt kasus och morfologisk dativ. Jag kommer här att argumentera för att det finns ett liknande samband mellan semantisk roll och lexikalt kasus: det är inte ett absolut samband, men likväl ett nära samband.

Det är inget absolut samband. För det första fanns det i fornsvenska också Upplevare i nominativ och akkusativ. Exempel på verb som tog

¹² Välkända och omdebatterade undantag mot hierarkin utgör nusvenska verb som *glädja*, *förbrylla*, *förarga* med Föremål som subjekt och Upplevare som objekt. För en möjlig analys av dessa, se Grimshaw (1990). Denna typ av verb fanns också i fornsvenskan, t.ex. *glädhia*, *dröva*.

Ett annat undantag från hierarkin utgör satser där nominativt Föremål föregår dativ Upplevare eller Mottagare, och därför gärna analyseras som subjekt (se avsnitt 2). I fornsvenska förekommer ordföljden undantagsvis vid opersonliga verb, oftare vid bitransitiva, passiva verb. Också i modern svenska kan det direkta objektet bli subjekt vid bitransitiva, passiva verb. Om dessa undantag, se t.ex. Holmberg-Platzack (under tryckning, kap. 7), Falk (1990).

nominativ Upplevare är *idhra* 'ångra', *gimas* 'begära, längta efter', *lidha* 'utstå, tåla', *syrgia*. Om akkusativ som Upplevare, se avsnitt 4 ovan. Lindqvist betonar att verben som genomgick konstruktionsförändringen i många fall hade personligt konstruerade synonymer, d.v.s. med Upplevare i nominativ, och för Sundman är det en avgörande förklaring av förändringen att den drabbar verb med rollen Upplevare — just Upplevare kan stå antingen i nominativ eller i dativ. För det andra är det inte nödvändigt att det lexikalt kasusmärkta nominallet har en sammansatt semantisk roll. Vid dativstyrande verb som *hiälpa*, *bota*, *skadha* finns det ingen aktant längre ner på den semantiska hierarkin som bidrar till tolkningen,¹³ inte heller vid opersonliga verb som *sämias*, *hungra*, *gruva*.

Likväl är det ett nära samband, och jag menar att det efter det morfologiska sammanfallet var den specifika, semantiska rollen som var den viktigaste egenskapen som synliggjorde det lexikala kasuset. Eftersom lexikalt kasus delvis försvinner redan före kasussammanfallet, verkar den semantiska rollen ibland till och med vara mer viktig än ett distinkt morfologiskt kasus. Som vi har sett karakteriseras rollen av två egenskaper: det är Upplevare eller Mottagare, och det är en sammansatt roll. Atypiska lexikalt kasusmärkta nominal har en annan roll och/eller en enkel roll.

Med detta i minnet kan vi nu studera det gradvisa bortfallet av lexikalt kasus. De verb som drabbades först var dels många enställiga opersonliga verb (*sämias*, *längta*, *hungra*, *gruva*, etc.), dels monotransitiva dativstyrande verb som *hiälpa*. Detta skedde, som jag flera gånger påpekat, delvis redan före kasussammanfallet. Dativens semantiska roll är vid dessa verb atypisk för lexikalt kasusmärkta nominal i det att den är enkel. Nominal med en sammansatt roll kunde behålla sitt lexikala kasus också efter kasussammanfallet. Det gäller Upplevarrollen vid tvåstilliga opersonliga verb som *komma ihåg*, *drömma*, *ångra*, *tycka*, etc., och det indirekta objektet till bitransitiva verb. De bitransitiva verb som först förlorar lexikalt kasus är de verb som konstrueras med ett indirekt objekt som betecknar Källa, en atypisk roll. Indirekta objekt som betecknar Mottagare bibehåller sitt kasus längre.

I avsnitten 4 och 5 har jag föreslagit olika sätt som språkbrukaren har att urskilja lexikalt kasus: en distinkt morfologisk form, d.v.s.

¹³ Möjligen kan man se dativobjektets roll som sammansatt i det att verben ofta går att skriva om som verb + direkt objekt: *ge hjälp*, *bota*, *skada*, etc.

dativ visavi ackusativ; en gemensam oblik/objektiv form distinktiv gentemot nominativ; en typisk semantisk roll, nämligen Upplevare/Mottagare; den semantiska rollens karaktär av sammansatt roll, d.v.s. bestämd av verbet + en aktant lägre ner i rollhierarkin. Ännu en gång vill jag betona att dessa sätt inte ska uppfattas som absoluta regler, d.v.s. att ett lexikalt kasusmärkt nominal **måste** ha ett distinktivt kasus och en speciell sammansatt tematisk roll. I stället vill jag tolka dessa sätt som allmänna strategier att identifiera lexikalt kasus. Genom att tolka dem som allmänna strategier istället för absoluta regler kan vi förklara följande: för det första, förlusten av lexikalt kasus är en gradvis förändring. För det andra, förlusten av lexikalt kasus drabbar olika grupper av verb vid olika tidpunkter. För det tredje, det finns individuella undantag.

Den föreslagna analysen av lexikalt kasus innebär inte att systemet är opåverkligt av andra förändringar i språket. Vi har redan sett att kasussammanfallet hade en direkt konsekvens för det lexikala kasussystemet, nämligen att monotransitiva, ursprungligen dativstyrande verb som *hiälpa* inte längre kunde specificeras för lexikalt kasus: Före kasussammanfallet kunde lexikalt kasus (dativ) skiljas från ackusativ, efter kasussammanfallet kan lexikalt kasus skiljas endast från nominativ. En annan förändring i språket som verkar ha haft betydelse för utvecklingen av lexikalt kasus är införandet av subjektstvång, en förändring som inträffade under mitten av 1600-talet (Falk 1993).

6. Lexikalt kasus och subjektlöshet

I fornsvenska och äldre nysvenska fram till mitten av 1600-talet fanns inget subjektstvång. Den typ av subjektlöshet som här intresserar oss är möjligheten att utelämna ett opersonligt subjekt *det*. I avsnitt 2 ovan antog jag att satser med oblikt led normalt var subjektlösa. I satser som (24) var med andra ord subjektspositionen tom, och satserna skulle i modern svenska snarast motsvaras av satser med insatt *det*; exemplen är från äldre nysvenska före subjektstvånget:

- (24) a *Migh drömde at itt wijnträä war för migh* (B 1541, 1 MB 40: 9)
 b *honom ... begynte storliga ångra at han så därliga giordt hade*
 (OPetri Kr: 54, c. 1530–40)
 c *them fattes både saltt och tunne trä* (G I:s reg 24: 198, 1554)

- d *I synderheet behagade honom Rijkscantzlerens svar* (Tungel: 133, 1633)
 e *Ock them skal ångra then ondsko som ...* (B 1541, Hezek. 6: 9)

Vid mitten av 1600-talet försvann möjligheten att ha tom subjekt-position (se Falk, 1993). Tolkningen av satser som (24) som opersonliga, subjektlösa satser försvann därmed. Som framgick i avsnitt 3 ovan, förlorade många opersonliga verb sitt lexikala kasus under 1600-talet, och jag vill se detta som en följd av införd subjektstvång. Vi kan föreställa oss att med införande av subjektstvång ökade drivkraften att ge det psykologiska subjektet status också av grammatiskt subjekt. Eftersom det grammatiska subjektet står i nominativ, innebar detta samtidigt en förlust av lexikalt kasus.

Förlusten av lexikalt kasus är enligt denna analys ingen oundviklig följd av det införda subjektstvånget; alternativt kunde ju nominativen stå som subjekt (se avsnitt 2), vilket var fallet framför allt vid passiva, bitransitiva verb. En annan möjlighet var att bibehålla den gamla analysen med två komplement till verbet och sätta in ett formellt subjekt *det*. Alla verb förlorade heller inte lexikalt kasus i samband med subjektstvånget: de bitransitiva verben fortfor att ge lexikalt kasus till sitt indirekta objekt, och några opersonliga verb genomgick konstruktionsförändringen senare (*lyckas, misslyckas, ana*) eller endast dialektalt (*fattas, fela*).¹⁴ Från denna tid börjar också expletivt subjekt *det* uppträda vid opersonliga och passiva bitransitiva verb:

- (25) a *at thet behaga mig mycket bätr til at wara så her hos honom* (Horn: 91, 1657)
 b *Thet ledes oss vid sådan eder twistachtigheet* (Riksrådsprotokollen 8: 190, 1640)
 c *I synnerhet har thet sedan ofta ånkrat mig, att jag ...* (Reuterholm: 130, c.1730–40)
 d *... att det mäst altid fehlat oss wed och i bland wattn samt gräs* (Lingen: 53, 1740-talet)
 e *thett bleeff migh sagdt att han ...* (Ekeblad: 120, 1653)
 f *Det lämnas äfven andra frihet at täncka på samma Problem's uplösning* (Kalm: 39, 1742)

¹⁴ Huruvida dessa dialektala förändringar inträffade samtidigt med införandet av subjektstvånget är givetvis svårt att säga. De belägg med nominativ (samtliga med sydsvenska författare) som Lindqvist redovisar är från 1800-talet.

Sambandet mellan konstruktionsförändringen och det införda subjektstvånget har tidigare föreslagits av Platzack (1985). Han argumenterar för att det oblika ledet var ett syntaktiskt subjekt och att subjektstvånget ska tolkas som ett krav på **nominativt** subjekt. Konstruktionsförändringen kommer i hans analys därför att vara en automatisk konsekvens av det införda subjektstvånget. Eftersom konstruktionsförändringen drabbade somliga verb redan före subjektstvånget och andra verb fortfor att konstrueras med lexikalt kasus också efter subjektstvånget, kan hans analys inte vara riktig för konstruktionsförändringen i stort. Med den analys jag har föreslagit här kan vi koppla samman konstruktionsförändringen med subjektstvånget för en speciell grupp av verb, nämligen tvåställiga, opersonliga verb. I nästa avsnitt kommer jag tillbaka till bitransitiva verb och frågan varför de inte förlorade lexikalt kasus i samma veva.

7. Lexikalt kasus till bitransitiva verb

En grupp av verb påverkades inte av det införda subjektstvånget, nämligen bitransitiva verb. Frågan är varför resonemanget ovan inte kom att gälla bitransitiva verb, d.v.s. varför tendensen att göra det psykologiska subjektet också till grammatiskt subjekt inte påverkade de bitransitiva, passiva verben. Det finns flera anledningar.

För det första var den alternativa ordföljden med nominativ före dativ relativt vanlig vid passiva, bitransitiva verb redan i fornsvenskan; jag tolkar ordföljden så att nominativen här var ett ordinarie subjekt. Motsvarande var betydligt ovanligare vid opersonliga verb. (Jfr avsnitt 2.) Vi kan tolka denna skillnad som en klarare tendens att tolka det oblika ledet till opersonliga verb som det psykologiska subjektet, medan såväl nominativen som obliken kunde uppfattas som psykologiskt subjekt till de bitransitiva passiva verben. Men hur än denna skillnad mellan opersonliga verb och bitransitiva passiva verb ska förklaras, bidrog skillnaden troligen till att bitransitiva verb inte följde de opersonliga verben under 1600-talet.

För det andra utgjorde de opersonliga verben en ganska liten grupp av verb, och utvecklingen är inte helt homogen; även om majoriteten av de tvåställiga, opersonliga verben förlorade sitt lexikala kasus under 1600-talet, finns det såväl tidigare exempel (*komma ihåg, drömma* under 1500-talet) som senare exempel (*ana, lyckas, misslyckas* under 1700- och 1800-talen). Lexikalt kasus verkar, med andra ord, läras in

mer verb för verb vid denna grupp av verb. Bitransitiva verb å andra sidan är en större grupp verb, vars kasusmönster antagligen inte lärs in verb för verb. Det är inte så konstigt att lexikalt kasus kan stå sig bättre i denna grupp.

För det tredje har vi sett att det finns en hel del verb med samma uppsättning semantiska roller som de opersonliga verben, men med annorlunda kasusmönster: dels finns det verb med nominativ Upplevare + akkusativt Föremål (t.ex. *idhra* 'ångra', *syrghia*; se avsnitt 5), dels finns det verb med nominativt Föremål + akkusativ Upplevare (*glädhia*, *dröva*; se avsnitt 4). Upplevarverben i stort var med andra ord inte en homogen klass vad gäller kasusmönster. Enligt Lindqvist (1912) och Sundman (1985) är detta den viktigaste anledningen till att de genomgick konstruktionsförändring. Bitransitiva verb, å andra sidan, är en homogen klass vad gäller kasusmönster;¹⁵ det är alltid det indirekta objektet som får lexikalt kasus. Själva treställigheten hos de bitransitiva verben är här säkert en viktig ledtråd för att känna igen det lexikala kasuset.

För det fjärde kan vi också fråga oss vad det lexikala kasuset ersätts av. I fornsvenska fanns det två strukturella kasus, nominativ och akkusativ och (något förenklat) ett lexikalt kasus, dativ. Efter kasus-sammanfallet förändras egentligen ingenting i det grundläggande systemet, mer än att antalet morfologiska former blir betydligt mindre. Fortfarande har vi två strukturella kasus (med distinktiva former endast i delar av pronomensystemet) och ett lexikalt kasus (utan distinktiv form). Ingenting i detta grundläggande system behöver förändras när de opersonliga verben förlorar sitt lexikala kasus: oblik (lexikal) form + nominativ byts ut mot nominativ + objektiv (strukturell) form. När de bitransitiva verben förlorar sitt kasus innebär det emellertid samtidigt ett nytt kasussystem, med två strukturella objektskasus, ett för vart och ett av objekten. Att de bitransitiva verben inte förändras samtidigt som de opersonliga verben är därför inte så förvånande.¹⁶

¹⁵ Andra kasusmönster fanns under äldre fornsvensk tid, men ersattes antingen av det typiska kasusmönstret eller av prepositionsfras.

¹⁶ Jag har ännu inte närmare undersökt passiva bitransitiva verb med nominalfras + sats. Preliminära resultat visar att det indirekta objektet möjligen uppträder något tidigare i nominativ i sådana konstruktioner. Visar sig detta kunna bekräftas i mer omfattande undersökningar, skulle det stödja idén om att förändringen inträffar senare om ett "extra" strukturellt kasus måste införas. Satsar har inget kasus, och det indirekta objektet kan då ta det strukturella kasuset.

Bitransitiva verb förlorade till slut sitt lexikala kasus de också. Som jag visade i avsnitt 3, inträffade detta i större skala under 1800-talet. Detta sammanfaller inte med någon annan större förändring i svenskan, vad jag har kunnat se. Varför förlorar då också dessa verb lexikalt kasus? I min uppsats har jag föreslagit olika sätt för språkbrukaren att lära in och känna igen lexikalt kasus: en egen morfologisk form (dativ), en distinktion mellan nominativ – oblik (efter kasussammanfallet), en speciell semantisk roll (Upplevare/Mottagare), en sammansatt semantisk roll. Av dessa olika strategier är det endast en egen morfologisk form som är unik för lexikalt kasusmärkta nominal. Alla andra egenskaper delar de lexikalt kasusmärkta nominalen med andra nominal. Morfologiskt sammanfall med strukturellt kasus och det faktum att Upplevare/Mottagare också uppträder utan lexikalt kasus vid andra verb sätter hela tiden en press på systemet. Även om ett system med lexikalt kasus kan överleva under lång tid efter det morfologiska kasussystemets sammanbrott, vill jag ändå se den moderna svenskans fattiga kasusmorfologi som den yttersta anledningen till förlusten av lexikalt kasus.

8. Sammanfattning

I denna uppsats har jag undersökt konstruktionsförändringen av operativa och passiva verb, illustrerad i (26) (fornsvenska) visavi (27) (modern svenska):

- (26) a *Sidhan angradhe mik thz mykyt sarlika* (ST: 46)
 b *honom drømde een drøm om ena nat* (ST: 250)
 c *bøtes mangom* (Leg Bu: 417)
 d *hanom lofwapis full viþergiæld* (SD 6: 129, 1349)

- (27) a *Sedan ångrade jag det mycket*
 b *Han drömde en dröm en natt*
 c *Många botades*
 d *Han lovades full ersättning*

Jag har föreslagit att själva förändringen är att respektive verb förlorar sin förmåga att specificera lexikalt kasus. När inte längre verbet bestämmer kasuset kommer det att bestämmas strukturellt, d.v.s. av den satsdelsfunktion som nominalet har. Konstruktionsförändringen

sker alltifrån fornsvensk tid till 1800-talet. Ett system med lexikalt kasus kan fungera endast om det lexikala kasuset är inlärbart på något sätt. Under fornsvensk tid var morfologisk dativ det lexikala kasusets främsta kännetecken. Redan under fornsvensk tid byter dock vissa verb konstruktion, vilket visar att också andra kännetecken var viktiga: att nominalet hade en viss semantiskt roll, Upplevare, och att rollen var sammansatt, d.v.s. beroende av andra aktanter lägre ner i den semantiska rollhierarkin. De verb som tidigt förlorar lexikalt kasus är framförallt opersonliga, enställiga verb; också en del monotransitiva dativstyrande verb vacklar. Efter kasussammanbrottet är en sammansatt semantisk roll Upplevare eller Mottagare den främsta egenskapen hos lexikalt kasusmärkta nominal. Några enstaka opersonliga verb förlorar lexikalt kasus under 1500-talet, annars står sig systemet gott fram till 1600-talet. Vid mitten av 1600-talet inträffar den stora förändringen att subjektstvång införs. I samband härmed övergår många opersonliga verb till att konstrueras med nominativ. Längst står sig det lexikala kasuset hos bitransitiva verb: de utgör en homogen grupp med lättgenomskådat kasusmönster och det indirekta objektet är det typiska lexikalt kasusmärkta nominalet. Under 1800-talet förlorar emellertid också de sitt lexikala kasus.

Citerade och excerperade texter

Excerperade fornsvenska texter:

- Bond = *Peder Månsson Bondakonst*. SFSS 75. Utg. J. Granlund. Uppsala, 1953. Författarens egen handskrift från 1516–1519. Excerperade delar: s. 21–77, 174–211.
- Di = *Sagan om Didrik af Bern*. SFSS 10. Utg. G. O. Hylthén-Cavallius. Stockholm, 1850–54. Översatt omkr. mitten av 1400-talet. Handskrift från slutet av 1400-talet eller början av 1500-talet. Excerperade delar: s. 1–205.
- Jär = *Järteckenboken i Klosterläsning*. SFSS 22, s. 3–128. Utg. G. E. Klemming. Stockholm, 1877. Handskrift från 1385, avfattningstiden något äldre.
- Leg = *Ett fornsvenskt legendarium*. SFSS 7:1. Utg. G. Stephens. Stockholm, 1847. Översatt någon gång mellan 1276 och 1307. Codex Bureanus (Bu) är från c. 1350, Codex Bildstenianus (Bil) är från första hälften av 1400-talet.
- ST = *Siælinna Thröst*. SFSS 59. Utg. S. Henning. Uppsala, 1954. Översatt på 1420-talet. Handskrift från 1438–1442.

Övriga citerade fornsvenska texter:

- Ansg. = *S. Ansgarii lefverne*. SFSS 34, s. 3–92. Utg. R. Geete. Stockholm, 1902. Sannolikt översatt under första hälften av 1400-talet, handskrift från mitten av 1400-talet.
- Bir 1 = *Heliga Birgittas uppenbarelser* 1. SFSS 14:1. Utg. G. E. Klemming. Stockholm, 1857. Översatt i slutet av 1300-talet, handskrift från omkr. 1450.
- Iv = *Herr Ivan Lejon-Riddaren*. SFSS 5. Utg. J. W. Liffman och G. Stephens. Stockholm, 1849. Översatt 1303, handskrift från 1430–50.
- KL = *Klosterläsning*. SFSS 22. Utg. G. E. Klemming. Stockholm, 1877. Det citerade exemplet är ur en handskrift från slutet av 1300-talet, sannolikt något äldre avfattningstid.
- MB 2 = *Svenska medeltidens bibelarbeten* 2. SFSS 9:2. Utg. G. E. Klemming. Stockholm, 1853. Översatt i slutet av 1400-talet el. början av 1500-talet, handskrift från 1526.
- MD = *Svenska medeltidens dikter och rim*. SFSS 25. Utg. G. E. Klemming. Stockholm, 1881–82. Det citerade exemplet är hämtat ur en text troligen författad vid mitten av 1400-talet, handskrift från 1523.
- MP 1 = *Svenska medeltidspostillor* 1. SFSS 23:1. Utg. G. E. Klemming. Stockholm, 1879. Författad i slutet av 1300-talet, handskrift från början av 1400-talet.
- PK = *Sveriges krönika* (Prosaiska krönikan). *Små stycken på forn svenska*, s. 219–48. Utg. G. E. Klemming. Stockholm, 1868–81. Författad omkr. 1452–56, samtida handskrift.
- RK I (LRK) = *Lilla rimkrönikan*. SFSS 17:1, s. 215–231. Utg. G. E. Klemming. Stockholm, 1865. Författad vid mitten av 1400-talet, handskrift från 1457.
- SD = *Svenskt Diplomatarium*. Del 1. Utg. J. G. Liljegren. Stockholm, 1829. Del 6. Utg. Riksarkivet genom E. Hildebrand, S. Tunberg och E. Nygren. Stockholm, 1878–1959.
- SO = *Skråordningar*. SFSS 13. Utg. G. E. Klemming. Stockholm, 1856. Det citerade exemplet är från 1450, nyare avskrift.
- ÄVgL = *Äldre Västgötalagen. Samling av Sveriges gamla lagar* 1. Utg. H. S. Collin och C. J. Schlyter. Stockholm, 1827. Skriven c. 1225. Det citerade exemplet är ur en handskrift från c. 1285.

SFSS = Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet

Nysvenska: källan till exemplen från SAOB och Lindqvist (1912) hänvisas till som där.

Excerperade texter varifrån exempel ges i uppsatsen (för en fullständig förteckning av excerperade nysvenska texter, se Falk (1993)):

Ekeblad, Johan, *Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad 1639–1655*. Acta universitatis Gothoburgensis 2. Utg. S. Allén. Göteborg, 1965.

- Horn, Agneta, *Beskrivning öfver min vandringstid*. Nordiska texter och undersökningar 19. Utg. G. Holm. Stockholm, 1959. Skriven omkr. 1657.
- Kalm, Pehr, *Pehr Kalms brev till samtida II: Pehr Kalms brev till friherre Sten Carl Bielke*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, nr 382. Utg. C. Skottsberg. Åbo, 1960. S. 11–111 är excerperade. Skriven 1741–1746.
- Lingen, Johan von, *Reinholdt Johan von Lingens självbiografiska anteckningar*. Personhistorisk tidsskrift 78 (1982): 1–2. Utg. G. Nilzén. Stockholm, 1983. S. 7–63 är excerperade. Skriven på 1740-talet.
- Reuterholm, Nils, *Nils Reuterholms journal*. Historiska handlingar, utgivna av Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia 36: 2. Stockholm, 1957. Skriven 1730–40.
- Tungel, Lars Nilsson, *Lars Tungels dagbok 1633*. Historiska handlingar, utgivna av Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia 22: 1. Stockholm, 1907.

Ordlistor och ordböcker

- Dahlgren, F. A. 1914–16: *Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt*. C. W. K. Gleerup, Lund.
- Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien*, (1898–). Lund.
- Svenska Akademiens ordlista*, 7 uppl. (1900), 8 uppl. (1923), 9 uppl. (1950), 10 uppl. (1973), 11 uppl. (1986). Norstedts förlag, Stockholm.
- Söderwall, K. F. 1884–1918: *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*. Lund.
- Östergren, O. 1919–1972: *Nusvensk ordbok*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Litteratur

- Andrews, A. 1976: "The VP Complement Analysis in Modern Icelandic". *Proceedings of the Sixth Annual Meeting of the North Eastern Society*, s. 1–21. Omtryckt i Maling, J. & Zaenen, A. (red.). 1990, s. 166–185.
- Delsing, L. 1991: "Om genitivens utveckling i fornsvenskan". S-G. Malmgren och B. Ralph (red.), *Studier i svensk språkhistoria* 2. Nordistica Gothoburgensia 14. Göteborg, s. 12–30.
- Falk, C. 1990: "On Double Object Constructions". *Working Papers in Scandinavian Syntax* 46.
- Falk, C. 1993: *Non-Referential Subjects in the History of Swedish*. Doktorsavhandling. Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet, Lund.
- Grimshaw, J. 1990: *Argument Structure*. MIT Press, Cambridge, Mass.–London.

- Holm, G. 1952: *Om s-passivum i svenskan*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap 9. C. W. K. Gleerup, Lund.
- Holmberg, A. 1986: *Word Order and Syntactic Features in the Scandinavian Languages and English*. Doktorsavhandling. Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet, Stockholm.
- Holmberg, A. & Platzack, C. 1995: *The Role of Inflection in Scandinavian Syntax*. Oxford University Press, Oxford.
- Jackendoff, R. 1972: *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Lightfoot, D. 1991: *How to Set Parameters. Arguments from Language Change*. MIT Press, Cambridge, Mass.–London.
- Lindqvist, A. 1912: *Förskjutningar i förhållandet mellan grammatiskt och psykologiskt subjekt*. Lunds universitets årsskrift. N. F. Afd. 1, Bd. 8, Nr. 2. C. W. K. Gleerup, Lund.
- Maling, J. & Zaenen, A. (red.) 1990: *Modern Icelandic Syntax*. Syntax and Semantics 24. Academic Press, San Diego – New York – Boston–London–Sydney–Tokyo–Toronto.
- Marantz, A. 1984: *On the Nature of Grammatical Relations*. Linguistic Inquiry Monographs 10. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Mørck, Endre 1992: "Subjektets kasus i norrøn og mellomnorsk". *Arkiv för nordisk filologi* 107, s. 53–99.
- Platzack, C. 1985: "Syntaktiska förändringar i svenskan under 1600-talet". S. Allén, L-G. Andersson, J. Löfström, K. Nordenstam och B. Ralph (red.), *Svenskans beskrivning* 15. Göteborg, s. 401–417.
- Rizzi, L. 1990: *Relativized Minimality*. MIT Press, Cambridge, Mass.–London.
- Rögnvaldsson, E. 1991: "Quirky Subjects in Old Icelandic". H. Sigurðsson (red.), *Papers from the Twelfth Scandinavian Conference of Linguistics*. Islands universitet, Reykjavik, s. 369–390.
- Schwartz, E. 1878: *Om oblika kasus ock prepositioner i fornsvenskan från tiden före år 1400*. Upsala Universitets Årsskrift 1878. Uppsala.
- Sigurðsson, H. 1989: *Verbal Syntax and Case in Icelandic*. Doktorsavhandling. Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet, Lund.
- Sundman, M. 1985: "Från *mik ångrar* till *jag ångrar*. Om förhållandet mellan satsdelskategori och semantisk roll". *Folkmålsstudier* 29, s. 85–123.
- Wellander, E. 1959: *Riktig svenska*. Norstedts förlag, Stockholm.
- Wessén, E. 1965: *Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax*. Almqvist & Wiksell, Stockholm–Göteborg–Uppsala.
- Zaenen, A., Maling, J. & Thráinsson, H. 1985: "Case and Grammatical Functions: The Icelandic Passive". *Natural Languages and Linguistic Theory* 3, s. 441–483. Omtryckt i Maling, J. & Zaenen, A. (red.). 1990, s. 95–136.

Litteraturkrönika 1994

Av S. Hellberg, B. Pamp och C. Platzack

Guglielmo Cinque, Jan Koster, Jean-Yves Pollock, Luigi Rizzi and Raffaella Zanuttini (eds.), Paths Towards Universal Grammar. Studies in Honor of Richard S. Kayne. XVI + 491 s. Washington D.C. 1994 (Georgetown University Press). (Georgetown Studies in Romance Languages.) ISBN 0-87840-287-X. Efter Chomsky är Richard Kayne den främste generative lingvisten idag, och den enskilde person som mer än någon annan bidragit till den generativa lingvistikens utveckling i Europa under 1970- och 80-talen. Härvidlag har Kaynes eminenta förmåga att kombinera empiriska och teoretiska studier varit av stor betydelse, men också hans inspirerande sätt att undervisa och hans generösa personlighet. Kayne har sitt huvudområde inom jämförande romansk syntax. Han har också givit betydande bidrag inom teoretisk lingvistik och jämförande germansk syntaxforskning, och också haft ett visst inflytande på den skandinaviska generativa lingvistik, bl.a. genom att han deltagit som lärare på sommarskolor och i olika sammanhang stött och uppmuntrat den jämförande skandinaviska syntaxforskningen.

De tjugosju uppsatserna i den här anmälda festskriften till Kaynes femtioårsdag är alla skrivna av forskare som på ett eller annat sätt inspirerats eller understötts i sitt arbete av Kayne. De flesta bidragen är skrivna av europeiska lingvister med rötter i romansk språkforskning, men volymen rymmer också uppsatser av holländska, tyska, ungerska och amerikanska lingvister. Tre av bidragsgivarna är skandinaver. Medan Tarald Taraldsen i sin artikel skriver om ett rätromanskt fenomen, hämtar både Anders Holmberg och Christer Platzack materialet till sina bidrag från de skandinaviska språken. Platzack skriver om en typ av lexikaliserade fraser, s.k. abstrakta övergångsfraser (typen *gå till anfall*, *falla i sömn*), medan Holmberg behandlar kongruensfenomen i skandinaviska opersonliga konstruktioner.

Förutom bidragen och en förteckning av Kaynes publicerade skrifter innehåller volymen en kort biografisk presentation, där särskilt

Kaynes roll för den europeiska generativa lingvistikens kraftigt understryks. C.P.

Language Acquisition. Studies in Generative Grammar. Papers in Honor of Kenneth Wexler from the 1991 Glow Workshops. Edited by Teun Hoekstra [&] Bonnie D. Schwartz. XII + 401 s. Amsterdam, Philadelphia (John Benjamins). (Language acquisition & Language disorders. 8.) ISBN 90-272-2472-2 (Eur.) / 1-55619-244-4 (US) (Hb). ISBN 90-272-2473-0 (Eur.) / 1-55619-245-2 (US) (Pb). Denna volym innehåller elva uppsatser om hur de som lär sig modersmålet eller ett andra språk tillägnar sig syntaxen; här finns också en inledande översikt av utgivarna där den nuvarande synen på hur språk tillägnas presenteras. Bland förf. märks Nina Hyams, Harald Clahsen, Zvi Penner, Luigi Rizzi, Anne Vainikka, Lynn Eubank, Vivian Deprez och Amy Pierce. Gemensam utgångspunkt för alla uppsatserna är övertygelsen om förekomsten av en medfödd, för alla människor gemensam "universell grammatik", som på olika sätt kan anpassas till en grammatik för de enskilda språken. Artiklarna om förstaspråksinläring behandlar huvudsakligen frågan om huruvida den universella grammatiken är konstant under de första levnadsåren eller om det ingår ett inslag av mognad, medan artiklarna om andraspråksinläring bl.a. tar upp frågan om vilken roll förstaspråket spelar vid inlärandet av ett andra språk.

Diskussionen om förstaspråksinläring baseras på data från bl.a. holländska, engelska, finska, franska, isländska, italienska, japanska, svenska och tyska, andraspråksstudierna rör främst inläringen av tyska för talare från Korea, Spanien och Turkiet. Bland de konstruktioner som studeras märks utelämnning av subjekt i tidigt barnspråk, placeringen av det finita verbet och andra ordföljdsproblem, kasusbruket och användning av icke finita satser och frågeordsfrågor. C.P.

Robert McAllister, Talkommunikation. 214 s. Lund 1994 (Studentlitteratur). ISBN 91-44-46421-5. Detta verk presenteras som en grundläggande lärobok för universitetsstudier i fonetik och allmän språkvetenskap och, naturligtvis, som användbar också för andra kategorier läsare. Det innehåller en avdelning om talproduktion, en om akustisk fonetik och en om talperception och täcker därmed fonetikens olika grenar. I avdelningen om produktion hoppar dock förf., med hänvisning till existerande läroböcker, över den sedvanliga artikulatoriska

sorteringen av vokaler och konsonanter. Boken kan därmed sägas innehålla allt det i fonetikens elementa som de flesta språkvetare brukar ha lite darriga kunskaper om.

Den fjärde och sista avdelningen handlar om fonologi, inbegripet dess förhållande till fonetiken. Det är påfallande hur stort utrymme som ägnas åt den generativa fonologin i Chomsky och Halles tappning. Den svenska tillämpningen av denna hämtas från Linell-Svensson-Öhman: *Ljudstruktur* (1971). Det är lite olyckligt, eftersom det mesta av den generativa fonologi som faktiskt skrevs för svenskan på 1970-talet tillkom efter *Ljudstruktur* och under tydligt avstånds-tagande från dess mest abstrakta fonologi. S.H.

Studien zum Altgermanischen. Festschrift für Heinrich Beck. Herausgegeben von Heiko Uecker. XV + 760 s. Berlin, New York 1994 (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. 11.) ISBN 3-11-012978-7. Denna festschrift innehåller trettioåtta bidrag inom skilda discipliner, språkvetenskap, litteraturvetenskap och kulturhistoria. Huvuddelen av bidragen behandlar fornnordiska ämnen, men här finns också arbeten om gotiska och forn- och medelhögtyska. De flesta bidragen är på tyska, sex uppsatser är skrivna på engelska, en på norska och en på danska. Bland bidragsgivarna märks Theodore Andersson, Oscar Bandle, Margaret Clunies Ross, Ulrich Groenke, Ottar Grønvik, Rolf Heller, James Knirk, Preben Meulengracht Sørensen, Klaus von See och Gro Steinsland. Boken inleds med sedvanlig *Tabula Gratulatoria* och avslutas med en förteckning av festföremålets skrifter. C.P.

Otmar Werner (Hrsg.), *Probleme der Graphie. 165 s. Tübingen 1994 (Gunter Narr Verlag). (ScriptOralia. 57.) ISBN 3-8233-4272-X. ISSN 0940-0303.* Uppsatserna i denna volym handlar om skriftsystemen i olika språk och språkgrupper och teorier för deras beskrivning. Den mest avancerade teoridiskussionen förs i de båda uppsatser som behandlar tyskan (av Horst Haider Munske och Gerhard Augst). Det är lite märkligt att man förutsätter att ingen diskussion om vad en naturlig ortografi är skulle ha förts före 1980-talets mitt. En sådan diskussion fördes dock på 1960- och 1970-talen, även på tyskt språkområde (Bierwisch), och i mycket är det dessa igenvuxna stigar man trampar upp på nytt.

Övriga uppsatser är mer materialinriktade och rätt triviala i teoretiskt avseende. Två av dem handlar om romanska språk och tre om turkiska språk. Den sista och längsta uppsatsen, av Otmar Werner, är en lärd exposé över besynnerligheterna i de olika nordiska språkens ortografier. Den innehåller dock inte mycket nytt för den som sysslar med nordiska språk. S.H.

*

Michael P. Barnes, The Runic Inscriptions of Maeshowe, Orkney. 298 s. Uppsala 1994 (Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet). (Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 8.) ISBN 91-506-1042-2. ISSN 1100-1690. Runristningarna i Maeshowe upptäcktes vid utgrävningarna 1861, men trots att flera forskare har arbetat med ristningarna är det först i och med Barnes bok som vi får en vetenskaplig utgåva av dem. Varje inskrift beskrivs utförligt med illustrationer (ett eller flera foton av varje ristning), genomgång av de enskilda runorna, en translitterering och en översättning, samt en diskussion av innehållet. Förutom själva utgåvan innehåller boken dels en kritisk genomgång av tidigare forskares uppfattningar om Maeshowe-inskrifterna, dels en lingvistisk beskrivning av inskrifterna (runformer, ortografi, fonologi). C.P.

Ulla Börestam Uhlmann, Skandinaver samtalar. Språkliga och interaktionella strategier i samtal mellan danskar, norrmän och svenskar. 222 s. Uppsala 1994 (Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 38.) ISBN 91-506-1066-X. ISSN 0083-4661. Rätt lite är känt om hur skandinaver samtalar med varandra; ett av syftena med den här anmälda avhandlingen är att öka vår kunskap på detta område. Förf. rapporterar om resultatet av en detaljstudie av hur interaktionen förlöper i ett antal videoinspelade samtal, som förs mellan unga kvinnor och män (sex från resp. Danmark, Norge och Sverige) som vid inspelningstillfällena feriearbetade i Köpenhamn, Oslo och Stockholm. Inspelelingarna består dels av gruppsamtal om tre, dels av dyader i olika språkliga kombinationer.

Efter en genomgång av ett par tidigare undersökningar av inter-skandinaviska samtal refererar förf. i ett särskilt kapitel vad vi sedan

tidigare vet om särskilda kommunikativa strategier då skandinaver samtalar: det rör sig om lägre talhastighet, större tydlighet och viss modifiering av vokabulären i grannspråklig riktning. Det därpå följande kapitlet redogör för den ömsesidiga påverkan som deltagarna i ett samtal utövar på varandra. Efter beskrivningen av informanterna och inspelningssituationerna följer så tre kapitel där resultaten av den språkliga analysen presenteras. Här granskar förf. förekomsten av två möjliga huvudstrategier vid interskandinaviska samtal, nämligen dels att söka en språkligt minsta gemensamma nämnare, dels att överbrygga de språkliga hindren interaktionellt. Till skillnad från vad som ofta påstås visar det sig att deltagarna i samtalen endast sällan tillgriper engelska för att lösa ett kommunikationsproblem; som förf. påpekar kan det dock inte uteslutas att medvetenheten om den pågående inspelningen verkat hämmande på benägenheten att ta till engelska. Analyskapitlen följs av ett kapitel där förf. studerar förekomsten av repareringsinitiativ i samtalen, som t.ex. begäran om upprepning, förtydligande eller bekräftande; förf. tar också upp omformuleringar och andra strategier för att undvika förståelseproblem. I det sista kapitlet före sammanfattningen och resultatdiskussionen redovisar förf. de uppgifter som de inspelade personerna skriftligt lämnat som svar på frågor om språkliga ansträngningar och synen på eventuella skillnader mellan nationella och interskandinaviska samtal. C.P.

Hans Götzsche, Deviational Syntactic Structures. A Contrastive Linguistic Study in the Syntax of Danish and Swedish. 209 s. Göteborg 1994 (Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket). Denna avhandling är upptagen med språkteoretiska och språkfilosofiska spörsmål. I det första kapitlet analyserar förf. språkteorin hos Viggo Brøndal, Louis Hjelmslev och Paul Diderichsen. På grundval av denna analys, särskilt den av Diderichsen, sätter förf. i kap. 2 upp sin egen formaliserade modell, "Epi-Formalism". Denna demonstreras på dansk och svensk syntax, varvid respektive språks egenheter beskrivs som avvikelser från ett gemensamt skandinaviskt mönster. I kap. 3 följer en direkt tillämpning på H. C. Andersens "Historien om en Moder" och ett par av dess tidiga svenska översättningar. Kap. 4 fortsätter med en utredning av de stilistiska skillnaderna mellan originaltexten och översättningarna. Den är utförd med känsligt handlag, och kap. 4 är kanske för den ordinäre nordisten det intressantaste i avhandlingen. Förf. visar att översättarna ibland misslyckas med att återge det speciella i

Andersens stil men att den ene av dem försöker kompensera genom att tillföra andersenska stildrag på andra ställen, någon gång med en alltför sentimental effekt. S.H.

John McKinnell, Both one and many. Essays on Change and Variety in Late Norse Heathenism with an Appendix by Maria Elene Ruggerini. 208 s. Roma 1994 (Editrice "il Calamo"). (Philologia. 1.) ISBN 88-86148-07-0. Den nordiska hedendomen och dess avtryck i fornvästnordisk litteratur upphör inte att attrahera forskare, särskilt utanför Norden. John McKinnell inleder sin bok med ett kapitel där han betonar heterogeniteten i den hedniska religionen och därmed den enskilde poetens frihet att ändra i historierna och hitta på nya. Han gör också källkritiska försök att nå fram till äkta hedendom i texterna men lyckas inte helt, och de följande kapitlen läses nog bäst som goda litterära analyser. De behandlar i tur och ordning Loke-bilden i olika texter, olika framställningar av Tors kamp med Geirrod, världssynen i Vafpruðnismål och som kontrast däremot den mer kristet färgade världssynen i Völuspá. Analysen av Loke i hans tvetydiga roll som den som både ställer till det för gudarna och reder upp det för dem kombinerar förf. med andra iakttagelser som han anser visa på en världsbild där allt är osäkert och ordning och kaos står varandra nära.

McKinnells text följs av ett appendix, där Maria Elena Ruggerini ger sin analys av Vafpruðnismål. Appendixet omfattar mer än en fjärdedel av bokens text, och man undrar varför inte Ruggerini står som medförfattare. Hon redovisar ett beroende av McKinnell men också punkter där hon är oense med honom. Oenigheten har ett samband med att båda förf. tycks tro sig om att kunna hitta den rätta läsningen av dikten; båda har också en hög tanke om dess komposition och vägrar att se den som väsentligen en lärdomskatalog. Av särskilt intresse för denna tidskrifts läsare är att Ruggerini på några ställen går i närkamp med språkliga detaljer, t.ex. skillnaden i betydelse mellan *mæla orðom* (med dativ) och *mæla orð* (med akkusativ). S.H.

Medeltida skrift- och språkkultur. Nordisk medeltidsliteracy i ett diglossiskt och digrafiskt perspektiv. II. Nio föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 1992 med en inledning av Barbro Söderberg. Redaktör Inger Lindell. 228 s. Stockholm 1994 (Sällskapet Runica et Mediævalia. Medeltidsseminariet och Institutionen för nordiska språk vid Stockholms

universitet). (*Sällskapet Runica et Mediævalia. Opuscula. 2.*) ISBN 91-88568-024. ISSN 1103-7970. Forna tiders läs- och skrivkunnighet — eller, med en inlånad term, literacy — har under de senaste decennierna allt mer tilldragit sig forskarnas intresse. Ett exempel är symposierapporten *Schriftlichkeit im frühen Mittelalter* (anmäld i ANF 109 (1994): 222), ett annat ett forskningsprojekt i Stockholm, *Nordisk medeltidsliteracy i ett diglossiskt och digrafiskt perspektiv*, som leds av Barbro Söderberg och som 1993 resulterade i en första rapport med samma titel som projektet. Nu kommer en andra rapport, med nio bidrag. Claes Gejrot inleder med en omfattande studie av Anna Karlsdotters bönbok från omkring 1400, skriven av en Vadstenanunna, som växlar mellan latin och svenska. Helmer Gustavson diskuterar runtexter på latin, och Stig Örjan Ohlsson tar upp det klassiska problemet med orsaken till övergången från den äldre till den yngre runraden. Med utgångspunkt i fornnordiska texter belyser Sven-Bertil Jansson olika attityder till skrivförmåga under medeltiden. Valentin L. Janin presenterar det omfattande materialet med näverbrev i Novgorod och andra ryska städer, medan Margareta Attius Sohlman beskriver den första ABC-boken på kyrkoslaviska. Jonas Carlquist analyserar kursivens, abbreviaturernas och interpunktionens roll för den medeltida läsaren. James E. Knirk belyser hur man undervisade i och lärde sig medeltida runor. I det sista bidraget tar Jan Öberg upp frågan om vem som kunde latin i medeltidens Sverige. B.P.

Nordiske studier i leksikografi II. Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden 11.-14. maj 1993. Redigeret af Anna Garde og Pia Jarvad. 302 s. Århus 1994 (Foreningen af Leksikografer i Danmark). (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi. 2.) ISBN 87-984909-0-7. De 31 bidragen i denna volym behandlar lexikografiska frågor av skilda slag. Huvuddelen av bidragsgivarna kommer från Danmark och Sverige (tolv från vardera landet), tre från resp. Finland och Norge, och en från Island. Bland bidragen märks Olaf Almenningens översikt över vilka problem man möter när man gör dialektala ordsamlingar, Anne Duekildes diskussion av hur ord dateras, Nina Martolas presentation av problem vid översättning från ett syntetiskt språk som finska till ett analytiskt språk som svenska och Åke Vibergs studie av polysemin hos det svenska verbet *slå* och andra fysiska kontaktverb. Några uppsatser berör lexikografins historia i Norden — inom detta område kan nämnas Gudrun Kvarans uppsats om den isländska lexikografins historia.

Förutom uppsatserna innehåller boken ett stickordsregister och ett register över de ordböcker som omtalas i uppsatserna. C.P.

Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions. Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990. Edited by James E. Knirk. 303 s. Uppsala 1994 (Institutionen för nordiska språk). (Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 9.) ISBN 91-506-1094-5. ISSN 1100-1690. Grindaheim ligger i Valdres i östra Norge. Där samlades i augusti 1990 56 runologer från 11 olika länder för att debattera 26 runologiska bidrag. Nästan alla artiklarna hade distribuerats i förväg, och symposiet kunde därför ägnas praktiskt taget uteslutande åt diskussioner av bidragen. Här publiceras i reviderad form 18 av dessa. Bland artiklar av metodologiskt intresse kan nämnas Michael P. Barnes, "On Types of Argumentation in Runic Studies", och Judith Jesch, "Runic Inscriptions and Social History. Some Problems of Method". Inskrifter med den äldre runraden behandlas av Fred Wulf, "Runenmeisternamen", och Ottar Grønvik, "Bøylenålene fra Udby og Nøvling. To runeinnskrifter fra tidlig urnordisk tid". Grafematiska och fonologiska frågor diskuteras bl.a. av Jan Ragnar Hagland, Lena Peterson och Henrik Williams. Andra ämnen som tas upp är frisiska och engelska inskrifter, Maltstenen samt futharkens roll som magisk formel under medeltiden. B.P.

Proceedings of the XIVth Scandinavian Conference of Linguistics and the VIIIth Conference of Nordic and General Linguistics August 16–21 1993. 7 vol. 434+191+204+271+138+120 s. Göteborg 1994 (Dept. of Linguistics, University of Gothenburg). (Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics. 69–74.) ISBN 91-972408-0-X, 91-972408-1-8, 91-972408-2-6, 91-972408-5-0, 91-972408-4-2, 91-972408-5-0. Frukterna av denna mastodontkonferens har samlats i sju volymer, som bara kan kort anmälas här. De två första volymerna innehåller sammanlagt 34 föredrag från "general session": här är förstås olika grenar av lingvistikens representerade, syntaxen rikligast. Därutöver finns en särskild volym om skandinavisk syntax med 12 uppsatser, samtliga i den generativa traditionen. En annan volym innehåller 11 uppsatser om pragmatik och samtalsanalys, med stark anknytning till människa-dator-kommunikation. Det finns också en volym om barnspråk, med 10 uppsatser, och en om

aktivitetsteori, med 8 bidrag. Ytterligare en volym innehåller 19 uppsatser från fyra mindre sessioner: om talspråk, om neurolingvistik, om antropologisk lingvistik och om språkkontakter runt Östersjön. En volym med uppsatser om kognitiv semantik kommer att publiceras på annat sätt. S.H.

Proxima Thulé. Revue d'études nordiques. Directeur François-Xavier Dillmann. 1. Paris 1994 (Société des études nordiques, Sorbonne). ISSN 1254-7492. En ny fransk tidskrift ägnad åt det forntida och medeltida Skandinavien har sett dagens ljus. Den är helt franskspråkig och har som ett av sina uttalade syften att göra skandinaviska forskares arbeten tillgängliga på franska. En annan strävan är att hålla flera bidrag i samma volym samlade kring ett tema. Första volymen har sålunda den vikingtida expansionen som sitt tema och innehåller bl.a. uppsatser av Else Roesdahl (om de danska trelleborgarna) och Gillian Fellows-Jensen (om skandinaviska ortnamn i Normandie). Dessa båda uppsatser har tidigare publicerats på engelska men daterats upp inför den nya publiceringen. Nyskrivna bidrag handlar om finska smycken och klädmöden under vikingatiden (Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander) och om runfynden i Bergen och Trondheim (Jan Ragnar Hagland). Man finner vidare flera långa recensionsartiklar (av Frédéric Durand, Lucien Musset och Vladimir Vodoff) och en litteraturkrönika av redaktören, François-Xavier Dillmann. S.H.

Runische Schriftkultur in kontinental-skandinavischer und -angelsächsischer Wechselbeziehung. Internationales Symposium in der Werner-Reimers-Stiftung vom 24.-27. Juni 1992 in Bad Homburg unter Mitarbeit von Hannelore Neumann und Sean Nowak herausgegeben von Klaus Düwel. 408 s. Berlin, New York 1994 (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde. 10.) ISBN 3-11-014328-3. I det symposium vars handlingar nu anmäls och där runologer och arkeologer medverkade dryftades, som delvis framgår av titeln, tre huvudtemata: förhållandet mellan den latinska epigrafiken och runinskrifterna, relationerna mellan den anglosaxiska runskriftskulturen och kontinenten, samt förhållandena mellan Skandinavien och kontinentens runor. I det senare temat behandlades två specialfrågor: språktillhörigheten för de äldsta inskrifterna (fram till 500-talet) från Jylland och Schleswig-Holstein samt de skandinaviska

inskrifterna från merovingertiden, med särskild hänsyn till namn-
 materialets vittnesbörd. Bland bidragsgivarna kan nämnas Ulla Lund
 Hansen, Marie Stoklund, Hans Frede Nielsen, Lena Peterson, Klaus
 Düwel och Helmer Gustavson. B.P.

Hans Schottmann (Hrsg.), Arbeiten zur Skandinavistik. 11. Arbeitstagung der deutschsprachigen Skandinavistik 8.–14. August 1993 in Sigtuna. 485 s. Münster 1994 (Kleinheinrich). De språkvetenskapliga bidragen till denna volym — inalles 21 stycken — behandlar nästan uteslutande äldre nordiskt språk. Några exempel: Jurij K. Kusmenko förklarar elegant uppkomsten av sekundär diftongering i nordskandinaviska dialekter (inklusive isländska och färöiska) å ena sidan och i danska dialekter å den andra. Harry C. B. Perridon lanserar en ny förklaring till förekomsten av långt *u* i presensstammen av vissa starka verb i fornvästnordiska. Ernst Håkon Jahr ger belägg för att kontakten mellan lågtyska och nordiska språk under senmedeltiden var en form av dialektkontakt snarare än språkkontakt. Stig Toftgaard Andersen skriver roande om etymologisering av idiomatiska uttryck. Dietmar Gohlisch studerar nytt och gammalt i 1734 års lag med hjälp av uttryck som *urminnes häfd*. Edith Marold visar Snorra-Eddans terminologiska beroende av latinska poetiker. Susanna Kramarz-Bein demonstrerar att *Konungs skuggsjá* i vissa avseenden uppvisar likheter med kontinentala mönster, medan Uwe Schnall analyserar samma verks lista över 22 valarter. Gert Kreutzer visar hur ofta den antika läran om sex tidsåldrar återkommer i medeltida nordisk litteratur. Barbara R. Krebs uppmärksammar att illustrationer ofta är en integrerad del i framställningen i fornnordiska handskrifter, vilket många gånger försumrats av utgivarna. Tre uppsatser handlar om planerade utgivningar (av Gísla saga, ett fornisländskt kulturlexikon samt en nordisk språkhistoria).

Volymen innehåller också en avdelning uppsatser som behandlar nyare nordisk litteratur och en som behandlar "Nordeuropastudier" (kultur och samhällsliv). S.H.

Språk i Norden/Sprog i Norden 1994. Årsskrift for Nordisk språksekretariat og språknemndene i Norden. Red. av Ståle Løland (hovedredaktør), Jørgen Schack, Eivor Sommardahl, Baldur Jónsson, Åsta Norheim, Birgitta Lindgren. 194 s. Oslo 1994 (Novus forlag). (Nordisk språk-

sekretariats skrifter. 17.) ISBN 82-7433-026-9. ISSN 0108-8270. Sex av uppsatserna i denna volym handlar om modersmålsundervisningen i de nordiska länderna. En sjunde är en skönlitterär författares betraktelse över modersmålets roll (Atle Næss). Två bidrag, av Kristian Kjær och Henrik Hagemann, behandlar grannspråksundervisningen i Skandinavien. Båda driver den högst rimliga tesen att skolan inte kommer att göra någon verklig insats för grannspråken förrän de blir ett naturligt, funktionellt inslag i undervisningen i andra ämnen än modersmålet. Thore Roksvold skriver om hur tidningsspråket både avspeglar och bidrar till att forma språkutvecklingen. Boken innehåller också en rapport över det aktuella språksamarbetet, en recensionsartikel och en litteraturkrönika. S.H.

Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994. 375 s. Lund 1994 (Institutionen för nordiska språk. Lunds universitet). ISBN 91-630-2245-1. Denna festskrift, vars titel för säkerhets skull täcker hela det språkvetenskapliga fältet, innehåller 38 uppsatser om skiftande ämnen. Vid en genomläsning återspeglar volymen en hel del av den språkliga nyfikenhet som karakteriserar festföreläsningarna. Några av bidragen närmar sig det kuriosabetonade och är däri- genom åtminstone underhållande. Bland de mer substantiella bidragen kan t.ex. nämnas Jan Einarssons om offentlig privathet i närradion, Mirja Saaris om finlandssvenska och sverigesvenska diskurspartiklar, Lars-Olof Delsings om starka och svaga adjektiv i fornsvenskan, Erik Hansens om generiska substantiv, Lars Heltofts om skillnaden mellan danskt och svenskt bruk av *s*-passiv och perifrastisk passiv, Margareta Westmans om adjektivets *e*-form, Cecilia Falks om utvecklingen av typen *fullt med båtar* som nominalfras och Gertrud Petterssons om politikernas användning av ordet *folk* sedan 1930-talet.

Boken ger också flera exempel på hur tongivande svenska språkvetare funderar kring språk och språkbeskrivning när de inte ålägger sig så stränga krav på belägg och beläggedovisning. S.H.

Spår av odling. Festskrift till Hugo Karlsson. På uppdrag av Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning vid Göteborgs universitet sammanställd av Birgitta Ernby. 287 s. Göteborg 1994 (Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning). (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. 19.) ISBN 91-630-2868-9. ISSN 0348-7741. När Hugo Karlsson den

24 maj 1994 fyllde 65 år och därmed lämnade sitt arbete som arkivchef vid Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg uppvak- tades han med denna festskrift. Festföremålet har mest gjort sig känd som namn- och dialektforskare, och hans intresseinriktningar avspeg- las i bidragen. Sture Allén, Thorsten Andersson, Lennart Aronsson, Sven Benson, Stefan Brink, Eva Brylla, Lars-Erik Edlund, Birgit Falck- Kjällquist, Botolv Helleland, Kristoffer Kruken, Reinert Kvillerud, Lennart Moberg, Bo Ralph, Josef Rydén och Svante Strandberg av- handlar diverse onomastiska ämnen, medan dialektala frågor tas upp av Lars-Gunnar Andersson, Lennart Elmevik, Birgitta Ernby, Sigurd Fries, Rune Gustafsson, Göran Hallberg, Staffan Hellberg och Kerstin Paulsson. Övriga artiklar innehåller mer disparat stoff: läskunnigheten i Sverige på 1700-talet (Lars-Otto Berg), ödegårdar (Gösta Framme), det s.k. yngre *t*-inskottet (Karl Gunnar Johansson), marsken Tyrgils Knutssons hustrur och släktskapsförhållanden (Bengt R. Jonsson; bokens utan jämförelse längsta bidrag), etnologi (Bodil Nildin-Wall och Jan I. Wall), transkription (Kerstin Nordenstam), lexikologi (Kerstin Norén) samt tillkomsten av boken *Kring Göta älv — studier i en dalgång*, där Hugo Karlsson har medverkat (Allan T. Nilsson). B.P.

Gro Steinsland [og] Preben Meulengracht Sørensen, Menneske og makter i vikingenes verden. 223 s. Oslo 1994 (Universitetsforlaget). (Bokklubben Kunnskap og Kultur.) ISBN 82-00-21316-1. ISBN 82-525-2535-0 (De norske Bokklubbene A/S). Denna vackra och läsvärda bok ger en bred och i bästa mening populär införing i vikingatidens världsbild, kultur och samhälle. Förf. redogör för den hedniska mytologien, presenterar det vikingatida samhället och dess maktstruktur och beskriver förhål- landet mellan man och kvinna under vikingatiden. Ett avsnitt behand- lar vikingarnas resor och upptäcktsfärder, ett annat idrotten och kulturen, ett tredje mötet mellan hedendom och kristendom. Boken är rikt illustrerad, bl.a. med ett flertal färgplanscher. C.P.

Tra testo e contesto. Studi di scandinavistica medievale. A cura di Carlo Santini. 91 s. Roma 1994 (Editrice "il Calamo"). (I convegni di classico- norroena. 2.) ISBN 88-86148-08-9. Den outtröttlige och initiativrike italienske nordisten Carlo Santini har här samlat de italienska bidragen vid *the Eighth International Saga Conference* i Göteborg den 11–17 augusti 1991. Giorgio Brugnoli skriver om klassiska förebilder hos

Adam av Bremen, Antonella Perelli och Riccardo Scarcia om Olaus Magnus' historia, Diego Poli om herdarnas ställning vid det norska hovet, samt utgivaren själv och Fabio Stok om Saxos *Gesta Danorum*.

B.P.

Cornelia Weinmann, Der Hausbau in Skandinavien vom Neolithikum bis zum Mittelalter. Mit einem Beitrag zur interdisziplinären Sachkultur-forschung für das mittelalterliche Island. 477 s. + 88 bilder. Berlin, New York 1994 (Walter de Gruyter). (Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker. N. F. 106.) ISBN 3-11-013585-X. Större delen av detta omfattande arbete är rent arkeologisk och studerar husbyggnadstekniken, först i Skandinavien från yngre stenålder in i medeltiden och därefter på atlantöarna under vikingatid och medeltid. På Island och Färöarna bygger man hus efter huvudsakligen norsk förebild men med detaljer hämtade från de brittiska öarna och efter hand med vissa självständigt utvecklade särdrag.

Störst intresse för denna tidskrifts läsare torde dock den avslutande delen ha, där förf. jämför de arkeologiska vittnesbörden med sagornas beskrivning av de isländska husen. Hennes resultat är att islänningasagorna strävar efter att ge en arkaisk bild av vikingatidens husbygge och lyckas väl i fråga om vilka uthus som förekommer men mindre väl i fråga om huvudbyggnadens inre. Sturlungasagans beskrivningar av de samtida husen är enligt förf. på det hela taget pålitliga så långt de sträcker sig, d.v.s. de harmonierar med de arkeologiska fynden. Därmed skulle man också med hjälp av sagan kunna datera förekomsten av separat kök (*eldhús*) till 1200-talet, fastän de arkeologiska beläggen inte går längre tillbaka än till början av 1300-talet. S.H.

*

Einar Pálsson, Evil and the Earth. The Symbolic Background of Mördur Valgarðsson in Njáls saga. A Study in Medieval Allegory. 80 s. Reykjavík 1994 (Mimir). ISBN 9979-9117-0-0. Einar Pálsson har ägnat större delen av sin forskning åt att studera symboliken i medeltida isländska myter och allegorier. I den här boken behandlar han Mördur Valgarðsson, en central gestalt i Njáls saga, och försöker visa hur denne förkroppsligar ondskan i sagan. Också andra delar av sagan bör enligt förf. förstås allegoriskt: hit hör t.ex. de isländska bönderna, som

allegoriskt representerar ättlingar till de hedniska gudarna. Boken ingår som en del i ett större arbete, där förf. söker frilägga rötterna till den medeltida isländska kulturen. C.P.

Anthony Faulkes, Magnúsarkver. The Writings of Magnús Ólafsson of Laufás. 144 s. Reykjavík 1993 (Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi). (Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi. 40.) ISBN 9979-819-54-5. I denna bok förtecknas de 53 verk som någon gång tillskrivits den isländske renässanspoeten och prästen Magnús Ólafsson; de verk som med säkerhet felaktigt har angetts härröra ur hans penna är särskilt utmärkta. Magnús Ólafssons författarskap täcker ett brett område: han har sammanställt en fornisländsk ordbok, tolkat fornisländsk poesi och skrivit egna dikter, både religiösa och världsliga. I boken återges de poem som inte tidigare har tryckts, häribland den märkliga dikten *Kvennadans*, där Magnús Ólafsson hyllar berömda kvinnor från Bibeln, antiken och hans egen tid. I utgivarens förord diskuteras problemen med attributionen; boken innehåller också register över manuskript och poem. C.P.

Wilhelm Heizmann, Wörterbuch der Pflanzennamen im Altwestnordischen. 337 s. Berlin, New York 1993 (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. 7.) ISBN 3-11-013790-9. Materialet i denna ambitiösa ordbok över fornvästnordiska växtbeteckningar utgörs av, bortsett från egentliga växttermer, adjektiv avledda av växttermer (t.ex. *apalgrár*), verb avledda av växtbeteckningar (t.ex. *hasla*) och sammansättningar med växtbeteckningar (t.ex. *birkiraptr*). Tidsmässigt har verket samma avgränsning som den arnamagnæanska ordboken, d.v.s. för fornisländskan fram till 1540 och för fornnorskan fram till 1370. Källorna är den fornvästnordiska prosan och poesien, tidens medicinsk-botaniska facklitteratur, runinskrifter, dopnamn och tillnamn (endast ortnamn med växtbeteckningar förbises). Efter en omsorgsfullt utarbetad inledning följer själva ordboken i flera avdelningar: 1) "Gesamtverzeichnis der Pflanzennamen im Altwestnordischen"; 2) "Die Pflanzennamen der poetischen Literatur"; 3) "Die Pflanzennamen der medizinisch-botanischen Fachliteratur"; samt ett appendix med åtta avsnitt: 1) "Wortschatz nach Quellen"; 2) "Awestn. Pflanzennamen, die auf eine Gattung beschränkt sind"; 3) "Fremdsprachliche Pflanzennamen"; 4)

"Runisch belegte Pflanzennamen"; 5) "Personenbeinamen"; 6) "Pflanzennamen in der autorzugeordneten skaldischen Dichtung"; 7) "Glossen und Gleichungen zu Pflanzennamen"; 8) "Zur Verwendung von *reynir* und *selja* als Grundwort in Mann- bzw. Frauenkenningar". Enbart denna redovisning torde ge en god bild av ordbokens stora användbarhet i många sammanhang. B.P.

Anatoly Liberman, Volume I of His Selected Writings. Word Heath. Wortheide. Ordheiði. Essays on Germanic Literature and Usage (1972–1992). 498 s. Roma 1994 (Editrice "il Calamo"). (Episteme dell' Antichità e oltre. Collana diretta da Diego Poli. 1.) ISBN 88-86148-11-9. Den förbryllande titeln på den här anmälda boken förklaras av förf. i hans inledning: den innehåller en självironisk anspelning på en passus av Gottfried von Strassburg, som i en överblick av den samtida litterära scenen i början av tolvhundratalet skämtsamt ogillande talar om "a high-leaping, wide-browsing character, who ran all over the *wortheide* like a hare, dropped platitudes, and demanded a laurel wreath"; Liberman tillägger: "his image fits admirably the generation of linguists born nearly eight centuries after that hare". I en personligt hållen inledning skildrar författaren sitt liv och sin forskning. Liberman föddes i Leningrad 1937 och hade, trots en tidigt ådagalagd fallenhet för forskning, som jude vissa svårigheter i den akademiska karriären. År 1975 emigrerade han till USA, där han sedan dess har varit verksam vid University of Minnesota. Den här utgivna delen av hans valda skrifter har fyra huvudavsnitt. Det första, "In Search of the Formulaic Mind", innehåller bl.a. tre recensioner av arbeten av mentorn och vännen M. I. Steblin-Kamenskij samt två andra artiklar, en om olika slags oral litteratur och en om "The Formulaic Mind and the Skalds". Det andra avsnittet har titeln "Telltale Words in Germanic Myths" och behandlar fr.a. verbet *sendan* 'offra', Beowulf och Útgardaloki. Bland artiklarna i avsnitt tre, "Etymology and Usage", kan nämnas studier av namnet *Heiðrún*, germanska ord på *fl-* och perfektum i forn- och nyisländskan. Avsnitt fyra, "Icelanders in Russia", har två artiklar, en om den isländska delen i Pallas' *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* från slutet av 1780-talet och en om en handskrift i S:t Petersburgs folkbibliotek av *Sturlunga saga*, med *Árna saga biskups*.

Det är ingen liten uppgift det italienska förlaget "il Calamo" har tagit på sig. Denna första del av Libermans skrifter är tänkt att följas

av ytterligare tre, av vilka en skall handla om fonologisk teori, en om medeltida germansk litteratur och etymologi och en om Trubetzkoy, Roman Jakobson och V. Propp samt om den ryska poesiens guldålder. Den begåvade och ibland egensinnige forskaren får därmed ett äreminne som många av hans kolleger kan avundas honom. B.P.

Manuscript Material, Correspondence, and Graphic Material in the Fiske Icelandic Collection. A descriptive catalogue, compiled by Þórunn Sigurðardóttir. XI + 291 s. Ithaca, London 1994 (Cornell University Press). (Islandica XLVIII.) ISBN 0-8014-2993-5. Daniel Willard Fiske byggde under andra hälften av 1800-talet upp en betydande islandsamling, som efter hans död 1904 fick utgöra grundstommen till The Fiske Icelandic Collection vid Cornell University. Halldór Hermannsson, som 1905–48 förestod samlingen, fortsatte insamlingsarbetet i Fiskes anda. Varken Fiske eller Halldór Hermannsson insamlade systematiskt isländska originalmanuskript, troligen p.g.a. en övertygelse om att sådana manuskript bör förvaras i ursprungslandet. Trots detta innehåller samlingen 192 manuskript, däribland en pergamenthandskrift från 1500-talet av Jónsbók, några 1600-talsavskrifter, bl.a. av Ólavur Jónssons Vísnaþók, och ett femtontal 1700-talsmanuskript, däribland ett par blad av Árni Magnússon.

I den här presenterade volymen beskrivs alla de isländska manuskripten i The Fiske Icelandic Collection. Volymen innehåller också en förteckning över de brev som ingår i samlingen, huvuddelen med Fiske eller Halldór Hermannsson som adressater. Volymen avslutas med en förteckning över samlingens grafiska material; här märks främst ett par samlingar fotografier från Island från tiden runt sekelskriftet. C.P.

Mattheus saga postula, utg. av Ólafur Halldórsson. CXLVII + 86 s. Reykjavík 1994 (Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi). (Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi. 41.) ISBN 9979-819-56-1. Mattheus saga är bevarad i sin helhet i tre handskrifter. Den är här utgiven diplomatariskt efter AM 645 4to, tillkommen senast 1225, med varianter från de övriga handskrifterna. Huvudtexten med variantapparat är tryckt på uppslagets vänstersida, medan högerdelen dels upptas av en rekonstruerad text i normaliserad ortografi, baserad på de äldsta språkliga dragen i handskrifterna, dels av en latinsk version av sagan. Boken

innehåller också en diplomatarisk utgåva av ett fragment av sagan i AM 655 4to XII–XIII från andra hälften av 1200-talet. Förutom den återgivna texten innehåller boken en fyllig inledning där de olika handskrifterna beskrivs och ett stemma ställs upp. Här finns också ett namnregister och ett handskriftsregister, samt en engelsk sammanfattning av inledningen. C.P.

Marina Mundt, Zur Adaptation orientalischer Bilder in den Fornaldarsögur Nordrlanda. Materialien zu einer neuen Dimension altnordischer Belletristik. 282 s. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien 1993 (Peter Lang). ISBN 3-631-45546-1. Med *Bilder* avses här inte bara vanliga illustrationer utan alla slags orientaliska konstverk och verbala beskrivningar av fr.a. föremål, djur, människor och gudar som har kommit att påverka fornaldarsagorna. Inledningsvis diskuteras de genremässiga avgränsningarna av termen *fornaldarsaga*, och därefter analyseras text för text de orientaliska inslagen i dessa. Slutsatserna är viktiga och övertygande: de fantastiska inslagen i genren, vilka tidigare oftast har tolkats som ett tecken på den isländska litteraturens förfall under senmedeltiden, är antingen vidareutvecklingar eller direkta influenser av föreställningar som har orientaliskt ursprung. Via Konstantinopel och Kiev har de på handelsvägarna genom nuvarande Ryssland nått Norden så tidigt som under 10- och 1100-talen. B.P.

Northern Antiquity. The Post-Medieval Reception of Edda and Saga. Edited by Andrew Wawn. IX + 342 s. Enfield Lock, Middlesex 1994 (Hisarlik Press). ISBN 1-874312-18-4. De tretton bidragen i denna bok tar alla upp olika aspekter på hur man sett på den medeltida isländska litteraturen från renässansen fram till våra dagar. I den första delen, *Scandinavia and Europe*, skriver Mats Malm om Olaus Rudbecks *Atlantica* och den fornisländska poesien, Jan Ragnar Hagland om synen på sagatidens litteratur i slutet av 1700-talet i Norge, Fleming Lundgreen-Nielsen om Grundtvig och den fornnordiska mytologien, och Régis Boyer om de nordiska myterna i Frankrike. Volymens andra del, med bidrag av M. J. Driscoll, Jürg Glauser, Jón Karl Helgason och Jesse L. Bycock, behandlar den fornisländska litteraturens roll på Island efter reformationstiden, och den tredje delens bidrag, av Judy Quinn och Margaret Clunies Ross, Andrew Wawn, Sveinn Haraldsson, John Kennedy och Julian Meldon D'Arcy, gör motsvarande stu-

dier för England. Volymen inleds med ett förord av utgivaren och avslutas med en dikt av Ian Duhig. C.P.

Saints and Sagas. A Symposium. Ed. by Hans Bekker-Nielsen [and] Birte Carlé. 130 s. Odense 1994 (Odense University Press). ISBN 87-7838-048-0. Denna volym innehåller sex uppsatser från ett symposium om medeltida helgonlegender. Margaret Cormack, Sverrir Tómasson och Peter Foote tar alla tre sin utgångspunkt i Gabriel Turville-Petres för sin tid provocativa påstående att den europeiska helgonlegenden var förutsättningen och förebilden för den klassiska isländska litteraturen, och alla tre menar att tiden nu är inne för en mera nyanserad syn på denna litteraturs självständighet. Cormack visar bl.a. på hagiografiska drag i den världsliga sagalitteraturen och drag av saga i de isländska legenderna. Sverrir vill demonstrera att den särskilda Olavssagan primärt har legendens struktur. Peter Foote pekar särskilt på apostlalegenderna som narrativa förebilder för sagalitteraturen, en tråd som leder tillbaka till Apostlagärningarna med dess starka inslag av livfullt berättande.

Anders Fröjmark skriver om senmedeltida svenska — fast latin-språkliga — mirakelsamlingar och vad de kan visa av folkligt berättande. Birte Carlé och Marina Warner skriver om europeiska legender om kvinnliga martyrer, vilka utan undantag handlar om unga kvinnor som gör uppror mot fadersauktoriteten genom att vägra gifta sig.

Genomgående är boken ovanligt underhållande läsning. S.H.

Thrand of Gotu. Two Icelandic Sagas from the Flat Island Book. Translated by George Johnston. 184 s. Ontario 1994 (The Porcupine's Quill). ISBN 0-88984-180-2. Ur det stora samlverket Flateyrbók har man ansett sig kunna urskilja bl.a. de bägge sagorna Færeyinga saga och Grœnlendinga saga, utgivna av Olafur Halldórsson på 1980-talet. Föreliggande volym innehåller George Johnstons översättning av sagorna till engelska, en inledning som i första hand intresserar sig för sagornas litterära kvaliteter samt kapitelvis sammanförda förklaringar av skiftande slag. S.H.

Julia Zernack, Geschichten aus Thule. Íslendingasögur in Übersetzungen deutscher Germanisten. X + 421 s. Berlin 1994 (Freie Universität Berlin,

Fachbereich Germanistik – Skandinavistik). (*Berliner Beiträge zur Skandinavistik*. 3.) ISBN 3-927229-01-6. ISSN 0933-4009. Under 1800-talet uppstod i Tyskland en vurm för sagatiden, så som den skildrades i de medeltida isländska sagorna. Island, som identifierades med det Thule som Pytheas från Massilia nämner, sågs som ett nordiskt Hellas, ett heligt land för alla folk med germanskt ursprung.

En följd av det tyska islandssvärmeriet, vars höjdpunkt infaller under tiden 1907–1945, var en omfattande produktion av tyska översättningar av främst islänningasagor och konungasagor. Dessa översättningar utgör undersökningsmaterialet för den här anmälda monografien, där förf. studerar den tyska islandsmytens struktur och funktion — dessa texter befinner sig som förf. påpekar någonstans i gränslandet mellan vetenskap och offentlighet, vilket ger dem en särställning i germanistikens vetenskapshistoria, samtidigt som de utgör en viktig del av den framväxande tyska nationalismen.

I en inledande del studerar förf. närmare den tyska islandsmyten, som under första hälften av 1900-talet utvecklas till en dröm om återskapandet av en germansk guldålder, inte minst efter nazismens maktövertagande 1933. De tyska sagaöversättningarna spelade härvidlag en viktig roll — utdrag ur sagorna utgjorde bl.a. viktiga beståndsdelar i läseböcker för skolan. Som förf. påpekar hölls intresset för det fornnordiska vid liv även efter 1945, vilket inte minst visar sig i talrika nytryck av de tidigare översatta texterna. Först mot slutet av 1950-talet började man inse behovet av nya översättningar där det romantiskt-mytiska var bortskalat.

Den andra delen av boken innehåller en närstudie av Gustav Neckels översättning av Hrafinkel Freysgodes saga från 1913 i jämförelse dels med Erich von Mendelsohns översättning av denna saga samma år, dels med den isländska originaltexten. Dessa tre texter återges i sin helhet i en bilaga till boken. I sin undersökning påvisar förf. bl.a. att Neckel använde en stram, muntlig berättarstil som varken har någon motsvarighet i den isländska förlagan eller i von Mendelsohns översättning.

Neckels översättning ingår i en serie översättningar från 1900-talets början som gavs namnet *Sammlung Thule*. Efter den detaljerade undersökningen av Hrafinkel Freysgodes saga studerar förf. ytterligare några översättningar i denna serie: Hoensa-Póris saga, Laxdoela saga och Gísla saga Súrssonar. I den avslutande delen av denna intressanta och omfångsrika monografi undersöker förf. bl.a. hur de isländska sagorna inordnas i den tyska kulturen, och för en kortare period

kommer att inta en alldeles särskild plats i den tyska litteraturhistorien. C.P.

*

Jan Engh, Verb i passiv fulgt av perfektum partisipp. Bruk og historie. X + 374 s. Oslo 1994 (Novus). ISBN 82-7099-229-1. Denna bok är en obetydligt förändrad utgåva av ett avhandlingsutkast från 1983; den skiljer sig från detta utkast främst däri att ett idag föråldrat teoriavsnitt har lyfts ut. Boken är en närstudie av konstruktionen passivt verb följt av perfekt particip, som kan illustreras med exempel som *Fisken tilberedes stekt over svak varme, Bilen kjøres nedlasted fra Mo til Sand, Fartsskriveren ble etterlatt istykkelslåt i veggrofta*. Denna konstruktions-typ finns också i andra västeuropeiska språk; förf. ger exempel från danska, svenska, isländska, tyska, nederländska och afrikaans, engelska, franska, portugisiska, spanska, italienska, finska och samiska. Däremot verkar typen inte finnas i albanska, grekiska, litauiska, ryska, tjeckiska, polska, slovakiska, serbokroatiska eller bulgariska. Konstruktionstypen finns också belagd i de nordiska fornspråken.

Bokens första del innehåller en utförlig presentation av olika varianter i norskan av den undersökta konstruktionen, analyserade med traditionella syntaktiska metoder. Förf. gör också upp en informell semantisk klassificering av för- och efterverb, och redovisar en korpus där för verbet är ett HH-verb, d.v.s. "holdnings- och hensiktsverb". Mot bakgrund av denna korpus kan förf. sedan närmare precisera sambandet mellan för- och efterverb. I andra delen av boken visar förf. att konstruktionstypen inte är ny i norskan utan kan spåras ner i de medeltida skrifterna. Den tredje delen innehåller dels en diskussion av hur konstruktionen uppkommit, dels en redovisning av hur den har utvecklats från fornnorsk tid till idag. I ett utförligt appendix presenterar förf. så sitt material och sina excerperingsprinciper. Ett annat appendix innehåller exempel från fornnorska, forndanska och fornisländska, och ett tredje ger exempel från andra nutida europeiska språk. Boken avslutas med ett källregister, ett namnregister, ett register över verb som ingår i konstruktionen, och ett sakregister. C.P.

Helsing til Lars Vassenden på 70-årsdagen. Redigert av Johan Myking, Helge Sandøy og Ivar Utne. 224 s. Bergen 1994 (Nordisk institutt, Univer-

sitetet i Bergen). ISBN 82-90500-18-1. Denna festskrift hyllar sitt föremål Lars Vassenden främst för hans pedagogiska insatser, vilket kan vara värt att notera. Den innehåller 22 bidrag med blandat innehåll, som så ofta i festskrifter. Dialektologin får sitt genom t.ex. Gudlaug Nedrelids uppsats om ett fonemsammanfall i jostedalsmålet och Oddvar Nes' om en ordsamling från Telemarken. Fornvästnordiskan behandlas bl.a. av Marit Christoffersen (om subjektlöshet) och Kari Tenfjord (om historiskt presens). Nutida grammatiska frågor väcks bl.a. av Jon Erik Hagen, som skriver om svaga verbs paradigmatillhörighet i bokmål, och Johan Myking, som tar sig an genus i språkhandlingstermer med suffixet *-iv*. Jarle Rønhovd har en rätt lång utläggning om kriterier för ordklassindelning. Sociolingvistik finner vi hos Helge Omdal, som menar att toleransen för olika talspråkvarieteter i officiella sammanhang har blivit större i Norge under de allra sista åren, och i viss mån hos Helge Sandøy, som reder ut vad som är dialektsyntax, allmän talspråkssyntax respektive pragmatiskt tillåtna brott mot satsgrammatiken i tal. Skönlitterärt språk behandlas bl.a. av Willy Dahl (om berättelsens grammatik) och H. A. Kofoed (om eventuella norvagismer hos Nexø). Det finns också en ortnamnsuppsats och ett par mer didaktiskt anlagda artiklar. Volymen avslutas med en uppsats av Lars S. Vikør med titeln "Korfor fekk vi språkstrid?" S.H.

Anne Hvenekilde (red.), Veier til kunnskap og deltakelse. Utviklingen av grunnskoletilbudet til elever fra språklige minoriteter. 211 s. Oslo 1994 (Novus forlag). ISBN 82-7099-225-9. Den ökade mängden grundskoleelever i norska skolor med annat språk än norska som modersmål har lett till en fokusering på undervisningen i norska som är så stark att skolans överordnade mål tenderar att sättas på undantag. Denna bok, som innehåller tolv artiklar av författare från pedagogik, psykologi, andraspråksinläring och allmän språkvetenskap, är ett försök att nyansera debatten och få den bättre förankrad både i vad vi idag vet om tvåspråkighet och i den kunskap om barn och barns behov som den norska skolan i övrigt bygger på. C.P.

Einar Lundeby, Norsk og Nordisk. Femten studier i språkhistorie og språknormering. Festskrift på 80-årsdagen 3. oktober 1994. Redigert av Ernst Håkon Jahr og Geirr Wiggen. 268 s. Oslo 1994 (Novus forlag). ISBN 82-7099-222-4. Denna festskrift innehåller förutom sedvanlig

tabula gratulatoria och en bibliografi över Lundeby's tryckta arbeten för perioden 1984-1994 (bibliografin över Lundeby's tidigare arbeten finns i *Festskrift til Einar Lundeby* 3. oktober 1984. Novus förlag, Oslo), femton artiklar som festföremålet skrivit de senaste fyrtio åren, samt en kortare biografi skriven av redaktörerna, "Einar Lundeby ved 80-årsmerket". Artiklarna är valda för att ge en god bild av vilka teman Lundeby intresserat sig för — vissa av artiklarna är baserade på föreläsningar, andra har tidigare tryckts i festskrifter och andra svåråtkomliga publikationer, enstaka artiklar är hämtade från Maal och Minne, som Lundeby fortfarande är redaktör för. Innehållet spänner över ett vitt område: här finns artiklar om språkvård och språkpolitik, men också en utredning om urnordiskt *salu*, om två gårdsnamn i Hobøl, och om utbrytningens upphov och innehåll. Bland mer populärvetenskapligt hållna artiklar märks en om Fridtjof Nansen och språket, en om betydelse och betydelseförändring hos kvinnobeteckningar, och en om räkneord och räkning. Samlingens sista artikel återknyter till avhandlingstemat: Lundeby undersöker här hur norskan utnyttjar systemet med både framförställd och efterställd artikel. C.P.

Helge Omdal, Med språket på flyttefot. Språkvariasjon og språkstrategier blant setesdøler i Kristiansand. 253 s. Uppsala 1994 (Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 35.) ISBN 91-506-1019-8. ISSN 0083-4661. Denna undersökning av språkbruk och språklig anpassning hos en grupp vuxna personer som flyttat från Setesdal till Kristiansand är tillkommen inom ramen för det nordiska forskningsprogrammet *Urbanisering och språkförändring i Norden*, med Bengt Nordberg, FUMS, som projektledare. Forskningsprogrammet omfattar tio delprojekt, och syftet har varit att undersöka de språkliga konsekvenserna av urbaniseringen i Danmark, Finland, Norge och Sverige.

Syftet med den här presenterade undersökningen är tvåfaldigt: dels vill förf. beskriva de 24 flyttarnas språkliga anpassning, dels vill han klarlägga viktiga delar av den sociala situationen för denna grupp av flyttare. Förf. presenterar statistik över omflyttningens storlek i Norge, informerar om Setesdals och Kristiansands geografi och befolkning och beskriver talspråket i de två orterna med särskild tonvikt vid de utmärkande dragen hos dessa dialekter. Han redogör också för informanturvalet och de två intervjusituationer som materialet hämtats från. Tretton språkliga variabler, fem fonologiska, fyra morfologiska

och fyra lexikala, har urvalts för närmare studium. På basis av frekvensen av dessa variabler indelas informanterna i tre grupper: 1) sådana som endast obetydligt anpassar sitt språk, 2) sådana som har hög grad av språkanpassning, där denna anpassning gäller generellt, 3) sådana som har hög grad av språkanpassning, men där denna är situationellt betingad.

Informanterna indelas också i grupper med avseende bl.a. på politisk ståndpunkt och hur positiva de är till språkliga förändringar i samband med flyttningar. Dessa indelningar jämförs med indelningen som baserade sig på frekvensen hos de undersökta språkvariablerna. Avhandlingens huvudresultat visar att kvinnorna modifierar sitt språk mer än männen; det finns dessutom en tendens till att kvinnorna mer än männen visar situationellt betingad språkväxling. Vissa av resultaten kan tolkas som stöd för åsikten att man kan märka en ökad tolerans vad beträffar bruket av dialekt i Norge de senaste 20–30 åren. Däremot ger studien inget enhetligt stöd för åsikten att det finns någon relation mellan politiska sympatier och graden av språkanpassning. C.P.

Johan A. Schulze, Numedalsmålet — ein arv i ord og namn. 47 s. Oslo 1993 (eget förlag). ISBN 82-992999-1-8. Numedalsmålet i Syd norge får här en kort beskrivning, med en utveckling om ortnamn. Studien riktar sig främst till den intresserade allmänheten men har ett visst intresse också för forskarna. Lokalhistoriker torde dock ha störst glädje av det lilla häftet. B.P.

Ivar Aasen, Målsamlingar frå Sunnmøre. Redigert av Jarle Bondevik, Oddvar Nes og Terje Aarset. 329 s. Bergen 1994 (Norsk bokreidingslag L/L). (Skifter frå Ivar Aasen-selskapet. Serie A. Tekster. Nr. 2.) ISBN 82-90786-93-2. Ur Ivar Aasens omfattande och till stor del opublicerade manusmaterial på Handskriftsamlinga vid Universitetsbiblioteket i Oslo utges nu ett antal arbeten om Aasens hemdialekt, Sunnmørs-målet. De är resultatet av en insamlingsverksamhet som påbörjades 1842 och är självfallet av mycket stort värde för den nordiska dialektforskningen. Terje Aarset står för inledningen, som skildrar utgivningsprinciper, registret och använda symboler och som meddelar en kort bibliografi. Huvuddelen av boken består av 19 avsnitt: "Fragment af en Ordbog", "Naturhistoriske Triviellnavne som ere brugelige paa

Søndmør", "Tillæg til Undersøgelsen af Almuesproget paa Søndmør", "Materialier til Bearbejdelse af Almuesproget i den nordligste Deel af Bergens stift", "Ordning af de forskjellige Ordklasser", "Substantiver paa visse Endelser", "Sjeldne Afledningsmaader", "Undersøgelse af Sprogets Kjønsregler", "Ordning efter Flexionen", "Ordning af Adjektiverne", "Ordning af Verberne med Hensyn til Orddannelse og Flexion", "Verber paa visse Endelser der synes at være afledede", "Ordning efter Flexion", "2^{den} Konjugation. Verber med forkortet eller eenstavelses Imperfekt og med Omlyd", "Blandede Tillæg", "Senere Tillæg", "Usammensatte Partikler", "Bemærkninger ved det Retskrivningssystem som er antaget i den søndmørske Ordbog" samt "Tillæg". Boken avslutas med ett redaktionellt utarbetat, helt oombärligt ordregister. B.P.

*

Sven Benson, Dansk talspråk 1561. Studier i Frederik II:s sjörätt. 89 s. Göteborg 1994 (Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället). (Acta regiae societatis scientiarum et litterarum Gothoburgensis. Humaniora. 35.) ISBN 91-85252-52-2. ISSN 0072-4823. Den danska sjörätten av 1561 som Fredrik II lät ombesörja är den första fristående sjölagen på något nordiskt språk. I flera avseenden skiljer sig språket i denna lag från språket i de äldre danska lagarna; inte minst detta motiverar en närmare undersökning. Som förlagor nämner förf. någon version av den lågtyska hansarecessen från Lübeck 1530, en nederländsk ordinantia från 1551 samt en dansk version av Visby sjörätt, som i sin tur är en lågtysk kompilation. Vissa delar av lagen verkar inte övertagna från andra källor.

Förf. undersöker sjölagen ur terminologisk, pragmatisk, syntaktisk, semantisk och stilistisk synvinkel: tyngdpunkterna ligger på de syntaktiska och stilistiska aspekterna. Terminologin visar på inflytande från lågtyska och nederländska, pragmatiskt är det intressant att märka att konungen själv i de nyskrivna delarna talar till sina undersåtar. Den semantiska undersökningen koncentreras kring talspråkets propositioner, främst den modalitet som dessa är bärare av.

Den syntaktiska undersökningen utgår från makrosyntagmen: förf. beskriver textens makrosyntagmtyper och makrosyntagmernas uppbyggnad. Särskilt uppehåller han sig vid fundamentets utseende, men han har också ett avsnitt om insprängda och efterställda underordnade

satser. Det stilistiska avsnittet innehåller en beskrivning av det finita och infinita verbets placering, uttrycken för villkor och uttrycken för norm och dispensation.

C.P.

Saxo Grammaticus. Tra storiografia e letteratura. Bevagna, 27–29 settembre 1990. A cura di Carlo Santini. 441 s. Roma 1992 (Editrice "il Calamo"). (I convegni di classiconorroena. 1.) ISBN 88-86148-00-3. Detta är en rapport från en internationell kongress i Bevagna, arrangerad av Istituto di Filologia Latina vid Perugias universitet och helt ägnad Saxo Grammaticus. Sexton föredrag återges här: Régis Boyer, "Femmes viriles et/ou fatidiques chez Saxo", Giorgio Brugnoli, "Gli auctores di Saxo", Margaret Clunies Ross, "Mythic Narrative in Saxo Grammaticus and Snorri Sturluson", Karsten Friis-Jensen, "Saxo Grammaticus's study of the Roman historiographers and his vision of history", Kai Hørby, "Saxo Grammaticus — Giurista, Canonista", Anatoly Liberman, "Snorri and Saxo on Útgardaloki, with Notes on Loki Laufeyarson's character, career, and name", Mats Malm, "The Otherworld Journeys of the Eighth Book of *Gesta Danorum*", Richard North, "Saxo and the Swedish Wars in *Beowulf*", Teresa Pàroli, "Ideali di vita e significato della morte nei primi nove libri dei *Gesta Danorum*", Giovanni Polara, "Tra fantasmi e poeti. Coincidenze e reminiscenze classiche nelle parti in versi dei *Gesta Danorum*", Diego Poli, "Il primitivismo in Saxo e Vico", Carlo Santini, "Intelligenza, astuzia e stratagemmi nei *Gesta Danorum*", Riccardo Scarcia, "L' "Ambleto" di Apostolo Zeno (tra Saxo e Shakespeare)", Paul Gerhard Schmidt, "Saxo Grammaticus — Ein Singulärer Fall in der Mittel-lateinischer Literatur?", Ute Schwab, "Blut trinken und im Bier ertrinken", samt Fabio Stok, "Note al testo di Saxo". Bidragen vittnar om en lyckad konferens som i många avseenden har berikat Saxoforskningen.

B.P.

*

Monica Axelsson, Noun Phrase Development in Swedish as a Second Language. A study of adult learners acquiring definiteness and the semantics and morphology of adjectives. XIV + 191 s. Stockholm 1994 (Centre for Research on Bilingualism, Stockholm University). ISBN 91-7153-277-3. Vad är lätt resp. svårt att lära sig beträffande svenskans sätt

att uttrycka bestämd och obestämd nominalfras? Detta är utgångspunkten för första delen av denna avhandling, där förf. inom ramen för SUM-projektet (Språkutveckling och undervisningsmodeller) undersöker nominalfraserna och adjektiven hos sextio informanter som följer en kurs i svenska som andraspråk. Tjugo informanter hade finska som modersmål, tjugo spanska, tjugo polska. Informanterna grupperades också med avseende på sin färdighet i svenska i tio hög- och tio lågpresterande från varje språk. Nominalfraser och adjektiv från två intervjuer, en vid kursens början och en vid dess slut fem månader senare, ligger till grund för studien.

Förf. urskiljer nio typer av nominalfraser för närmare studium. Till definitiva nominalfraser räknar hon namn, substantiv med slutartikel (*boken*), modifierare + naket substantiv (*min bok, denna bok, varje bok*), modifierare + substantiv med slutartikel (*hela boken, den här boken*), fristående artikel + adjektiv + substantiv med slutartikel (*den tunna boken*). Gruppen indefinita nominalfraser utgörs av nakna substantiv (*bok, tåg*), modifierare + naket substantiv (*tre böcker, inga hästar*), indefinit artikel + naket substantiv (*en bil*), indefinit artikel + adjektiv + naket substantiv (*ett rött hus*).

Resultatet visar tre stadier i tillägnandet av svenskans nominalfraser. Stadium 1, kännetecknat av typerna *Johanna, tre flickor, min bok*, uppnås av alla informanterna med relativt hög grad av korrekthet (90%). Stadium 2 omfattar nominalfrastyperna *hela dagen, flickan, en flicka*: denna nivå uppnås vanligen av de högpresterande informanterna men inte av de lågpresterande; ungefär 60% av fallen är korrekt använda. Stadium 3, slutligen, omfattar de komplexa nominalfraserna *ett gult hus* och *det gula huset*. Detta stadium uppnås endast av ett fåtal informanter, och graden av korrekt användning är låg (30%).

I sin studie av adjektiven konstaterar förf. att de intervjuade först använder adjektiv från de semantiskafälten Värde (*bra, lätt, rolig, snäll*), Dimension (*stor, liten, lång, kort*) och Ålder (*gammal, ny, ung*). Vanligtvis står adjektiven predikativt.

Förf. diskuterar resultaten av studierna bl.a. i termer av kommunikativa behov, input, transfer, helfrasinlärning, sambandet mellan tillägnandet av formen och tillägnandet av vokabulären. C.P.

Görel Bergman-Claeson, *Vi svenskar, vi människor och bomben. En semantisk analys av identifikationsramar och fiendebilder i pressdebatten om svenskt atomvapen 1952-1959*. 190 s. Uppsala 1994 (Institutionen för

nordiska språk vid Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 36.) ISBN 91-506-1031-7. ISSN 0083-4661. I denna avhandling redovisas framför allt användningen av pronomen *vi* i 1950-talets atomvapendebatt. Det universella *vi* med betydelsen 'alla människor' förekom nästan bara hos motståndarna till atomvapen, medan det partikulära *vi*, oftast med betydelsen 'svenskarna', var vanligast hos förespråkarna. De sistnämndas större behov av att utmåla fienden som aggressiv återspeglas i deras bruk av beteckningen *angripare* och i deras personifiering av fienden med pronomen som *han* och *denne*. Å andra sidan var det mest atomvapenmotståndarna som lät *motståndare* beteckna motsidan i själva debatten.

Att debatten fördes på atomvapenförespråkarnas villkor framgår enligt förf. både av att bägge parter använder den militära terminologin, t.ex. *taktiska atomvapen*, och av att motståndarna citerar förespråkarna, medan förespråkarna citerar varandra. En detaljstudie av två debattörers metaforik visar vissa skillnader dem emellan, framför allt att atomvapenmotståndaren i avskräckande syfte aktiverar bleknade metaforer.

S.H.

Stig Björklund, *Dalmålsstudier. Festskrift till Stig Björklund på 75-årsdagen den 19 februari 1994. 252 s. Uppsala 1994 (Dialekt- och folkminnesarkivet)*. (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A: 24.) ISBN 91-85540-64-1. ISSN 0348-4475. Stig Björklund, "värmlänningen som vigde sitt liv åt dalmålen" (Maj Reinhammar i bokens förord), har sedan 1936 arbetat på ULMA med dalmålsundersökningen och den sedan 1961 utkommande *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna*. Han hyllas här på sin 75-årsdag med ett urval artiklar av hans egen hand, vilka samtliga ägnas åt dalmålen. Bland dialektområden som behandlas kan nämnas Älvdalen, Rättvik, Ål, Malung, Sollerön, övre Dalarna och Lima-Transtrand. Dessutom analyseras två bröllopsdikter från 1600-talet, en på Orsamål och en på Moramål. Avslutningsvis meddelas en förteckning över Stig Björklunds tryckta skrifter 1944-1993, ett imponerande vittnesbörd om festföremålets framgångsrika verksamhet som bl.a. dialektolog och etnolog samt som kultur- och lokalhistoriker.

I redaktionskommittén har ingått Maj Reinhammar, Kristina Hagen, Margareta Källskog och Tapp John-Erik Pettersson (redaktör).

B.P.

Lars-Erik Edlund [och] Birgitta Hene, *Lånord i svenskan. Om språkförändringar i tid och rum. 182 s. Höganäs 1992 (Wiken). ISBN 91-7119-162-3*. Syftet med den här boken är att presentera och systematisera de viktigaste resultaten av forskningen runt utländskt inflytande på det svenska ordförrådet. Boken, som främst är avsedd att vara en universitetslärobok, ger inledningsvis en översikt över språklig variation och språkkontakter på olika plan, och redogör sedan mer ingående för olika aspekter på lexikala lån. Ett kapitel ägnas åt olika språks inflytande på svenskans ordförråd under olika tider, ett annat åt frågan varför lexikala lån introduceras och sprids i språkgemenskapen. Vissa huvudprinciper för lånens formella anpassning och deras påverkan på språkssystemet beskrivs i ett särskilt kapitel; även frågan om olika attityder till lån i svenskan får sitt eget kapitel. Förf. ger också exempel på undersökningar som rör kontakterna mellan svenskan och andra språk under olika tider. C.P.

Gust: Ericsson, *Folklivet i Åkers och Rekarne härader. 5. Sockenbeskrivningar. Härad, Fogdö, Vansö, Länna och Dunker. Utgivna av Magdalena Hellquist. XII + 77 s. + 24 pl. Uppsala 1994 (Dialekt- och folkminnesarkivet). (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B: 18⁵.) ISBN 91-85540-68-4. ISSN 0348-4483*. Med denna volym fortsätter Magdalena Hellquist utgivningen av Gustaf Ericssons beskrivningar av folklivet i Åkers och Rekarne härader. Här skildras bl.a. fornlämningar i Härad, Fogdö och Vansö, och vidare får läsaren en mer omfattande beskrivning av Länna och Dunker, "dess land och vatten, folk och folkminnen". Avslutningsvis kommer några, som utgivaren påpekar, ibland ganska poänglösa anekdoter "om män och kvinnor af allmoget i Södermanland".

Gustaf Ericsson dog, ensam och förgrämd, för 100 år sedan. Hans insatser, som återspeglas i den här anmälda utgåvan och i tidigare utgivna delar i serien *Folklivet i Åkers och Rekarne härader*, visar att han borde ha hedrats, mer än vad som skedde, redan under sin livstid. Att ULMA nu ger ut hans skrifter är en senkommen men befogad äreräddning av en framsynt men under sin livstid i stort sett misskänd person som lade ner ett stort och hängivet arbete på att rädda en värdefull del av vårt kulturarv. B.P.

Sigurd Fries, Växtnamn då och nu. Artiklar sammanställda till Sigurd Fries sjuttioårsdag den 22 april 1994. 247 s. Umeå 1994 (distr.: Almqvist & Wiksell International). (Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities. 118.) ISBN 91-7174-900-4. ISSN 0345-0155. Vid sin sjuttioårsdag hyllades Sigurd Fries med denna samling artiklar av festföremålet. De spänner över tiden från 1958 och fram till 1992. Artiklarna växlar mellan lärdomshistoriska studier, där växtords-terminologien hos S. A. Forsius, Peter Artedi, Linné och Elias Fries belyses, en regional översikt ("Dalarnas folkliga växtnamn"), åtskilliga ordstudier över enskilda växtbeteckningar (t.ex. *al*, *älgräs*, *fura* och *tall*, *havre* och *träjon*), språkvårdssynpunkter m.m. Sammantagna ger artiklarna en god bild av aktiviteten hos en forskare som inte bara är vår främste expert på växtbeteckningar utan också en skicklig dialekt-geograf och ortnamnsforskare. B.P.

Hälsinglands äldsta skattelängd. Hjälpsskattelängden "Gärder och hjälper" från år 1535. Med inledning och kommentarer utgiven av Stefan Brink. 175 s. Uppsala 1994 (Ortnamnsarkivet i Uppsala). (Skrifter utgivna genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie C. Källskrifter. 2.) ISBN 91-85452-18-1. ISSN 1104-571X. Utgifterna för avlöandet av de utländska legoknektarna i kriget mot Lübeck var mycket betungande för den svenska kronan. I ett värtaligt brev, utfärdat i mars/april 1535, bad därför Gustav I allmogen "ath komma oss tiil vndsethning på Riigisens vegna med en mögelig hielp, szom är, huar skattabonde xij öre och huar Landbo j marck ortuger vel xx skjillingen". Ett av resultaten av detta brev är den s.k. hjälpsskattelängden för Hälsingland, vilken nu finns utgiven av Stefan Brink. Av bokens inledande avsnitt framgår att längden tidigare i muntlig tradition inte har haft det bästa rykte som ortnamnskälla, främst beroende på en del korrupta namnformer. Brink kan dock visa att dessa koncentreras till vissa enstaka socknar och att det jämte dem finns åtskilliga ålderdomliga former av värde för namnforskningen. Utgivarens slutsats blir att längden som helhet är en bättre källa för ortnamnsforskarna än landskapets äldsta jordebok, från 1542. Genom att den också är den äldsta förteckningen över, i princip, samtliga bönder i Hälsingland, blir den därjämte mycket viktig för personnamnsforskare.

Huvuddelen av boken är givetvis själva skattelängden, som återges diplomatariskt. De i boken förekommande ortnamnen identifieras, varefter följer ett avsnitt med språkliga och ett med historiska kom-

mentarer. Personnamnen i längden får ett eget avsnitt. Till slut kommer en översikt över Hälsinglands beskattning vid medeltidens slut.

Både namnforskare och historiker har all anledning att känna tacksamhet över att den värdefulla källskriften nu finns tillgänglig och kommenterad i en vetenskapligt fullgod utgåva. B.P.

Ulla-Britt Kotsinas, Ungdomsspråk. 184 s. Uppsala 1994 (Hallgren och Fallgren). (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter. 25.) ISBN 91-7382-718-5. Det finns gott om fördomar om hur dagens svenska ungdomar talar, men så gott som ingen har seriöst undersökt vad som är myt och sanning inom detta område. Kotsinas bok om ungdomsspråket i några stockholmsförorter fyller därför en lucka i vårt vetande. Förf. studerar här ungdomsspråket i inspelningar av samtal mellan ungdomar i norrförort med huvudsakligen villabebyggelse och socialt mycket väletablerad befolkning, söderförort med flerfamiljshus och äldre egnahem och radhus, där befolkningen mest utgörs av lägre tjänstemän och arbetare, och västerförort med tätbefolkade höghusområden och dominans av invandrare och deras barn. I vart och ett av dessa områden gjordes under 1989–1991 inspelningar av samtal i grupper om 3–5 ungdomar i åldrarna 14–17 år för att få exempel på hur ungdomarna talade i informella gruppsamtal.

Resultaten av undersökningen visar dels på betydande skillnader mellan hur ungdomarna i de tre undersökningsområdena talar, dels att mycket också förenar de tre områdenas ungdomsspråk — hit hör främst den expressivitet som ungdomarna visar i sin språkanvändning, och deras språkliga kreativitet, som tar sig uttryck i nya slangord, uttal och former. Vissa drag kan också sägas vara gemensamma för stockholmsdialekten i stort. Kotsinas undersöker frekvensen av slangord (3,1 % av alla de yttrade orden vid en generös bedömning av vad som är slang) och svordomar (0,4 % av alla de yttrade orden), studerar inslaget av främmande språk (främst engelska), där förf. bl.a. kan påvisa hur ungdomarna ofta använder lån och citat från andra språk som ett medvetet stilmedel, och ägnar ett större avsnitt åt vad hon kallar "onödiga" småord, d.v.s. den flitiga användningen av ord som *liksom, va, ba, ju, då, alltså*. Ett närmare studium av dessa småord visar att de ofta har mycket bestämda uppgifter; *bara/ba* används t.ex. som fokuserare, avgränsare eller citatmarkör, med olika grad av fonetisk reducering i de olika användningarna. Också andra småord

har dubbel funktion som avgränsare och modifier, vissa används också som turtagningssmarkörer.

Kotsinas avslutar sin bok med en diskussion av dels ungdomsspråk och standardspråk, dels ungdomsspråk och språkförändringar. Det är en i bästa mening läsvärd bok som förf. skrivit: hon sammanfattar här resultaten av de forskningar i stockholmskt ungdomsspråk som hon till viss del tidigare rapporterat om i olika fackuppsatser och sätter in dessa resultat i ett större språksociologiskt sammanhang. Det är bara att hoppas att Kotsinas bok får en bred läsekrets — floran av fördomar runt ungdomars språk behöver en ordentlig beskärning, och Kotsinas utmärkta bok har goda möjligheter att hjälpa till med detta. C.P.

Sigurd Kroon, Det äldsta Lund. Dess ursprung och annat väsentligt. 126 s. Lund 1994 (Lund University Books). ISBN 91-7966-293-5. En av Sveriges äldsta ännu existerande städers förhistoria och äldre historia avhandlas här av medeltidsexperten Sigurd Kroon. Boken kretsar väsentligen kring tre problemkomplex: stadens ursprung, Knut den heliges gåvobrev och domkyrkans byggnadshistoria. Frågan om Lunds uppkomst vill förf. besvara med att denna bottnar i kungarnas och de äldsta biskoparnas behov av ett skånskt centrum, varifrån deras revirmarkerings- respektive visitationsresor kunde utgå. Från Lund gick sex vägar ut mot olika delar av landskapet, och den äldsta stadens centrum passade utmärkt för den för dessa resor nödvändiga hästbivacken. Att förf. nog är alltför djärv när han försöker underbygga sin tes med hjälp av stadens namn hindrar inte att hans tes är väl värd att överväga. — Frågorna om Knut den heliges gåvobrev och domkyrkans historia hänger delvis samman. Genom en storartad donation gav Knut den helige år 1085 kyrkan i Lund de ekonomiska möjligheterna att uppföra domkyrkan. Det rättsliga dokument som bekräftar donationen är gåvobrevet, utställt i Knut den heliges namn och daterat till 1085 men bevarat endast i avskrifter. Med stort skarpsinne och imponerande lärdom argumenterar Kroon för att brevet tillkom inte 1085 utan 1145, då domkyrkan invigdes. Detta får inte oviktiga konsekvenser för kyrkans byggnadshistoria. B.P.

Kulturgränser — myt eller verklighet? En artikelsamling utgiven av Lars-Erik Edlund. X + 359 s. Umeå 1994 (Institutionen för nordiska språk,

Umeå universitet). (*Diabas. Skrifter från den dialektgeografiska databasen inom Institutionen för nordiska språk vid Umeå universitet. 4.*) ISBN 91-88466-02-7. ISSN 0283-4952. De 22 uppsatser som publiceras i denna bok utgjorde ursprungligen bidrag vid ett tvär- och mångvetenskapligt symposium som hölls i Umeå 1990. Temat för artikelsamlingen är kulturgränsen, ungefär den gräns vid vilken olika kulturyttringars utbredning hejdas eller försvagas. I sin inledning ger utgivaren en översikt över den tidigare forskningen om kulturgränser och kulturområden i Sverige; denna forskning har viktiga utgångspunkter i de tidiga demografernas arbeten, liksom i arbeten av nordiska etnologer, kulturgeografer och forskare inom "Wörter und Sachen"-traditionen. Utgivaren berör också i sin inledning några viktiga nordiska kulturgränser. Av de språkvetenskapliga bidragen märks bl.a. Astrid Stedjes diskussion av gränsen som semiotiskt problem, Gun Widmarks tankar om hur språkgränser ska förstås, i anslutning här till Sigurd Fries artikel om dialektgränser och kulturgränser, Oskar Bandles artikel om språk- och kulturgränser i det västliga Norden, Margareta Källskogs presentation av överkalixmålet och Claes Christian Elerts aktuella dialektgeografi, vidare Lars Huldéns synpunkter på ortnamnsskicket i Österbottens svenskbygder och Gudrun Utterströms diskussion av personnamnen som gränsöverskridande och begränsande. C.P.

Ulla Laurén, *Tvåspråkiga och enspråkiga skolelevers skriftliga produktion. Performans och kreativitet. 243 s. Vasa 1994 (Universitas Wasaensis). (Acta Wasaensia. 37. Språkvetenskap. 4.)* ISBN 951-683-507-4. ISSN 0355-2667, 1235-791X. Förf. till denna avhandling har jämfört den fria skriftliga produktionen på svenska hos å ena sidan finsk-svenskt tvåspråkiga, å andra sidan enspråkigt svenska grundskoleelever i Vasa. Den ena delen av undersökningen går ut på att försöka mäta elevernas kreativitet med mått som antal bisatser per mening eller antal adjektivattribut per substantiv (som indicier på komplexitet), antal makrosyntagmer per uppsats (som indicium på produktivitet), lexikal variation i sammansatta substantiv (som indicium på variation) och förekomst av sällsynta sammansättningar (som indicium på unikheter). På det hela taget visar sig skillnaderna vara små mellan de bägge grupperna. Tydligast blir skillnaden i fråga om sällsynta sammansättningar, men så att de tvåspråkiga är överlägsna i årskurs 3 och 9 och de enspråkiga i årskurs 6.

Den andra delen är en felanalys. De tvåspråkiga eleverna gör signifikant fler syntaktiska och lexikala fel, medan de ortografiska och morfologiska felen fördelar sig jämnare. Förf. detaljanalyserar felen och räknar en stor del av de lexikala felen till finsk interferens, likaså vissa vanliga typer av syntaktiska fel. Hon diskuterar också vilka av interferensfelen som i själva verket återspeglar integrerade drag i tal-språklig finlandssvenska, t.ex. *var* som bisatsinledare eller konstruktionen *berätta åt någon*.

Elevernas betyg i svenska visar starkare samband med antalet fel (ju färre fel desto högre betyg) än med måtten på kreativitet, vilket kan stämna till eftertanke. S.H.

Pirkko Lilius, Språkval och ordval i tillfällesdiktningen i Finland 1700–1749. 298 s. Helsingfors (Svenska litteratursällskapet i Finland). (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. 587. Studier i nordisk filologi. 73.) ISBN 951-583-009-5. ISSN 0039-6842, 0356-0376. Seden att skriva dikter till livets högtider, till enskilda eller grupper, kan spåras tillbaka till antikens Grekland. I Finland kan man tala om tillfällesdiktning från och med mitten av 1500-talet, dess blomstringstid infaller under 1600-talet. Medan tillfällesdiktningen i Finland under denna tid är väl beskriven, finns så gott som inga studier av den efterklangperiod som infaller under 1700-talet; Lilius avhandling fyller således en lucka i vårt vetande. Valet av 1700-talets första hälft betingas också av övergången från äldre till yngre nysvenska, som äger rum under denna tid.

Syftet med avhandlingen är att beskriva språkvalet i tillfällesdiktningen med avseende på språkets situationella, sociala och stilistiska dimensioner. Förf. skildrar det litterära och historiska sammanhanget, redogör för det språkliga registret mot bakgrund av den allmänna språkliga mångfalden i 1600- och 1700-talens samhällen, diskuterar den stilistiska dimensionen av språkvalet, beskriver samspelet mellan social rang, litterär genre och språk, presenterar författarna till tillfällesdikterna och undersöker tillfällenas och språkens geografiska miljöer.

I andra delen belyser förf. bruket av främmande inslag i de av tillfällesdikterna som är skrivna på svenska. Förf. studerar de främmande orden, diskuterar den sociala dimensionen av dessa ord och belyser den stilistiska dimensionen och samverkan mellan språk, ord och litterär genre. Boken avslutas med en specialstudie om författaren Alexan-

der Hacks och hur han i två dikter återger åbosvenskan, en svenska anpassad efter finska språkvanor. C.P.

Christer Lindqvist, Zur Entstehung von Präpositionen im Deutschen und Schwedischen. 323 s. Tübingen 1994 (Max Niemeyer Verlag). (Linguistische Arbeiten. 311.) ISBN 3-484-30311-5. ISSN 0344-6727. Till ordklassen preposition räknas i traditionell grammatik inte bara prototypiska prepositioner som *av, i, med, på, under*, utan också mer komplicerade ord som *bredvid, bakom* och hela syntagmer som *med hjälp av, i ljuset av* o.d. Gränsen mellan vad som är preposition och vad som är något annat är inte knivskarp. Försök att hjälpa upp situationen genom att införa begrepp som "halvpreposition", "kvasi-preposition" och liknande förskjuter bara klassificeringsproblemet. I den här boken föreslår förf. en alternativ metod, som inte förutsätter existensen av ordklasser. För ordklassen preposition och prepositionsliknande företeelser inför han termen *prepositional*: denna term omfattar inte bara enkla prepositioner som *på* men också mer eller mindre lexikaliserade syntagm som *på någons vägnar, för någons skull, med avseende på* och liknande. Den prototypiska idealprepositionen definieras som en enhet med följande egenskaper: den styr en nominalfras med kasus dativ eller ackusativ, den är kontinuerlig och föregår sin rektion, den är kort, den hör inte till ett paradigm, den kan uppträda på flera olika platser i satsen, den kan kombineras med olika nominalfraser, den har ingen inre dependensstruktur. Mot bakgrund av denna definition kan andra prepositionaler mätas. Förf. beskriver olika grad av prepositionalisering och exemplifierar med svenska och tyska. I diskussionen av olika grad av avvikelser från den prototypiska prepositionen kommer förf. in på grammatikalisering av skilda slag, han diskuterar prepositionalernas rektion, placering, fonetiska substans, syntaktiska och semantiska flertydighet, dependenser mellan leden i flerledade prepositionaler, tendens till sammanskrivning (*fram på > frampå, upp emot > uppemot* och liknande). I ett avslutande kapitel jämför han sin prepositionalteori med andra teorier om prepositionalisering. C.P.

MISS. Meddelanden från Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet. 1-5. 25+64+32+23+27 s. Göteborg 1994 (Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket). ISSN 1102-4518. Institutionen för

svenska språket vid Göteborgs universitet har startat en enkel rapportserie, kallad MISS. Innehållet skall enligt redaktionen "kunna vara skiftande: preliminära versioner av vetenskapliga artiklar, utredningar av allmänt intresse, recensioner, forskningsrapporter, licentiatuppsatser m.m.". Under 1994 har fem nummer kommit. Kerstin Norén skriver om lexikalisk flertydighet i tvärspråkligt perspektiv, Lars Alfvegren om förklaringen till ordspråket "kaka söker maka" och Agnes Ebeling om pragmatiskt valda översättningar av tyska substantiv till svenska i litterär text. Kerstin Nordenstam presenterar materialet i Korpus Gruppsam, bandinspelningar med vardagliga, icke styrda samtal i enkönade grupper. Helena Lund studerar hur nyorden i svenskan 1955-75 fördelar sig på ämnessfärer och jämför graden av purism i norska, danska och svenska. S.H.

Gerd Nordlander, Veva jämmt, din fan! Om rytm och klang i Nils Ferlins lyrik. 189 s. Uppsala 1994 (Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 37.) ISBN 91-506-1041-4. ISSN 0083-4661. En av våra folkkäraste skaldar blir här föremål för en ingående undersökning av dikternas rytm, rim, allitteration och assonans. De diktsamlingar som analyseras är *En döddansares visor*, *Barfotabarn*, *Goggles*, *Med många kulörta lyktor*, *Från mitt ekorrhjul* samt den postumt publicerade *En gammal cylinderhatt*. Avhandlingen undersöker i tur och ordning rytm i metriska dikter, klang i metriska dikter, oregelbundenheter och upprepningar som förstärkande medel, plurala verbformer, ordvalets och ordformernas beroende av rytmen, samt rytm och klang i ometriska dikter. I ett kort men intressant avslutningsavsnitt skissas Ferlins utveckling fram till det suveräna behärskandet av sina uttrycksmedel i *Goggles* och därifrån till en viss vilshenhet i dikterna på fri vers, vars tekniker han tydligen inte helt lärde sig behärska. B.P.

Anita Nuopponen, Begreppssystem för terminologisk analys. 266 s. Vasa 1994 (Universitas Wasaensis). (Acta Wasaensis. 38. Språkvetenskap. 5.) ISBN 951-683-520-1. ISSN 0355-2667, 1235-791X. En av fackspråkforskningens grenar sysslar med terminologi och begreppssystem. I denna avhandling försöker förf. göra en syntes av teoribildningen inom området och exemplifiera med svenskt material. Hon utgår från österrikaren Eugen Wüster, som hon betraktar som pionjären, och prövar

senare teorier mot hans. Hennes egna originella bidrag är inte alltid så enkla att vaska fram, men det gör kanske inte så mycket.

Denna teoribildning har vuxit fram som ett svar på behoven i praktiskt terminologiskt arbete, och i viss utsträckning verkar den ha återupptäckt den filosofiska semantikens klassiska problem. Ett intressant resultat av den nära kontakten med praktiken är dock det starka medvetandet om att det inte räcker med logiska begreppssystem. En stor del av avhandlingen handlar om vad som där kallas ontologiska begreppsrelationer: del-helhet, rumslig och tidlig närhet, tillhörighet, interaktion o.s.v. Tillhörighet illustreras t.ex. med *kamera-stativ*, *traktor-släp* och interaktion med *långgivare-låntagare*, *kung-undersåte*.

Störande är att förf. valt en notation som är motsatt den gängse i språkvetenskapen. Det är ändå en rätt fast tradition att begrepp markeras med enkla citationstecken, medan deras uttryck markeras med kursiv. S.H.

Herman Schück, Engelbrektskrönikan. Tillkomsten och författaren. 190 s. Stockholm 1994 (Distribution: Almqvist & Wiksell International). (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Historiska serien. 22.) ISBN 91-7402-245-8. ISSN 0083-6788. De medeltida rimkrönikorna har länge varit centrala forskningsobjekt för både nordister och historiker, i mindre utsträckning för litteraturvetare. Denna bok av historikern Herman Schück inleds med en intressant översikt över forskningen om Karlskrönikan från 1860-talet och framåt. Här gjorde nordisten Erik Neuman på 1930-talet en bestående insats genom att identifiera hand 2 i huvudhandskriften med den låg-adlige, tyskbördige skrivaren Johan Fredebern. Genom sina egna undersökningar menar sig Schück kunna bekräfta Neumans antagande att Johan Fredebern inte bara skrivit utan också författat krönikans första del, den s.k. Engelbrektskrönikan. Schück påvisar att denna del framställer Karl Knutsson i en påfallande blek dager och att den bl.a. därför bör vara skriven strax efter Engelbrekts död. Han urskiljer vidare tre eller fyra ursprungligen fristående dikter som inarbetats i krönikan. Dessa dikter ser han som exempel på den annars förlorade tillfällesdiktning som skall ha föregått biskop Thomas frihetsvisa och etablerat den litterära genre som varit frihetsvisans förutsättning.

Intressant är också att Schück helt avvisar Erikskrönikan som litterär förebild för Engelbrektskrönikan. I stället räknar han med lågtyska förebilder. S.H.

Bengt Sigurd (ed.), Computerized Grammars for Analysis and Machine Translation. 148 s. Lund, Bromley 1994 (Lund University Press, Chartwell-Bratt). (Travaux de l'institut de linguistique de Lund. 29.) ISBN 91-7966-304-4, 0-86238-383-8. ISSN 0347-2558. I denna volym har samlats ett antal uppsatser av Bengt Sigurd och hans medarbetare Mats Eeg-Olofsson, Birgitta Lastow och Barbara Gawronska, som ett slags slutrapport från maskinöversättningsprogrammet Swetra. Flertalet av uppsatserna har publicerats tidigare i olika sammanhang.

Målet, att översätta automatiskt framför allt mellan svenska och engelska, har naturligtvis styrt utformningen av den formaliserade grammatik som beskrivs. Att den har prövats ut på autentiska texter gör den ändå intressant också i den allmänna grammatikteoretiska diskussionen, liksom i diskussionen om svensk grammatik. Forskargruppens teoretiska nyfikenhet visar sig dessutom i att man har skissat på alternativa formaliseringar. Till viss del hänger detta samman med försöken att översätta till och från språk som avviker starkare från svenska, t.ex. japanska eller slaviska språk. Men vissa av modellerna verkar ha tillkommit mest av teoretiskt intresse, hjälpligt ursäktat med pedagogiska behov. Det gäller en formalisering av Diderichsens sats-schema, en implementering av Chomskys bindnings- och styrningsgrammatik och en syntes av dessa båda traditioner i något som kallas Generalized Word Order Grammar. S.H.

Lars Steensland, Älvdalska växtnamn förr och nu. 108 s. + karta. Uppsala 1994 (Dialekt- och folkminnesarkivet). (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Serie A: 25.) ISBN 91-85540-66-8. ISSN 0348-4475. Förf. är professor i slaviska språk i Lund men har också ägnat mycket tid och kraft åt studiet av älvdalsmålet. Formellt är hans arbete en växttermsordbok, med växtens rikssvenska beteckning som uppslagsord, följd av den latinska termen. Därefter kommer uppgift om växtens utbredning i Älvdalen och sedan de dialektala benämningarna, med proveniensuppgifter och tolkning. Åtskilliga botaniska och kulturhistoriska upplysningar berikar framställningen. Ett avslutande register över de behandlade älvdalska växtorden gör det möjligt att gå från den dialektala benämningen till motsvarande riksspråksterm. B.P.

Juhani Stenfors, Svenska på franskt manér. Om syntaktiska gallicismer i 1700-talets och det tidiga 1800-talets svenska. 232 s. Vasa 1994 (Univer-

sitas *Wasaensis*). (*Acta Wasaensia*. 36. *Språkvetenskap*. 3.) ISBN 951-683-500-7. ISSN 0355-2667, 1235-791X. I denna avhandling kartläggs förekomsten av ett antal gallicismer i tidig yngre nysvenska, från Dalin till den unge Tegnér. Det gäller *gå* att med framtidsbetydelse (*Jag går att förlora dig*), utelämnat reflexiv i typen *han tror veta allt*, utelämnad preposition framför infinitiv i t.ex. *han tillbringar tiden att läsa* ('genom att läsa'), konstruktion med preposition i stället för indirekt objekt i t.ex. *neka något åt någon* och konstruktion med reflexiv och *av* i t.ex. *bemästra sig af något*. Lite mera skissartat studeras också ett antal förekomster av prepositionsattribut med *av* såsom (*med*) *grymheten af en tiger*, *hufvudet af mannen* och *glasögonen utaf matroner*.

Nästan alla dessa konstruktioner saknas helt i ett kontrollmaterial från 1600-talet. De kulminerar hos gustavianerna: av de undersökta författarna är värdena högst hos Oxenstierna och Gustav III. Några av konstruktionerna lever i viss utsträckning kvar på 1900-talet, jfr exempel som *då vi nu gå att närmare undersöka saken*, *använda sig av något*, *riktigheten av påståendet*. S.H.

Stilsymposiet i Göteborg 21–23 maj 1992. Utg. av Peter Cassirer. 246 s. Göteborg 1994 (Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet). ISBN 91-87850-11-7. I denna volym redovisas 17 symposieföredrag, de flesta av svenskar eller finländare och behandlande svenskt språkmateriäl; det ingår dock bidrag av tre danskar och en islänning. Flertalet av författarna visar ambitioner att på ena eller andra sättet bidra till stilteorin: några av bidragen är övervägande teoretiska, med bara enstaka illustrationer. Av dem som är mera materialinriktade är åtskilliga inriktade på äldre språkskeden, med god spridning över århundradena. Volymen visar också att stilforskning kan ägnas åt diverse genrer och materiäl: Eva Lilja skriver t.ex. om Nils Svanbergs metrisk metod för dikttolkning, Lars Wollin om översättarens roll i stilhistorien, Anne-Marie Londen om samtalsstilen under en herrmiddag och Peder Skyum-Nielsen om lapidarstilistik, d.v.s. om vad som karakteriserar slogan som *Vær beredt*, *Hensigten helliger midlet* eller *Det er mælk, det er dejligt, det er ny energi*. S.H.

Svenskans beskrivning 20. Förhandlingar vid Tjugonde sammankomsten för svenskans beskrivning Umeå den 2–3 december 1993. Utgivare: Anders Holmberg och Kent Larsson. 409 s. Lund 1994 (Lund University

Press). ISBN 91-7966-278-1. ISSN 1102-3619. Volymen från sammankomsten för svenskans beskrivning innehåller denna gång bearbetade versioner av 35 föredrag av olika lödighet. Som exempel på innehållet kan nämnas att Gösta Bruce skriver om prosodisk strukturering i dialog, Christer Platzack om svensk syntax i nordisk belysning, Lena Ekberg om när normalt vägbetecknande prepositioner kan ange befintlighet vid vägens slut (t.ex. *Han stod tvärsöver scenen*), Mats Eriksson om anföringens funktion i ungdomars berättelser, Christina Melin-Köpilä om provinsialismer i svenskt elevspråk, Kerstin Nordenstam om symötet som talsituation, Görel Sandström och Anders Holmberg om analysen av norrländska sammansättningar av typen *nyhuse, gammsvartkjoln*, Ulf Teleman om gränsen mellan huvudverb och hjälperverb och Ljuba Veselinova om semantiken hos verbet *lämna*.

S.H.

Svenskt runordsregister. Utarbetat av Lena Peterson. 2 rev. uppl. 79 s. Uppsala 1994 (Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet). (Runrön. 2.) ISBN 91-506-1065-1. ISSN 1100-1690. Första upplagan av denna skrift anmälde i ANF 105 (1990). I den nya upplagan har införts nyfunna och återfunna inskrifter som publicerats i tidskriften *Fornvännen* efter 1988, sammanlagt tretton stycken. Dessutom har två nya uppslagsord införts och ett antal mindre onöjaktigheter rättats.

S.H.

Jan Svensson (red.), *Journalistik i förvandling. Om språk och texter i Expressen. 286 s. Lund 1994 (Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet). (Nordlund. Småskrifter från Institutionen för nordiska språk i Lund. 19.)* ISSN 0281-5427. Under Jan Svenssons ledning har sju uppsatser om Expressens språk sedan starten 1944 författats av forskarstuderande och 60-poängsstudenterna i Lund. Den övergripande frågeställningen har varit sambanden mellan språkförändring och andra samhällsförändringar. Teoretiskt har man främst anknutit till Norman Faircloughs så kallade textorienterade diskursanalys.

Uppsatserna behandlar valrapportering (Lena Lötmarker), beskrivning av epidemier (Anna Karin Lindberg), brottsbeskrivningar (Lina Paulsson), midsommarbevakning (Henrik Rahm), artiklar om personer i konflikt med myndigheter (Magdalena Barnekow), den uttryckta graden av säkerhet eller osäkerhet (Per Lagerholm) samt rubriker,

ingresser, mellanrubriker och bildtexter (Camilla Persson). Flera av uppsatserna visar hur både journalisten och den som porträtteras efter hand framträder allt personligare, vilket märks bl.a. på det ökade bruket av direkt anföring och av rums- och tidsangivelser. Bland de konstanta mönstren märks det rikliga bruket av militära metaforer; inte heller blir journalisterna vare sig mer eller mindre kategoriska under den undersökta perioden. SH.

*Sven Söderström, Arnäsmålet. Ordbok över en ångermanländsk dialekt. På grundval av Ella Odstedts samlingar utarbetad av Sven Söderström. 420 s. Uppsala 1994 (Dialekt- och folkminnesarkivet). (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Serie A: 23.) ISBN 91-85540-65-X. ISSN 0348-4475. Den här anmälda ordboken bygger på Ella Odstedts samlingar från Arnäs' socken. Odstedt var etnolog och inte filolog, och utgivaren har rimligen haft ett visst arbete med att göra ordboken språkvetenskapligt tillfredsställande. Det kan kort och gott konstateras att han har lyckats väl därvidlag. Ett *præterium censeo* dock: ett språkprov med ljudskrift bör först återges ordagrant, med de använda dialektala orden och formerna, innan det översätts till riks-språket. Att så inte har skett här hindrar inte att den omsorgsfullt utarbetade ordboken är ett värdefullt tillskott till vår dialektologiska litteratur. B.P.*

Tabu, verklighet, språk. Tio uppsatser om folkliga tabueringsföreställningar och taxonomier utgivna av Lars-Erik Edlund. 230 s. Stockholm 1992 (Carlsson Bokförlag). ISBN 91-7798-584-2. Uppsatserna i den här volymen har sitt ursprung i ett minisymposium anordnat av institutionen för nordiska språk i Umeå 1988 om folkliga taxonomier och tabueringsföreställningar. En översikt över tabuföreställningarnas teoretiska förutsättningar ges i en längre uppsats av religionshistorikern professor Åke Hultkrantz; i dennes andra bidrag tillämpar han de principiella ståndpunktstaganden som anlagts i den första uppsatsen på tabueringsföreställningar kring fisket. Symposiets andra huvudtema belyses av etnografen docent Carl-Axel Silow: denne redogör i sin första uppsats i volymen för grunderna inom etnovetenskapen. Enligt denna måste en kultur studeras i sina egna termer: forskarens uppgift är dels att upptäcka och beskriva kulturelement sådana som kulturbärarna inom kulturen själva uppfattar dem, och undersöka hur dessa

element är kognitivt organiserade inom kulturen, dels att jämföra olika kulturer med hjälp av en i möjligaste mån kulturfri referensram. Silow tillämpar i sin andra uppsats i volymen de etnovetenskapliga principerna på traditionell svensk etnoornitologisk taxonomi i en fältstudie av svensk fågeltaxonomi i Sandsjöbacka naturreservat.

Ytterligare sex uppsatser belyser bokens temata närmare. Sigurd Fries ställer sig den i sammanhanget intressanta frågan varför det tycks finnas så få noord för växter — det enda säkra fall som Fries kan dra fram rör norska ord för enen. Tre uppsatser behandlar förhållanden vid säljakt: Ann-Catrine Edlund skriver dels om ord för sälar på svenskspråkigt område, dels om säljägarnas olika sätt att indela och namnge sälar av olika slag, och Asbjørg Westum Lindmark redogör för isterminologin i säljägarsamhället. De övriga två uppsatserna i volymen handlar om folklig botanik och dialektala namn på gräs (Margareta Svahn) och betydelsefältet 'våtmark' i en del av Norrbotten (Staffan Wiklund). Volymen innehåller också en inledning av Lars-Erik Edlund, där bakgrunden till symposiet tecknas. C.P.

Kaarlo Voionmaa, On the Semantics of Adult Verb Acquisition. VIII + 251 s. Göteborg 1994 (Department of Linguistics, University of Göteborg). (Gothenburg Monographs in Linguistics. 12.) ISBN 91-628-1353-6. I denna avhandling, som ingår i resultatrapporteringen från ett europeiskt tvåspråkighetsprojekt bekostat av medel från European Science Foundation, undersöker förf. verbbruket hos två finska och två spanska vuxna immigranter som varit i Sverige mellan ett och två år. Syftet med undersökningen var dels att undersöka vilka verb som inlärarna använde vid olika tillfällen och i olika kommunikations-situationer, dels att undersöka den semantiska komplexiteten hos inlärarnas och infödda svenskars verbvokabulär.

Informanterna spelades in tre gånger under en period på som högst två år; vid alla tillfällena fick de dels återberätta en sekvens från en film, dels delta i ett samtal med en svensk motpart. Förf. undersökte också verbbruket hos modersmålstalande (svenska, finska, spanska) i dessa två situationer.

Resultatet av undersökningen visar att inlärarna skapar sin verbvokabulär i målspråket genom att utnyttja den kunskap de redan har om verb med delvis överlappande betydelser i modersmålet. Förf. studerar här särskilt 17 vanliga verb som har åtminstone 43 olika betydelser gemensamma i finska, spanska och svenska: det rör sig om *vara*,

ha (både huvudverb och hjälpverb), *kunna, komma, göra, säga, gå, ge, se, måste, hålla, veta, låta, känna, prata och tänka*. När det gäller frågan om hur inlärarna använder sin kunskap konstaterar förf. att inlärarna försöker använda verben i olika slags kommunikationssituationer på ett adekvat sätt, att de ofta använder vanliga svenska verb och att de ofta använder sådana verb som har motsvarigheter i deras eget modersmål. C.P.

*

Olof Brattö, *Personnamn i Bohus län. II: Skilda namn*. 221 s. Göteborg 1993 (eget förlag). Förf. till de två arbetena om personnamn i Bohus län är inte amatörforskare, vilket felaktigt uppgavs i anmälan av del I (ANF 108 (1993): 220), utan högst professionell, professor emeritus i romanska språk, med romanska personnamn som specialitet. Den andra delen inleds med fem översiktsartiklar om namns "betydelse", namnmodets växlingar, lärda och folkliga namnformer, en sammanfattning av utvecklingen 1300–1700 samt statistiska bearbetningar av namnförrådet i 1748 års mantalslängd. Resten av boken upptas till största delen av alfabetiskt ordnade artiklar om skilda personnamn. Före de avslutande sidorna med material- och litteraturredogörelser samt register kommer ett avsnitt med goda råd om hur släktforskare skall hantera det personnamnsmaterial de möter i olika slags källor. B.P.

Kåre Hoel, *Bustadnavn i Østfold. 1. Hobøl*. Utgitt av *Avdeling for navnegransking, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo, ved Tom Schmidt*. 245 s. + 1 löst kartblad. Oslo 1994 (Solum Forlag A/S). ISBN 82-560-0932-2. Redan år 1949 ansökte arkivchefen vid dåvarande Norsk stadnamnarkiv om medel för att ge ut en reviderad utgåva av Oluf Ryghs *Norske Gaardnavne* (NG), med syfte att kontrollera Ryghs uttalsuppgifter och supplera sakupplysningar och namnkommentarer samt att utvidga verket till att omfatta också yngre bebyggelsenamn. Hösten 1950 utsågs Kåre Hoel till projektledare. Han satte snabbt i gång med fält- och excerperingsarbete i Østfold. Det manus om namnen där som förelåg vid hans död 1989 är delvis utarbetat efter andra principer än de som de norska namnforskarna skulle föredra i den tänkta landsomfattande *Norske bustadnavn*, och det

utges därför som ett separat arbete. Namnen behandlas i samma ordningsföljd som i NG. Utgivaren har lagt ner ett stort och framgångsrikt arbete på att ge full rättvisa åt både Oluf Ryghs och Kåre Hoels insatser och markerar också tydligt sina egna kommentarer. Ett av Schmidt författat avsnitt ger en värdefull översikt över efterleder och ord vilka förekommer i enledade ortnamn, med uppgifter om bl.a. betydelse(r) och utbredning. Registren omfattar ortnamn i Hobøl, ortnamn utanför Hobøl, efterleder, andra ord samt dop- och tillnamn.

Ett olyckligt tryckfel i innehållsförteckningen placerar facsimilen av Oluf Ryghs interfolierade utgåva av 1838 års matrikel på s. 44–45. Läs 244–245. I övrigt är Avdeling for navnegransking att gratulera till en mönstergill utgåva av den framstående ortnamnsforskaren Kåre Hoels arbete.

B.P.

Bent Jørgensen, Stednavneordbog. 2. udgave. 357 s. København 1994 (Gyldendal). ISBN 87-00-17898-5. Den s.k. första upplagan av *Stednavneordbog* består av tre små band som under samlingstiteln *Dansk stednavneleksikon* kom ut i början av 1980-talet och som vart och ett täckte en del av Danmark. Redan då uttrycktes önskemål om att de tre häftena skulle slås samman till ett band. Det är det som nu har skett. Därjämte har urvalet namn utökats, och en hel del enskilda artiklar har reviderats sakligt och språkligt. Artiklarna håller genomgående en vetenskapligt hög nivå (dock vill anmälnaren sätta ett frågetecken för påståendet i artikeln *bebyggelsesnavne* att "navnene med afledningsendelser" stammar från tiden före och delvis under vikingatiden; vilka ändelser utöver *-inge* avses?). Den danska allmänheten och de nordiska namnforskarna kommer att ha stor glädje av den behändiga enbandsutgåvan. Nu väntar vi bara på en svensk motsvarighet — en norsk finns som bekant redan.

B.P.

Asbjørn Karbø og Kristoffer Kruken, Blåmann og Lykle. Norske geitnamn. 190 s. Oslo 1994 (Novus forlag). ISBN 82-7099-212-7. Agronom Asbjørn Karbø och försteamanuensen vid Avdeling for navnegransking, Oslo universitet, Kristoffer Kruken, gav 1991 ut en bok om norska konamn (*Gullhorn og dei andre. Kunamn i Noreg*, anmäld i ANF 107 (1992): 284 f.). Författarparet återkommer nu med en liknande bok om getnamn. Den inleds med ett faktsäckat avsnitt om gethållning förr och nu och med skildringar av getens roll i sagor,

ramsor och locksånger. Därefter redovisas materialet källart för källart — äldre skriftliga källor, muntliga källor, kataloger från husdjursutställningar, officiella förteckningar m.m. Namnen frekvensberäknas och delas upp efter sin innebörd (karaktiserande namn, personnamn, "kändisnamn" — som alltså särhålls från andra personnamn — etc.). Till slut kommer, i ett appendix som är lika stort som själva huvuddelen, en förteckning över alla insamlade namn — sammanlagt närmare 8 000 — med uppgift om proveniens. B.P.

Eva Villarsen Meldgaard, Den store navnebog. 287 s. København 1994 (Aschehoug). (Aschehoug Fakta.) ISBN 87-7512-710-5. Förf., som är en väletablerad personnamnsforskare, presenterar här en mycket användbar dansk förnamnsordbok. Som hon själv nämner i förordet bygger en väsentlig del av hennes arbete på Birthe Hjorth Pedersens och Lis Weises *Fornavnebogen* (anmäld i ANF 105 (1990): 222), ur vilken bl.a. en del intressanta utbredningskartor för skilda tider och områden har hämtats. I inledningen diskuteras den komplicerade frågan om vad som menas med ett förnamn, och dessutom tecknas förnamnets historia. Vidare får läsaren statistik över de kronologiskt och regionalt populäraste namnen i Danmark. I avsnittet får man exempelvis veta att *Kasper* är ett av de tio mest brukade namnen på Själland samt att *Brian* är vanligt på Lolland-Falster och *Anja* på Bornholm. I ett avsnitt om almanackan hävdas att i Sverige "barnets navnedag er lige så vigtig som dets fødselsdag", vilket nog få svenskar skulle hålla med om. Något förvånande är också att Danmark är med i förteckningarna över de tio vanligaste namnen i "udlandet". Väsentligast i boken är givetvis själva namnlistan, där det meddelas mycket värdefull information inte bara, som vanligt är i personnamnsordböcker, om namnets etymologi utan också om hur många som bär namnet, om när det har varit och var det är vanligast, och om det är på väg upp eller ner på popularitetslistan. — Det gedigna arbetet har alla utsikter att bli en klassiker och att för lång tid fungera som ett standardverk. B.P.

Ingemar Olsson, Gotländska ortnamn. 192 s. Visby 1994 (Ödins Förlag Hanseproduktion AB). ISBN 91-85716-73-1. Gotlandskännaren och ortnamnsforskaren Ingemar Olsson gav 1984 på AWE/GEBERS ut en bok med titeln *Ortnamn på Gotland*. Den var liksom andra verk i förlagets s.k. landskapsserie tänkt att fungera som ett standardverk

men blev, också liksom andra delar i serien, genom en korttänkt förlagspolicy tidigt realiserad, utan tanke på nyttagivning. Olssons nya bok fyller därför en besvärande lucka i den uppsättning handböcker som alltid bör finnas tillgänglig i bokhandeln. Verket är i jämförelse med det tidigare arbetet betydligt utökat och innehåller åtskilliga nyskrivna partier. Den inleds som sig bör med en ingående diskussion av namnet *Gotland* och fortsätter med att dryfta stadsnamnet *Visby*. Nästa avsnitt tar upp några mer betydande namngrupper — *-lause*, *-lausä*, *-hajm*, *-inge/-unga*, *-by* och *-städe*. Förf. beskriver sedan i tur och ordning namn på socknar och gårdar, vatten och vattendrag, namn med anknytning till stranden och havet, ägonamn och "Färö-namn". Ett avslutande kapitel avhandlar ortnamnen och kulturlandskapet, med en diskussion om vad ortnamnen har att berätta om bl.a. hednisk kult, tings- och avrättningsplatser, vägar, hamnar och vårdkasar.

Både som forskare och popularisator står förf. i *Gotländska ortnamn* på höjden av sin förmåga. Kunnigt och omdömesgillt, entusiasmerande och lästlöst ger han en bild av vår största ös namn- och kulturhistoria. Boken önskas ett längre och lyckligare liv än föregångarens.

B.P.

Ortnamn värda att vårda. Föredrag från Riksantikvarieämbetets symposium Ortnamnskultur, Stockholm 5-7 maj 1993. Redaktör: Göran Ulfspärre. 171 s. Stockholm 1994 (Riksantikvarieämbetet). ISBN 91-7192-917-7. Intresset för namnvård har under de senaste decennierna avspeglats i en rad konferenser som helt eller till största delen har ägnats frågan. NORNA ordnade redan 1977 ett symposium på Hanaholmen utanför Helsingfors om ortnamnsvård och ortnamnsplanering. Lantmäteriverket följde efter med ett liknande symposium i Gävle 1982. År 1989 dryftades aktuella frågor inom ortnamnsvården vid en sammankomst ordnad av dåvarande DOVA och Göteborgs universitet. Och 1993 fungerade Riksantikvarieämbetet som värd vid en konferens med titeln *Ortnamnskultur*, vars handlingar nu har getts ut. Syftet med konferensen var inte bara att diskutera praktiska och teoretiska frågor inom namnvården och namnplaneringen utan också att från olika synpunkter visa på ortnamnens kulturhistoriska och emotionella värde, vilket bidrag av Jan Paul Strid, Lars Huldén och Bent Jørgensen vittnar om. Thorsten Andersson diskuterar i den första artikeln i boken ortnamnens existentiella villkor. Namnvårdsfrågor i våra nor-

diska grannländer belyses i bidrag av Ritva Liisa Pitkänen, Peter Slotte, Botolv Helleland, Halldis Sandsdalen och Kaisa Rautio Helander, medan ortnamnen i administrationen behandlas av Sigurd Rahmqvist, Göran Ulfsparré och Hans Ringstam. Den för närvarande viktigaste frågan av alla, nämligen hur ortnamnsskyddet skall kunna stärkas (t.ex. genom en namnlag), belyses av Anki Mattisson, Olle Millgård, Halldis Sandsdalen, Josef Rydén, Eva Brylla och Klas-Göran Selinge.

B.P.

Mats Wahlberg, Uppsalas gatunamn. 380 s. Uppsala 1994 (Ortnamnsarkivet i Uppsala). (Skrifter utgivna genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie A: Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län. Del 5:1. Uppsala kommun. Uppsalas gatunamn.) ISBN 91-85452-19-X. ISSN 0349-4381. Det här anmälda verket utges samtidigt genom Uppsala kommuns namnberedning och historiekommitté som volym IX:1 i serien *Uppsala stads historia*. Utförligheten, den omsorgsfulla dokumentationen och de omdömesgilla namntolkningarna gör att boken hamnar i främsta ledet bland monografierna om svenska städers namn. Materialet är kronologiskt ordnat. Först behandlas själva namnet *Uppsala*. Därefter kommer ett avsnitt om namn på gator, torg och broar i staden före stadsregleringen 1643. Det tredje kapitlet skildrar 1643 års stadsreglering samt 1669 års namnkommitté och 1671 års stadskarta och ger därefter i korta drag en bild av utvecklingen under de tre senaste seklerna. Det fjärde och mest omfattande kapitlet — ca 230 sidor — har rubriken "Nutidens gatunamn i Uppsala" och dokumenterar gatunamnen kommundel för kommundel. I en efterskrift skildrar ordföranden i Uppsala kommuns namnberedning, rektor Åke Norén, från sina utgångspunkter arbetet med gatunamnsfrågor i Uppsala under 1900-talet.

Boken är rikt illustrerad med kartor samt foton av namnbärande platser och av personer vilkas namn nu återfinns i gatunamn. B.P.

Vikingetidens sted- og personnavne. Rapport fra NORNAs 22. symposium i København 14.-16. januar 1993. Redigeret af Gillian Fellows-Jensen [og] Bente Holmberg. With summaries in English or German. 228 s. Uppsala 1994 (NORNA-förlaget). (NORNA-rapporter. 54.) ISBN 91-7276-052-4. ISSN 0346-6728. Med berömvärd snabbhet kommer nu en rapport från det NORNA-symposium om vikingatidens ort- och

personnamn som arrangerades i Köpenhamn i januari 1993. Antalet deltagare var 35, och de 11 föredrag som hölls publiceras samtliga här. De är inte fler än att de alla kan nämnas: Doreen J. Waugh, "Shetland place-names and dialect: A tribute to Jakob Jakobsen", W. F. H. Nicolaisen, "Viking place names in Scotland", Ulf Timmermann, "Kan middelalderlige personnavne bære vidnesbyrd om vikingetidens nordboer ved Slesvigs vestkyst?", Gillian Fellows-Jensen, "Vikinger i England og Normandiet: Hvad stednavnene fortæller", Tom Schmidt, "Vikingtidens *by-* og *bø-*gårder på Vestlandet i Norge", Lennart Elmenvik, "Ortnamnselementet fornnordiskt *-staðir* — innebörd och ursprung", Bent Jørgensen, "Marknavne i Danmark i vikingetiden", Svante Strandberg, "Om förhållandet mellan runantroponymer och ortnamnsförleder. En förberedande undersökning", Michael Lerche Nielsen, "Fremmed indflydelse i det danske runemateriales personnavneforråd", John Kousgård Sørensen, "Nye vikingetidnavne", och Eva Villarsen Meldgaard, "De kristne personnavne kommer". Boken avslutas med ett ortnamns- och ett personregister. B.P.

Kurt Zilliacus, *Orter och namn i "Finska skären"*. 146 s. Helsingfors 1994 (Konstsamfundet). (Föreningen Konstsamfundets publikationsserie. 15.) ISBN 951-95948-9-2. Åbolands skärgårdsnamn blir här föremål för intressanta analyser av en av våra främsta finlandssvenska ortnamnsexperter. Boken inleds med en teoretisk diskussion av ortnamnsfunktion och semantik. Därefter beskrivs Åbolands kolonisations- och namnhistoria. I ett omfångsrikt avsnitt analyseras vidare Åbolandsdelen av det på latin avfattade 1200-talsitinerariet, som beskriver sjövägen från Danmark längs den svenska och finländska kusten till Porkala och därifrån till Estland. Avslutningsvis skildras ortnamns villkor vid en språkgräns, och i åtta givande statistiska redovisningar får läsaren information om fördelningen mellan olika namn, om vad för slags namn och vilken namnled som anpassas till det andra språket, om lånenamnens språkliga fördelning på olika områden och namntyper m.m. Undersökningen, som baserar sig på sammanlagt 2 117 namnpar, manar till efterföljd i andra språkgränsområden. B.P.

Övriga namn. *Handlingar från NORNA:s nittonde symposium i Göteborg 4-6 december 1991. Redigerade av Kristinn Jóhannesson[,] Hugo Karlsson [och] Bo Ralph. With summaries in English or German.* 369 s.

Uppsala 1994 (NORNA-förlaget). (NORNA-rapporter. 56.) ISBN 91-7276-054-0. ISSN 0346-6728. Övriga namn är en inte särskilt logisk men svårersätlig term för alla egennamn som inte är ort- eller personnamn. Bland de svenskar som har sysslat med utforskningen av detta slags namn märks främst förre arkivchefen i Göteborg Hugo Karlsson, och han blev också huvudansvarig för den första nordiska konferens som i sin helhet ägnades övriga namn. Den nu utgivna symposierapporten inleds med tre principiella studier: Thorsten Andersson, "Olika egennamnskategorier — förenande och särskiljande drag", Bent Jørgensen, "Visse propriier og uvisse. Et afgrænsningsforsøg", och Bengt Pamp, "Övriga namn och andra. Ett försök till gruppering av egennamnen". Övriga mer teoretiska bidrag är Hans Karlgren, "Kommerciella namn", Bjarne Rogan, "Navn eller nummer? Motiver for navngiving av ting", och Mats Rydén, "Vad är ett växtnamn? Några tankar kring växtnamn och växtnamnsforskning". Övriga artiklar grupperas kring olika namnkategorier: husdjursnamn (Eva Villarsen Meldgaard, Elina Anttila, Eivind Weyhe, Gudlaug Nedrelid, Kristoffer Kruken, Wolter Ehn), lok- och bilnamn (Hugo Karlsson, Gudrun Utterström, Reinert Kvillerud), fartygsnamn (Sibylla Haasum, Bertil Sandahl, Lilliane Højgaard Holm) samt namn på företag o.d. (Birgitta Ernby/Kerstin Paulsson, Eivor Nylund Torstensson, Botolv Helleland).

B.P.

Författarna

- Delsing, Lars-Olof*, högskolelektor, FD, Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk, Helgonabacken 14, S-223 62 Lund, Sverige
- Ekberg, Lena*, forskarasistent, docent, Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk, Helgonabacken 14, S-223 62 Lund, Sverige
- Falk, Cecilia*, forskarasistent, FD, Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk, Helgonabacken 14, S-223 62 Lund, Sverige
- Hellberg, Staffan*, professor, Stockholms universitet, Institutionen för nordiska språk, S-106 91 Stockholm, Sverige
- Jackson, Elizabeth*, Ph. D., Haus 265, A-4893 Zell am Moos, Österrike
- Kristoffersen, Kristian E.*, Universitetsstipendiat, Avdeling for leksikografi, Universitetet i Oslo, Boks 1001 Blindern, N-0315 Oslo, Norge
- Krogh, Steffen*, lektor, lic. phil., Institut for germansk Filologi, Aarhus Universitet, hus 326, DK-8000 Århus C, Danmark
- Meijer, Jan*, lektor, Irenestraat 6, 8019 XC Zwolle, Holland
- Pamp, Bengt*, docent, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, Helgonabacken 14, S-223 62 Lund, Sverige
- Platzack, Christer*, professor, Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk, Helgonabacken 14, S-223 62 Lund, Sverige
- Richardson, Peter*, Assistant Professor, Ph. D., Department of English, College of Arts and Sciences, University of North Texas, P.O. Box 13827, Denton, Texas 76203-6827, U.S.A.
- Tolley, Clive*, Ph. D., 83 Westwood Park, London SE23 3QQ, England

MEDDELANDE

Till nya ledamöter av redaktionen för Arkiv för nordisk filologi efter †Bjarne Fidjestøl och †Bengt Loman har från och med 1994 utsetts professorerna Ernst Håkon Jahr, Tromsø, och Mirja Saari, Helsingfors.

Lund i november 1994

Bengt Pamp och Christer Platzack